

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

**OSMANLI DEVLETİ'NDE MEYDANA GELEN ÇEKİRGE
İSTİLALARI (1876-1908)**

Doktora Tezi

**Hazırlayan
Bekir ÖZGÜR**

**Danışman
Prof. Dr. Muhammed KÖSE**

Nisan 2026, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

“Osmanlı Devleti’nde Meydana Gelen Çekirge Afetleri (1876-1908) “Doktora” tezim tarafımda incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim. Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Bekir ÖZGÜR

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Tarih
Program Adı : Doktora
Tez Başlığı : Osmanlı Devleti'inde Meydana Gelen Çekirge Afetleri (1876-1908)

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplamsayfalık kısmına ilişkin .../.../2023 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı %...'tir.

Filtrelemeye tırnak içerisindeki alıntılar dahil edilmiştir. Filtrelemede yedi (7) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. .../.../2026

Danışman: Prof. Dr. Muhammed KÖSE

Öğrenci: Bekir ÖZGÜR

KILAVUZA UYGUNLUK

“Osmanlı Devleti’inde Meydana Gelen ekirge Afetleri (1876-1908)” Başlıklı Doktora Tezi Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Bekir ÖZGÜR

Danışman

Prof. Dr. Muhammed KÖSE

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Muhammed KÖSE danışmanlığında Bekir ÖZGÜR tarafından hazırlanan “Osmanlı Devleti’inde Meydana Gelen Çekirge Afetleri (1876-1908)” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Tarih Bilim Dalı’nda **Doktora Tezi** olarak oy birliği kabul edilmiştir.

.../.../2026

JÜRİ:

Danışman : **Prof. Dr. Muhammed Köse**
Üye : **Prof. Dr. Abdulkadir Gül**
Üye : **Prof. Dr. Nurettin Birol**
Üye : **Doç. Dr. M. Yasin Taşkesenlioğlu**
Üye : **Doç. Dr. Esat Aktaş**

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /..../2023 tarih vesayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /...../2026

Doç. Dr. Müge MANGA

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Doğal afetler, insanlık tarihi kadar kadim bir mesele olarak yaşam döngüsünü doğrudan etkileyen hadiselerdir. Toplumlar üzerinde siyasi, sosyal ve ekonomik birçok faktörü barındıran afetler, sonuçları itibari ile de hem toplumları hem de devletleri derinden etkilemiştir. Tarihsel süreç içinde depremler, sel felaketleri, salgın hastalıklar, kıtlık ve çekirge afetleri farklı dönemlerde farklı medeniyetleri etkisi altına alarak büyük toplumsal sorunları beraberinde getirmiştir. Bunlardan en önemlisi şüphesiz göç, doğal afetler ve salgın hastalıklar olmuştur. Merkezi yönetimler ise bu afetlere karşı önlemler almaya çalışarak, afetin toplumsal düzeni bozmasına engel olmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti de farklı dönemlerde bahsedilen doğal afetlere maruz kalmıştır. Osmanlı idaresi, doğal afetlere karşı gerekli tedbirleri alarak afetlerin yıkıcı etkilerini azaltmaya çalışmıştır. Doğal afetlerin Osmanlı coğrafyasındaki etkileri ve toplumsal sonuçları üzerine akademik çalışmalar yakın dönemde ele alınarak konu, literatürde yeni yeni yer almaya başlamıştır. Girit üniversitesi ev sahipliğinde 1997 yılında düzenlenen *Osmanlı İmparatorluğunda Doğal Afetler* sempozyumu bu alandaki ilk çalışma olması hasebiyle doğal afetlerle ilgili yayınlara kıymetli bir öncülük etmiştir. Ayrıca 2000 yılında İstanbul Üniversitesi bünyesinde yapılan *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem* Semineri yine bu alandaki önemli mihenk taşlarından biridir.

Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Çekirge Afetleri (1876-1908) konulu çalışmada doğal afetler kapsamında değerlendirilen çekirge istilalarının incelenen dönemde Osmanlı devletinde ortaya çıkışı, meydana geldi gölgelerdeki etkileri, Devlet-i Aliye'nin söz konusu afete karşı aldığı önlemler arşiv belgeleri ışığında detaylarıyla ele alınmıştır. Dönem olarak 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyıl başlarının tercih edilmesinde afetlerin bu dönemlerde yoğunlaşması ve merkezi idare yönetim-organizasyon sisteminin önceki dönemlere göre daha aktif olması baş faktör olmuştur.

Bekir ÖZGÜR, Erzincan, 2026

TEŞEKKÜR

Çalışmanın başından sonuna kadar kıymetli görüşlerini ve desteklerini esirgemeyen, danışman hocam Sayın Prof. Dr. Muhammed Köse'ye katkılarından dolayı minnettarım. Ayrıca önerileri ile çalışmamıza olgunluk katan Sayın Prof. Dr. Selahattin Satılmış'a teşekkürü borç bilirim. Eleştiri ve ufuk açıcı görüşleriyle çalışmanın son aşamaya gelmesine vesile olan kıymetli jüri üyeleri Sayın Prof. Dr. Abdulkadir Gül, Sayın Prof. Dr. Nurettin Birol'a teşekkürlerimi sunarım. Yoğun ve stresli süreçte çalışmamda yardımlarını esirgemeyen kıymetli Şevki Bilgehan Öner, çalışma sürecimi her zaman destekleyen arkadaşlarım, manevi destekleri ile bu süreci en iyi şekilde yürütmeme vesile olan ve ihmal edilen sevgili eşim Merve, kızım Zeynep Erva, oğlum Yiğit Kağan iyi ki varsınız.

Bekir ÖZGÜR

OSMANLI DEVLETİ'NDE MEYDANA GELEN ÇEKİRGE İSTİLALARI (1876-1908)

Bekir ÖZGÜR

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Tezi, Nisan 2026

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Muhammed KÖSE

ÖZET

Doğal afetler, tarih boyunca devletleri ve toplumları pek çok yönden derinden etkilemiştir. Yaşam koşulları içinde meydana gelen ani değişimler olarak ortaya çıkan afetler, birçok farkı nedene bağlı olarak gelişmiştir. Özellikle afetlerin toplumsal ve ekonomik neticeleri, devletler üzerinde derin izler bırakmıştır. Biyolojik etkenlere bağlı olarak oluşan salgın hastalıklar, yangınlar, depremler, seller, çekirge afetleri ve kıtlıklar gibi hadiseler ile açıklanan doğal afetler, meydana geldiği bölgelerde halkın can kaybı ve ekonomik kayıplar yaşamasına, devletlerde mali sorunların ortaya çıkmasına ve göç dalgalarına sebep olma gibi daha birçok sonucu doğurmuştur. Bu kapsamda ele alınan çalışmanın ana teması da doğal afetlerden olan çekirge afetinin, Osmanlı coğrafyasında hangi bölgelerde meydana geldiği, afete karşı yapılan mücadele yöntemleri, merkezi idarenin aldığı tedbirler, halkın yaşadığı can ve mal kaybı gibi Osmanlı Devleti ve toplumunu etkilediği hususlar üzerinde durulacaktır.

Çekirge istilası; 19. Yüzyılda dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Osmanlı coğrafyasında da zaman zaman şiddetli derecede etkili olmuştur. Mezkûr afet, Osmanlı Devleti'nde farklı senelerde ya da birbirini takip eden yıllarda, hemen hemen her bölgeye yayılarak bölge halkını oldukça zor duruma sokmuştur. Bu durumda devletin ivedilikle aldığı önlemlerin başında, afetin görüldüğü yerlere acilen müdahale ederek tarım faaliyetlerinin aksamaması, can kaybının yaşanmaması, zarar ve ziyanın önlenmesi için çalışma yürütmek olmuştur. Osmanlı Devleti'nde çekirge istilaları, doğal

afetler içerisinde değerlendirilmiştir. Devlet-i Aliye'nin afete karşı aldđđı tedbirler ve bölge ahali tarafından yapılan gayretli çalışmalar afetin ortadan kalkmasında etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen ekirge istilaları (1876-1908) adlı çalışmada, bu afetin hangi bölgede, ne şekilde meydana geldiđđi, Osmanlı Devleti'nin bu afete karşı aldđđı önlemler, bölge ahalisinin birlik ve beraberlik içindeki mücadelesi, mücadele yöntemleri, afetin sonuçları ve devletin afet bölgelerine yaptıđđı yardımlar arşiv kaynakları ışığında değerlendirilecektir. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki siyasi konjonktürü ve iktisadi yapısı, afet karşısında büyük sıkıntılara sebep olsa da devletin aldđđı tedbirler hem bu yapının korumasında hem de toplumun ihtiyaçlarının giderilmesi bağlamında önemlidir. Çekirge istilaları karşısında ekonomik yetersizlik ve ulaşım sorunları afetlerin kısa sürede bastırılmamasında ve süresinin uzamasında etkili olmuştur. Bu durum beraberinde bölgesel glerin yaşanmasına, kıtlıkların oluşmasına ve toplumsal huzursuzluklara sebebiyet vermiştir. Özetle bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen ekirge afetleri birçok yönden incelenerek afetin iktisadi, toplumsal ve sosyo-psikolojik etkileri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çekirge istilaları, 19. Yüzyıl, Osmanlı coğrafyası, Kıtlık, evresel tarih, Ekoloji

LOCUST INVASIONS IN THE OTTOMAN EMPIRE (1876–1908)

Bekir ÖZGÜR

Erzincan Binali Yıldırım University

Graduate School of Social Sciences

PhD Dissertation, April 2026

Supervisor: Prof. Dr. Muhammed KÖSE

ABSTRACT

Natural disasters have profoundly affected states and societies throughout history in numerous ways. Disasters, which emerge as sudden changes in living conditions, have developed due to various causes. In particular, the social and economic consequences of disasters have left deep and lasting impacts on states. Natural disasters such as epidemics caused by biological factors, fires, earthquakes, floods, locust infestations, and famines have resulted in loss of life and economic damage among local populations, fiscal difficulties for states, waves of migration, and many other far-reaching consequences in the regions where they occurred. Within this framework, the main focus of this study is the locust infestation as a form of natural disaster, examining the regions in which it occurred within the Ottoman geography, the methods employed to combat the disaster, the measures taken by the central administration, and the loss of life and property suffered by the population, as well as the broader impacts on the Ottoman state and society.

Locust invasions had severe effects in the Ottoman territories during the nineteenth century, as they did in many parts of the world. This disaster spread to nearly all regions of the empire in different years or in successive periods, placing the local population in extremely difficult conditions. In response, the foremost measures taken urgently by the state included immediate intervention in affected areas to prevent disruption to agricultural activities, avoid loss of life, and mitigate damage. In the Ottoman Empire, locust invasions were classified among natural disasters. The

precautions adopted by the central government and the determined efforts of the local population played an important role in overcoming the disaster.

This study, titled *Locust Invasions in the Ottoman Empire (1876–1908)*, evaluates on the basis of archival sources the regions and forms in which these invasions occurred, the measures implemented by the Ottoman state, the collective struggle of local communities, the methods of combating the infestations, the consequences of the disaster, and the aid provided by the state to affected regions. Although the political conjuncture and economic structure of the Ottoman Empire in the nineteenth century created significant challenges in responding to such disasters, the measures taken by the state were crucial both for preserving this structure and for meeting the needs of society. Economic insufficiencies and transportation problems hindered the rapid suppression of locust invasions and prolonged their duration. Consequently, these conditions led to regional migrations, the emergence of famines, and various forms of social unrest. In summary, this study examines locust disasters in the Ottoman Empire from multiple perspectives, with particular emphasis on their economic, social, and socio-psychological effects.

Keywords: Locust invasions, Nineteenth century, Ottoman geography, Famine, Environmental history, Ecology

İÇİNDEKİLER

OSMANLI DEVLETİ'NDE MEYDANA GELEN ÇEKİRGE İSTİLALARI (1876-1908)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
KILAVUZA UYGUNLUK.....	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xvi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MEYDANA GELEN ÇEKİRGE İSTİLALARI (1876-1908)

İKİNCİ BÖLÜM

1876-1908 DÖNEMİNDE OSMANLI COĞRAFYASINDA MEYDANA GELEN ÇEKİRGE İSTİLALARI

2.1. Çekirgelerin Fizyolojik Özellikleri.....	46
2.2. 1876-1908 Yıllarında Osmanlı Coğrafyasında Meydana Gelen Çekirge İstilaları.....	53
2.2.1. Suriye, Halep ve Kudüs'te Meydana Gelen Çekirge Afetleri.....	56
2.2.2. Musul, Bağdat, Trablusşam, Yemen, Zor ve Basra'da Meydana Gelen Çekirge Afetleri.....	69
2.2.3. Anadolu Coğrafyasında Meydana Gelen Çekirge Afetleri.....	80

2.2.4. Kıbrıs Adası ve Osmanlı Avrupası'nda Meydana Gelen Çekirge Afetleri.....	109
---	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEKİRGE İSTİLALARINA KARŞI MÜCADELE YÖNTEMLERİ VE OSMANLI DEVLETİ'NİN ALDIĞI ÖNLEMLER

3.1. Çekirge Afeti ile Mücadele Yöntemleri.....	120
3.2. Çekirge Afeti Kapsamında Yapılan Mali Düzenlemeler.....	131
3.3. Çekirge Afeti Kapsamında Çıkarılan Yasa, Kanun ve Nizamnameler .	147
3.4. Çekirge Afeti Kapsamında Oluşturulan Mücadele Ekipleri	160
3.4.1. Mükellef Halk, Vilayet-Liva-Kaza-Nahiye Komisyonları, Takipçiler, Muhtarlar, Kaza ve Köy İhtiyar Meclisleri	160
3.4.2. Amele Taburları, Çekirge ve Sığırcık Şeyhleri	169
3.5. Çekirge Afeti ile Mücadelede Yaşanan Zorluklar	176
3.5.1. Çekirge İstilasının Kapsadığı Süre	185
3.6. Afetle Mücadele Kapsamında Verinler Nişan, Madalya ve Teşekkürnameler	187

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EKİRGE İSTİLALARININ SOSYO-EKONOMİK HAYATA ETKİLERİ VE DEVLETİN YAPTIĞI YARDIMLAR

4.1. Kıtık ve Göç Olayları.....	195
4.2. Çekirge İstilasına Maruz Kalan Bölgelerde Zahire, Tohumluk ve Diğer İhtiyaçların Karşılanması	213
4.3. Afetin Sosyal-Psikolojik Etkileri.....	233
4.4. Çekirge İstilalarının Ekolojik Denge ve Doğal Çevre Üzerinde Etkileri	235
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	240
KAYNAKÇA.....	251

EKLER	266
Ek-1: 19. Yüzyılda Suriye, Halep, Kudüs Vilayetlerinde ve Kazalarında Yaşanan Çekirge Afetleri	266
Ek-2: Musul, Bağdat, Trablusşam, Yemen, Zor ve Basra vilayetlerinde yaşanan afetlerin etki ettiği yıl ve hasarları	269
Ek-3: Aydın Vilâyetinde Yaşanan Çekirge Afetleri (1850-1900)	273
Ek-4: 1863 Yılında Batı Anadolu'da Çekirge Afetinden Etkilenen Kazalar ve Zarar Gören Tarım Ürünleri	276
Ek-5: Anadolu Coğrafyasında Meydana Gelen Çekirge Afetlerinin Yıllara Göre Dağılımı, Afetin Meydana Geldiği Bölgeler ve Afet Kapsamında Yapılan Mücadeleler	282
Ek-6: Kıbrıs ve Osmanlı Avrupa'sında Yaşanan Çekirge Afetlerinin Yıllara göre Dağılımı, Afetin Yaşandığı Bölgeler, Alınan Tedbirler ve Yapılan Masrafların Genel Durumu	287
Ek-7 (Resim 1): Çekirge ve Yumurtalarının İtlafına Dair Tarifname (BOA, A.DVN.MKL., 71-40)	292
Ek-8 (Resim 2): Ankara Vilayeti'nden Bursa'ya hicret edenlerin daha önce gelenler olduğunun ve çekirge itlafı için muktedir bir memur tayinin faydalı olacağına bildirilmesine dair Dahiliye Nezaretinden gönderilen belge (BOA, DH.MKT., 1337-69)	293
Ek-9 (Resim 3): Memalik-i Osmaniye'nin Birçok Mahallinde Çekirge Olduğu Bildirilerek Çekirge İtlafı Hakkındaki Nizamnamenin Bir An Evvel Tasdikine Dair Belge (BOA, BEO, 3581-229647)	294
Ek-10 (Resim 4): Haleb'de Çekirge İtlafı İçin Çalışmalar Yapıldığına Dair Halep Valisinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen Yazı (BOA, DH.MKT., 1589-91	295
Ek-11 (Resim 5): Çekirgeden Zarar Gören Bazı Köy Ahalisine Tavizen Yemeklik ve Yemlik Para Verildiğine Dair Meclis-i Vükela Kararı (BOA, MV., 126-6)	296

Ek-12 (Resim 6): Çekirge İtlafı İçin Kaleme Alınan Nizamnamenin İlgili Makamlara Gönderildiğide Dair (BOA, BEO, 92-6854)	297
Ek-13 (Resim 7): İkdam gazetesinin Diyarbakır Vilayetinde Yaşanan Çekirge Afetine Dair Haberi (İkdam, Sayı 2697, 13 Ramazan 1319- 24 Aralık 1901, s. 1) 298	298
Ek-14 (Resim 8): Tercüman-ı Hakikat Gazetesinin ‘‘Çekirgelerin İtlafı Hakkında Bir Emir’’ Başlıklı Yazısı (Tercüman-ı Hakikat, Sayı 4487, 6 Zilhicce 1310-20 Haziran 1893, s.1)	299
Ek-15 (Resim 9): The Cyprus Gazette’nin 1882 senesinde ‘‘Çekirge İmha Yönetmeliği’’ Başlığında Verdiği Haber (The Cyprus Gazette, Sayı 96, No. 3, 20 Aralık 1882, s. 248)	300
ÖZGEÇMİŞ	301

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1. Amele Taburlarının bulunduğu ve gönderildiği mahaller.....123

Tablo 3.2. Amele Taburlarının Suret-i Taksimatını Mübeyyin Cetvel.....170

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1: Çekirge Afetinde Halkın Mücadelesini Temsil Eden Bir Gazete Haberi (Tasvir-i Efkâr, Sayı 1997, 30 Ocak 1917.).....104

Şekil 3.1: Çekirge İmhalarında Kullanılan Sürgü yöntemini Gösteren Çizimler (Parsagyan, a.g.e., s. 19.)130

GİRİŞ

Afet, tarihsel süreç içinde fiziksel çerçevede oluşan, toplumları siyasi, ekonomik, kültürel ve psikolojik olarak etkileyen olayların tümüne verilen bir isimlendirmedir. Tarih boyunca afetler doğal ve beşerî faktörlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Doğal afetler sadece 19. yüzyılda değil dünya coğrafyasının oluşumundan itibaren her dönemde görülen hadiselerdir.¹ Ekolojik bir olay olarak ortaya çıkan doğal afetler, ardından meydana gelen olaylar ve gelişmelere bağlı olarak toplumları birçok yönden etkilemiştir. Devletleri ve toplumları derinden etkileyen bu afetler bütün bir coğrafyayı etkilemesi bakımından kitlesel sonuçları doğurmuştur. En geniş kapsamıyla afet, insanlara zarar veren olaylardır. Biraz daha dar kapsamlı olarak da doğanın sebep olduğu yıkımdır. Doğal afetlerin oluşumları temelde tabiata, tabiat olaylarına veya özelliklerine dayanır. Bu afetler, kendi aralarında yer kökenli (jeolojik) afetler ve atmosfer kökenli (meteorolojik) afetler olarak iki temel grupta incelenebilir. Bu gruba, kaynağını zararlı haşerenin sayısında meydana gelen artıştan alan biyolojik kökenli afetleri ve insan ihmalkarlıklarının yol açtığı yangın gibi afetleri de ilave etmek mümkündür.² Doğal afetler, beklenmedik anlarda büyük bir coğrafyayı tesiri altına alması sonucunda geniş bir alanı etkileyen ekonomik buhranlara dönüşebilmektedir. Bu sebeple ekolojik bir olayın doğal afet konumuna gelmesi o bölge halkını sonuçları itibariyle derinden etkilemesine bağlıdır.³ Dolayısıyla doğal afetler insanlık tarihi boyunca var olmuş ve bu afetlere karşı geniş kitleler önemli ölçüde etkilenmiş ve bu durumda kıtlık ve büyük göç hadiseleri vuku bulmuştur. Bu etkiler daha çok ekonomik boyutları ile toplumlar üzerinde etkili olmuştur. Yöneticilerin bu ekonomik buhranlara karşı almaya çalıştıkları önlemler devletleri oldukça uzun süreler meşgul etmiştir.

Kuraklık ve kıtlık olayları gibi daha birçok farklı afet süreç içerisinde devleti etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nde bazı zamanlarda yağmurun azlığı ve diğer tabii

¹ Mehmet Yavuz Erler, "19. Yüzyılda Doğal Afetler ve Kuraklığa Bağlı Konya Göçleri", Konya Kitabı XVII, Cilt 2, Konya 2019, s. 13.

² Mehmet Yavuz Erler, "XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi", Türkler Ansiklopedisi, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1384-1900

³ Cemalettin Şahin-Şengün Sipahioğlu, *Türkiye Afetler Coğrafyası* (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 1991), 4-10.

sebeplerden dolayı ihtiyacı karşılayacak dahi mahsul elde edilememiştir. Bu sebeple halk ellerindeki az mahsulü de kullanmaları sebebiyle ellerinde ne yemeklik ne de tohumluk ürün kalmamıştır. Kışın yaklaşması ile birlikte zor duruma düşen ahali devletin yapacağı yardımlara muhtaç hale gelmiştir.⁴ Afetler insanların eski yaşamlarına dönmelerini uzunca bir süre etkilemiştir. Bu durumdan ötürü de toplumların, siyasi idarelerin ve geniş bir coğrafyanın ekonomik ve sosyal örgüsünün daha iyi anlaşılabilmesi için bu tür doğal afetlerin tesirlerini iyi açıklamak gerekir. Bu konuda daha önce yapılmış birçok araştırma mevcuttur.⁵

Osmanlı Devleti'nde doğal afetler kuruluşundan itibaren oldukça geniş bir coğrafyayı etkilemiştir. Bunun yanı sıra devletin kuruluş sürecinde dünyada ve özellikle de Avrupa'nın muhtelif bölgelerinde meydana gelen afetler, Osmanlının bir cihan imparatorluğu olmasında da etkili olmuştur. Nitekim Orta Çağ'ın 'kara ölüm' olarak tabir edilen hastalığı veba, Avrupa'da birçok insanı ve devleti olumsuz etkilerken bu durumun Osmanlının dünya gücü olma yolunda ilerlemesinde ve genişlemesinde önemli derecede kolaylık sağladığı ifade edilmektedir.⁶ Bunun dışında Osmanlının Rumeli'ye geçişinde Gelibolu depreminin etkisi olduğu bilinmektedir. Ayrıca Bizans'ta yoğun olarak yaşanan veba salgınları yine Osmanlı Devleti'nin ilerleyişini kolaylaştırmıştır. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nin vebadan çok fazla etkilenmemesi, göçebe bir toplum hayatının olması, dağınık yaşaması ve sürekli hareket halinde olması gibi hususlarla açıklanabilmektedir. Veba, kıyıya yanaşan gemilerdeki farelerden yayıldığı için erken dönem Osmanlı Devleti'nde kıyı şehrinin olmamasının, vebanın yayılmasını azaltan bir diğer faktör olmuştur. Buna karşın kıyı bölgesinde kurulan Menteşe,

⁴ BOA, DH.MKT., 2609-31, 13 Eylül 1321/26 Eylül 1905.

⁵ Bkz. *Tarih Boyunca Dünyayı Sarsan Doğal Felaketler*, Çev. ve Yay. Haz. Yücel Feyzioğlu (İstanbul: Pencere Yay., 2000); 'Tarih Boyunca Anadolu'da doğal Afetler ve Deprem Semineri', Globus Dünya Basımevi, İstanbul 2001; Mehmet Demirtaş, "XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. IV, sayı 2 (Erzurum: 2004); F. Vercleyen, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Meydana Gelen Depremler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Çev. Feda Şamil Arık, c. XVI, sayı 27 (Ankara, 1992); Yaron AYALON *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*. Çev. Zeynep Rona. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2020

⁶ Yaron AYALON *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*. Çev. Zeynep Rona. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2020, s. 21-62.

Aydinoğulları, Karesi gibi diğer Türk beyliklerinin vebadan daha çok etkilendiği anlaşılmaktadır.

Osmanlıda yaşanan afetler birçok çalışmaya konu olmuştur. Bunlardan Yaron Ayalon tarafından kaleme alınan ‘‘Osmanlı İmparatorluğunda Doğal Afetler’’ adlı çalışmada ‘‘Doğal Afetler ve Osmanlı Devleti’’ başlığında devletin afetlere karşı tutumu ve aldığı önlemlere değinilmiştir.⁷ Bu durum Osmanlı Devleti’nde meydana gelen doğal afetlere ve bu durumlara karşı alınan tedbirlerin devletin her dönem gündeminde olduğunu göstermektedir. Devlet-i Aliye, ilk döneminden itibaren izlediği fetih politikası neticesinde çok geniş bir coğrafyada etkinlik kurmuştur. Bu durum devletin ekonomik olarak önemli ölçüde gelişiminde etkili olduğu gibi salgın ve afet durumlarıyla karşılaşmasını da beraberinde getirmekteydi. Bu afetlere karşı Osmanlı Devleti’nin aldığı önlemler dönemine göre farklılık göstermiştir.⁸ Klasik dönemde bu önlemler daha çok bölgesel olup afetin yaşandığı yerle kısıtlıyken 19. yüzyılda afet yönetimi daha geniş alanı kapsayan kanunname veya nizamnameler ile düzenlenmiştir. Ayrıca devlet, afetler sonrası yaptığı yardımlarda din ve ırk farkı gözetmeksizin bütün tebaaya eşit olarak davranmıştır. Deprem vb. gibi doğal afetlerde zarar gören gayrimüslimlere ait ev ve dini kurumların onarımı için merkezi idare gerekli yardımları yapmıştır. Yine gayrimüslim ahaliye ait hastahane ve yetimhane gibi sosyal kurumların da onarımları bizzat devlet eliyle gerçekleştirilmiştir.⁹ Devlet bir yandan salgına karşı çözüm ararken diğer yandan salgının ortaya çıkardığı kıtlık ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ayalon eserinde bu tür salgınların özünde kıtlıklara ve kıtlıkların da daha farklı hastalıkları tetiklediğini ifade etmektedir.¹⁰ Osmanlı Devleti salgının etkilerini en aza indirmek amacıyla özellikle yerel yönetimlere de büyük bir iş gücü yükleyerek

⁷ Ayalon, a.g.e, s. 63-112.

⁸ Mehmet Demirtaş, ‘‘XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul’un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller’’, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. IV, sayı 2 (Erzurum: 2004), s.21.

⁹ Ali Güler, ‘‘Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan ‘‘Kilise Defterlerinin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri’nden Örnek Fermanlar)’’, OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 1998, 9(09), s. 163.

¹⁰ Ayalon, a.g.e, s. 74

hareket etmiştir. Bu noktada devlet-toplum dayanışması afetlerin atlatılmasında önemli bir yere sahip olmuştur.

Merkezi yönetim, salgın afetlerinin görüldüğü yerlerde temizlik çalışmalarını üst seviyeye çıkararak hastalığa sebebiyet verilmemesi için devamlı surette çevre temizliğine dikkat edilmesini emretmiştir.¹¹ Osmanlı Devleti özellikle bu tür salgın ve afetler sonrası oluşabilecek kıtlıklara karşı mücadele programları oluşturmaya başlamıştır. Ancak ticari kaygılar nedeniyle karantina pek fazla gündeme gelmemiştir. Ağırlıklı olarak doğal etkenlerin sebep olduğu deprem, sel, kuraklık ve salgın hastalıklar gibi doğal afetler şiddetli derecede yaşandığı bölgelerde devletlerin sosyo ekonomik ve demografik yapısını oldukça olumsuz etkilemiştir.¹²

Osmanlı Devleti'nde yangınlar ve depremler de en az veba gibi yıkıcı zararlara yol açmıştır. 1893 yılında Tersane-i Amire'deki taş havuzun ahşap kısımları yangın nedeniyle büyük zarar görmüştür. Yangında zarar 40 lirayı aşmamıştır. Yangın Bahriye Silah-ı Endaz ve İtfaye Kumandanı Mehmet Paşa ve itfaiye erlerinin üstün çabaları sonucu büyük bir zarara dönüşmeden söndürülmüştür. Yangını söndürme çalışmalarına Taksim İkinci İtfaye alayı ile Umum İtfaye erleri de katılmışlardır. Binbaşı Nuri Bey, yangının söndürülmesinde üstün gayret gösterenleri tebrik etmiştir.¹³

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen çekirge istilaları (1876-1908) adlı çalışmada ele alınan temel mesele genel olarak doğal afetler başlığında değerlendirilmiş olup, özelde çekirge istilalarının Osmanlı coğrafyasındaki yayılımı, bu afete karşı yapılan mücadele, devlet-toplum ilişkisi içinde yürütülen çalışmalar, devletin bizzat konu ile alakalı yürüttüğü politikalar ve afetin halk üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Osmanlı coğrafyasında birçok bölgeyi etkileyen çekirge istilaları ve diğer doğal afetler nedeniyle merkezi idare bu bölgelere gerekli yardımları ivedilikle ulaştırmaya çalışmıştır. 1894 yılında Halep vilayetinde çekirge, dolu ve kuraklık gibi sebeplerden

¹¹ BOA, A.MKT.UM., 90-59, 19 Kanunuevvel 1267/31 Aralık 1851.

¹² Selahattin Satılmış, 'Aksaray'da Büyük Bir Afet: 1911 Sel Felaketi', Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/26, ss. 131-152.

¹³ BOA, Y.PRK.TKM., 29-25, 10 Temmuz 1309/22 Temmuz 1893.

dolayı mahsulatın en az %40-45'i kayba uğramıştır. Vilayet ile meclis idare heyetinin gayretleriyle halktan alınacak verginin, mahsulatın %30'u üzerinden hesaplanarak alınması kararlaştırılmıştır. Merkezi hükümet bu olayda halkın mağduriyetini önleyen ilgili yetkilileri tebrik etmiştir.¹⁴ Dolu afeti ve yangın meydana gelmesi nedeniyle Priştine'ye bağlı yaklaşık otuz köy halkının hem tüketim hem de tohumluk ihtiyaçlarını karşılamak üzere 150.000 kıyye hububata son derece ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu ahalinin, yoksullukları ve tarımsal imkânsızlıkları sebebiyle Ziraat Bankası'ndan borç alma imkânına sahip olmadıkları da ifade edilmiştir. Bu çerçevede, ihtiyaç duyulan hububatın devlet tarafından satın alınarak ilgili halka teslim edilmesi ve bedelinin müteselsil kefalet usulüyle iki yıl içinde ve eşit taksitler hâlinde geri ödenmesi şartıyla verilmesi talebi, Kosova Vilayeti tarafından 21 Ekim 1894 tarihli telgrafla bildirilmiştir. Dahiliye Nezareti belirtilen zaruret ve ihtiyaç durumunun dikkate alınarak, söz konusu talebin değerlendirilmesi ve gereğinin yapılması hususunu sadaret makamına arz etmiştir.¹⁵ İlgili nezaret ayrıca meselenin üstünde durulması hususunda Kosova Vilayetinden bu kez 10 Kasım 1894 tarihli olarak gönderilen telgrafname üzerine merkezi hükümete gereğinin ivedilikle yerine getirilmesi lüzumunu bildirmiştir.¹⁶ Sadaret makamından Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda adı geçen vilayetten gelen ve Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'da okunarak değerlendirilen yazı ve eklerinden anlaşıldığı üzere, yardıma muhtaç ahali toplam 1250 hane ve 10.527 nüfustan ibarettir. Talep edilen 150.000 kıyye hububatın, söz konusu nüfus içerisinde gerçekten tohumluk ve yemeklik ihtiyacı kesin olarak tespit edilen kişilere dağıtılacağı belirtilmiş, bu itibarla anılan miktardaki hububata olan ihtiyacın son derece acil ve zaruri olduğu ifade edilmiştir. Bu doğrultuda, talep edilen hububatın bedelinin 80 bin kuruşu aşmaması ve daha önce vilayet tarafından bildirildiği üzere iki yıl içinde geri ödenmesi şartıyla gerekli miktarın satın alınarak ihtiyaç sahiplerine kefalet-i müteselsile usulüyle dağıtılması amacıyla vilayete yetki verilmesi hususu ilgili nezarete havale

¹⁴ BOA, DH.MKT., 1687-52, 24 Kanunuevvel 1305/5 Ocak 1890.

¹⁵ BOA, DH.MKT., 300-27, Lef-2 13 Teşrinievvvel 1310/25 Ekim 1894.

¹⁶ BOA, DH.MKT., 300-27, Lef-4, 6 Teşrinievvvel 1310/18 Kasım 1894.

edilmiş; ayrıca Maliye Nezareti'nden de gerekli bilginin alınması uygun görülmüştür.¹⁷ Dahiliye Nezareti tarafından Kosova Valiliğine gönderilen 3 Ocak 1895 tarihli ve 3118 numaralı tezkire ile bu hususun gereğinin yerine getirileceği bildirilmiştir.¹⁸ Afetlerin en önemli sonucu görüldüğü üzere tarımsal alanların tahribatı, kıtlık ve kuraklık gibi ekolojik ve ekonomik sorunları beraberinde getirmiş olmasıdır. Çekirge istilalarının yaşandığı yerlerde çekirgelerin bıraktığı yumurtaların afetin gelecek yıllarda da yaşanmasına sebep olması, bu afetin bir deprem ya da yangın afetlerine nazaran uzun bir süreci kapsamasına da alt yapı oluşturmuştur. Dolayısı ile alınan önlemler ve atılacak adımların da bu minval üzerine yapılması elzem bir durum olmuştur. Aynı zamanda çekirge afeti ile yapılan mücadelede Avrupa ülkelerindeki gibi din algısı ve maddi olanaklar olmadığından etkin bir mücadele görülmemiştir. Ancak gerek bu konuda çıkarılan kanun ve nizamnameler gerekse halkın bu konuda teşvik edilmesi Avrupa'ya nazaran bu afetin engellenmesi için önemli adımlar olarak görülmüştür. Çekirge afeti ile mücadelede en büyük engel halkın bu haşerelere müdahale ederken çekindiği dini bakış açısı olmuştur.¹⁹

Doğal afetler kapsamında değerlendirilen çekirge istilaları; toplumsal kargaşa ve kıtlık-kuraklık gibi diğer afetlere sebebiyet vermesi açısından önemlidir. Tarih boyunca her coğrafyada görülmesi mümkün bu afetin yaşandığı dönemlerde tarım politikalarının aksaklığa uğraması, ticari faaliyetlerin durma noktasına gelmesi gibi neticeler devletlerin ekonomik güç kayıplarında dahi etkili olmuştur.²⁰ Çekirge istilaları dolayısıyla halkın zahire sorununu ortaya çıkınca devlet, halkın açlıktan kırılmasını önlemek için afet yaşanan bölgeye zahireyle birlikte nakdi yardımda da bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemleri dikkate alındığında bu yardımların bütçede ciddi eksikliklere neden olduğu görülecektir. Bütçeye dahil edilen bu yardımların, afetin yönetiminin yerel yöneticiler aracılığıyla hazırlanan komisyonlarca uygulanması ve halkın afete karşı bilinçlendirilmesi çekirge afeti ile mücadeleyi kolaylaştırmıştır. Bu

¹⁷ BOA, DH.MKT., 300-27, Lef-5, 22 Kanunuevvel 1310/3 Ocak 1895.

¹⁸ BOA, DH.MKT., 300-27, Lef-8, 1 Kannusani 1310/13 Ocak 1895.

¹⁹ Gül, a.g.m., s. 78.

²⁰ Muharrem Kesik, "XII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Meydana Gelen Doğal Afetler ve Depremler", s. 45.

bağlamda çekirge istilaları, merkezi idarenin ekonomik yükümlülüğünü her ne kadar artırmış olsa da sonraki süreçte devletin afet yönetimi ile ilgili çalışmalarda halkı sorumlu tutması ve mücadeleye dahil etmesi bu yükümlülüğü azaltacaktır.

Çekirge afeti ile mücadelede yönetim-organizasyon aksaklıkları yaşanmıştır. Halkın afet ile mücadeledeki bilinçsizliği nedeniyle devletin yerel yöneticiler vasıtasıyla tam ve zamanında müdahalesi çoğunlukla eksik kalmıştır.²¹ Afetin ortaya çıktığı bölgelerde oluşturulan yerel komisyonlar vasıtasıyla bu eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Ahaliye toplatılan çekirge tohumları için miktara göre ücret ödenmesi afete karşı halkı hem organize etmiş hem de mücadelede bir teşvik sağlamıştır. Halkın mücadelede uyguladığı yöntemler her ne kadar ilkel olsa da tohumların toplanması, bir sonraki yıl afetin yeniden yaşanmasına engel olmaktadır.²² Çekirge şeyhleri ve çekirge suyu gibi uygulamalar da toplumsal inanç kapsamında mücadelede etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bu amaçla merkezi idarenin bilgisi dahilinde Osmanlı coğrafyasında birçok farklı bölgeye çekirge ve sığırcık şeyleri giderek halkın maneviyatını diri tutmakta önemli yer tutmuştur.

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu topraklar, deprem, kuraklık, sel, çekirge istilası ve salgın hastalıkların çok sık yaşandığı bir coğrafya olmasına rağmen doğal afet tarihiyle ilgili çalışmalar, Osmanlı tarih yazımında son zamanlara kadar hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Ancak son dönemde yaşanan afetler, akademisyenlerin doğal afetler konusundaki çalışmalarını önemli ölçüde artırmıştır.²³ Salgınlar ve doğal afetlerle ilgili çalışmalara önemli katkı sağlayanların başında, 1997 yılında On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde *Ankara ve Konya Vilayetlerinde Kuraklık ve Kıtık (1845 ve 1874 Yılları)* isimli doktora tezini tamamlayan Mehmet Yavuz Erler

²¹ Ertan Gökmen, “Batı Anadolu’da Çekirge Felaketi (1850-1915)”, Belleten, c. LXXIV, sayı 269 (Ankara: TTK Yayınları, 2010).

²² Gilles Veinstein, “Karadeniz’in Kuzeyinde Büyük 1560 Kuraklığı: Osmanlı Yetkililerinin Durumu Algılayışı ve Gösterdiği Tepkiler”, Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler, Ed. Elizabeth Zachariadou (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001).

²³ Süreyya Faroqhi, “Tarımsal bir Değişimin Göstergesi Olarak Doğal Afet: Edirne Bölgesinde Sel 1688-89”, Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler Sempozyumu, Girit Üniversitesi Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü, Haz. Elizabeth Zachariadou, Çev. Gül Çağalı Güven-Saadet Öztürk (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001).

gelmektedir. Erler, sadece kuraklık konusunda değil, çekirge ve sel afetleri hakkında da önemli çalışmalara imza atmıştır. Ayrıca Girit Üniversitesi Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü Türkoloji Programı tarafından 1997’de, bu alanda ilk olarak düzenlenen “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler Sempozyumu*” Osmanlı coğrafyasında yaşanan doğal afetlere, özellikle de doğal afetlerin geçtiği kaynaklara vurgu yapması bakımından, bu konuda yapılacak araştırmalara yön veren önemli bir toplantıdır. Bu toplantının bildirileri, Elizabeth Zachariado’nun editörlüğünde 14 makaleden oluşan bir kitapta toplanmıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezinin 2000 yılında düzenlediği “*Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*” konu hakkındaki önemli çalışmalardan olmuştur.

Çekirge, sel, kuraklık afetleriyle ilgili çalışmalara gösterilen ilgi, depremler kadar olmasa da giderek artmaktadır. Bu bağlamda Kıbrıs ve Aydın vilâyetinde vuku bulan çekirge afetleri, Gümüşhane, Edirne ve Erzurum’da meydana gelen seller; Ankara, Konya, Erzurum ve Doğu Karadeniz taraflarında yaşanan kuraklık afetleriyle ilgili çalışmalar mevcuttur.²⁴ Bu çalışmalar konu ile ilgili araştırmaların artmasına bir teşvik oluşturması sebebiyle önemlidir. Doğal afetler konusunda yapılan sempozyumlar konuya ilginin ve özellikle çekirge afeti ile ilgili araştırmaların artmasında önemli bir unsur olarak görülmektedir.²⁵

Osmanlı Devleti’nde meydana gelen çekirge istilaları (1876-1908) başlıklı tezde literatürün yanı sıra arşiv kaynakları da önemli yer tutmuştur. Çalışmanın araştırılan dönemde Osmanlı coğrafyasının tamamını ele alması öncelikle arşivlerde bütünsel bir durum takip edilmesinde etkili olmuştur. Araştırma sahasının kapsamı geniş olsa da zamansal kısıtlama araştırmada avantaj sağlamıştır. Çekirge istilalarına dair incelenen

²⁴ Mehmet Yavuz Erler, “*Kıbrıs’ta Çekirge İstilasası (1845-1869)*”, Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi, sayı 10 (Ankara: 2002); Mehmet Yavuz Erler, “*Meşrutiyet İdaresi Altında, Erzurum Sel Baskını, 1910*”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. I, sayı 2 (2008); Mehmet Yavuz Erler, “*Meşrutiyet İdaresi Altında Erzurum Sel Baskını-1910*” Recent Period Turkish Studies (11), 31-61; Ali Rıza Gönüllü, “*Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Meydana Gelen Sel Baskınları (1857-1913)*”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı 28, s. 351-374; Zehra İrkin-Selahattin Satılmış, “*1901 Erzurum Depremi ve Afet Yönetimi*”, Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, sayı 17, Haziran 2023, ss. 129-51.

²⁵ Alparslan Demir-Esat Aktaş, “*Gümüşhane Sancağında Doğal Afetler (1888-1910)*”, OTAM, sayı 24 (Ankara, 2010).

dönemde Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşivlerinde “*Çekirge İstilaları, Çekirge Afeti, Çekirge vb.*” anahtar kelimeleriyle yapılan aramada çıkan 543 belge ve içindeki 1252 gömlek incelenmiş ve birçoğu çalışmaya dâhil edilmiştir. Anadolu’unun hemen her bölgesinde farklı tarihlerde çıkan çekirge hadisesi, Ortadoğu ve çevresinde de yoğun bir şekilde görülmektedir. İncelenen dönemde bu bölgelerin dışında Osmanlı’nın muhtelif coğrafyasında da çekirge afetlerinin yaşandığı arşiv vesikalarına yansımıştır. Buna göre; Halep, Musul, Yanya, Koniçe, Tepedelen, Pogon, Priştine, Suriye, Hama-Humus, Lazkiye, İdlib, Diyarbakir, Havran, Konya, Seferhisar, Kıbrıs, Büyükçekmece ve Küçükçekmece, Kartal, Gebze, Tophane-Beyoğlu-Kısıklı-Acıbadem, Karamürsel, Yalova, Adapazarı, Gediz, Çatalca, Selanik, Kütahya, Bağdat, Cebeli Beyrut, Zor Sancağı, Manastır, Alasonya-Serfiçe-Dömenik, Mardin, Yemen, Taiz, Basra, Necd, Çanakkale, Yenice(Çernorik), Biga- Ezine-Bayramiç, İzmid, Hüdavendigâr, Muş, Bolu-Gerede, İzmir, Ödemiş-Tire, Mersin, Balıkesir, Hısn-ı Mansur(Adıyaman), Urfa, Viranşehir, Kastamonu, Bayezid, Isparta, Trablusşam, Adana, Kudüs, Bingazi, Çankırı, Kosova, Bitlis, Bulak, Elazığ, Pötürge, Manisa, Aydın, Milas-Söke, Antalya-Teke, Akseki, Trablusgarp, Ankara, Cezayir-i Bahri sefid, Siirt, Erzurum, Trabzon, Amasya, Yozgat, Bafra, Canik, Üsküp, Van, İnegöl, ve Malatya’da çekirge vukuatları tespit edilerek çalışmaya dahil edilmiştir. Arşiv kaynakları içinde 1908-1913 yılları kapsayan Osmanlı devlet bütçeleri kayıtları çekirge istilalarının ekonomik boyutunu yansıtması sebebiyle önem arz etmektedir. Çalışmanın kronolojik süreç içinde bütünsel formunu koruması maksadıyla zikredilen bütçe kayıtlarının ilgili kısımları çalışmaya dahil edilmiştir.

Tezimize özgünlük katacak ve çağdaş kaynak teşkil edecek önemli bir kayıt da Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleridir. İncelenen dönemde mecliste gündeme gelen çekirge afeti, bu afete karşı alınacak tedbirler zaman zaman meclis-i mebusanda tartışma konusu olmuş ve devletin gündemini de meşgul etmiştir. Zira 26 Kanunusani 1325 tarihli Zabıt Ceridesi, 19 Kanunusani 1326 tarihli Zabıt Ceridesi, 8 Kanunusani 1326 tarihli Zabıt Ceridesi, 10 Teşrinievvel 1327 tarihli Zabıt Ceridesi, 7 Haziran 1327 tarihli Zabıt Ceridesi, 19 Nisan 1327 tarihli Zabıt Ceridesi, 2 Şubat 1331 tarihli Zabıt Ceridesi, 8 Mart 1333 tarihli Zabıt Ceridesi ve 4 Mart 1334 tarihli Zabıt Ceridesi çekirge istilaları ve buna karşı alınacak tedbirleri içeren meclis görüşmelerini içermektedir. Çekirge istilalarının ticari faaliyetler üzerindeki etkilerini göstermesi

açısından İzmir Ticaret Odası tarafından hazırlanan “İngiliz Konsolosluk Raporuna Göre İzmir Ticareti” ve “İngiliz Konsolosluk Raporları Çerçevesinde Halep Kenti'nin Sosyo- İktisadi Vaziyeti (1873-1878)” adlı çalışmalar da yine konumuz dahilinde önemli bilgiler sunmaktadır.²⁶

Bu çalışmalar dışında birçok yazma eser de çekirge afetine karşı alınan tedbirler kapsamında değerlendirilmiştir. Özellikle Ticaret, Ziraat ve Nafia Nezareti ile Orman ve Maadin Nezareti çekirge ile mücadele kapsamında birçok risale ve rapor hazırlamıştır. Bunlardan “1332-1333 senelerinde Anadolu ve Suriye'de Çekirgelere Karşı İcra Edilmiş Olan Mücadeleyi Mübeyyin Eser, 1334 (Dersaadet Matbaası), “Haşerat-ı Ziraiyye Mecmuası(1332)”, “Çekirge ve Onu Mahvetmenin Çareleri (Haraçyadar Parsagyan, 1881)”, “Ticaret ve Ziraat Mecmuası(1330, 1332)”, “Çekirgelerin Envaı, İtlafı (İktisat Vekaleti Müdürü Şevket)”, “12 Ağustos 1923 Tarihli Çekirge ve Yumurtalarının İtlafına Dair Tarifname”, “Çekirge Tohumunun İtlafı Hakkında Talimat” ve “Çekirge Mücadele Teşkilatına Ait Talimatname, 1332” bu nezaretlerin kaleme aldığı layiha ve risalelerin başlıcalarıdır. Çekirge istilaları çalışmasında en kıymetli kaynaklardan biri de şüphesiz çağdaş gazetelerdir. Dönemin günlük yaşamı ve toplumsal yapının ilerleyişi hakkında önemli bilgiler ihtiva eden gazeteler, ahaliyi derinden etkileyen çekirge afetine karşı da birçok bilgi sunmaktadır. Afetin meydana geldiği hem başkent ve çevresi hem de taşrada çıkan gazete ve mecmualardan özellikle Aydın Vilayeti 'ne ait: *Ahenk* (1898), *Hizmet* (1887, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894), *İzmir* (1877); Diyarbakır Vilayeti 'ne ait: *Diyarbakir Gazetesi* (1870); Kıbrıs Vilayeti 'ne ait: *The Cyprus Gazette* (1881-1918 yılları gazeteleri) gibi bölgesel gazetelerin yanı sıra *Ceride-i Havadis* (1851-1852), *Dersaadet Gazetesi*(1920), *Takvim-i Vekayi* (1912-1916), *Tasfir-i Efkar* (1915-1917), *Tercüman-ı Hakikat* (1880-1889), *Basiret*(1871), *Sabah* (1901) ve *Yeni İkdam* (1910) gazeteleri afetinin yaşandığı yer ile ilgili ve alınan tedbirlere yönelik güncel haberler vermesi açısından son derece önemli kaynaklardır. Ayrıca İstanbul'da haftalık olarak çıkarılan ve yayın hayatına 1858 yılında *The Levant Herald* ismiyle

²⁶ İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914), İzmir Ticaret Odası Yayınları, 1998.

başlayan, daha sonra ismi *The Levant Herald and The Eastern Express* olarak değişen gazete, I. Dünya Savaşının başladığı 1914 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. İçerikleri ifade edilen gazeteler ile çok benzer olan ve yine İstanbul'da yayın hayatına başlayan *The Constantinople Messenger* ve *The Eastern Express* gazetesi de önemli kaynaklar arasında yerini almaktadır. Bu yayınların yanı sıra Osmanlı Devleti'nde kanunların yayınlandığı Düstur 1. Tertip 6. Ciltte '*No: 305, 20 Rebiülevvel 1310; Çekirge talimatınının 8. Maddesine kaim olmak üzere kaleme alınmış madde*' ve Düstur 2. Tertip Cilt 5'te '*Numara: 6, 4 Zilhicce 1330; Çekirgenin itlafi hakkında geçici kanun*', Cilt 8'de '*Numara: 368, 15 Cemazeyilevvel 1334; Çekirgenin itlafi hakkında kanun*' ve Cilt 9'da '*Numara: 109, 6 Cemazeyilevvel 1335; Çekirge itlafiye masrafi için 1332-1333 Ticaret ve Ziraat bütçesine 20 bin kuruşun ilave edildiğine dair kanun*' olarak ifade edilen edilmiş olan süreli yayınlar da yine çekirge afetine karşı alınan tedbirler ve çıkarılan kanunların incelenmesi için önemli birer kaynak hüviyetine sahiptirler.

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen çekirge istilaları incelenirken belli bir dönemde meydana gelen afetlerin seyri izah edilmiş, aynı zamanda afet ile mücadele, çıkan kanunlar, halkın tutumu ve afetin sosyo-ekonomik hayata etkileri de ele alınmıştır. Zaman ve mekân tercihinde çekirge afetinin en yoğun görüldüğü 1876-1908 yılları ve Osmanlı coğrafyasında afetin yoğun olarak yaşandığı bölgeler seçilmiştir. Çalışma giriş, sonuç, dört ana bölüm ve alt başlıklardan meydana gelmiş olup, bu bölüm ve alt başlıklarda çalışmanın ana hatları izah edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı Devleti'nde meydana gelen doğal afetler ele alınmıştır. Çalışmanın temel konusu olan ikinci bölümde çekirgelerin fizyolojik ve biyolojik özellikleri üzerinde durulmuş ve Osmanlı coğrafyasında yoğun olarak görüldüğü yerler arşiv kaynakları ve literatür ışığında izah edilmiştir. Özellikle ve de öncelikle 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın başlarında Fas çekirgesinin yayılım sahası olarak Suriye, Musul, Bağdat, Trablusşam, Deyr-i zor, Yemen, Basra, Halep vilayetleri ele alınmış daha sonra Anadolu coğrafyası, Kıbrıs cezaresi ve Osmanlı Avrupası'nda çekirge afetinden etkilenen alanlar incelenmiştir.

Çekirge afetine karşı alınacak tedbirler ve devlet politikaları üzerinde durulan üçüncü bölümde, çekirge ile mücadele, afetin kapsadığı süre ile sosyal ve psikolojik

etkileri, ortaya çıkardığı mali sorumluluklar ve bu sorumlulukların doğurduğu tedbirler, afet kapsamında çıkarılan kanunlar ve yasal düzenlemeler, afet ile mücadele kapsamında oluşturulan komisyonlar ve mücadele ekipleri, uygulanan mücadele yöntemleri, çekirge afeti ile mücadelede görülen eksiklikler ve yaşanan güçlükler ve son olarak afet kapsamında önemli görevleri ifa eden kişilere verilen teşekkürname, nişan ve madalyalara yer verilmiştir. Bu bölüm, özellikle afetin yaşandığı süreçte ve afetin görüldüğü bölgelerde gerek toplum gerekse devlet tarafından yürütülen yöntemleri içermesi açısından önemlidir. Çünkü incelenen dönemde devletin doğal afetlere karşı etkin bir afet yönetim-organizasyon eksikliği, ilerleyen dönemlerde bu eksiklikleri tamamlamak için atılacak adımları belirlemede önemli bir faktör oluşturmaktadır. Çalışmanın ana amaçlarından biri de bu bölümde zikredilen afet yönetiminin doğal afetler açısından ne derece önemli olduğunu izah etmek ve çalışmanın literatüre katkı sunmasını sağlamaktır.

Çekirge afetinin toplumsal ve ekonomik etkilerinin incelendiği dördüncü ve son bölümde, afetin ticari, ekonomik ve sosyal yansımaları üzerinde durulmuştur. Özellikle afetin yaşandığı bölgelerde kıtlık ve kuraklık ile bunun sonucunda göç hareketlerine neden olması, sosyo-ekonomik hayatı da temelinden etkilemiştir. Çekirge afeti, kıtlık ve kuraklığa doğrudan sebep olduğundan ortaya çıkardığı etkileri de kitlesel olmuştur. Kıtlık hadiseleri *Kaht-ü Gala* olarak ifade edilmiş ve afetin yaşandığı yerlerde tarım alanlarına ve hasada ciddi zararlar vermiştir. Bu durum kıtlık ve zahire eksikliklerini ortaya çıkarmıştır. Yaşanan süreçte kıtlığın yaşandığı bölgelere devlet eliyle zahire yardımları yapılmak suretiyle kıtlığın olumsuz etkileri azaltılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MEYDANA GELEN DOĞAL AFETLER

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren görülen depremler, sel baskınları, çekirge istilaları, kuraklık ve kıtlık gibi afetler, yaşandığı her dönemde merkezi idarenin uğraştığı önemli konular arasında yer almıştır. Bu afetler hemen hemen her coğrafyada görülmüş olup devlet bölgeye gerekli yardımı yapmaya çalışmıştır. Dönemin koşullarına göre de afetlere karşı kanunnameler çıkararak benzer durumlarda nasıl bir tepki gösterileceği tecrübe edilmiştir. Ancak bazı durumlarda afetlere karşı devletin imkanları yetersiz kalınca afetin yaşandığı bölgede halk duruma müdahil olarak afeti kontrol altına da alabilmiştir. Bu durum özellikle doğal afetler sırasında devlet toplum ilişkisinin ne derece önemli olduğunu anlatmamız açısından önemlidir. Doğal afetlerin meydana gelişinde farklı sebepler görülmektedir. Bunları biyolojik kökenli afetler (Çekirge istilaları, Salgın hastalıklar), insan kaynaklı afetler (yangın), jeolojik afetler(deprem) ve meteorolojik afetler (dolu, fırtına, sel ve kuraklık) kategorisinde değerlendirilebilir.²⁷ Çalışmanın bu kısmında Osmanlı Devleti'nde zaman zaman meydana gelen belli başlı doğal afetler ve salgın hastalıklar kısaca ele alınarak araştırmaya bir bütünlük sağlanması amaçlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen büyük yıkıcı etkiye sahip doğal afetlerin başında deprem gelmektedir. Bugünkü anlamda deprem kelimesi eski Türkçede yer almamakla birlikte Ahmet Vefik Paşa 'dep' kökünden depretmek, deprenmek kelimelerini türeterek bunları dünyanın jeolojik hareketleri ile ilişkilendirerek tezelzül veya hareke-i arz deyimleriyle eş tutmuştur.²⁸ Osmanlı literatüründe "deprem" hadisesi birçok isimle ifade edilmiştir. Çoğunlukla bu afeti tanımlamak için hareket-i arz, zelzele, tezelzül ya da tezelzülât-ı arzîye ifadeleri kullanılmaktadır.²⁹ Depremler yer

²⁷ Fatma Ürekli, 'Osmanlı Döneminde İstanbul'da Meydana Gelen Afetlere İlişkin Literatür', Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 8, Sayı 16, 2010, 101-130.

²⁸ Ahmet Vefik, *Lehçe-i Osmani*, Dersaadet 1306, s. 394-395

²⁹ Selahattin Tozlu, *Erzurum Depremleri*, Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23, Bildiriler, Mayıs 2000, İstanbul, s. 93-94

hareketleri olduğundan daha çok fay hatlarının yoğun olduğu bölgelerde ortaya çıkmıştır. Bu sebeple tarihi coğrafya içinde bu afetten İstanbul, Doğu Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgeleri en çok etkilenen bölgeler olmuştur. Farklı tarihlerde Erzincan, Erzurum, İstanbul, Bursa, Balıkesir ve Aydın vilayeti gibi birçok bölgede önemli ölçüde depremler meydana gelmiştir. Anadolu’da tarihi vesikalar ışığında yapılan araştırmalar neticesinde deprem olasılığının yüksek olduğu bölgeler Kuzey Anadolu Deprem bölgesi, Ege bölgesi ve Güney Marmara’daki çöküntü alanlarının etrafında bulunan fay çizgilerini kapsayan alan, Antakya-Amik-Maraş oluşu ve Güneydoğu Toros yayının dış sınırları olarak tespit edilmiştir.³⁰ 19. ve 20. yüzyılın başlarında deprem olaylarına ait kaynaklar çeşitlilik göstermektedir. Özellikle 19. yüzyılda gazete ve mecmua gibi önemli iletişim araçlarının yaygınlaşması, afetlerin etki alanlarının tespit edilmesi ve gerekli önlemlerin alınması için merkezi idarenin elinde önemli bir araç olmuştur. Osmanlı Devleti’nde farklı nezaretlere ait yazışmalardan deprem afetine dair özellikle hasarı ağır olanlarını takip etmek mümkün olmaktadır. Ayrıca bu dönemde gazeteler, 1864’ten sonra yayın hayatına giren Düstur ve Salnameler de yine afetin tespiti için önemli kaynak oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti’nde farklı dönemlerde farklı coğrafyalarda meydana gelen depremler, özellikle ağır hasarlı olarak meydana gelenlerde, devlet için beklenmedik mali harcamaları da beraberinde getirmiştir. Devlet yıkılan veya tahrip olan yapılar için büyük harcamalar yapmak durumunda kalmıştır. Zira İstanbul’da muhtelif yıllarda birçok deprem hadisesi yaşanmış bu durum sadece ev ve iş yerlerini değil bölgedeki birçok saray, camii ve sarayları da etkilemiştir.³¹ 1894 senesinde İstanbul’da meydana gelen deprem nedeniyle zarar gören saray ve kasrı hümayunların onarımı ile yeniden inşa edilecek yüksek dereceli yapıların giderlerine mahsup edilmek üzere şimdilik Emlâk-ı Hümayun İdaresi tarafından ödeme yapılması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda, 18 Ağustos 1894, 27 Eylül 1894 ve 13 Ekim 1894 tarihli müzakerelerle belirlenen toplam 22 bin liraya mahsuben, mecidiye kurusu hesabıyla 19 bin kuruşun Emlâk-ı Hümayun İdaresi tarafından

³⁰ İbrahim Atalay, ‘‘Türkiye Jeomorfolojisine Giriş’’, Ege üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, No: 9, İzmir, 1982

³¹ Ürekli, a.g.m., s. 102.

ödenmesi ve buna ilişkin diğer işlemlerin yerine getirilmesi amacıyla gönderilen resmi yazı ilgili idareye gönderilmiştir.³² Deprem yaşanan bölgelerde ticari faaliyetler olumsuz etkilenmiş ve bazı bölgelerde deprem kaynaklı göçler de yaşanmıştır. 19. yüzyılda özellikle tespit edilen bilgilere göre 1843'te Rodos, 1846'da İzmir'de, 1851'de Yanya'da, 1854, 1856'da Bursa'da deprem ağır hasara neden olmuş, 1856-57'de Erzurum, Ankara, Rodos, Girit, Bursa ve Kala-i Sultaniye 'de birbiri ardına birçok deprem afeti yaşanmıştır. 1858'de Sofya Ergiri ve Erzurum'da ağır hasarlı depremler yaşanmış ve afet sonrasında yıkılan cami, mescit, medrese ve daha birçok yapının tamirine sonraki yıl başlanmıştır. Ayrıca 1860 yılında Kütahya, 1862'de yine Rodos adası olmak üzere birçok farklı bölgede bu dönemlerde depremler meydana gelmiştir. Aynı şekilde 1871 yılında Menteşe sancağına bağlı Marmaris kazasında ve 1872 yılında Sisam adasında meydana gelen büyük depremler merkeze bildirilmiştir. Bu deprem hadiseleri sonrasında kısa süreli göçlerin meydana geldiği görülmektedir. 1866 Midilli depremi sonrasında insanların kırlara doğru hareket ettiği ve bu bölgelerde ikamet ettiği bilinmektedir.³³ Bununla birlikte devlet ve halkın depremler sonrasında afetzedelere yardım ulaştırdıkları görülmektedir. Kuzey Anadolu fay hattı üzerinde bulunan Gümüşhane ve çevresinde muhtelif yıllarda meydana gelen depremlerde oldukça zor duruma düşen bölge halkına merkezi idare tarafından gerekli yardımlar ulaştırılmıştır.³⁴ 1894 senesinde İstanbul'daki depremde zarar gördüklerini beyan eden bazı afetzedeler tarafından kaleme alınan ve yardım talebini içeren 21 adet arzuhal, söz konusu başvuruların gereğinin yerine getirilmesi hususunda gerekli işlemlerin yapılması amacıyla sadaret makamından tarafından, İâne-i Musâbîn Komisyonu Âlisi ikinci başkanı ve Şehremini olan devletli paşa hazretlerine resmi yazıyla bildirilmiştir.³⁵ Dönemin önemli gazetelerinden İkdâmın 1898 senesindeki haberinde Ankara vilayetinde bir depremin meydana geldiği ancak olumsuz bir durumun yaşanmadığı

³² BOA, ML.EEM., 196-96, 3 Teşrin-i evvel 1310/15 Ekim 1894.

³³ Selahattin Satılmış, '*Aydın Vilayetinde Doğal Afetler*', Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Manisa 2012, ss. 19-49.

³⁴ Alparslan Demir-Esat Aktaş, *a.g.m.*, s. 46.

³⁵ BOA, BEO, 503-37659, 14 Teşrinievvel 1310/26 Ekim 1894.

belirtilmiştir.³⁶ Depremler Osmanlı Devleti'nde farklı süreçlerde özellikle deprem kuşağındaki bölgeleri etkileyerek maddi ve manevi hasarlara sebep olmuştur. Osmanlı maliyesi için olumsuz yönde beklenmedik harcamalara sebep olan bu depremlerin ayrıca nüfus kaybı, göç hareketleri ve üretimin düşmesi gibi sonuçları da görülmüştür.³⁷ Deprem bölgelerinde özellikle bazı dönemlerde şehirlerin yer değiştirme hadiseleri bile olası sonuçlar içinde yer almıştır.³⁸ Türkiye'de deprem kuşağında yer alan Erzincan, 1939 senesinde meydana gelen depremde belirli ölçüde yer değiştirmiştir. Deprem öncesinde şehir ovanın ortasında, demiryolu mevkiinin güneyinde yer alırken yaşanan afet sonrasında muvakkat şehir adıyla kurulan şehir demiryolunun kuzey istikametinde yer değiştirmiştir.³⁹ Bununla birlikte deprem bölgelerinde kısa veya uzun süreli göçler meydana gelmiştir. 1858 senesinde Bursa'ya dahilinde yer alan Kara Kedi mahallesinde ekmekçilik işiyle meşgul olan İbrahim Ağa'nın oğlu Kâmil Bey, bölgede meydana gelen depremde zarar görmüştür. Kâmil Bey uğradığı bu büyük zarara bağlı olarak Dersaadet'e göç etmek için izin verilmesini talep etmiştir. Yapılan tahkikat ile Kâmil Bey'in isteği uygun bulunarak ailesiyle birlikte İstanbul'a göç etmesine müsaade edilmiştir.⁴⁰ Ayrıca deprem bölgelerinde zarara uğrayan çiftçiler hasatlarını yapamamıştır. Bu durumda deprem bölgelerinde ziraat ve ticaret olumsuz etkilenmekteydi. Bu duruma bağlı olarak fiyatların yükselmesi gibi toplumsal meseleler de devletin uğraşması gereken bir diğer konuyu ortaya çıkarmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen önemli bir afet de yangınlar olmuştur. Bu afet bazen doğal gelişmelerden ama çoğunlukla insan ihmalkârlığından kaynaklanmıştır. Doğa olayları sonucu (aşırı sıcaklık veya yıldırım düşmesi) meydana gelen yangınlarda genellikle orman yangınları gibi tahrip gücü yüksek durumlar oluşmaktadır. Ancak

³⁶ İkdâm, Sayı 1484, 16 Ağustos 1314-/28 Ağustos 1898.

³⁷ Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*, Libra Yayınları, Mart 2010, s. 102-109.

³⁸ Metin Tuncel, *Anadolu'da Doğal Afetler Sonucunda Yer Değiştiren Şehirler*, Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23, Bildiriler, Mayıs 2000, İstanbul, s. 291-308.

³⁹ Tuncel, *a.g.m.*, s. 293.

⁴⁰ BOA, *A.MKT.UM.*, 307-50, 29 Cemaziyülahır 1274/14 Şubat 1858; Besim Özcan, ''Bursa Depremleri (2 Mart-12Nisan 1855)''', Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Sayı 5, 1999, s. 103.

insanların ihmali ile çıkan yangınlardan şehirler ve hayatlar son bulabilmiştir. Bu afetin Osmanlı Devleti'nde sıkça yaşanan bir durum olması ise kullanılan yapı malzemesinin genellikle ahşap olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca iklimsel koşullar da yine yangınların çıkması ve etki alanının genişlemesinde önemli olmuştur. Örneğin Konya vilayetinin önemli bir bölümünün yarı kurak bir iklime sahip olması bölgede yangın riskini artırmıştır.⁴¹ Orman yangınları, ev yangınları ve ekin tarlalarının yanması mali açıdan önemli ölçüde zarar vermiştir. Özellikle ekinlerin yanması tarım toplumu olan Osmanlı Devleti'nde hububat darlığına yol açarak bölge insanını zor duruma düşürmüştür.⁴² Yangınların önemli bir sonucu da iç göçler olmuştur. 1917 senesinde Çağşur (günümüzde Samsun'un Bafra ilçesine bağlı Esençay mahallesi) köyünde meydana gelen yangında bölgenin tamamen tahrip olmasından dolayı bölge halkı Bafra'ya göç etmiştir. Meclis-i Vükela, bu ahalinin bölge askeri idaresi kararıyla göç ettirilmesine bağlı olarak muhacirin tahsisatından değil de seferberlik tahsisatından gerekli ihtiyaçlarının karşılanması için karar almıştır.⁴³ Devlet bu göçleri engelleyebilmek amacıyla konut yapımı ve hububat yardımı gibi birçok önlem almaya çalışmıştır. Yangınlar özellikle maddi açıdan ahaliyi zor duruma düşürmüştür. Aydın vilayeti dahilinde çıkan bir yangında, dokuma alanındaki bir noktada yer alan Gördes kasabası önemli ölçüde tahrip olmuş, yangında tahıl depoları zarar görmüş, 310 adet dükkân 5 camii, 3 han, 2 hamam, 325 ev ve 3 Pazar bölgesi yok olmuştur. Yangın ile birlikte dokuma tezgâhları zarar gördüğü için dokuma ihracatında önemli ölçüde zarar meydana gelmiştir.⁴⁴ 1869 yılında Selanik'e bağlı Ustrumca (günümüzde Kuzey Makedonya dahilinde) kazasında birkaç hanede çıkan yangın kısa sürede büyüyerek toplam 824 yapıya zarar verdi. Bunun yanı sıra çok sayıda insan yangından etkilendi. Selanik valiliği mağdurlar için 10 bin kuruş akçe yardım talebinde bulundu. Ustrumca'da hasar gören 824 yapının Müslüman ve Gayrimüslim ahaliye göre dağılımı şu şekildedir: Müslüman ahaliye ait 10 hane, 3 han, 3 fırın, 141 dükkân ve 1 konak zarar

⁴¹ Erler, "19. Yüzyılda Doğal Afetler ve Kuraklığa Bağlı Konya Göçleri", s. 17.

⁴² Erler, a.g.e, s. 99

⁴³ BOA, MV., 210-144, 15 Rebiyülevvel 1336/29 Aralık 1917.

⁴⁴ Ahmet Lütfi Efendi, *Vakanivis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, Haz.: Münir Aktepe, C. 12, TTK Yayınları, Ankara, 1989

görmüştür. Gayrimüslim ahaliden Hristiyanlara ait 341 hane, 3 han, 3 fırın, 106 dükkân, 3 mektep ve 3 kilise; Yahudilere ait 22 hane, 29 dükkân, 2 mektep ve 1 havra kullanılmaz hale gelmiştir. Kıptilerden 4 dükkân 8 hane, metropolite ait bir konak, hükümete ait bir saat kulesi ve bir de konak hasar görmüştür.⁴⁵ 1870'te Lazistan sancağındaki Karaşalvar adlı bölgede benzer şekilde meydana gelen yangın rüzgârın etkisiyle de yayılarak, 30-40 hane ahalisinin ve bölgedeki muhacirlere ait zahire depolanan 80 ambar (Paska) tamamen yanmıştır. 405 kişinin etkilendiği afette, 2111 ölçek mısır ile 256 ölçek fasulye zayi olmuştur. Bölgeye merkezi idare gerekli zahire yardımı yapmıştır.⁴⁶ 1869-1870 yılları arasında farklı bölgelerde çıkan yangınlar ahaliyi zor duruma düşürmüş ve yine ekin alanlarına verdiği zarar neticesinde kıtlık ve göç olaylarını da beraberinde getirmiştir. Samsun'da 1870 senesinde çıkan yangından dolayı evleri yanan ailelere 150 çadır gönderilmiştir. Bu ailelere baraka yapılması düşünülse de buna ihtiyaç kalmamıştır. Evleri yanan bir kısım fakirlerin evlerinin yeniden inşası için Trabzon vilayeti tarafından ihtiyaç duyulan paranın 50 bin kuruşu hanelerin inşasında kullanılmak üzere toplamda 90 bin kuruş merkezi idareden istenmiştir.⁴⁷ Bu belgelerin dışında *İkdam* gazetesi gibi ulusal nitelikteki yayın organları da günlük olarak hangi bölgede yangın çıktığı hakkında bilgi vermektedir. Gazetenin hemen her sayısında "Harik" başlığı ile sunulan haberlerde yangının nerede ve ne taraflarda meydana geldiği belirtilmiştir. Gazetenin 1896 senesi haberinde, İstanbul Çemberlitaş civarında gece saatlerinde meydana gelen yangında mahkeme-i temyiz azalarından Hilmi Efendinin evinin büyük zarar gördüğü ifade edilmiştir. Yapılan çalışmalarda yangın söndürülse de evin kullanılmaz hale geldiği belirtilmiştir.⁴⁸ Yangınlar neticesinde meydana gelen hasarın bölge ekonomisini çok zor bir duruma soktuğu görülmüştür. Ayrıca bölgeye gönderilen yardımların yanı sıra devletin bu bölgelerden vergi ve askerlik muafiyeti gibi uygulamaları da devletin mali yapısını olumsuz etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nde yangın afetlerine karşılık alınan tedbir yapılanması ve itfaiye örgütü gibi kurumların yetersiz kalması nedeniyle ahşap yapıların yoğun olduğu

⁴⁵ BOA, *İ.DH.*, 597-41621, Lef-1, Lef-2, 9 Cemaziyülevvel 1286/17 Ağustos 1869.

⁴⁶ BOA, *İ.DH.*, 607-42309, 16 Zilkade 1286/17 Şubat 1870.

⁴⁷ BOA, *İ.DH.*, Lef-7, 624-43410, 11 Ramazan 1287/5 Aralık 1870.

⁴⁸ *İkdam*, Sayı 543, 15 Kanunusani 1311/27 Ocak 1896.

bölgelerde yangın afetinin tahrip gücünün artmasına ve zarar verdiği bölgenin genişlemesine ortam hazırlamıştır. Ayrıca taşrada çıkan yangınlar sonrası şehirlerin yeniden yapılanmasında yangın ihtimali de göz önüne alınarak yeni şehir planlanmasının yapıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁹

Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nde çıkan yangınlarda ahşap malzeme yapısının yangınları etkilediği ifade edilmişti. Özellikle büyük İstanbul yangınlarında bu durum görülmektedir. 1918 senesinde İstanbul dahilindeki Sarıgözel Hüsrevpaşa'da çıkan yangından yedi gece sonra Sultan Selim civarındaki Müftüali mahallesinden tekrar yangın çıkmış, Sarıgözel, Sultan Selim, Altımermer ve Davutpaşa taraflarında pek çok hanenin zarar görmesine sebebiyet vermiştir. Yangından zarar gören ahalinin iskân ve işleri ise merkezi hükümetçe temin edilmiştir.⁵⁰ 19. ve 20. yüzyıllarda artan yangın afetlerine karşılık devlet politikası olarak şehir planlamalarının yapılması bu afete karşı yapılan mücadelelerde önemli bir seviyeye ulaşıldığını kanıtlamıştır. Bazı bölgelerde kullanılan malzemenin türü yangınların seyrini etkilemiştir. Bunlardan Gümüşhane kazasında yapı malzemelerinin taş vb. olması 1890 senesinde bölgede yangınların seyrini hafifletmiştir.⁵¹ Bunun dışında devletin belirli bir afet yönetim organizasyonunun olmaması ve çıkan afetler sonrasında bölgesel komisyonların kurulması bu tür afetlerde yardımların gecikmesine ve aksaklıkların meydana gelmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde haberleşmenin de yetersiz kaldığı dönemlerde ani müdahalelerin yapılamaması deprem ve yangın gibi doğal afetlerin büyük bir faciaya dönmesine ortam hazırlamıştır. Yangınlar genellikle ahşap yapılanmanın yoğun olduğu İstanbul ve çevresinde görülmekteydi. Burada çıkan yangınların genel olarak kundaklama hadiselerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.⁵² Bu yangınlar ile mücadelede Yeniçeri ocağı içinden kurulan Tulumbacılar ocağı etkili olmuştur. Ancak çoğu zaman yangınların felaket haline gelmesinde bu önlemler yetersiz kalıyordu. Yangınların genişlemesinde rüzgârın da olumsuz etkiye sahip olması afetin boyutunu

⁴⁹ Mehmet Yavuz Erler, '' Karadeniz'de Avrupai Bir Kent: Samsun (1865-1875)'', Karadeniz Tarihi Sempozyumu, C. 1, Trabzon. 2007, s. 541-569.

⁵⁰ BOA, DH.EUM.6. şb, Lef-2, 39-51, 13 Haziran 1334/13 Haziran 1918.

⁵¹ Alparslan Demir-Esat Aktaş, *a.g.m.*, s. 47.

⁵² Ürekli, *a.g.m.*, s. 112.

artırmaktaydı. 17. yüzyıl yangınlarının boyutları başkentte çok fazla olunca devlet bazı nizamnameler ile daha sonraki yangın afetine engel olmaya çalışmaktaydı. Bunlardan 1633 tarihli yangın sonrası çıkarılan tütün yasağı en bilinenidir. Burada önemli bir ayrıntı da İstanbul yangınlarına ait verilerin taşrada çıkanlara nazaran fazla olmasıdır. Buradaki farklılığın en önemli sebebi bu afete karşı yerel örgütlenmelerin oluşması ve Osmanlı tarihçilerinin genellikle İstanbul'daki hadiseleri temel almalarıdır. Bu gibi durumların yanı sıra taşra ve diğer eyaletlerde kullanılan yapı malzemeleri de bu durum üzerinde etkili olmuştur. Başkent ve çevresinde ahşap malzeme temini daha kolay olduğundan yapılarda kullanımı yaygındır. Ancak Şam, Kudüs, Halep ve Kahire gibi bölgelerde temel yapı malzemesi taş olduğundan merkeze göre yangın hadiseleri daha az olmaktadır. Bunun dışında İstanbul'un coğrafi olarak kıyı konumunda olması rüzgarlarla yangınların bir anda daha geniş alanlara sirayet etmesinde etkili olmuştur. Böylece İstanbul'un diğer bölgelere nazaran daha fazla yangın afetine maruz kalması doğal bir durumdur.

Doğal afetlerin ardından yaşanan gelişmeler afet yönetimi konusunu gündeme getirmiştir.⁵³ Özellikle yangın hadiselerinin taşraya nazaran merkezde daha büyük hasarlara neden olduğu göz önüne alınacak olursa yönetimin bu afete karşı aldığı tedbirler yine de yetersiz kalmıştır. Afetin yaşandığı bölgelerden merkeze gönderilen bilgilerin iletişim kaynaklı gecikmeleri afetin boyutunu daha da büyük hale getirmiştir. Nitekim 19. yüzyıldan sonra telgraf ve diğer iletişim araçlarının kullanımı en azından devletin müdahalesini hızlandırmaktaydı. Özellikle afetin yaşandığı bölgeye yapılan yardımlar halkın devlete olan güvenini artırmaktaydı.⁵⁴ Ancak devletin içinde bulunduğu zor koşullar bazen aksaklıklara da sebep olmaktadır. Özellikle afet bölgesine vergi ve askerlik hizmetlerinden muafiyet sağlanması Osmanlı Devleti'nin zor durumda kalmasında etkili olmuştur. Sonuç itibarıyla Osmanlı Devleti'nde meydana gelen yangın felaketleri doğa ve insan kaynaklı olarak her dönemde meydana gelmiştir. Devletin bu afetlere karşı aldığı önlemler anlık ve bölgesel kaldığı için Osmanlı Devleti'nde belli bir

⁵³ Biray Çakmak, "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Afet Yönetimi: 1894 Büyük Uşak Yangını", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2011 Güz (15), 63-90

⁵⁴ Çakmak, a.g.m., s. 71.

afet yönetimi oluşmamıştır. Ayrıca dönemsel olarak da afetlere müdahalesi farklılık göstermişse de devlet-toplum iş birliği bu olumsuz durumdan kısmen de olsa kurtulmayı sağlayabilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen önemli doğal afetlerden biri de sel felaketleri olmuştur.⁵⁵ Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü dönemlerde imparatorluğun çeşitli yerlerinde birçok sel felaketleri meydana gelmiştir. Klasik dönemde yaşanan sel felaketlerinden sonuçları ve alınması gereken tedbirler bakımından önemli görülenler, Divân-ı Hümayunda görüşülmüş olup, burada yapılan görüşmelerin kaydedildiği mühimme defterlerine kaydedilmiştir. 1565-1578 yılları arasında İstanbul'da üç, Edirne, Üsküp ve Demirhisar'da iki, Kareferya, Karasu Yenicesi kazası, Arnavut Belgrat'ı, Mihalçık, Manyas, Bosna ve Akhisar'da bir kez sel afeti yaşanmıştır.⁵⁶ Ayrıca 19. yüzyılda da Osmanlı'nın birçok farklı bölgesinde sel felaketleri meydana gelmiştir. 1863 yılında Niğde sancağı dahilinde yer alan Aksaray kasabasında zuhur eden büyük sel felaketi sonucunda evler yıkılmış, hayvanlar zarar görmüş, bağ, bahçe ve ekinler ziyan olmuştur. Bu afette bölgedeki 388 hane ve 13 adet vakıf eseri (cami, mescit, köprü vs.) yıkılmış, bir kısım bağ ve bahçe ekinleriyle birlikte zayi olmuştur. Zarara uğrayan ahaliye Trabzon Sürmene ve Of'ta olduğu gibi devletçe yardımların yapılması, zarar gören köprü, mescit ve camilerin tamiri için gerekli meblağın varsa vakıfları tarafından yoksa Maliye Nezaretince karşılanması Meclis-i vükelaca kararlaştırılmıştır.⁵⁷ 1820-1821 tarihinde Girit Adasında bir sel baskını meydana gelmiş ve bu baskının etkisi on yıl kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında Girit Adasında ticari ve tarımsal faaliyetler büyük zarar görmüştür. Müslüman halk ihtiyaçlarını karşılamak için ellerindeki mallarını satmaya başlamışlardır. Müslümanlara ait malların en önemli alıcısı adada yaşayan Hristiyan halk olmuştur. Bundan dolayı Müslüman halktan Hristiyanların eline birçok mülk geçmiştir. Malını satan halk, parasının bir kısmını ile

⁵⁵ Alparslan Demir-Esat Aktaş, *a.g.m.*, s. 29.

⁵⁶ Orhan Kılıç, "Mühimme Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler (Fırtınalar, Su Baskınları, Şiddetli Soğuklar ve Yıldırım Düşmesi Olayları)", *Pax Otomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Ed. Kemal Çiçek (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001), 800-808.

⁵⁷ BOA, MVL., 652-85, 8 Teşrinievvel 1279/20 Ekim 1863.

ihtiyaçlarını gidermiş, geri kalan kısmını ise faize yatırmıştır.⁵⁸ Ayrıca başkent İstanbul'da 8 Temmuz 1808 tarihinde yağan şiddetli yağmur, çeşitli hasarlara sebep olmuştur. Uzun süre devam eden yağmur gerek İstanbul'da gerekse Boğaziçi'nde birçok alana zarar vermiş, bütün bağ ve bostanları harap etmiş ve halk büyük sıkıntılar içinde kalmıştır.⁵⁹ Ahmet Cevdet Paşa başkentte meydana gelen sel afeti hakkında; “9 Temmuz 1809 tarihinde önce Beyoğlu'nda yangın ıkmiş ardından yağan şiddetli yağmurdan dolayı çok sayıda insan ve hayvan sellere kapılarak boğulmuştur. Beşiktaş bir deniz halini almıştır. Sokaklarda bulunanların bazısı oluşan selde kaybolmuş ve bazısı da pencerelerden içeri alınarak kurtarılmıştır. Beşiktaş hamamında çalışanların kapıyı kapatıp korunmaya çalıştıkları halde kırılan kapıdan içeri dolan suda boğulmuştur. Bu şiddetli yağmur durduktan sonra Beşiktaş köprüsü büyük hasar görmüştür. Bundan dolayı köprünün yeniden yapılması için padişah fermanı yayınlanmıştır” ifadeleri ile önemli bilgiler sunmaktadır.⁶⁰ Bu felaketlerde can kaybı fazla yaşanmasa da maddi hasar diğer felaketlerde olduğu gibi hem halkı hem de devleti zor duruma düşürmüştür.

Sel felaketleri iklime bağlı olarak coğrafı şartlarla da birlikte büyük zararlar vermiştir. Özellikle afetten etkilenen halkın tarımsal alanları olumsuz yönde etkilenmiş bu da doğrudan üretime zarar vermiştir. 1858 yılında Bursa'nın bazı bölgelerinde meydana gelen sel felaketi sonrası bölgede tarım faaliyetleri olumsuz etkilenmiştir. Bursa'nın doğu tarafında bulunan Aksu ve ataltepe köylerinden çıkan su kaynakları, delice nehrine ulaştığında burada fazlasıyla kum birikmesine sebep olmuştur. Bu durum bölgedeki pek çok yerde su baskınlarına ve birkaç yerde suyun göllenmesine neden olmuştur. Bölgedeki tarım arazileri kullanılamaz hale gelmiş ve yollar su baskını sebebiyle geçit vermemiştir. Önceden beri halka sorun oluşturan bu durumun bazı hastalıklara da sebebiyet vermesi nedeniyle vilayetçe merkezi idareden meselenin çözümü istenmiştir.⁶¹ Aynı yıl Edirne yakınlarından geçen nehrin taşmasıyla Edirne

⁵⁸Gönüllü, “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Meydana Gelen Su Baskınları (1857-1913)”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (28), s.354.

⁵⁹ Mesut Aydın, “1808-1839 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler”, Yüksek Lisans Tezi, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop 2018, s. 14-17.

⁶⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Üç Dal Neşriyat, C.9, s. 280-281.

⁶¹ BOA, *İ.MMS.*, 13-537, lef-5, 21 Muharrem 1275/31 Ağustos 1858.

eteklerinde bulunan birçok mahalleyi su basmış ve pek çok sayıda hane yıkılmıştır. Bölgede zarara uğrayan ahali ve köy halklarına ekmek ve sair ihtiyaç malzemeleri gönderilmiştir. Ayrıca felaketzedeler uygun yerlere yerleştirilerek gereken yardım tedbirleri alınmıştır.⁶² 14 Mart 1874 tarihinde şiddetli yağış sonrasında Dicle ve Fırat nehirlerinde taşkınlar meydana geldiği ve bu taşkınlar sonrası tarım alanlarının zarar gördüğü birçok mülkün ise harap olduğu Bağdat vilayeti tarafından merkeze bildirilmiştir. Benzer bir şekilde Canik sancağına bağlı Bafra kazasında Kızılırmak'ın taşması sonucunda tarım alanları tahrip olmuştur. Bununla birlikte Gümüşhane merkez ve çevresi ile Torul, Şiran ve Kelkit kazalarında muhtelif yıllarda meydana gelen sel felaketleri, bölge halkına oldukça büyük zararlar vermiştir.⁶³ Bahar aylarında görülen sel taşkınları da ziraatı olumsuz etkilemiştir. Özellikle nehir kaynakları çevresinde bulunan yerleşim alanları büyük zarara uğramış, ulaşım ve gündelik yaşamı olumsuz etkilemiştir. Bu durumda birçok kez yerleşim alanları değiştirilerek halk bu afetten kurtulmaya çalışılmıştır. İskân bölgelerinin değişimi ve afetin meydana getirdiği yıkımların giderilmesi sırasında harcanan zaman, tarımsal faaliyetleri de olumsuz etkilemiş bu durum da tarımsal üretimin düşmesine neden olmuştur. Devlet ekonomisinin büyük oranda tarım ekonomisine bağlı olmasından dolayı ekonomik olarak bu afetler devleti zor duruma düşürmüştür.⁶⁴

İklimsel olaylara bağlı olarak gerçekleşen önemli bir mesele de zaman dışı şiddetli yağın yağmurlardır. Özellikle tarım faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı süreçlerde yağın şiddetli yağışlar sel afetlerinin ortaya çıkmasındaki en önemli sebeptir. Hasat döneminde meydana gelen bu yağışlar sonrasında ortaya çıkan büyük sel taşkınları tarımı olumsuz etkilediği gibi yerleşim bölgelerinde de tahrip gücü yüksek bir durum oluşturmuştur. Tırhala ve çevresinde 1853 senesinde şiddetli yağışlardan dolayı meydana gelen sel felaketi nedeniyle birçok ev ve köprünün yıkıldığı tespit edilmiş. 15 günden fazla süren aralıksız yağışların sebep olduğu sel ve taşkında 5-10 hane yıkılmış

⁶² BOA, *İ.DH.*, Lef-4, 420-27780, 10 Cemaziyülevvel 1275/ 16 Aralık 1858.

⁶³ Alparslan Demir-Esat Aktaş, *a.g.m.*, s. 24.

⁶⁴ Gönüllü, "*Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Meydana Gelen Sel Baskınları (1857-1913)*", ss. 351-373.

ve tarım arazilerini su basmış ise de can kaybı olmayıp sadece maddi hasar meydana gelmiştir. Bu durum ilgili makamlara bildirilmiştir.⁶⁵ İşkodra'da 1855 yılında yine aynı şekilde oluşan sel felaketinin halk ve arazi üzerinde büyük bir yıkıma neden olduğu görülmüştür. Bölgedeki Drin nehrinin taşması ile hanelerin çoğu zarar görmüş, düşük seviyedeki evlerin ise çatısına kadar su dolmuştur. Yüksekteki evler ise bu taşkınlar nedeniyle yıkılmıştır. Çarşıdaki işyerlerinin üçte birini su basmış ve ovada bulunan tüm köyler su altında kalmıştır. Ambarlardaki zahire ve hayvanlar bu sel taşkınları ile zayi olmuştur. Bölgede kadın, erkek ve çocuklara ait cesetler sular üzerinde görülmüştür. Durum bölge yönetimi ve o taraflarda bulunan Tevfik Efendi'nin ortaklaşa yazdığı yazıdan anlaşılmıştır. Zarara uğrayan afetzede ahali için padişah fermanı ile gerekli tüm yardımların sağlanması ve acilen zahire teminin sağlanması emredilmiştir.⁶⁶ Filibe'de 1858 yılında meydana gelen şiddetli yağış nedeniyle zarara uğrayan bölge ahalisine padişah tarafından '*Atiyye-i Seniyye*'⁶⁷ verilmiştir. Bölgede 24 gün süren yağışların ardından Meriç nehrinin taşmasıyla Filibe ve çevresinde bulunan Müslüman ve Hristiyan ahaliye ait evler ile birlikte Meriç kenarındaki dükkânlar yıkılmıştır. Bölgede hasar tespiti tam olarak yapılamamıştır. Ayrıca bölgede 1400 adet ev, mağaza, köprü ve dükkân yıkılmış olup bunların tamirâtı için gerekli meblağ merkezi idareden talep edilmiştir.⁶⁸ Bu afete karşı devletin aldığı tedbirlerde diğer afetlerde olduğu gibi bir afet yönetimi olmadığından bölgesel ve geçici tedbirler almıştır. Bu bağlamda sel ve aşırı yağış nedeniyle meydana gelen afetlere karşı devletin bölge halkına yaptığı yardımlara örnekler mevcuttur. 1872 senesinde Gümüşhane ve Torul kazaları ile bağlı nahiyelerde şiddetli yağışlar neticesinde zarara uğrayan ahalinin bir yıllık vergileri ertelenmiştir. Gümüşhane merkezinde bulunan Dereboyu adlı yerde, Torul kazası ve Yağmurdere nahiyesinde bulunan haneler ve tarlalar büyük zarar görmüştür. Merkezi idare bu durum

⁶⁵ BOA, *İ.DH.*, 286-18004, Lef 1-3, 22 Rebiyülevvel 1270/23 Aralık 1853.

⁶⁶ BOA, *İ.DH.*, 312-20072, 25 Rebiyülahir 1271/15 Ocak 1855.

⁶⁷ Atiyye (çoğulu atâyâ) "bahşiş ve ihsan" mânasına gelmektedir. Atiyye-i Seniyye genellikle padişahlar tarafından nakit olarak verilen hediyeler için kullanılır. Padişahlar tarafından çeşitli vesilelerle verilen bu hediyeler, ilim ve fikir adamlarıyla şair, edip ve sanatkârların teşviki, devlet hizmetinde liyakati görülenlerin mükâfatlandırılması bakımından Osmanlı kültür, ilim ve siyaset hayatında önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, *Atiyye-i Seniyye*, Feridun Emecen, Cilt 4, s. 64.

⁶⁸ BOA, *İ.DH.*, 420-27781, 10 Cemaziyülevvel 1275/16 Aralık 1858.

karşısında ahalinin vergilerin ertelenmesi talebini yerinde bularak bu hususta Maliye Nezaretine emir vermiştir.⁶⁹ 1874 senesinde ise Köstendil’de meydana gelen sel afetinde can kayıpları meydana gelmiş, binalar hasar görmüş ve tarlalar harap olmuştur. Osmanlı merkezi idaresi tarafından hasar tespiti yaptırılarak zararın giderilmesi için devlet sorumluluğunu yerine getirmiştir.⁷⁰ Şiddetli yağışlara ve buna bağlı oluşan sel felaketi nedeniyle tarımsal üretim olumsuz etkilenmiş ve üretim nispeten önceki senelere göre azalmıştır. Bu afetlerin meydana geldiği bölgelerde zarar gören tarım arazilerine bağlı olarak tarım üretimi de düşmüş böylece zirai ürünlerin fiyatlarında da yükselmeler olmuştur. Şiddetli yağışların köprü, bina ve ulaşım ağı üzerinde meydana getirdiği zarar, yerel yöneticileri ekonomik açıdan yeni harcamalar yapmak zorunda bırakmış ve afetin yaşandığı bölgelerin ekonomik gelişimlerini engellemiştir.⁷¹ 1891 senesinde Yozgat sancağında meydana gelen sel felaketi kapsamında afete uğrayan ahaliye gerekli yardımlar yapılmıştır. Felaketten bölgede 63 hane etkilenmiş, 144 kişi mağdur olmuştur. Bölgeye merkezi idare 78 bin kuruş nakdi yardım göndermiştir.

Osmanlı Devleti’nde meydana gelen önemli afetlerden biri de salgın hastalıklar olmuştur. İnsanlık tarihi kadar eski olan bu salgınlar toplumların demografik özelliklerini derinden etkilemiş, salgının seyrettiği süreç içinde sonuçları itibari ile kıtlık başta olmak üzere birçok yönden etkilemiştir. Salgın hastalıklar insanlık tarihi kadar eski bir süreci kapsamaktadır. Her dönemde ortaya çıkması ve hastalıkların salgın halini alması, ilk imparatorluklardan günümüze kadar görülmüştür. Sümerlilerin küçük kent devletlerinden Romalıların devasa imparatorluklarına kadar bu salgınlar toplumların ortak sorununu oluşturmuştur. Bu medeniyetlerden Sümer, Akad, Asur ve Hitit gibi önemli uygarlıklar hastalıkları teşhis etmeye çalışmış ve tedavi için birçok bitkisel ürünü kullanmaya çalışmışlardır. Ancak bu dönemlerde birçok medeniyet bu salgınları tanrının bir cezası olarak gördüğünden hastalıklardan dini ritüellerle kurtulmaya çalışmıştır. Asurlara ait Kültepe kil tabletlerinde salgınların ekonomik zararları ortaya

⁶⁹ BOA, *İ.ŞD.*, 24-1043, 29 Rebiyülahir 1289/6 Temmuz 1872.

⁷⁰ *Basiret*, Numara 1204, 27 Safer 1291/15 Nisan 1874.

⁷¹ Filiz Yıldırım, ‘‘Osmanlı Anadolu’sunda Doğal Afetlerin Yönetimine Dair’’, Osmanlı Anadolu’sunda Doğal Afetler-I, Editörler: Mehmet Yavuz Eler-Süha Oğuz Baytımur, Sayda 2023, ss. 79-106.

konmuş, hayat pahalılığı ve ölümler nedeniyle toplumların ciddi zararlara uğradığı ifade edilmiştir. İlk çağlarda savaş ve ticaretin getirdiği canlılık, salgınların kısa sürede büyük kitlelere ulaşmasına eden olmuştur. Birçok uygarlık bu salgınlar nedeniyle fakirleşmiş, Asurlular duraklama dönemine sokmuş hatta Atina gibi güçlü bir şehir devletini tarihten silme noktasına getirmiştir. Roma imparatorluğunu sarsan salgın hastalıklar, imparatorluğun nüfusunu ve askeri gücünü yıprattığı görülmüştür.⁷²

Osmanlı Devleti de bu salgın hadiselerinden kimi zaman büyük ölçüde kimi zaman da daha küçük ölçülerde etkilenmiştir. Tarihsel süreç içinde veba başta olmak üzere kolera, sıtma ve çiçek hastalıkları gibi hızla yayılım gösterenler birçok toplumu derinden sarsmıştır. Özellikle coğrafi konumu itibari ile önemli bir noktada yer alan Osmanlı Devleti bu hadiseleri daha çok yaşamıştır. Özellikle siyasi ve ekonomik buhranların fazlasıyla yaşandığı 19. yüzyıl Osmanlısında kolera, sıtma ve çiçek gibi hastalıklar salgın halini almış ve devleti birçok tedbir almaya yöneltmiştir. Salgın hastalıklar kapsamında Osmanlı yönetimi karantina uygulaması ile afetin yayılmasına karşılık önlemler almaya çalışmıştır.

Sağlık, özellikle kamu sağlığı gibi ifadelerin önem kazanmasında etkili olan iki temel dinamik asker ve vergidir. Bu iki faktör bir devleti ayakta tutan iki temel unsurdur. Devletlerin kamu sağlığı ve hijyeni gibi alanlarında yatırım yapmaları 19. yüzyılda yaygınlaşan salgın hastalıklar nedeniyle kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu sebeple kanalizasyon sistemlerinden şebeke suyu çalışmalarına kadar birçok alt yapısal hareketler devletlerin temel politikaları arasında yer almıştır. Sanayileşme ile ortaya çıkan birçok politika ve yatırımlar salgın hastalıkların yayılmasını da engellemek için önemlidir. Osmanlı Devleti'nde modernleşme süreci her alanda olduğu gibi sağlık alanında da batı etkisini zorunlu kılmıştır. Osmanlı Devleti, sadece karantina teşkilatını kurmakla önleyemediği kolera salgınının her yönden imparatorluğu istila etmesi ile kamu sağlığı politikalarını hayata geçirmek zorunda kalmıştır. Devletçe oluşturulan komisyonlar, talimatnameler, belediye hizmetlerinin artması, merkez dışında taşrada da

⁷² M. Fazıl Himmetoğlu, “Eski Çağda Mezopotamya, Anadolu ve Avrupa’da Salgınların Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Etkileri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme”, *Dünyada ve Türkiye’de Büyük Felaketler*, Editör: Dr. Ali Güler, Halk Kitabevi, İstanbul 2020, s. 73-74.

hastanelerin yaygınlaşması gibi girişimler kamu sağlığı politikalarının bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle II. Abdulhamit döneminde hız kazanan bu politikalar devletin sadece vergi ve asker ekseninde gelişmediğini aynı zamanda salgınların önlenmesi ve kamu sağlığının oluşturulması bakımından da ilerleme sağlandığını göstermektedir. Devlet özellikle başkent ve taşrada ortaya çıkan salgınları bir kaosa dönmeden engellemek üzere sistemlerini geliştirmiştir. Bu uygulamalar İttihat ve Terakki idaresi döneminde de devam etmiştir. Ancak bu hizmetler devlete milyonlarca kuruşa mal olmuş, sıhhiye rüsumu⁷³ bu giderleri karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bunun dışında belediyelerin halktan aldığı Tanzifat Rüsumu⁷⁴ da yine tek başına yetersiz kalmıştır. Bu sebeple devlet düzenli olarak bütçeden bu konu için düzenli bir gider kalemi oluşturmuştur. 1908 senesinde sadece kolera ile mücadele kapsamında Dahiliye Nezaretine bütçesine 3.130.878 kuruş eklenmiş⁷⁵, 1909 ve 1910 senelerinde ise bu bütçeye beş bin kuruş daha ilave yapılmıştır.⁷⁶ Bu çalışmalara rağmen kamu sağlığı ilkesinin imparatorluğun her köşesine yayılması sağlanamamıştır. Bu durum hizmetlerin aksamasına özellikle sosyal ve ticari hareketliliğin yoğun olduğu Osmanlı kentlerinde kolera gibi kitlesel salgınların yıkıcı etkilerinin fazla olmasına sebep olmuştur.⁷⁷ Osmanlı'da özellikle hac mevsiminde bu tür vakaların artması devleti tedbir almaya sevk etmiştir. Bazı dönemlerde salgın hastalıklar nedeniyle hac organizasyonlarının yasaklanması gündeme gelmiştir.⁷⁸

⁷³ Karantina teşkilatının masrafları ve bu teşkilatta çalışan memurların maaş ve diğer giderlerin karşılanması amacıyla limanlara gelen giden gemilerden alınan bir vergidir. Detaylı bilgi için bkz. Gülden Sarıyıldız, ‘‘Osmanlı Sıhhiye Rüsum Tarifesi ve Muhtelit Sıhhiye Rüsum Tarifesi Komisyonları: Kapit lasyona Giden Bir Süreç’’, Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyo-Kültürel Yansımalar, İstanbul, Derin Yay., 2015, s. 273-318.

⁷⁴ Bu vergi genellikle temizlik işlerinin halktan toplanması ile finanse edilmiş olup dükkân, konak, maĝaza ve hanelerden alınmış, fakirlerden alınmamıştır. Bkz. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umuru Belediye*, Cilt 4, İstanbul, İBB Yay., 1995, s. 2007-2008

⁷⁵ *D st r*, Tertib-i Sani, Cilt 2, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1330, s. 695.

⁷⁶ *D st r*, Tertib-i Sani, Cilt 3, s. 607, 693, 748.

⁷⁷ İsmail Yaşayanlar, ‘‘Osmanlı Devleti’nde Kamu Saĝlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi’’, Osmanlı’dan Cumhuriyete Salgın Hastalıklar ve Kamu Saĝlığı, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2017, s. 23-24.

⁷⁸ Yaşayanlar, a.g.e., s. 43.

Salgın hastalıklar Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren devletin uğraşmak zorunda olduğu bir mesele olmuştur. Her dönemde farklı salgınlar devleti uğraştırmıştır. Özellikle sonuçları itibari ile tahrip gücü büyük sorunlar devleti zor duruma düşürmüştür. Salgınların da en önemli neticesi diğer doğal afetlerde olduğu gibi kıtlık ve göç olayları olmuştur. Orta çağın en büyük sorunu olan veba Osmanlı Devleti'nde de görülmüş ve toplumu derinden etkilemiştir. 19. yüzyılda ise kolera, Frengi, Çiçek hastalığı, Kızamık gibi birçok hastalık yayılmıştır. 20. yüzyılda İspanyol gribi Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de görülmüştür. Burada en önemli mesele, devletin salgın hastalıklar ve doğal afetlere karşı tutumudur. Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı Devleti salgınlar ve doğal afetler ile mücadele noktasında kendisini çok fazla geliştirmemiştir. Afetin yaşandığı bölgelerde alınan yerel önlemler ile afetin etkisini azaltmaya çalışmıştır.

Salgın hastalıklar kıtlıklar ile ilişkili olarak birbirini etkileyebilmiştir. Kıtlık dönemlerinde halkın beslenme eksikliği veba salgınının daha kolay ve hızlı yayılmasına neden olmuştur. Aynı şekilde veba salgını da kıtlığı tetiklemiştir. Hastalık nedeniyle ölümlerin artması ve yağışların yetersizliğiyle artan kıtlık devlet ve toplumu bir kısır döngüye sokmaktaydı. 1757-1764 yılları arasında Suriye ve Filistin topraklarında yaşanan kıtlık-veba çaprazlaması bu duruma iyi bir örnek oluşturmaktadır.⁷⁹ Osmanlı yöneticileri bu tür salgınlara ve afetlere karşı ilk olarak müdahale eden kesim olan halkın zahire ihtiyacını karşılamıştır. 1696'da Halep'te yaşanan kıtlık hadisesinde Halep valisi halkı açlıktan kurtarmak için bölgedeki fırıncılara dükkânların önüne ekmek bırakmalarını emretmiştir. 1757'de Şam'da meydana gelen uzun kıtlık döneminde ise bölge yöneticisi tahıl ambarlarını açarak halka zahire yardımı yapmıştır.⁸⁰ Özellikle salgın hastalıkların getirdiği kıtlığın ortaya çıkardığı bir diğer sorun da fahiş fiyatların ve karaborsacılık olaylarının artmasıdır. Bu duruma karşı yerel yöneticiler tedbirler almaya çalışmışlardır. Ancak bu tedbirlerin dışında farklı yöntemler de uygulamak zorunda kalmışlardır. Özellikle salgınları önlemeye yönelik tedbirler salgınların bulaşıcı yönlerini engelleme noktasında da gelişmiştir. 16. yüzyılda Şam eyaletinde veba

⁷⁹ Ayalon, *a.g.e.*, s. 66.

⁸⁰ Ayalon, *a.g.e.*, s. 67-68.

salgının baş göstermesi ile eyalet yöneticisi salgından ölenlerin cesetlerini surların dışında oluşturulan mezarlara gömmek suretiyle salgının yayılmasını engellemeye çalışmıştır.⁸¹ Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde görülen önemli bir uygulama da karantina uygulaması olmuştur. Sonuç olarak veba salgını ve diğer dönemlerdeki kolera gibi salgınlara karşı devlet yetkilileri bölgesel önlemler alarak anlık çözümler ile salgının yayılmasını engellemeye çalışmışlardır. Bu da devletin belli bir salgın politikasının olmadığını ve yerel yöneticilerin bireysel çabalarının ön plana çıkmasında etkili olmuştur.

Salgınlar hastalıklar kadar önemli olan bir diğer mesele de bu afetlere karşı yapılan mücadele olmuştur. Çünkü salgının meydana geldiği bölgede alınacak tedbirler aynı zamanda salgının süresini ve nasıl seyir edeceğini doğrudan etkilemiştir. Daha önce de belirtildiği üzere Osmanlı Devleti'nin klasik dönemlerde belli bir mücadele sistemi olmadığından alınan tedbirler bölgesel idarecilerin çabasına bağlı kalmıştır. Ancak 19. ve 20. yüzyılda Avrupa'da meydana gelen gelişmeleri takip eden Osmanlı Devleti salgın hastalıklar ile mücadele için de Avrupa'da uygulanan yöntemleri örnek almış, karantina, aşı ve kanunnameler ile bu tür salgın ve doğal afetlere karşı mücadele etmiştir.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde sağlık teşkilatlanması tıp alanında atılan en önemli adımlardan biri olup, yapılan sağlık ıslahatları ile salgınla mücadelede sistem eksiklikleri azaltılmaya çalışılmıştır. Özellikle bu yüzyılın en büyük sorunu olan kolera illeti ve bununla mücadele devletin en önemli sağlık sorununu oluşturmuştur. Yeni yapılanma arayışına giren devlet, 1838'de Karantina Meclisini (Meclis-i Tahaffuz) kurmuştur.⁸² Meclis-i Tahaffuz, Meclis-i Umur-u Sıhhiye, Karantina Nezareti gibi farklı isimler ile adlandırılan Karantina Meclisi, ' Meclis-i Tahaffuz-ı Ula ' ve 'Meclis-i Tahaffuz-ı Sani ' olmak üzere iki şube şeklinde düzenlenmiştir.⁸³ Tanzimatla birlikte başlayan modernleşme sürecinde ülkedeki hekim ihtiyacı da salgınlara karşı

⁸¹ Ayalon, a.g.e., s. 71.

⁸² Esin Karlıkaya, 'Osmanlı Devleti'nin Sağlığa ve Tıbbı Verdiği Ehemmiyet', Osmanlı'da Salgınla Mücadele, Çamlıca Yay., İstanbul 2015, s. 37.

⁸³ Gülden Sarıyıldız (1994), 'Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri ', Belleten, 58, ss. 329-376.

artırılmıştır. 1854'te ilk olarak kurulan ve daha sonra imparatorlukta yaygınlaşan belediyeler de sağlık alanında vazifeler üstlenmiştir.⁸⁴ 1861'de yayınlanan *Tebabet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname* ile belediyelerin hekim istihdamı hükme bağlanmış, "Mekteb-i Tıbbiye Nezareti, yayım ilanından itibaren İstanbul'da üç taşrada bir sene içinde Nizamnamenin uygulanmasının yanı sıra icazetnameli hekim bulunmayan yerlere hekim temininden mesuldür." İfadeleri ile belediyelerin sağlık hizmetleri konusundaki konumu belirlenmiştir. Bu hukuki düzenleme ile ortaya çıkan hekim gereksinimi sonucunda sivil tıp okulunun açılması yönünde de gerekli adım atılmıştır.⁸⁵ Ayrıca 1871'de çıkarılan Sıhhiye Müfettişleri ve Memleket Tabiplikleri Kurulması ve Ataması Hakkında İdare-i Umumiye-i Tıbbiye-i Mülkiye Nizamnamesi ile sancak ve kazalarda hekim vazifelendirmenin dışında bir de koruyucu sağlık hizmetlerini de yürütecek hekimler yetiştirilmiştir. Böylece hekimler mahalli mülki idareden çok merkezden emir alan, mülki amirin ise danışmanı olan birer devlet memuru özelliğini kazanmıştır.⁸⁶ Osmanlı Devleti'nin son dönemleri dikkate alınacak olursa (maddi imkânsızlıklar, savaşlar), bağışıklama uygulamaları ile salgınlara karşı aşı ve serum hazırlama noktasında aynı dönemdeki batı usul ve gelişmelere ayak uydurabilmiş ve sistemsel mücadeleyi, özellikle merkezde, yeterli düzeye getirebilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda farklı dönemlerde veba salgını meydana gelmiştir. Veba bilhassa, 1801-1837 yılları arasında baş göstermiştir. Bu salgınlarda İstanbul ve genelinde 1803-1813 yılları arasında 100'er bin; 1822'de ise 150 bin civarında ölüm vakası olduğu ifade edilmiştir.⁸⁷ Veba salgını bu dönemde daha ziyade Galata ve çevresinde ortaya çıkmış ve şehre yayılmıştır. Ayrıca Mısır'da etkili olan hastalık buradan İzmir'e sıçramış ve sonra bir ticaret gemisi yoluyla İstanbul'da etkili olmuştur.⁸⁸ Veba salgını sadece bu bölgeler ile sınırlı kalmayıp Balkan coğrafyası başta

⁸⁴ Erdem Aydın, "Türkiye'de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi", Naturel Yay., Ankara 2002, s. 41.

⁸⁵ Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı'da Sağlık Teşkilatlanması", OTAM Dergisi, 2004, s. 185-207.

⁸⁶ Aydın, a.g.m., s. 196.

⁸⁷ Süheyl Ünver, "Türkiye'de Veba (Taun) Tarihçesi Üzerine", Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı Dergisi, V, Sayı 18, 1935, s. 72.

⁸⁸ Şani-zade Mehmed Ataullah, *Şani-zade Tarihi*, I, Haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2008, s. 540-541.

olmak üzere Anadolu'nun birçok farklı noktasında kendini göstermiştir. Vebaya karşı II. Mahmud devrinde ilk defa karantina uygulamasının başlamasıyla birtakım önlemler alınmıştır. Karantina uygulamasının yaygınlaşmasında Kızkulesi'nde vebalı hastalar için oluşturulan hastanede görev yapan Fransız uyruklu Antuvan Lago'nun etkisi çöktür. Lago, 1838'de sunduğu raporda Avrupalıların salgın hastalıklarla mücadele usulleri ve karantina uygulamasının sadece bir şehir ve vilayetle sınırlandırılmayıp bütün Osmanlı topraklarını kapsayacak bir teşkilatlanma ile salgınla mücadelede başarılı olacağını belirtmiştir. Bu rapor doğrultusunda karantina uygulamalarının imparatorluk genelinde yaygınlaştırılması sağlanmıştır. Bu hastalığın Osmanlı topraklarındaki tahrip gücü son derece yüksek olmuştur. Toplu ölümler dışında devlet için, vergi toplama ve asker temininde sorunlar oluşmuştur. Bu durum kanunsuzluklara ve toplumsal düzenin aksamasına neden olmuştur. Bu demografik kayıplar zirai-iktisadi, askeri, ticari ve siyasi gelişmelerde devleti zor duruma sokmuştur.⁸⁹

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda salgın halini alan bir diğer durum da kolera'dır. Kolera, epidemi ve pandemi halini alabilen kusma, şiddetli ishal, su ve elektrolit kaybına bağlı olarak gelişen ve kısa sürede tedavi edilmediği takdirde ölümcül sonuçlar doğuran bir hastalıktır. Hastalık mikrobun mideden geçerek bağırsaklara yerleşip çoğalmasından meydana gelmektedir. Hastalık sürecinde vücutta hızlı sıvı kaybı ve vücut ısısında düşüş meydana gelir, akabinde deri morarır ve birkaç saat veya birkaç gün zarfında ölüm vuku bulur.⁹⁰ Geniş bir coğrafyada hüküm süren Osmanlı Devleti için bu tür hastalıkların görülme olasılığı daha fazla olmuştur. Nitekim kolera, kıtalar arası salgın halini aldığı 19. yüzyılda ticaret yollarının büyük kısmına hâkim olan Osmanlı topraklarında siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda büyük zararlara neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde kolera salgını ilk kez 1822'de Basra Körfezi'nden, Bağdat yolu ile Anadolu ve Akdeniz sahillerine ulaştığı zamanda görülmüştür. İstanbul'daki ilk kolera vakası ise 1831 yılının haziran ayında başlamıştır. Şehirde bu illet nedeniyle günlük ölüm vakaları 200'leri bulmuş, toplamda altı bin insanın yaşamını

⁸⁹ Mesut Ayar-Tarık Özçelik, "19. Asır Ortalarına Kadar Osmanlı'da Veba Salgınlarının Tarihçesi", Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele, Çamlıca Yay. İstanbul 2015, s. 47-75.

⁹⁰ "Kolera", *Büyük Larousse*, C. III, İstanbul 1985, s. 13; "Kolera", *Meydan Larousse*, C. VII, İstanbul 1987, s. 391.

yitirmesine neden olmuştur.⁹¹ 1865 senesi kolera illetinin en etkili olduğu bir dönem olmuştur. Bu yılda hastalık Hicaz topraklarında baş göstermiş, hac mevsimindeki hacı sayısındaki artış nedeniyle de koleradan ölen insan sayısı artmıştır. 1864 salgının devamı olarak Hicaz'daki salgın hac dönüşü Kızıldeniz ve Mısır yolu ile diğer Osmanlı topraklarına da sirayet etmiştir. Bu tarihte yaşanan salgın o güne kadar hiç yaşanmamış bir durum niteliğindedir. Doğu Akdeniz kıyılarında, özellikle Halep, Tarsus, Adana, Şam, Kudüs, Beyrut, Nablus ve Yafa 'da etkili olan salgın yaklaşık 40 bin insanın ölümüne neden olmuştur. 19. yüzyılın son çeyreğinde ise Karadeniz sahilleri olmak üzere Anadolu'nun birçok bölgesinde kolera salgını baş göstermiştir. 1892-1895 yılları arasında Anadolu coğrafyasında etkili olan bu illet özellikle, İzmir, Bursa, Kütahya, Ankara, Antalya, Çankırı, Yozgat, Kayseri, Sivas ve Malatya'da oldukça tesirli bir hal almıştır. Bu dönemde Osmanlı coğrafyasını etkileyen kolera salgını, Erzurum Valiliği tarafından 1892 senesinde verilen bilgiye göre hastalığın İran ve Rusya tarafında mevcut olduğu bildirilmiştir. Hastalığın İran ve Rusya üzerinden Erzurum, Trabzon ve Van gibi sınır vilayetlerine olası tesirini önlemek amacıyla birtakım tedbirler alınmıştır.⁹² Bu salgına karşı İstanbul'dan salgın bölgelerine çok sayıda doktor ve eczacı desteği sağlanmıştır. Bunun dışında 1902'de Hicaz'da yeniden patlak veren salgın, Şam, Halep, Basra ve Bağdat çevresinde etkili olmuştur. 1910 yazında Rusya'da etkili olan kolera, kara yolu ile Doğu Anadolu'ya ulaşmış bu bölgede Erzurum, Van, Mamuratülaziz ve Diyarbakır vilayetlerinde tesirli bir şekilde görülmüştür. Diğer taraftan yine Rusya'dan deniz yolu ile Trabzon'a ulaşan kolera salgını özellikle Karadeniz sahillerinde etkili olmuştur.⁹³ Koleraya karşı büyük bir mücadele veren Osmanlı yönetimi hastalığın getirdiği olumsuzlukları hafifletmek amacıyla birçok sosyal politika izlemiştir. Örneğin koleradan ölen subayların ailelerine birinci dereceden maaş bağlanarak hem mağduriyetleri önlenmiş hem de bu mücadelede hizmet eden insanlara endişe etmemeleri sağlanmıştı. Bunun dışında koleralı hastaların zuhur

⁹¹ Mesut Ayar, "XIX. Asırda Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgınları", Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele, Çamlıca Yay. İstanbul 2015, s. 79-108.

⁹² Esat Aktaş, "Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2015, ss. 46-47.

⁹³ Ekrem Kadri Unat, "Osmanlı İmparatorluğunda 1910-1913 Yıllarındaki Kolera Salgınları ve Bunlarla İlgili Olaylar", Yeni Tıp tarihi Araştırmaları, Sayı 1, İstanbul 1955, s. 58-59.

etmeleri ile oluşturulan kordonlarda⁹⁴ bulunan ahalinin her türlü ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmaktaydı. Hatta fakirlerin kesimin kordondan çıkmamalarından dolayı doğan zararları dahi devlet tarafından karşılanmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde kolera ilk önce demografik sonuçları ile ön plana çıkmaktadır. Salgının meydana geldiği dönemde hastalığa yakalanan yaklaşık 100 binin üzerindeki nüfustan 50 bin civarında kişinin hayatını kaybetmesi demografik olarak hastalığın büyük tesirini kanıtlamaktadır.⁹⁵ 1894 Bağdat Valiliğince kolera durumunun aydınlatılması ve gerekli bilgilerin sağlanması amacıyla merkezi idareye gönderilen resmi yazıda Bağdat'ta kolera hastalığının ortaya çıktığı bildirilmiştir. Son üç beş gündür hastalığın şiddetinde azalma görülmüş olup, pazar ve pazartesi günleri gerçekleşen ölümler hakkında karantina idaresinden gelen ve ek olarak gönderilen iki raporda belirtildiği üzere, Kazımiye kasabasında Müslüman ve Gayrimüslim ahaliden olmak üzere yalnızca 12 kişinin vefat ettiği anlaşılmıştır. Ancak bu ölümlerin kolera hastalığından kaynaklanmadığı, başka bazı sebeplerden meydana geldiği açık olup ayrıca izaha gerek bulunmamaktadır. Zira böylesine büyük bir şehirde çeşitli hastalıklar dışında da bu sayıda ölümün meydana gelmesi tabii kabul edilmektedir. Bu nedenle, kolera salgınının Allah'ın izniyle büyük ölçüde ortadan kalkmış olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, son günlerde alınan haberlere göre hastalığın Kefri ve Kerkük taraflarına da ulaştığı ve orada şiddetli şekilde görüldüğü kesinleşmiştir. Ancak hastalığın Musul yönüne veya İran tarafına geçip geçmediğinin henüz bilinmediği ifade

⁹⁴ *Kordon usulü*: Bu uygulamada asıl maksat, hastalığın ortaya çıkış yerinden dışarı yayılmasını engellemek ve aynı yerde imha edilmesini sağlamaktır. Yani bu, karantina usulünün dar kapsamlı başka bir versiyonudur. Hastalığın çıktığı ev, hastane veya kışlalarda bu uygulama yapılmaktadır. Şehirde şüphe duyulan bütün vakaların ortaya çıktığı yerler, benzer şekilde ablukaya alınmaktaydı. Bu kordon süresi genellikle on gündü. Ancak hastalığın artık görülmediği dönemlerde bu süre 5 güne indirildiği de vakidir. Hastalığın başka yerlere sirayet etmesini engellediği muhakkak olan bu uygulamaya maruz kalanlar, pek memnun kalmamaktaydılar. Kordon döneminde kordon içerisinde bulunanların iâşe ve diğer temel gereksinimlerinin giderilmekteydi. Kordon oluşturulduktan hemen sonra, kolera illetine yakalananların evleri, hastanın kullandığı eşyalar ve elbiseleri sıhhi kurallara uygun olarak, dökümü yapılarak sayılır ve temizlenirdi. Bkz. Abdulkadir Gül, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 41 Erzurum 2009, s. 239-270.

⁹⁵ Özgür Yılmaz, "1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri". Avrasya İncelemeleri Dergisi 6, sy. 1 (Aralık 2017): 23-55.

edilmiştir.⁹⁶ Irak bölgesini etkisi altına alan salgın hastalığın etkisinin hafiflettiğine dair Bağdat Valisi Devletli Paşa Hazretleri tarafından merkezi idareye gönderilen yazıda, Bağdat'ta son iki gün içerisinde meydana gelen ölümleri bildiren ve karantina idaresince düzenlenerek mühürlenmiş iki adet belgenin ek olarak takdim edildiği belirtilmiştir.⁹⁷ Koleranın diğer önemli etkisi ticari ve ekonomik faaliyetlerde kendini göstermektedir. Üretici ve tüccarların bu illetten etkilenerek ticari faaliyetlerini azaltmaları ve karantinada geçirilen süreç kara ve deniz yolu ile yapılan ithalat ve ihracatı engellemekteydi. Özellikle liman şehirlerinde ticari faaliyetlerin sekteye uğraması salgının ekonomik etkilerini ortaya çıkarmıştır. Bu salgında bir diğer konuda yeterli sıhhi ekipman ve hastalığa karşı mücadelede hekim eksikliğidir. Altyapı hizmetlerindeki eksiklikler bir yana, vazifeli doktor ve diğer görevlilerin tayinleri, alet ve edevat eksikliği, kordonlarda çalışanların yetersizliği gibi konular başlıca eksiklikler olarak görülmüştür. Salgın zamanında Avrupa'dan gelen doktorlar hem para kazanmak hem de geldikleri ülkelerin menfaatlerini ön plana almışlardır. Bakteriyoloji biliminin Osmanlı'ya girişi de bu doktorların rehberliğinde gelişmiştir.⁹⁸ Böylece kolera, genelde yabancı doktorların rehberliğinde gelişen sağlık ve tıp hizmetlerinde önemli gelişmeler sağlamıştır. İstanbul'da koleraya karşı etkili mücadele etmesi amacıyla Hıfzıssıhha-i Umumi Komisyonu teşkil edilerek salgınla mücadele için karar alma ve uygulama konularında yardımcı olmuştur. Bununla birlikte Osmanlı Hükümeti kolera ile mücadele kapsamında şehirlerin temizlik işleri ile de yoğun olarak ilgilenmiştir. İstanbul'un içme suyu kaynaklarının kontrol ve ıslahı ile ilgili salgının başından itibaren ciddi bir tutum sergilemiştir. Ancak ülkede yaşanan salgınlar ile mücadele kapsamında alınan tedbirler devlete ciddi bir yük bindirmiştir. Buna rağmen doktorlar başta olmak üzere eczacılar, polisler, belediye çavuşları, hasta bakıcılar gibi salgınla mücadele eden insanların vazifelerine daha sıkı sarılmaları amacıyla, bunlara maaş ödemesi yapmaktan da kaçınılmamıştır.

⁹⁶ BOA, A.MKT.NZD., 45-26, Lef-3, 13 Cermaziyelevvel 1267/16 Mart 1851.

⁹⁷ BOA, A.MKT.NZD., 45-26, Lef-5, 5 Muharrem 1268/31 Ekim 1851.

⁹⁸ Fatma Neval Genç, "Türkiye'de Doğal Afetler ve Doğal Afetlerde Risk Yönetimi", Stratejik Araştırmalar Dergisi, Sayı 9, Yıl 5, ss. 202-226.

1840'dan beri Osmanlı Devleti'nde uygulanan karantina uygulaması, uluslararası bir kurum haline gelen Meclis-i Umur-u Sıhhiye'de alınan kararlar doğrultusunda uygulanmaktaydı. Bu mecliste yer alan yabancı delegeler aldıkları kararlarda ekseriyetle Avrupalı devletlerin çıkarlarını gözetmekte olduğundan, karantina dolayısıyla devletin iç işlerine yapılan müdahale, merkezi yönetimi ayrıca rahatsız etmiştir. Özellikle bu durumdan rahatsız olan II. Abdülhamid meclisten memleketin menfaatine olan kararların alınmasını her fırsatta belirtmekteydi.⁹⁹

Hicaz bölgesinin İslam dünyasının önemli bir merkezi olması, koleranın diğer bölgelere daha hızlı yayılmasında etkili olmuştur. Bu nedenle Hicaz Avrupalıların nezdinde her zaman kolera salgını ile yer etmiştir. Bu durumda salgına karşı tedbirlerin yetersizliği ile suçlanan Osmanlı Devleti, bu konuda sürekli sorunlar yaşamıştır. 1851'den itibaren kolera illetinin kaynağı Hindistan olmuştur. Ancak Avrupalılar bunu bilmelerine rağmen bu konudaki baskılarını ekonomik ve siyasi alanlarda artırarak devam ettirmişlerdir. Osmanlı toprakları üzerindeki baskılarını her fırsatta ortaya koymak isteyen batılılar, özellikle yabancıların girişine izin verilmeyen dolayısıyla istenilen düzeyde nüfuz edilemeyen Hicaz'da kolera'yı bahane ederek kendilerinin de etkili olacakları bir alan oluşturarak Osmanlı Devleti üzerinde baskı unsuru oluşturmuşlardır. Hicaz vilayetinde meydana gelen kolera salgını sonucunda artan hastaların tedavisi için Mekke ve Cidde'de uygun görülen evlerin kiralanması, ücret karşılığı çalışacak kişilerin tutulması ve ayrıca bunun için en az 50 bin kuruşun harcanması hususunda merkezi idareden izin talep edilmiştir.¹⁰⁰ Ayrıca Basra Körfezi'ndeki Avrupalı etkisinin arttırılmasında da aynı yöntem uygulandı. Bu şartlar, yürütülmeye çalışılan karantina uygulamaları, daha önceden verilen tavizler gölgesinde, Avrupa ile var olan siyasi mücadelelerin bir parçası olarak, Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtan meselelerden biri olmuştur.¹⁰¹

⁹⁹ Ahmet Uyaniker, '*Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nde Sağlık Alanında Yapılan Çalışmalar (1876 – 1909)*', Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 8.

¹⁰⁰ BOA, İ.DH., 1189-93030, 20 Temmuz 1306/1 Ağustos 1890.

¹⁰¹ Mesut Ayar, *a.g.m.*, s. 108.

Salgın hastalıklar, her dönemde farklı nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmış ve kısa sürede imparatorluk coğrafyasında yaygınlaşarak etkili olmuştur. Burada iki konu ön plana çıkmaktadır. Birincisi Osmanlı Devleti'nde savaş ve göçlere bağlı olarak artan nüfus, salgın hastalıkları yaygınlaştırmış ve salgın hastalıkların bir pandemi etkisine dönüşmesinde son derece etkili olmuştur. İkinci konu ise salgın hastalıkların sosyal ve ekonomik hayatı doğrudan etkilemesi olmuştur. Hem kırsal yaşamı hem de şehir-kent yaşamını doğrudan etkileyen bu salgınlar devamında diğer sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu duruma etki eden konuları akarsu, göl veya nehir kaynaklarındaki salgın hastalıklar ve etkileri; göç ve savaş nedeniyle yaşanan büyük göç hareketleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan salgın hastalıklar ve etkileri; idari aksaklıklar ve düzensiz tarım politikalarına bağlı ortaya çıkan salgın hastalıklar ve etkileri; çekirge istilalarına bağlı oluşan salgın hastalıklar ve etkileri; ticari faaliyetler ve hac turizmine bağlı ortaya çıkan salgın hastalıklar ve etkileri şeklinde sıralamak mümkündür.

Su kaynaklarına bağlı ortaya çıkan salgın hastalıklar daha çok akarsu ve bataklıkların düzensiz kullanımı ile ortaya çıkmıştır. Anadolu'da meydana gelen düzensiz yağışlar ya kıtlığa ya da sel felaketlerine sebebiyet vermektedir. Bu nedenle Anadolu coğrafyasında hasat mevsiminin olumsuz etkilenmesine sebep olmaktadır. Halkın iâşe sorununu ortaya çıkaran bu durum, zor ekonomik koşullar altındaki halkın daha güçsüz hale gelmesinde etkili olmuştur. Devletin sağladığı zahire yardımları sadece günü kurtarmaya yönelik müdahaleler olması sorunun tam olarak çözülememesinde etkili olmuştur. Diğer yandan göç ve savaş hadiseleri de salgın hastalıkları artırmış ve ekonomik sorunlara yol açmıştır.¹⁰² 1860'larda Rusya'da baş gösteren kolera salgını, büyük Kafkas sürgünü hadisesi ile Karadeniz sahil kasabaları ve iç kesimlere kadar ilerlemiştir. Bu durum salgının tesirini artırmıştır. Diğer yandan Kırım Savaşı da benzer etkiyi ortaya çıkarmıştır. Savaş esnasında İngiliz, Fransız ve Türk askerlerden, cephedeki kayıplardan daha fazlası kolera, sıtma, dizanteri ve tifüs vakalarından meydana gelmiştir. Özellikle kış aylarında tifüs gibi salgın hastalıkların

¹⁰² Mehmet Yavuz Eler-Figen Taşkın, "*Osmanlıda Salgın Hastalıkların Sosyo-Ekonomik Etkileri*", Salgın Hastalıkların Sosyal Hayata Etkisi ve Kültürümüzde Koronavirüs Vakası, Editör: Bekir Şişman, Paradigma Akademi Yay., Çanakkale 2021, s. 185-205.

ölümcül etkisi daha artmaktaydı.¹⁰³ Savaş ve göç hadiseleri başlı başına birer ekonomik buhran sebebi olmasına rağmen bir de bu hadiselerden dolayı ortaya çıkan salgın hastalıklar sosyo-ekonomik hayatı daha da kötü hale getirmektedir. Bununla birlikte çekirge afetleri de sosyo-ekonomik hayatı etkileyen bir diğer faktör olmuştur. Özellikle çekirge istilalarının salgın hastalıklar üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Doğrudan çekirgelerin hastalıkları taşıyıcı bir özelliği olamamakla birlikte, çekirge istilalarının tarım ürünlerine doğrudan zarar vermesi, halkın yeterince beslenememesinde ve ortaya çıkan hastalıklarda vücut direncinin düşmesinde etkili olmuştur. Bu durum ise çekirge istilaları sonrasında bölgede yaşanan salgın hastalıkların daha kolay yayılması ve alanının genişlemesinde etkili olmuştur. Bu afetin daha çok kıtlık ve kuraklık olayları üzerinde etkili olması sosyo-ekonomik hayatı önemli ölçüde etkilemiştir. Fahiş fiyat uygulaması ve karaborsacılık faaliyetleri de bu ortamlarda çok görülmüştür.¹⁰⁴

Osmanlı imparatorluğunun önemli bir din merkezi olması da yine birçok salgın hastalığın yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Nitekim Osmanlı coğrafyasında yer alan önemli kutsal merkezler, Müslüman toplumların dışında diğer din mensuplarının da ziyaret bölgesi içinde yer almıştır. Bu durum ise nüfus sirkülasyonunun yoğun olmasında, hastalıkların geniş alanlarda yayılmasında etkili olmuştur. Nüfus yoğunluğunun fazla olması nedeniyle hastalıkların bulaşma ve yayılma ihtimali daha tehlikeli bir boyuta ulaşmıştır. Hac yolları üzerindeki yoğunluk bölgesel salgın hastalıkları Anadolu ve Avrupa'ya kadar ulaştırmıştır. Sıhhiye Nezareti, Bombay taraflarında ortaya çıkan kolera salgınının yaklaşan hac mevsimi dolayısıyla diğer bölgelere sirayetinin engellenmesi ve yılın diğer aylarında da koleranın etkisini engellemek için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.¹⁰⁵ Bu durum devletlerin en önemli geçim kaynaklarından ticari faaliyetleri büyük sekteye uğratmıştır. Ticaret ürünlerinin hem temini hem de ithalat ve ihracatı salgın hastalıkların darbe vurduğu en önemli alan olmuştur.

¹⁰³ Durand De Fontmagne, *“Kırım Harbi Sonrasında İstanbul”*, Çev. Gülçiçek Soytürk, Tercüman Yay., İstanbul 1977, s. 66.

¹⁰⁴ . Abdulkadir Gül, *“XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)”*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 41 Erzurum 2009, s. 239-270.

¹⁰⁵ BOA, Y.MTV., 32-61, 26 Nisan 1304/8 Mayıs 1888.

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen salgın hastalıklar, devleti sosyo-ekonomik ve psikolojik açıdan son derece zor duruma düşürmüştür. Bu salgınlar karşısında devletin kullandığı mücadele yöntemlerinin yetersiz kalması salgınların etki alanı ve ekonomik buhran boyutunu artırmıştır. Osmanlı Devleti salgın hastalıklarla mücadelede çağdaşı olan diğer devletlerle karşılaştırıldığında, geniş bir coğrafyada çok yoğun bir nüfusa yönelik tedbirler almak zorunda kalmıştır. Merkezi yönetim olarak temiz su temini dışında salgın hastalıklara karşı devletin etkili bir mücadele yöntemine sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Sağlık kurum ve kuruluşları devletin önemli bir döneminde yetersiz kalmıştır. Fakat bu aksaklıklar 19. yüzyılda batı tesiri ile daha düzenli ve sistemsel bir hal almıştır. Yine de Osmanlı Devleti'nde bu salgın hastalıklara ve doğal afetlere karşı düzenli ve sürekli bir yöntem uygulanamamıştır. Devlet salgın hastalıklarla mücadelede birçok tedbir almıştır. Vilayetlerde Sıhhiye Komisyonları kurmuş, halkı hastalıklara karşı bilinçlendirmiş, doktor ve eczacıları bölgede görevlendirerek şehir ve köylerde tarama ve tedavi faaliyetlerinde bulunmuştur. Çocuklar aşı ve taramadan geçirilmiş, ihtisas hastaneleri inşa ettirilmiştir. Kordon uygulamasıyla hastalığın yöresel yayılması engellenmeye çalışılmıştır. Koleralı bölgelerin kordon altına alınması, hastalığın def edilmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. 1893 senesinde İstanbul'da uzun zamandan beri devam eden kolera salgınında çevre temizliğine dikkat edilmediğinden bahisle hastalığın ortadan kaldırılması yolunda gereken itinanın gösterilmesi emredilmiştir.¹⁰⁶ Karantinahanelerin tesisi ile de gelişi güzel hareket eden insanlar, potansiyel taşıyıcılar olmaktan alıkonulmaya çalışılmıştır. Toplumun kaderciliği ve kişisel hijyenin önemsenmemesi hastalıkların yayılmasına zemin hazırlamıştır. Anlaşıldığı üzere devletin mali darboğazda bulunması hastalıkları artıran faktörlerdendi. Yeterli sayıda sağlık personelinin bulunmaması, salgınların tesirini bölgede daha da artırmıştır. Sağlık personelinin tayinlerindeki aksamalar, tıbbi alet ve edevatın eksikliği gibi durumlar salgınlarla mücadelede karşılaşılan sorunlar arasındadır. Salgınlar nedeniyle nüfus büyük oranda etkilenmiş ve üretimde düşüşler meydana gelmiştir. Özellikle tarımla uğraşan bölgedeki çiftçilerin üretim potansiyeli düşmüş ve bunun sonucunda bölgede kıtlık baş

¹⁰⁶ BOA, *İHUS.*, Lef-2, 19-32, 10 Kanunuevvel 1309/22 Aralık 1893.

göstermiştir. Salgın hastalıklar neticesinde birçok insan hayatını kaybetmiş ve memleketini terk etmiştir. Bu nedenle bölge ve şehir ticareti menfi yönde etkilenmiştir.

Kuralık ve kıtlık insanlık tarihinin en önemli meselelerinden biri olup, insanoğlu varoluş sürecine bu mesele ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Kıtlık ile mücadele, insanlık tarihinde medeniyetlerin oluşması kadar bu medeniyetlerin gelecek nesillere aktarılması noktasında da önemli bir yer tutmaktadır. Bu afetin önlenmesi için insanların bireysel çabaları yanı sıra sosyal dayanışmayı ortaya çıkaracak bir devlet örgütlenmesi de elzemdir.

Osmanlı Devleti'nde meteorolojik sebeplere bağlı olarak meydana gelen önemli bir doğal afet olarak da kuraklık ve kıtlık olaylarını görmekteyiz. Öyle ki kuraklık ve kıtlık hem devleti hem de halkı gerek ekonomik gerekse psikolojik olarak olumsuz etkilemiştir. Farklı dönemlerde Erzurum, Bingazi, Urfa ve Kırım gibi bölgelerde çeşitli nedenlerden ötürü kıtlıklar yaşanmış ve Osmanlı yönetimi bu bölgelerde gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır.¹⁰⁷

Kıtlıklar doğal afetlere bağlı olarak ortaya çıktığı gibi merkezi idarelerin içinde bulunduğu duruma göre de gerçekleşmiştir. Buna en iyi örnek Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile yaptığı Balta Limanı Antlaşmasıdır. Bunun dışında yabancı devletlere tanınan kapitülasyon hakları da yine devletin ekonomik olarak dar boğaza girmesine neden olmuş, bu durum yeni ekonomik düzenlemelere ve neticesinde kıtlığa sebebiyet vermiştir.¹⁰⁸ Bu durumlardan anlaşılacağı üzere kıtlık olayları doğal afet, salgınlar ya da devletin ekonomik bağımsızlığının ortadan kalkmasına bağlı olarak görülmüştür. Osmanlıda meydana gelen doğal afet ve salgınlar toplumları psikolojik olarak da etkilemiştir. Yaşanılan felaketlerin, toplumların nazarında ilahi kaynaklı olduğuna inanılmıştır. Bu tür afetlere toplumsal inançlarda musibet olarak bakılmaktadır. Tefsirlerde aktarılan rivâyetlere göre, inatçılıklarına devam etmeleri üzerine firavun ve

¹⁰⁷ Salih Coşkun, "Yukarı Fırat Bölgesinde Yaşanan Kıtlık Hadiseleri (19. ve 20. yüzyıl)", Y. Lisans Tezi, EBYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan 2023, s. 9.

¹⁰⁸ Arif Kolay-Gökçe Yavuz, "1873-1875 Yılları Arasında Kırşehir'de Meydana Gelen Kıtlık Felaketi", Belgi Dergisi, S.24, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2022/II, s. 367-383.

kavmi tufan belasından sonra çekirge istilası ile cezalandırılmıştır. Yaprak, ağaç, çiçek ve meyve adına hiçbir şey bırakmayan hatta yeşillikleri bitirdikten sonra tahtalara geçip evlerin kapılarına, çatılarına ve elbiselere varıncaya kadar her şeyi yiyip bitiren çekirgeler, İsrailoğullarının evlerine girmemiştir. Açlıkla imtihan edilen ve doymak bilmeyen çekirgeler uçtuklarında bulut gibi güneşin önünü kaplamış, yeryüzünde üst üste konulduklarında önemli bir yüksekliğe ulaşmışlardır. Neticede Hz. Musa'nın duasıyla cumartesiden cumartesiye yedi gün süren bu bela ortadan kalkmıştır. Allah, bir rüzgâr göndermiş ve o rüzgâr çekirgeleri denize atmıştır. Diğer bir rivâyete göre Hz. Musa boş bir araziye çıkmış ve asasıyla doğu ve batıyı işaret etmiş, çekirgeler de geldikleri yerlere dönmüştür. Tevrat'ta da söz konusu rivâyetlere paralel bir anlatım bulunmaktadır. İlgili kaynakta da Rabbin ülkede doğu rüzgârını estirdiği ve bunun neticesinde gelen çekirgelerin yeryüzünü kaplayıp toprağı görünmez hale getirdiği, ülkenin kapkara kesildiği ve çekirgelerin doludan kurtulan ürünleri, kırdan biten bütün ağaçları yediği ve Mısırlıların evlerine dolduğu belirtilmiştir. Neticede de firavunun ricası ve sözü, Hz. Musa'nın da Rabbe duası ile Rab doğu rüzgârını çok şiddetli batı rüzgârına döndürmüş ve bu rüzgâr çekirgeleri sürükleyip Kamış denizine dökmüştür.¹⁰⁹ Bu örneklerden anlaşılacağı üzere afetlerin toplumları genel olarak hem ekonomik hem de psikolojik olarak etkilediği anlaşılmaktadır.

Dünya nüfusu tarihi süreçte her zaman değişim içinde olmuştur. Doğal şartlar içerisinde nüfus hareketliliği olumlu yönde ilerlemektedir. Ancak tarihsel süreçte meydana gelen kıtlık, doğal afet ve savaşlar nüfus artışını kontrol altında tutmuştur. Büyük afetler kitlesel sonuçları ile nüfusun gelişimini etkilemektedir. Bu nedenle insan veya doğa kaynaklı afetler insanlığın geleceğini ve nüfusun değişimini her zaman etkileyecek bir sebep olacaktır. Başta depremler olmak üzere salgın hastalıklar ve daha birçok doğal afet türü gelişmekte olan insan nüfusu üzerinde ciddi bir tehdit olarak varlığını devam ettirecektir. Birçok sebepten meydana gelen kıtlıklar ise bu afetlerin bir sonucu olarak tarihin her aşamasında dünya toplumlarını etkilemiştir. Temel olarak

¹⁰⁹ Hüseyin Yakar, "Kur'an'da Firavun ve Kavminin Başına Geldiği Belirtilen Musibetlerin Tefsir Kaynakları, Tevrat ve Bilimsel Veriler Üzerinden Değerlendirilmesi", Tekirdağ İlahiyat Dergisi, 2019, Silt 5, Sayı 2, ss. 943-974

besinlerin eksikliği olarak görülse de kıtlık olaylarında da toplumsal sınıflar arasındaki farklılıklar bu dönemlerde daha da belirginleşmektedir. İnsan kaynaklı afetler döneminde toplumun üst kesimi diğer gruplara nazaran daha az etkilenirken, kuraklık ve diğer doğal afetler neticesinde ortaya çıkan kuraklık dönemlerinde ise toplumun bütün tabakalarında belli bir zaman içerisinde aynı sorunlar yaşanmıştır. Kıtlık dönemlerinde nüfus, göç ve açlık gibi nedenlere bağlı olarak azalmıştır. Ancak nüfusun azalması ile yiyecek temini sorunu her zaman birbirine bağlı olmayabilir. Tarih boyunca nüfusun az olduğu dönemlerde gıda ihtiyacının karşılanması diğer dönemlere göre daha kolay olmuştur. Nüfusun artması ihtiyaca karşılık üretimin de artmasını zorunlu kılmıştır. Tarımsal faaliyetlerin gelişmediği dönemlerde nüfus artışı kaynak sorununu doğurduğundan bu durumda kıtlık olaylarının ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.

Tarihsel süreçte iklime bağlı olumsuzluklar veya kuraklık nedeniyle ürünlerin azalması, silahlı çetelerin kırsal bölgeleri tahrip etmesi ya da salgın hayvan hastalıkları nedenleri ile temel ihtiyaçların karşılanamaması gibi durumlar her zaman görülmüştür. Bu durumlarda insanlar farklı beslenme yöntemleri arayarak olumsuz durumdan kurtulmaya çalışmışlardır. Kıtlık zamanlarının ortaya çıkardığı beslenme alışkanlıkları ve alışılmamış bitki türlerinin kullanımı bu dönemlerin zor şartlarını atlama için önemli bir sığınak olmuştur. Yiyecek kıtlıkları daha vahim hadiseleri beraberinde getirmiştir ki hayvan leşlerinin veya insan etinin yenmesi gibi durumlarla karşılaşmıştır. Bu durumda da sağlıksız beslenme sonucu olarak birçok hastalık türünün ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Nitekim 13. yüzyılda Mısır'da yaşanan kıtlık hadisesi sonucunda insan eti yendiğine ve ciddi sağlık sorunları ile uğraşıldığına dair veriler tespit edilmiştir.¹¹⁰ Kuraklık nedeniyle ortaya çıkan kıtlık dünya coğrafyasında farklı alanlarda çeşitli sahalarda etkili olabilmektedir. Avrupa'da meydana gelen hızlı nüfus artışı sonucunda 18. yüzyılın ilk yarısında nüfus 195 milyona kadar ulaşmış ve bu artış karşısında ihtiyaç duyulan gıda üretimi

¹¹⁰ Yücel Feyzioğlu, “*Tarih Boyunca Dünyayı Sarsan Doğal Afetler*”, Pencere Yayınları, İstanbul, 2000, s.46-47.

gerçekleştirilememiştir. Bunun sonucunda ortaya çıkan kıtlık hadiseleri ile de nüfusun daha fazla artışı önlenmiştir.¹¹¹

Çalışma özelinde incelenen Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılında da diğer toplumların ve devletlerin tarihinde anlatılan bu hadiseler meydana gelmiştir. Özellikle arşiv vesikalarının aydınlattığı doğal afetler ve kıtlık hadiseleri, devletin her döneminde karşımıza çıkmaktadır. Selaniki, Peçevi, Naima, Silahdar, Raşid, Vasıf, Cevdet Paşa ve diğer kaynaklar iase eksiklikleri ve toplumsal buhranlar hakkında birçok bilgi aktarmaktadır. Naima Tarihi'nde 17. yüzyılın ortalarında, Cevdet Paşa Tarihi'nde ise 18. yüzyılın sonlarına doğru meydana gelen kıtlık olaylarından bahsedilmektedir.¹¹² Bu kaynakları Osmanlı arşiv belgeleri ile daha da artırmak mümkündür.

Coğrafi ve iklim Şartları itibariyle Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu toprakların büyük kısmı, farklı tarihlerde çok sayıda şiddetli kuraklık afetine maruz kalmıştır. Osmanlı coğrafyasında 16. yüzyılın ikinci yarısında Kırım, Mısır, Kırım, Ünye, Terme, Samsun, Van, Yenişehir, Bosna Hersek, Üsküp, Vulçitrin, Peçin, Şam, Bağdat, Halep, Kudüs, Trablusşam, Kıbrıs, İnebahtı, Bursa, Lâpseki, Kütahya, Rodos, Ege adaları ve İstanbul'da; 17. yüzyılda Anadolu'nun bazı yerlerinde, 18. yüzyılda Tuna ve Karedeniz sahillerinde, 19. yüzyılda ise İstanbul, Trablusgarp, Bingazi, Tunus, Cezayir, Akdeniz adaları, Kıbrıs, Tırhala, Bosna, Tekirdağ, Adana, Şam, Bağdat, Musul, Van, Diyarbakır, Muş, Bitlis, Malazgirt, Çıldır, Hicaz Bölgesi, Yemen, Ankara, Konya, Niğde, Nevşehir, Çankırı, Karahisar, Eskişehir, Kocaeli, Bolu, Yozgat, Sivas, Kastamonu, Kütahya, Bursa, Hamid, Gümüşhane, Ova, Bayburt, Tercan, Palu ve Bayezid'de bir veya birkaç defa kuraklık nedeniyle kıtlık hadisesi yaşanmıştır.¹¹³ Osmanlı Devleti'nde çeşitli ölçeklerde insanlara zarar veren kuraklık afetinin sonuçlarından birisi kuyulardan, çeşmelerden suların çekilmesi nedeniyle halkın susuzluk çekmesidir. Bir diğer önemli sonucu ise iktisadi ve sosyal anlamda olumsuz sonuçlara neden olan zahire kıtlığına

¹¹¹ Ayalon, a.g.e., s. 214.

¹¹² Sabri Ülgener, "Darlık Buhranları ve İslam İktisad Siyaseti", Mayaş Yayınları, Ankara, 1984, s. 77-78.

¹¹³ Yunus Özger, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Meydana Gelen Kuraklık ve Kıtlık Hadisesi ile Bunun Sosyo-Ekonomik Sonuçları", Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi, c. 5, sayı 19, Ankara, 2008, s. 89-90.

sebepler olmuştur. Bu olumsuz sonuçlardan en önemlisi, insanların açlık nedeniyle veya yetersiz beslenme sebebiyle yakalandıkları salgın hastalıklar sonucu yaşamlarını yitirmeleridir. Kıtlik sebebiyle aç kalan insanların bazıları, çareyi başka yerlere göç etmekte bulmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde kuraklık nedeniyle ortaya çıkan olumsuz sosyo-ekonomik sonuçlardan ilki, 1596'da İstanbul'da baş gösteren ekmek sıkıntısıdır. Benzer şekilde 1687 yılında, Anadolu'nun bazı yerlerinde yaşanan kıtlık sırasında ekmeklik buğday bulunamamış; insanlar mazi, ayırık kökü ve ceviz kabuğu öğütüp yemek zorunda kalmış, bir kısmı da açlık nedeniyle ölüme mahkûm olmuştur. 1841 yılında Anadolu'nun doğusunda meydana gelen kıtlık sırasında ise burada yaşayan halktan civar bölgelere ve Rusya'ya göç edenler olmuştur. 1845 yılında birçok ülkeyi tesiri altına alan kuraklığın neden olduğu kıtlık, Ankara'da çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine ve Ankara, Gerede, Diyarbakır ve İzmit taraflarından başka yerlere göçler yaşanmasına sebep olmuştur. Yine kıtlık sebebiyle 1853'te Tunus'tan, 1864 yılında Harput sancağının Palu kazasından, 1865 yılında Bosna'dan başka yerlere göçler olmuştur. 1867'de Tunus'ta yaşanan büyük bir kıtlık sebebiyle en az 15-20.000 kişi açlık nedeniyle hayatını kaybetmiştir. 1873-74 yıllarında ise Anadolu'nun gördüğü en büyük kıtlık sırasında, farklı yerlerde yaklaşık 25.000 insan hayatını kaybetmiş; ayrıca kuraklığın yaşandığı yerlerdeki büyükbaş hayvanların büyük bir kısmı, küçükbaş hayvanların neredeyse tamamı telef olmuştur. Bu yıllardaki kuraklık sırasında başta Ankara'dan olmak üzere Çankırı, Konya, Kırşehir, Yozgat, Van ve Bingazi'den başka taraflara büyük miktarda nüfus hareketliliği yaşanmıştır. Bir başka göç hareketi de 1891- 1893 yılları arasında kuraklık nedeniyle meydana gelen kıtlık sırasında Erzurum, Gümüşhane, Bayburt, Bayezid ve Tercan'dan başka taraflara doğru yaşanmıştır.¹¹⁴ 1874 yılında Orta Anadolu'da yaşanan şiddetli kuraklık şartları, Aydın vilâyetinin Konya vilâyetine sınır olan bölgelerini de etkisi altına almıştır. Aydın sancağının Nazilli kazası kuraklık nedeniyle yeterli miktarda mahsul kaldıramayan yerlerden birisidir.¹¹⁵ İngiltere'nin İzmir Konsolosu Cumberbatch de, 1874 yılı raporunda İzmir bölgesinde büyük kuraklık hadisesi yaşandığını belirtmektedir. Konsolos "kuraklık ve ardından

¹¹⁴ Satılmış, *a.g.t.*, s. 332.

¹¹⁵ Erler, *a.g.e.*, s. 147-148.

meydana gelen sel felaketleri nedeniyle her türlü hububat ekiminin geciktiğini, tüm ürünün tahrip olduğunu ve bu derece büyük bir hasarı şimdiye kadar hiç görmediğini” ifade etmiştir. Bu rapora göre özellikle buğday topraktan silinmiştir. Ülkenin başka yerlerinde yaşanan şiddetli kıtlıklar nedeniyle hububat arzının fazla olduğu 1874 yılında, Aydın vilâyetinde de kıtlık yaşanmaması için ihracat yasaklanmıştır.¹¹⁶ Tercüman-ı Hakikat gazetesinin verdiği bilgilere göre 1879 yılında Anadolu’nun birçok kentinde görülen kuraklık afeti, İzmir taraflarında da kendisini hissettirmiş, önceki senelere nispetle vilâyette daha az mahsul kaldırılmasına sebep olmuştur.¹¹⁷ Osmanlı coğrafyasında meydana gelen bu kuraklık ve kıtlık hadiseleri hem toplumu hem de devleti zor duruma düşürmüştür. Bu afetlere karşı alınacak tedbirler ise en az afetin yaşandığı bölgelere verdiği hasarlar kadar önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti’ni yangınlar, depremler, salgın hastalıklar ve kuraklık-kıtlık olayları kadar etkileyen önemli bir mesele de çekirge istilaları olmuştur. Farklı dönemlerde Osmanlı coğrafyasının hemen hemen her bölgesinde çekirge istilaları baş göstermiştir.¹¹⁸ Farklı coğrafyalarda farklı süreçlerde ortaya çıkan bu afet Osmanlı yönetimini bir hayli uğraştırmıştır. Sonuçları itibari ile de toplumu derinden etkilemiştir. Özellikle çekirge istilalarının meydana geldiği yerlerde kıtlık baş göstermiş ve kitlesel göçleri beraberinde getirmiştir. Özellikle kıtlık hadiseleri bölgeleri fazla etkilemiş, devlet bu bölgelere zahire yardımı yapmak suretiyle kıtlığı önlemeye çalışmıştır. Çalışma kapsamında bundan sonraki bölümlerde Osmanlı’da meydana gelen bu afet derinlemesine incelenecek olup, afetin tüm boyutları üzerinde durulacaktır.

¹¹⁶ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 1988, s. 44.

¹¹⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 344, 20 Şaban 1296/9 Ağustos 1879.

¹¹⁸ Mehmet Yavuz Erler, ‘*Kıbrıs’ta Çekirge İstilasası (1845-1869)*’, Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt 10, No 1, Mart 2002, s. 195-204.

İKİNCİ BÖLÜM

1876-1908 DÖNEMİNDE OSMANLI COĞRAFYASINDA MEYDANA GELEN ÇEKİRGE İSTİLALARI

Osmanlı Devleti, kurulduğu dönemden itibaren fetih politikası izleyerek sınırlarını sürekli genişletmiştir. Buna bağlı olarak farklı uluslar ve farklı coğrafyaları egemenliği altına almıştır. Bu genişleme siyaseti genel olarak sistemli bir şekilde ilerlemiş, imparatorluk özelliği bu kapsamda ortaya çıkmıştır. Birçok farklı milleti bünyesinde barındıran imparatorluk, siyasi idare ile birlikte toplumsal bütünlüğü de sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nde doğal afetler devletin kurulduğu ilk dönemlerden beri görülmüş toplumsal hadiselerdir. Bu afetler için bir yönetim organizasyon sistemi olmayan devlet, afetin meydana geldiği bölge ile sınırlı çalışmalar yapmıştır.

Doğal afetler kapsamında değerlendirilen çekirge istilaları Osmanlı Devleti'nde yaygın bir şekilde görülmüş olup 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Edirne, Aydın, Rakka, Adana, Çanakkale, Tuzla, Zıstovi, Kıbrıs, Eflak, Halep ve daha birçok bölgede ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde çekirge istilalarının hem süresi hem de yayılışı genişlemiştir. Bu duruma sebep olan birçok faktör vardır. Merkezi idarenin, çekirge istilalarına karşı aldığı tedbirlerin genellikle bölgesel mahiyette olması ve özellikle afetin yaşandığı bölgede iletişim zafiyetleri, afetin süresini önemli ölçüde uzatmıştır. Bahsedilen dönemde çekirgenin yayılışında çekirgelerin bıraktıkları tohumların tam olarak imha edilememesi ise doğrudan çekirgenin geniş alanlara yayılmasına sebebiyet vermiştir. Çekirgelerin sonbahar mevsiminde bıraktıkları bu yumurtaların sonraki yılın ilkbaharında daha fazla çekirgeyi ortaya çıkarması, yumurta imha mücadelesinin bir nevi gelecek yılki afetin durumunu belirlemesi açısından önemli olmuştur. Bu nedenle 19. yüzyıl 'da Osmanlı coğrafyasını etkisine alan çekirge istilaları önceki dönemlere göre daha hızlı ve daha geniş bir coğrafyayı etkilemiştir. Bu dönemde genel olarak Osmanlı coğrafyasında bilhassa Anadolu, Kuzey Afrika, Balkanlar, Hicaz, Suriye, Filistin, Irak ve Kıbrıs adasının birçok bölgesinde sık sık yaşanmıştır.¹¹⁹ Devlet, farklı

¹¹⁹ Sevilay Özer, ‘‘Anadolu’da Görülen Çekirge İstilaları ve Halk Üzerindeki Etkisi 1914-1945’’, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 18.

dönemlerde birçok bölgede meydana gelen bu afetlere karşı önlemler almaya çalışarak afetin toplumsal ve iktisadi zararlarını engellemeye çalışmıştır. Çalışmanın bu kısmında çekirgenin fizyolojik özellikleri, ele alınan zaman diliminde hangi bölgelerde meydana geldiği izah edilecektir.

2.1. Çekirgelerin Fizyolojik Özellikleri

Çekirge istilaları, tarihsel süreç içinde gerek devletler gerekse toplum için önemli bir durum oluşturmuştur. Bu istilalar dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi Osmanlı coğrafyasında da tarımsal üretime doğrudan büyük zararlar vermiştir. Osmanlı Devleti'nde tarımı iyileştirme ve geliştirme konusunun önemli bir kısmını çekirge mücadeleleri oluşturmuştur. Çekirgeler ortaya çıktıkları yerlerde sebep oldukları zararın dışında deniz ve kıtaları aşmak suretiyle ulaştıkları diğer bölge ve ülkelerin de tarımsal faaliyetlerine verdikleri zarardan dolayı devletler için zaman zaman ekonomik buhranların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Haşerelerin düz kanatlılar sınıfına mensup olan çekirgelerin birçok çeşidi bulunmaktadır. Dünya üzerinde birçok farklı zümresi olan çekirgelerin Anadolu coğrafyasında en yaygın görünen çeşitleri Fas çekirgesi ile İtalyan çekirgesidir. Fas çekirgeleri, Batı'da Kanarya adalarından, Doğu'da Türkistan ortalarına kadar çok geniş bir sahada yayılmıştır. Ayrıca Güney'de Fas, Cezayir, Tunus, Suriye, Irak ve İran'dan, Kuzeyde; İspanya, Portekiz, Yunanistan, Bulgaristan tarafında şerit halinde uzayan büyük bir alana yayılmış durumdadır.¹²⁰ Yurdumuzda mevcut diğer çekirge türlerine nazaran, en geniş yayılış sahasına sahip olan Fas çekirgeleridir. Memleketimizin hemen hemen her tarafında bulunmakta olup özellikle Ege bölgesinin ekseriyetinde yaygındır. Fas çekirgesinin ülkemizde çoğalma alanını öncelikle teşkil eden yerler; Antalya, Manavgat, Muğla, Aydın, Çine, Eşme, Kula bölgeleridir. Fas çekirgesi doğuşundan ölümüne kadar birçok aşama geçirmekte olup, yumurtadan çıkışından yumurta

¹²⁰ Süleyman Balamir, "Zararlı Çekirgeler ve Mücadele Metodları", Ziraat Vekaleti Ankara Ziraat Mücadele Enstitüsü Müdürlüğü, Sayı 10, Yıldız Matbaacılık, Ankara 1956, s. 5.

bırakmasına kadar yüksük¹²¹ adı verilen kozalardan itibaren yumurtalama, yumurtanın çatlaması ve larva devresi olmak üzere dört aşamada yaşamaktadır. İtalyan çekirgesi ise Fas çekirgelerinden sonra yurdumuz genelinde zararlı olan ikinci derece çekirge türlerindedir. Ülkenin muhtelif yerlerinde yayılış gösteren İtalyan çekirgeleri yumurtalarını genellikle tarla kenarındaki otlu, işlenmemiş topraklara bırakmaktadırlar. Marmara bölgesi ve Orta Anadolu'da yaygın olan bu tür çekirgeler, yüksüklerini daha yumuşak toprak yapılarına gömmektedirler.¹²² Çekirge türleri içinde en yaygın görüleni ve zarar olarak geçmişten günümüze kadar en etkili olanı Çöl çekirgeleridir. Çöl veya Sudan çekirgesi olarak adlandırılan bu tür, Asya ve Afrika'da çok geniş bir yayılış sahasına sahiptir. Çekirge istilalarının evreleri bu hayvanın yumurtalama dönemleri ile başlar ve itlaflarına kadar devam eder. Genellikle yumurtadan çıkışları nisanda başlar, temmuz-ağustos aylarına kadar devam eder. Eğer ekili arazilere yumurtalama yapmamışlarsa ertesi yıl çekirge istilalarının yayılması engellenmiş olur. Nitekim çekirge istilaları ile mücadelede en önemli yol, ağustos ve eylül aylarında toprak altına yuvalanan yumurtaların toplanmasıdır.¹²³ Yumurtaların imhasındaki aksaklık halinde, nisan ayında çekirgelerin yüksük adı verilen ilk kozalarından daha fazla sayıda çıkmalarına ve bu da o tarım dönemindeki mahsulatın daha fazla zarar görmesine neden olmaktadır. Cumhuriyet döneminde birçok kez çöl çekirgesi istilaları yaşanmış olup, bu istilalardan dolayı ülke ekonomisi ciddi zararlar görmüştür. İthalat kaleminde yer alan mahsuller zarar görmüş, bazı noktalarda kıtlıklar meydana gelmiştir.¹²⁴ Buna göre Cumhuriyet'in ilanından sonra geçen elli yıllık süre zarfında Türkiye'de yedi defa Çöl çekirgesi istilasası meydana gelmiştir. İlki 1930 senesinde görülen bu salgın, 1945, 1953, 1958, 1959, 1960 ve 1970 yıllarında ülkenin muhtelif yerlerinde meydana gelmek suretiyle memleketi ekonomik olarak zor duruma sokmuştur.¹²⁵

¹²¹ Yüksük: Köklerin ucunda bulunan ve kökün üretken dokusunu korumaya yarayan oluşum; kalensöve. Bkz. Türkçe Sözlük, TDK, Ankara, 2005, s.1321.

¹²² Balamir, *a.g.e.*, s. 14.

¹²³ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 899, 9 Haziran 1297/21 Haziran 1881.

¹²⁴ *Tercüma- Hakikat*, Satı 901, 11 Haziran 1297/23 Haziran 1881.

¹²⁵ Süleyman Balamir, ' ' Türkiye'de Çöl Çekirgesi Salgınları ' ' , Şark Matbaası, Ankara 1973, s. 92-93.

Ülkemizde bilhassa Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında yaygın olarak görülen çekirge istilalarına karşı birçok risale kaleme alınmıştır. Bu risalelerde çekirgelerin özellikleri, türü ve çekirge istilalarına karşı yapılan imha mücadeleleri ile buna karşı alın önlemlere değinilmiştir. Bu çalışmalardan biri İktisat Vekaleti Mücadele Müdürü Şevket Bey'in 1931'de kaleme aldığı *Çekirgelerin Envai, İtlafi* adlı kaynaktır. Burada Şevket Bey, ülkede meydana gelen istilalarda hangi tür çekirgenin nasıl bir özellikte olduğu, çekirgelerin yaşam evreleri ve çekirge istilalarına karşı alınacak önlemleri ele almıştır. Bu çalışmada Fas çekirgesi, İtalyan çekirgesi, Sudan çekirgesi gibi türlerin özellikleri ve mücadele yöntemlerini anlatmıştır. Buna göre ifade edilen çekirge türlerinin üreme ve çoğalma dönemleri farklı süreçlere ayrılmaktadır. Bunlar Tagaddi (Beslenme), Tekessür (çoğalma), Çiftleşme ve Yumurtalama süreçlerinden oluşmaktadır. Çekirgeler genellikle sürüler halinde yaşamaktadırlar. Yumurtadan çıktıkları anda kanatsız olup, yürümek suretiyle buldukları yerde savunmasız haldedirler. Daha sonra kanatlandıktan sonra harekete geçtiklerinden tarım alanlarına doğru hareket ederek zararlı hale gelmektedirler.¹²⁶ Sürfelerin¹²⁷ genç olanları yavaştır, öğleye doğru hızlanırlar. Aç olan çekirgeler daha hızlı hareket ederek mahsulatta bu açıklıklarını giderirler. Çok fazla yükseğe zıplayamadıklarından yüksek kısımların etrafını dolaşırlar, gerektiğinde gittikleri yönü korumak amacıyla büyük nehirleri yüzerek geçmektedirler.

Çekirge istilaları içinde yaygın olan Fas çekirgesi, özellikle harp senelerinde çoğalan ve istila ettikleri bölgelerde kıtlıklara neden olan bir türdür. Nitekim I. Dünya savaşı sırasında Osmanlı coğrafyasının birçok bölgesini istila etmiş ve hükûmeti çok uğraştırmıştır. Şam ve Deyrizor çölleri bu çekirgenin anavatanıdır. Yumurtalarını genellikle sert topraklara bırakırlar. Yumurtaları yüksük halindedir. Bu yüksük bölünmüş veya parçalanmış bir arazide yapışkan bir sıvı halinde, toprak zerrecilerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Yüksüklerin altında genellikle 30-35 kadar yumurta

¹²⁶ Şevket, '*Çekirgelerin Envai, İtlafi*', İktisat Vekaleti Mücadele Müdürü, Hilal Matbaası, İstanbul 1931, s. 4-12.

¹²⁷ Sürfe: Kurtçuk, bazı hayvanların, özellikle de böceklerin yumurtadan çıktıktan sonra krizalit veya ergin karakterlerini kazanmadan önceki evresi, larva. Bkz. Türkçe Sözlük, TDK, Ankara, 2005, s.1262.

mevcuttur. Şiddetli soğuklar bu yumurtalara zarar vermez. Haziran ayında yumurtlarlar ve ertesine sene mart ve nisan aylarında sürfeler ortaya çıkar.¹²⁸ İtalyan çekirgeleri, Kocaeli, Samsun, İstanbul, Tekirdağ, Bursa, Çanakkale vilayetlerini yaygın bir şekilde istila etmiştir. Kanatları 15-20 milimetre ebatlarında olup, alt kanatları ve bacakları kırmızıdır. Temmuzun sonuna doğru yumurtalarını toprağa bırakırlar. 2-3 santimetre kadar toprağa gömdükleri bu yumurtalar mayısın sonunda ortaya çıkmaktadır. Sudan çekirgeleri de Diyarbakır, Elâzığ, Gaziantep, Malatya ve Çukurova civarında yaygın bir istila alanı olan diğer bir çekirge türüdür. Diğer türleri gibi yumurtlama ve istila süreci görülmektedir.¹²⁹

Çekirge istilalarında önemli bir mesele de mücadele kısmıdır. Şevket Bey, adı geçen eserinde çekirge istilalarına karşı birçok mücadele yöntemini açıklamıştır. Bunların ilki yumurtaların itlafıdır. Daha önce bahsedildiği gibi çekirgeler haziran ve temmuz aylarında toprağa yoğun bir şekilde yumurtalarını bırakırlar. Bu yumurtaların toplanarak itlaf edilmesi bir sonraki yıl istilanın hem yoğunluğunu hem de mücadele alanını daraltmaktadır. Bunun dışında sürfelerin toplanması için çinko usulü ile mücadele tatbik edilmiştir. Çinko usulünde çekirgelerin gidiş güzergâhı üzerinde açılan bir çukur ile imhası gerçekleştirilmektedir. Bunun dışında çarşaf usulü ile de çekirge itlafı mümkündür. Bu usulde iki metre genişliğinde bir Amerikan bezinden yapılan çarşafın açılması ile içine doluşan çekirgelerin itlaf edilmesi yolu tercih edilmiştir. Bu usuller Osmanlı Devleti'nin de uygun maliyetler içerdiği için sıklıkla kullandığı yöntemlerdir. Ancak cumhuriyet döneminde bu usullerin yanı sıra kimyasal mücadele yöntemleri de kullanılmıştır. Bunlardan sabun usulü, petrol ve arsenik yaygın olarak kullanılan kimyevi mücadele yöntemleridir.¹³⁰

Cumhuriyet dönemi öncesinde de çekirgelerin fiziksel ve biyolojik özelliklerine dair birçok risale yazılmıştır. Bunlardan Mehmet Süreyya'nın kaleme aldığı Haşerat-ı Ziraiye Mecmuasının 7. sayısında çekirgelerin türleri ve bunlara karşı alınacak

¹²⁸ Şevket, *a.g.e.*, s. 5.

¹²⁹ Şevket, *a.g.e.*, s. 13.

¹³⁰ Şevket, *a.g.e.*, s. 55-62.

tedbirlere yer verilmiştir.¹³¹ Mehmet Süreyya Bey, Paris’te birtakım hastalık ve çekirge istilalarına karşı yapılan mücadeleyi örnek alarak hazırladığı raporu şu şekilde izah etmektedir: ‘... *Bu sene Aydın vilayetinde müstevli bir halde bulunan çekirgelerin Paris Enstitü pastöründe istihzar olunan Coccobacillus Acridiorum nam mikrobun husule getireceği hastalık ile itlaflarını tecrübeye memur edildiğim cihetle gerek bunların ve gerek İstanbul vilayetinde ve Halkalı mektebi civarında haşarat yapan çekirgeler hakkında yapmış olduğum tecrübe ve tetkikatı ve bunların edvar-ı hayatiyesi ve haşaratına karşı memalik-i ecnebiyede neler yapıldığını yazmayı münasip gördüm. Çekirgeler hakkındaki tecrübelerimi Mösyö Barzak’ın Fransa Bağcılık Risalesinde sırayla neşr ettiği risaleleri esas-ı ittihaz ile yazıyorum.*

Enva-ı muhtelifesi yazın tarla ve bahçelerde zıp zıp sıçrayan çekirgeyi herkes tanıyor. Bunların husule getirdiği ziyarı takdir etmek pek müşküldür. Çekirge bir senelik emeğin mükâfatı olan mahsulün tamam-ı zaman idrakında kanatlanıp hububat tarlasını veyahut bir bağı bulut gibi kaplayarak mahsulatı az bir zamanda mahv ederek zavallı çiftçileri eli böğründe bırakır. Bazı mahallerde bu muzır haşeratin sürüler halinde sık sık zuhuru bir memleket için mahz-ı nimet-i servet olan bazı mühim nebatatın terk-i ziraata bile sebep olur. Bunun en ibret-i amiz misali Türkistan’dır. Buranın iklimi ile yeni açma topraklarının kuvve-i enbatiyesi şeker pancarı ziraatine fevkalade müsaittir. Edilen tecrübeler nazaran Türkistan’daki pancar ziraati memelik-i sairede yüzde 30 kadar fazla-i hasılat temin ediyor.

Hal böyle iken Türkistan sahralarına sık sık ârız olan milyonlarca çekirgeler tabiatın ora iklim ve terabına bahş eylemiş olduğu kuvve-i feyazadan birkaç sene için istifade etmeye mâni olmaktadır. Malum olduğu üzere Rusya hükûmeti kendisine lazım olan pamuğu haricen ve mesela Amerika’dan getirtmektedir. Cemahir-i mütefekka-i Amerika hükûmeti ile aralarında tahdis eden müşkülat-ı siyasiye, Rusya hükûmetini Türkistan’da vesait-i münasebe ile kabil-i iska vasi (Sulanabilen geniş yerler) arazide pamuk ziraatını ilerletecek bir proje ihzarına mecbur etti. Fakat pamuk ziraatı dahi

¹³¹ Mehmet Süreyya, *Haşerat-ı Ziraiye Mecmuası, Çekirgeler*, Dersaadet, Osmanlı Ticaret ve Ziraat Gazetesi Matbaası, 1332, s. 175-225.

çekirgelerin istilasına maruz olması hasebiyle bu yeni projenin mevki-i tatbika-i vazi' lüzum (sıradan uygulamalar) ve tesavvüri hükûmetin çekirgelere karşı seri birtakım tedabire müracaat eylemesini icap ettirmiştir. Binaenaleyh hükûmet çekirge afetine karşı yapacağı tedabirin masraf karşılığı olmak üzere pamuk ziraatı üzerine bir resm-i munzam projesi ihzarını düşünmektedir.

Şu misal pek aşikâr bir surette gösteriyor ki çekirgeler bir mahalde yetişip memleketin bais servet ve saadeti olan bazı mahsulatın devam-ı ziraatına mâni olmaktadır. Malumdur ki bizde ziraatin yüzünü güldüren mahsul Aydın sancağında pamuk ve vilayetin aksam-ı sairesinde tütündür. Bu sene Rumeli'de tütün ziraatı edildiği için Aydın vilayetinde tütünün rekolitesi dört milyon okka tahmin edilmekteydi. Halbuki mezru-i tütünlerin bir kısm-ı küllisi çekirge tarafından mahv edilmişti.

Ziraat nezareti bu sene hariçten yüz binlerce okka tohum celb ederek iklim ve terabı müsait olan vilayetlerimizde pamuk ziraatının tamimine gayret ediyor. Fakat bu çekirgelerin önü alınmadıkça bunların tehdidi altında daima mahkûm-ı fenadır. Diğer birçok misaller vardır. Mamefih baladaki beyanatımız çekirgenin ehemmiyetini iraeeye kâfidir. Bazı zirai memleketlerde gerek hususi ve gerek resmi olarak çekirgenin itlaflı emrinde tahsis edilen paralar büyük bir yekûn tutar. Çekirgelerin bir sureti ameliye-i kıt'ayede kâmilten itlafları gayri kabildir. Bu hususta takip olunan maksat ancak fazla çekirge istilasına karşı ziraatı vekayiden ve tevellüdatı tenkıs için mümkün olduğu kadar fazla çekirge toplatıp itlaf etmek ve binaenaleyh esbab-ı ziraatı uzak veya yakın bir istikbal için tekrar çekirge istilasına karşı muhafaza eylemekten ibarettir.

Bu maksada vasıl için takib-i lazım gelen usulleri aşağıda göreceğiz. Fakat bu usullerin ekserisi söz konusu haşerenin tarz-ı hayat ve adetleri üzerine mübteni olduğundan herşeyden evvel muhtelif cins çekirgelerin edvar-ı hayatiyesinden bir nebzecek bahsedelim.

Bizde Anadolu ve Rumeli'de haşarat yapan başlıca üç nevi çekirge vardır;

- 1. Fas çekirgesi (Stauronotus Marocanus)*
- 2. İtalyan çekirgesi (Caloptenus İtalicus)*

3. *Mısır çekirgesidir (Acridium Egyptium) ...*''¹³²

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere çekirge afeti bu dönemde dünyanın birçok farklı bölgesinde görülmüş olup ziraat ürünlerine ciddi zararlar vermiştir. Bu risaleyi ele alan Mehmet Süreyya pamuk ve tütün gibi ziraatı yoğun bir şekilde yapılan mahsullerin gördüğü zararlara karşı bölge ticaretini ve ülke ekonomisini derinden etkileyen bu istilalara karşı tedbirler sunmuştur. Öncelikle çekirgelerin nev'ini ve hayat tarzlarını, Dünya'daki ve Osmanlı coğrafyasındaki yayılım alanlarını ve ayrıca bu afete karşı alınacak tedbirlere adı geçen risalesinde detaylı bir şekilde yer vermiştir. Bu tür risaleler genellikle ziraat ve ticaret mecmualarında etraflıca yer almıştır. Nitekim bu dönemde birçok çekirge talimatnameleri yayınlanarak afete karşı hem devlet politikası geliştirilmiş hem de afetin yaşandığı bölgelerdeki ahali bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Çekirge mücadelesine karşı oluşturulan risale ve kanunnamelerde sadece mücadele yöntemleri değil aynı zamanda mücadeleye malik oluşturulan ekip ve teşkilatlara da yer verilmiştir. Bu mücadelede görev alacak memurların görev süresinden hazineye harcanacak paralara kadar birçok mesele yine bu risalelerde yer almıştır.¹³³ Osmanlı Devleti, çekirge istilalarına karşı genel bir devlet politikası oluşturamasa da afetin yaşandığı zamanda aldığı tedbirlerle mücadelesini sürdürmüştür.

Çekirge afeti ile mücadele kapsamında bir diğer önemli kaynak da Dersaadet Matbaa-ı Osmani 'de 1334(1918) basılan, ''1332-133 Senelerinde Anadolu'da ve Suriye'de Çekirgelere Karşı İcra Edilmiş Olan Mücadeleyi Mübeyyin Eserdir'' adlı çalışmadır.¹³⁴ Çalışmanın birimci bölümünde çekirgelerin türleri ve fizyolojik özellikleri hakkında oldukça önemli bilgiler verilmiştir. Çekirgelerin yaşam tarzları, yumurtlama dönemleri ve yumurtadan çıktıkları süreçler incelenmiştir. Ayrıca Haraçyadar Parsagyan'ın ''Çekirge ve Onu Mahvetmenin Çareleri''¹³⁵ adlı çalışması da

¹³² Mehmet Süreyya, *Haşerat-ı Ziraiye Mecmuası*, Osmanlı Ticaret ve Ziraat Gazetesi Matbaası, Dersaadet, 1332, s. 175-179.

¹³³ Yıldırım, a.g.m., s. 81.

¹³⁴ *1332-133 Senelerinde Anadolu'da ve Suriye'de Çekirgelere Karşı İcra Edilmiş Olan Mücadeleyi Mübeyyin Eserdir*, Dersaadet Matbaa-ı Osmani, 1334.

¹³⁵ Haraçyadar Parsagyan, *Çekirge ve Onu mahvetmenin Çareleri*, İstanbul, 1881.

yine 19. yüzyılda çekirge istilalarına karşı verilmiş mücadeleleri ve çekirgenin gelişim süreçleri hakkında önemli bilgiler içermektedir.

2.2. 1876-1908 Yıllarında Osmanlı Coğrafyasında Meydana Gelen Çekirge İstilaları

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda uğraştığı önemli doğal afetlerden çekirge istilaları önemli bir yer tutmaktadır. Afet, meydana geldiği Arap vilayetleri ve Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde özellikle de hububat üretiminin yoğun olduğu yerlerde halkı zor duruma sokmuştur. Bu bölgelerde halkın çabası ve oluşturulan komisyonlarla çekirgelerin imha edilmesi amaçlanmıştır.

Çekirge felaketinin en yoğun yaşandığı bölgelerden biri Batı Anadolu'dur. Özellikle Aydın vilayeti ve çevresi bu durumdan oldukça etkilenmiştir. Arşiv vesikaları ve İzmir gazetelerinden anlaşıldığı kadarıyla 1850, 1860, 1880 ve 1910'lu yıllarda bölge afetten derinden etkilenmiştir. Bölgede Aydın vilayetine bağlı İzmir, Saruhan, Denizli, Menteşe sancakları ve Karesi, Biga Sancakları ile Karahisar-ı Sahip Sancağı çekirge afetlerinden etkilenmiştir.¹³⁶ Batı Anadolu'daki bu afetin zararları merkezi idareciler tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılsa da bu önlemler düzensiz olduğundan afetin kontrol altına alınmasını zorlaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nde bölge için bu dönemde talimatnameler, nizamnameler ve tamimler yayınlanmıştır. Özellikle sonraki dönemlerde daha yoğun çıkarılan bu yayınlar ile çekirge afetine karşı oluşturulacak komisyonlar ve mücadelenin şekli belirlenmeye çalışılmıştır. Afetin meydana geldiği zaman ve afet ile mücadele süresi de en az afet kadar yoğun bir mesai gerektirmiştir. Mücadele için oluşturulan komisyonların dışında ziraat müdürleri, müfettişler, askeri birlikler, muhtarlar, fen memurları, muakkibler (Takipçi), çavuşlar, katipler, ambar memurları, hususi memurlar, yabancı uzmanlar ve halkın da katıldığı geniş çaplı bir çalışma ile afete karşı mücadele edilmiştir.¹³⁷ Çekirge afeti ile mücadele için birçok

¹³⁶ Ertan Gökmen, "Batı Anadolu'da Çekirge Felaketi (1850-1915)", Belleten, c. LXXIV, sayı 269 (Ankara: TTK Yayınları, 2010).

¹³⁷ Gökmen, *a.g.m.*, s. 144.

farklı yöntemlerin uygulandığı Batı Anadolu’da tarım arazilerinin uğradığı hasar en aza indirilmeye çalışılmıştır. Özellikle bölge halkının bilinçlendirilmesi için *Ahenk*, *Hizmet* ve *İzmir* gibi gazeteler günlük aktardıkları bilgilendirmeler ile önemli bir rol üstlenmiştir.

Çöl çekirgelerinin yayılışı içinde önemli bir saha da Musul ve çevresi olmuştur. 19. yüzyılda bölgede bu yayılışa bağlı olarak çekirge afetleri görülmüştür. Bölgede çekirgelerin bir önceki yıl bıraktığı tohum 1860 senesinde büyük bir hasara meydan vermiş, afet bölgede ekmek fiyatlarından zahire sorunlarına kadar önemli etki bırakmıştır. Musul Valisi tarafından Sadaret makamına gönderilen 30 Nisan 1860 tarihli yazıda, 1858 yılında Musul çevresinde ortaya çıkan çekirge istilasının ilk yıl sınırlı ölçüde zarara yol açtığı, ancak çekirgelerin bıraktığı yumurtalar nedeniyle 1859 yılında çok daha büyük bir tahribata sebep olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra, ürünlerin yetersiz yetişmesi nedeniyle halkın ve özellikle yoksul kesimin ciddi bir kıtlık ve geçim sıkıntısı yaşadığı, hatta bir okka (1,282 kg) ekmeğin üç-dört kuruşa kadar yükseldiği belirtilmektedir. Bununla birlikte, 1860 yılı itibarıyla bölgede uzun zamandır görülmeyen ölçüde bereketli bir hasat mevsiminin yaşandığı, arpa hasadına başlanmış olduğu ve yaklaşık yirmi-yirmi beş gün içerisinde buğday hasadının da başlayacağını öngörüldüğü aktarılmaktadır. Daha önce bildirildiği üzere, çekirge felaketine karşı hem halk arasında geleneksel olarak uygulanan birtakım yöntemlere başvurulmuş hem de doğrudan mücadele kapsamında önemli tedbirler alınmıştır. Bu çerçevede, çekirgeler henüz yumurta hâlindeyken yaklaşık yüz bin okka (128 bin 200 kg) çekirge tohumu toplatılarak imha edilmiş, daha sonra larva hâlindeyken de yaklaşık elli bin (64 bin 100 kg) okka daha toplanıp açılan çukurlara gömülerek yok edilmiştir. Ayrıca kaza ve nahiyelere görevliler gönderilmiş, halk ile aşiretler mücadeleye teşvik edilmiş ve henüz yayılmamış çekirge sürüleri atlı ve yaya gruplar tarafından çevrilerek büyük ölçüde imha edilmiştir. Buna rağmen çekirge sürülerinin Ramazan Bayramı’ndan itibaren aralıksız şekilde Dicle Nehri üzerinden geçerek sürüklendiği ve büyük kısmının nehirde telef olduğu belirtilmektedir. Yapılan incelemelerde, nehir çevresindeki “sığırcık” kuşlarının çekirge sürülerine saldırdığı, çekirgelerin de bu saldırılardan kaçarken kendilerini suya bıraktıkları ifade edilmektedir. Ancak sürülerin aşağı bölgelerde yeniden toplanıp geri dönüp dönmeyeceklerinin henüz bilinmediği vurgulanmaktadır. Belgede, mevcut durumda arpa hasadının sürdüğü ve buğday hasadının yaklaşmış

olması nedeniyle çekirgelerin geri dönmeleri hâlinde bile hububat ürünlerine büyük zarar veremeyecekleri değerlendirilmiştir. Buna karşılık pamuk, susam, soğan, tütün, sebze ve bostan ürünleri gibi yazlık mahsullerin ciddi tehdit altında olduğu belirtilmektedir. Son olarak, çekirge sürülerinin şimdilik nehir boyunca sürüklenerek bölgeden uzaklaşmasının Musul halkı tarafından büyük bir nimet olarak görüldüğü, tamamen yok olup geri dönmelerinin ise ilahî bir lütuf sayıldığı ifade edilmekte, yeniden çoğalma veya yayılma belirtileri görülmesi hâlinde durumun derhâl Sadaret makamına bildirileceği belirtilmektedir.¹³⁸ 1864 senesinde meydana gelen çekirge istilasında yeterli tedbirlerin alınamamasına bağlı olarak bir sonraki sene daha da artarak devam etmesi üzerine o yıl mahsulatı alamayan bölge ahali devlet zahire yardımına muhtaç olmuştur.¹³⁹ Diyarbakır vilayeti ve çevresinde 1880 yılının nisan ayında tekrardan çekirge afeti ve kıtlık meydana gelmiştir. Bu yıl ayrıca Musul, Van, Diyarbakır ve Mamuretülaziz gibi vilayetlerde meydana gelen afetler üzerine merkezden ve diğer vilayetlerden bölge ahali için yardım amacıyla tohumluk gönderilmiştir. Bu yardımların dağıtımı için valilerin başkanlığında hâkim, müftü gibi görevlilerden oluşan komisyonlar oluşturulmuştur. Diyarbakır vilayetinde meydana gelen çekirge afetleri sonucunda bölgede kıtlık ve zahire ihtiyaçları ortaya çıkmıştır. Ayrıca Musul ve çevresinde meydana gelen çekirge istilasında afetin uzun zamandan beri bölgede etkili olduğu anlaşılmaktadır. Halk uzun süren bu afette zor duruma düşmüştür. Merkezi idare tarafından Musul ve çevresinde meydana gelen istilalar kapsamında temel ihtiyaçların karşılanması ve bölgede halkına vergi muafiyeti uygulanması gibi durumlar ele alınmıştır.¹⁴⁰ 1904 yılında Diyarbakır, Halep, Bağdat ve Musul vilayetlerinde meydana gelen çekirge ve kıtlık gibi olaylar nedeni ile eşkıyalık faaliyetlerinin arttığı rapor edilmiştir. Bu raporların yanı sıra ulusal ve bölgesel gazetelerin verdiği bilgiler de bu bölgede yaşanan afetin büyüklüğü ve bölge halkını düşürdüğü zor durumlar hakkında önemli katkı sağlamaktadır.¹⁴¹

¹³⁸ BOA, MVL., 756-36, Lef-1, 9 Şevval 1276/30 Nisan 1860.

¹³⁹ Hakan Asan, ‘Diyarbakır Vilayeti’nde Meydana Gelen Çekirge Afetleri (1886-1919)’, *History Studies (13094688)*, 9(4), 2017, s. 3.

¹⁴⁰ Asan, a.g.m., s. 8.

¹⁴¹ Asan, a.g.m., s. 11.

Çekirge afetinin yaşandığı önemli bir bölge de Kıbrıs olmuştur. 19. yüzyılda muhtelif senelerde bölgede yaşanan çekirge afetleri bölgenin ekonomik ve sosyal koşullarını olumsuz etkilemiştir. 1845-1868 yılları arasında meydana gelen çekirge istilalarında düzenli vergi alınmadığı ve bazen vergilerin ertelendiği görülmektedir. 18. yüzyılda görülen afetlere karşı hükûmet ve halkın tutumlarına karşın 19. yüzyılda daha modern uygulamalar yer almıştır.¹⁴²

2.2.1. Suriye, Halep ve Kudüs'te Meydana Gelen Çekirge Afetleri

Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu önemli bir bölge olan ve günümüzde Ortadoğu coğrafyası olarak tabir olunan bölge Yavuz Sultan Selim döneminde ağırlık olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı devletinin İslam birliği siyasetinin bir tezahürü olarak bu bölgelere önemli seferler düzenlenerek bu birlik sağlanmaya çalışılmıştır. İkinci Bâyezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu hâkimiyetini belirleyen dört büyük hareket yapılmıştır. Bunlar; İran (Doğu) Seferi, Suriye- Mısır Seferi, İrakeyn Seferleri ve Hind-Yemen Seferleri'dir. Bu seferler neticesinde Ortadoğu hâkimiyeti ile bölgede İslam birliği sağlanması için modern dönem öncesi tımar sistemi uygulanarak devlet kendi örgütlenmesini bölgede hâkim kılmıştır.¹⁴³

Osmanlı Devleti'nde incelenen dönemde Suriye, Halep ve Kudüs, çekirge istilalarının yoğun olarak görüldüğü bölgeler olmuştur. Bu bölgeler içinde özellikle Halep en çok etkilenen kısım olmuştur. 1888 yılında Halep yoğun bir çekirge istilasına maruz kalmıştır. Bu tarihte yaşanan afete engel olunamadığından uygulamaların her yıl merkezi yönetimin gözetiminde olması gerektiği belirtilmiştir. İstilanın önü alınamayınca bölge halkı ücret karşılığı olarak çekirge itlafı ve yumurtalarının

¹⁴² Mehmet Yavuz Erler, '*Kıbrıs'ta Çekirge İstilas (1845-1869)*', Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt 10, Mart 2002, s. 195-204.

¹⁴³ Mustafa Alkan, '*Osmanlı Devleti'nin "İslam Birliği" Siyaseti: Ortadoğu'nun Osmanlılaşması*', Gazi Akademik Bakış, Cilt 9, Sayı 18, 2016, s. 17-32.

toplattırılması işlerinde kullanıldı.¹⁴⁴ Bu bölgelerin dışında Suriye, Yemen, Zor sancağı ve Filistin çekirge istilalarına maruz kalan bölgeler arasındadır. Bu bölgelerde yaşanan afetlere ait önemli bilgiler arşiv vesikalarında yer almıştır.

Çekirge afeti ile ilgili haberleşmenin önemli ölçüde resmi yazışmalardan sağlandığı görülmektedir. Ancak mücadelede önemli olan bir diğer haberleşme ve afetin toplum nazarında bilgilendirilmesi yönünde gazetelerin de önemi büyüktür. Hem ulusal hem de resmî gazeteler, çekirge afeti kapsamında itlaf edilen çekirge ve yumurtaların sayılarını günlük ya da haftalık paylaşılarak halkın bilinçlendirilmesinde önemli rol oynamışlardır. Osmanlı devletinin Fırat, İkdam ve Tasvir-i Efkâr gibi dönemin önde gelen ulusal ve bölgesel gazeteleri çekirge afetinin gündemini yakından takip etmiştir. Fırat gazetesinin 17 Haziran 1867 tarihli sayısında *Vakay-ı Vilayet-i Halep* başlıklı haberinde çekirge afetinin durumu geniş bir şekilde ele alınmıştır. Bu haberde çekirge afetinin birkaç seneden beri tarım alanlarını mahvettiği ve insanların zahire kıtlığına düştüğünden bahsedilmiştir. Gazeteden, bu sıkıntının giderilmesi için Halep vilayeti kumandanı Seyyit Hadi Paşa riyasetinde bir zahire komisyonunun oluşturularak ahalinin ekmek ihtiyacının karşılandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca çekirge afeti ile etkin mücadele için Halep'te Hadi Paşa riyasetinde müftü Bahaddin Efendi, bölgenin önde gelen tüccarlarından Abdulvahap Efendi, Mösyö Sukiyas, Vase Efendiler öncülüğünde bir çekirge komisyonu kurulmuştur. Komisyon, çekirge itlafı işinin belli bir ücret karşılığında halka yaptırılması kararı almıştır. Bu gayret sayesinde bir hayli çekirge itlaf edilmiştir. Ahaliden bir Sünbül(başak) çekirge getirenlere 20 kuruş ve bir sünbül çekirge tohumu getirenlere de ise 80 kuruş verileceği komisyon tarafından belirtilmiştir. Böylece hem çekirge ile mücadelede etkinlik sağlanmış hem de halka maddi bir kazanç noktası oluşturulmuştur. Yine gazetenin ilgili sayısında çekirge komisyonun gayretleri ile afete karşı önemli bir başarı sağlandığı Halep gibi tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu bölgede bu illetin def edilmesinin takdire şayan olduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁵ Fırat gazetesinin 1 Kasım 1867 tarihli gazete haberinde birkaç seneden beri Halep ve

¹⁴⁴ Mehmet Ali Yıldırım, ‘‘XIX. Yüzyıl Sonlarından İtibaren Halep Vilayetinde Çekirge İstilalarına Dair Notlar’’, Tarih Okulu Dergisi, Yıl 7, Sayı 19., s. 535-560.

¹⁴⁵ *Fırat*, Sayı 4, 14 Safer 1284/17 Haziran 1867.

çevresini tesiri altına alan çekirge afetinden bahsedilmiştir. Bu yazıda halkın afet nedeniyle çaresiz bir duruma düştüğü, Halep valisi Cevdet Paşa'nın bölgede ilkel mücadele usulleri ile ve çekirge komisyonu kurarak çekirge itlafına karşı önlemler aldığı öne sürülmüştür.¹⁴⁶ Gazetenin 16 Nisan 1868 tarihli yazısında ise Halep sancağına bağlı Bab kazasının bazı köylerinde çekirge tohumu olduğu ve Reyhaniye kazasında dahi kanatlanmamış çekirgelerin bulunduğu ve çekirgelerin itlafı için gerekli çalışmaların yapıldığı ifade edilmiştir.¹⁴⁷

Çekirge afetinin yoğun olduğu Halep'te çekirge tohumlarının toplattırılması maksadıyla tohumların her kıyyesi¹⁴⁸ için bedeli karşılığında halk mücadeleye sevk edilmiştir. Merkezi idarenin Maliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda çekirge yumurtalarının, verilen talimat gereğince toplanması amacıyla her tarafta gerekli tedbirler ve imkânlar dâhilinde çalışmalar yürütülmekte ise de söz konusu yumurtaların çokluğu nedeniyle bunların henüz canlanmadan tamamen yok edilmesine yönelik tedbirlerin daha da güçlendirilmesi gerektiği anlaşıldığı belirtilmiştir. Bu doğrultuda, her bir kıyye için yirmi para hesabıyla harcanmasına izin verilen ödeneğin büyük kısmı kullanılmış olduğu, vilayet dâhilinde vergiden muaf ve yardıma muhtaç kimselerin paylarına karşılık olmak üzere, kazalardan toplanacak çekirge yumurtalarının uygun bedelle satın alınabilmesi için mahsul gelirlerinden karşılanan menafi sandıklarına ait fondan şimdilik 100 bin kuruşun ödenmesine izin verilmesi talep edilmiştir. Halep vilayetinden gönderilen 16 Ocak 1888 tarihli yazı ile bu husus arz edilmiş ve konu yüksek makamın değerlendirmesine sunulmuştur. Çekirge yumurtalarının fazlalığı ve zamanın hızla geçmekte olması sebebiyle, söz konusu 100 bin kuruşun ivedilikle tahsisine izin verilmesi ayrıca telgrafla da bildirilmiş ve talebin süratle sonuçlandırılması istenmiştir. Bu sebeple, daha önce bildirildiği üzere gerekli iznin gecikmeksizin verilmesi hususunda yüksek himmetleri arz olunmuştur.¹⁴⁹ Afet dahilinde devletin bölgeye maddi olanaklar sağlaması, afetin süresi ve iş yükünü de

¹⁴⁶ *Fırat*, Sayı 22, 19 Teşrin-i Evvel 1284/1 Kasım 1867.

¹⁴⁷ *Fırat*, Sayı 44, 4 Nisan 1284/16 Nisan 1868.

¹⁴⁸ Kıyye, Osmanlı devletinde kullanılan bir ağırlık-ölçü birimidir. 1 kıyye 1, 2821945 kilograma eşittir. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011, ss. 405-406,

¹⁴⁹ BOA, *DH. MKT.* 1491-38, 20 Şubat 1303/3 Mart 1888.

hafifletmiştir. Halep valiliğinden Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda, 1888 senesinde vilayetin bazı bölgelerinde ortaya çıkan yoğun çekirge yumurtalarının imhası için, valilik tarafından oluşturulan komisyonun kararıyla mülkiye ve askeriye görevlendirilen memurların ekipler hâlinde sevk edilmesi sağlandığı, Maliye Nezareti tarafından tahsis edilen ödenekten bir kısmının bu iş için kullanılarak çekirgelerin kanatlanmasına fırsat verilmeden büyük ölçüde yok edildiği beyan edilmiştir. Bu sayede ekinlerin önemli bir bölümü zarar görmekten kurtarılmıştır. Bu süreçte hizmet ve gayretleri görülenlerin takdir edilmesi ve diğer görevlilerin teşvik edilmesi amacıyla isimleri bir deftere kaydedilerek arz edilmiş olup, bunların uygun bir nişan ile ödüllendirilmesi talep edilmiştir. Ayrıca çöl ve şark bölgelerinden gelen yoğun çekirge istilasının, ekinlere büyük zarar vermediği, özellikle Çiftlik-i Hümâyun dâhilinde yumurta bıraktığının yapılan incelemelerden anlaşıldığı bildirilmiştir. Bu sebeple mezkûr yılda olduğu gibi, yumurta bırakılan alanların sürülerek ve işlenmeyen yerlerin kazılarak daha şimdiden yok edilmesi için gerekli tedbirler alındığı ifade edilmiştir. Fakat geçmiş yıllardaki tecrübelerden hareketle, kazalarda görevli memur ve halkın çalışmalarının denetlenmesi ve gerekli titizliğin artırılması amacıyla nizamiye ve redif zabıt ve askerlerinden yeterli sayıda personelin görevlendirilmesi, Halep Nizamiye ve Redif Kumandanlıklarına da telgrafla bildirilmek üzere Seraskerlikçe emir verilmesi istenmiştir. Çekirgeyle mücadelede hazineye ortak fayda sağlandığı esasına dayanılarak, geçen yıl izin verilen 100 bin kuruştan 47.347,5 kuruş harcanmış olup kalan 52.602,5 kuruş ile ihtiyaç halinde yapılacak ilave harcamaların da karşılanması ve bu süreçte gayret gösterenlerin ödüllendirilmesi talep edilmiştir. Yapılan çalışmaların devamı ve memurlar ile halkın daha fazla gayret göstermesini sağlamak amacıyla daha önce arz edilen şekilde taltif hususunda müsaade verilmesi ve gerekli emirlerin gönderilmesi arz ve istirham olunmuştur.¹⁵⁰ Halep vilayetinde aynı sene meydana gelen afette çekirge yumurtalarının henüz ortaya çıkmadan yok edilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması için çalışmalar yürütüldüğünden, bu hususta askerî makamlar tarafından da yardım sağlanması amacıyla seraskerlik tarafından redif ve nizamiye kumandanlarına emir verilmesi merkezi iareden talep edilmiştir. Ayrıca, geçen yıl bu iş için tahsis edilmesine

¹⁵⁰ BOA, *DH. MKT.*, 1589-91, 29 Cemaziyülevvel 1306/31 Ocak 1889.

izin verilen 100 bin kuruştan arta kalan 52 bin 600 kûsür kuruş ile ihtiyaç duyulacak ek meblağın harcanabilmesi konusunda telgraf yoluyla izin verilmesine dair Halep Vilayetinden gönderilen yazının Maliye Nezareti'ne ulaştırıldığı belirtilmiştir. Maliye Nezareti'nin bu konuya ilişkin tezkeresi üzerine, Ticaret ve Nafia Nezareti ile yapılan yazışmalarda; söz konusu vilayette geçen yıldan artan 52 bin 600 kûsür kuruşun mutlaka çekirge istilasının önlenmesi amacıyla kullanılması gerektiği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, Menafî Sandıklarının 1888 yılı gelirlerine dokunulmaması, gerekli harcamaların ise 1887 yılı ve daha önceki yıllara ait gelirlerden karşılanması şartıyla söz konusu meblağın kullanımına izin verilmesi hususunda vilayete gerekli yazının gönderildiği bildirilmiştir. Ayrıca, askerî makamlar tarafından gerekli yardımın sağlanması ve bu hizmette yararlılık gösteren bazı kişilerin ödüllendirilmesi hususlarının da ilgili yazıda yer aldığı ifade edilmiştir.¹⁵¹ Çekirge istilalarının akabinde en önemli mücadele çekirgelerin bıraktıkları yumurtaların imhası olmuştur. Çünkü sonbaharda bırakılan yumurtaların ilkbaharda canlanması ile birlikte bir önceki yıla nazaran on kat daha çekirgenin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu da mücadeleyi zorlaştıran en önemli sebeplerden olmuştur. 1890 senesinde Halep Vilayeti sınırları içerisinde bulunan Çiftlikât-ı Hümâyûn¹⁵² ve çevresindeki mîrî arazilerde çekirge istilası meydana gelmiştir. Halep idaresine gönderilen yazıda afet dâhinde çekirge yumurtalarının halk tarafından toprağın sürülmesi suretiyle imha edilmeye çalışıldığı, ancak özellikle taşlık bölgelerde kalan yumurtaların yeniden canlanarak istilanın devam etmesine yol açtığı ifade edilmiştir. Çekirgelerin imhası için merkezi idarece, askeriyeden 10 müfreze asker ve üç nefer zaptiye oluşturularak bölgeye gönderilmiştir. Vilayet idaresi çekirgeyle mücadele hususunda gerekli tedbirlerin süratle uygulanmasını talep edilmiştir. Ayrıca merkezî idare ile Hazine-i Hassa Nezareti arasındaki

¹⁵¹ BOA, *DH. MKT.*, 1625-85, 21 Mayıs 1305/2 Haziran 1889.

¹⁵² Osmanlı Devleti'nde "*çiftlikât-ı hümâyûn*" tabiri, 19. yüzyılda havass-ı hümâyûnların Maliye Nezâreti'ne devredilmesi sonrası padişahların elinde kalan topraklar için kullanılmıştır. Çiftlikât-ı hümâyûnların kuruluş tarihi net olarak bilinmemekle beraber Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıktığı belirtilebilir. Tanzimat Dönemi'nde padişaha ait tüm gelir kaynaklarının Maliye Hazinesi'ne aktarılmasıyla padişahlık makamının giderlerinin karşılanması için ayrılan tahsisat-ı seniyye adı verilen aylıklarının yanında biraz da arazi ayrılmıştır. Bu araziler için bu dönemden itibaren çiftlikât-ı hümâyûn isminin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Bkz. Necmi Odabaşı, "*Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu ve İdaresi*", Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2014, s. 1-4.

yazışmalarda, istilanın yalnızca Çiftlikât-ı Hümâyün ile sınırlı kalmayıp çevredeki mîrî arazilere de yayıldığı belirtilerek, mücadele faaliyetlerinin daha sistemli ve etkin bir şekilde yürütülmesi hususu temenni edilmiştir.¹⁵³ Aynı yıl yerel yetkililer Haleb'e bağlı Cebel-i Seman, Bab-ı Membiç ve Kilis kazalarında ve sair köylerde çok sayıda çekirge tohumunun bulunmasına bağlı olarak bu tohumların itlaf edilmemesi halinde ekili araziye zarar vereceğini iddia etmişlerdir.¹⁵⁴ Halep vilayet yöneticilerinin çekirge ile mücadelede etkin çalışmaları son derece önem arz etmektedir. Zira mücadelede hem ekiplerin rolü hem de maddi olanaklar, mücadelenin seyrini önemli ölçüde etkilemiştir. Vilayette 1890 yılında meydana gelen çekirge afeti akabinde çekirgelerin bıraktıkları tohumların toplattırılması için görevlendirilen memurlara 400 bin kuruş tahsis edilmiştir. Ayrıca bu afete karşı Aydın vilayetinde alınan tedbirlerin daha ekonomik koşullarda yürütüldüğü ve Halep'te de bu uygulamalara geçilmesi önerilmiştir.¹⁵⁵ 1891 senesinde Halep vilayetinde yaşanan çekirge istilasında merkez yönetimi, Aydın vilayetinde çekirge istilasının giderilmesi için uygulanan ve masraf gerektirmeden olumlu sonuç verdiği bildirilen tedbirlerin, diğer vilayetlerde olduğu gibi Halep vilayetinde de uygulanmasının uygun olabileceğini bölge idaresine beyan etmiştir. Bu doğrultuda ilgili yazışmalar Halep'e merkezi idaresine gönderilerek çekirgeyle mücadelede gereksiz masraflardan kaçınılması ve mevcut talimatlara uygun hareket edilmesi istenmiştir.¹⁵⁶ Buna karşın vilayetten Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderilen 3 Ocak 1891 tarihli yazıda Halep'in, Aydın vilayetinden farklı olarak büyük ölçüde ıssız ve çöl bölgelerinden oluşması nedeniyle, yalnızca mevcut talimatların uygulanmasının çekirge istilasını önlemede yeterli olmayacağı ifade edilmiştir. Bu sebeple, daha önce hazırlanan mazbatada belirtildiği üzere 400 kuruş tahsis edilerek askerî ve mülkî memurların görevlendirilmesi için acil izin verilmesinin gerekli olduğu bildirilmiştir. Bununla birlikte, nezaret tarafından mevcut talimatların uygulanabilir olduğunun değerlendirildiği ve gerekli işlemlerin üst makamın takdirine bırakıldığı ifade

¹⁵³ BOA, *DH. MKT.*, 1719-101, Lef-1,2,4, 27 Mart 1306/8 Nisan 1890; 1 Nisan 1306/13 Nisan 1890; 9 Nisan 1306/21 Nisan 1890.

¹⁵⁴ BOA, *DH. MKT.*, 1754-61, 12 Ağustos 1306/24 Ağustos 1890.

¹⁵⁵ BOA, *DH. MKT.*, 1789-2, 24 Teşrinisani 1306/5 Aralık 1890.

¹⁵⁶ BOA, *DH. MKT.*, 1797-37, Lef-2, 30 Teşrinievvel 1306/11 Kasım 1891.

edilmiştir.¹⁵⁷ İhtiyaç dâhilinde talep edilen miktarın Ticaret Nezareti ya da Orman ve Maadin Nezareti denetiminde ve Maliye Nezaretinin bütçesinden aktarımı sağlanacaktır. Nitekim 19. yüzyılda Osmanlının içinde bulunduğu maddi güçlükler göz önüne alınacak olursa bu miktarların karşılanması önem arz etmektedir. Suriye vilayetine bağlı Belka dâhilindeki Gur ve Abka'ya bağlı Taberya ve Safed kazalarında çekirge zuhur etmiş, çekirgenin tarım alanlarına büyük bir zarar verdiği anlaşılmıştır. Hasarın giderilmesi için Ziraat Bankasından nakdi yardım talep edilmiştir.¹⁵⁸ 1891 yılında Halep vilayetinde meydana gelen çekirge afetinde çekirge tohumlarının toplattırılması için bir önceki yıldan tahsis edilmiş 160 bin kuruşa ek olarak 1891 yılında kıyyesi 10'ar paraya tohum toplattırılmıştır. Ayrıca afete karşı önlemlerin hızlı bir şekilde alınması afetin zararlarını en aza indirmiştir. Çekirgenin bölgeyi vatan olarak kabul etmesi durumunda ise afet ile mücadelede mali zorluklar daha da artacağı ileri sürülmüştür.¹⁵⁹ Bölge itibariyle çekirge afetinin yoğun olarak görülmesinde Fas kökenli çekirge türünün göç güzergâhı üzerinde bulunması önemli bir etkidir. Özellikle Kuzey Afrika çizgisi bu göç dalgasından en çok etkilenen bölgeler içinde yer almıştır.¹⁶⁰ Halep ve çevresi bu afetin en yoğun olarak görüldüğü çevrelerden olmuştur. Devletin bölgeye yönelik faaliyetlerinden bu yoğunluk anlaşılmaktadır. Bölge yöneticilerinden merkeze gönderilen yazılarda genellikle bu meselenin ele alındığı görülmektedir. Bu yazılarda afetin yaşandığı yerler bildirilirken Cebeli Seman, Münbiç, Rakka, Ayntap ve Kilis kazalarının afetten etkilendiği ve özellikle çekirgelerin kanatlanıp uçkun haline gelmeden itlaf edilmesi ifade edilmiştir. Afet ile mücadelede ise bölge halkının mükellef tutulmasından başka bölgedeki iki bölük süvarinin daha bu afete karşı kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁶¹ Ayrıca bölgedeki bu kazalarda meydana gelen afet ile mücadele kapsamında ahalinin hizmetleri karşılığı olmak üzere 200 bin kuruşun ödendiği tespit edilmiştir.¹⁶² Ancak her zaman afet ile mücadelede gerekli başarı elde edilememiştir.

¹⁵⁷ BOA, *DH. MKT.*, 1797-37, Lef-1, 22 Kanunusani 1306/3 Ocak 1891.

¹⁵⁸ BOA, *DH. MKT.*, 1830-18, 11 Nisan 1307/23 Nisan 1891.

¹⁵⁹ BOA, *İ. MMS.*, 126-5406, 12 Eylül 1307/24 Eylül 1891.

¹⁶⁰ Coşkun, a.g.t., s. 10

¹⁶¹ BOA, *DH. MKT.*, 1942-104, 12 Nisan 1308/24 Nisan 1892.

¹⁶² BOA, *İ. MMS.*, 129-5552, 19 Nisan 1308/1 Mayıs 1892.

Nitekim Halep vilayetine bağı söz konusu kazalarda çekirge itlafı için bölge halkı ve iki bölük süvari birlikteliğinde yapılan mücadelenin, çekirgelerin uçkun haline gelmesi nedeniyle itlafına çare bulunamamıştır. Ayrıca mücadele kapsamında ödenmesine izin verilen 200 bin kuruşun da ödenmesine gerek kalmadığı anlaşılmaktadır.¹⁶³ Çekirge afetine yönelik dönemin önemli gazetelerinden İkdam gazetesi de afete yönelik önemli bilgiler içermektedir. Gazetenin 10 Ocak 1895 tarihli haberinde; Suriye vilayetinin Havran sancağına tabi Hasan aşireti arazisinde çekirge zuhur ettiği ve Havran mutasarrıflığının aldığı tedbirler neticesinde çekirgenin kontrol altına alındığı ifade edilmiştir.¹⁶⁴ Gazetenin 3 Nisan 1895 tarihli haberinde; Suriye vilayetinin Mean sancağına bağı Salta kazasının birçok yerinde 4 bin çekirge tohumunun itlaf edildiğinden bahsedilmiştir.¹⁶⁵ 20 Mayıs 1895 tarihli haberde, Akka kazasına tabi bazı köyler ile Hasan el Gerad ve Safita kazalarına külliyetli çekirge geldiği belirtilmiştir.¹⁶⁶ Gazetenin 28 Haziran 1896 tarihli ilgili yazısında, Havran sancağına bağı Acluna, Dıra ve Salta tarafını çok fazla çekirge istila ettiği ve mahalli hükümet tarafından çekirgelerin itlaf edilerek Suriye vilayetine bildirildiği belirtilmiştir.¹⁶⁷ Kudüs sancağında meydana gelen çekirge afeti için 80 bin kuruş tahsis edilmiştir. Ayrıca Kudüs sancağının birçok tarafında görülen bu afete karşı bölge ahali ve görevli memurlar, bez ve kireç masrafları için 40 bin kuruşa ihtiyaç duymuştur. Bölgeye yapılan yardımlar kapsamında 10 bin kuruşun daha önce ödenmesine rağmen afetin devam etmesi nedeniyle bahsedilen miktara bir daha ihtiyaç duyulmuştur. Bununla birlikte afet sonrası çekirge tohumlarının itlafı için mücadele edildiği bu bağlamda ise ek olarak 40 bin kuruşa daha ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır.¹⁶⁸ Bölgede Fas çekirgesi, çöl çekirgesi ve İtalyan çekirgeleri gibi farklı çekirge türleri de ortaya çıkmıştır.¹⁶⁹ Suriye taraflarından bölgeye bu gibi farklı bir tür çekirgenin çok fazla sayıda geldiği, Kudüs'ün farklı bölgelerinde afetin yaygınlaştığı ve bölge ahalesinin gayretleri ile çekirge ve tohumlarının tamamen

¹⁶³ BOA, *DH.MKT.*, 1949-40, 2 Mayıs 1892/11 Mayıs 1892.

¹⁶⁴ *İkdam*, Sayı 162, 13 Recep 1312/10 Ocak 1895.

¹⁶⁵ *İkdam*, Sayı 244, 7 Şevval 1312/3 Nisan 1895.

¹⁶⁶ *İkdam*, Sayı 292, 25 Zilkade 1312/20 Mayıs 1895.

¹⁶⁷ *İkdam*, Sayı 698, 17 Muharrem 1314/28 Haziran 1896.

¹⁶⁸ BOA, *DH. MKT.*, 2192-124, 8 Nisan 1315/20 Nisan 1899.

¹⁶⁹ Erler, a.g.m, s. 49.

itlaf edildiği görülmektedir.¹⁷⁰ Afete karşı merkezi yönetim ve bölge idaresinin koordinasyonunda yürütülen çalışmalar afetini süresini doğrudan belirlemektedir.¹⁷¹ Çekirge ile mücadelede halkın bu mücadeleye yoğunlaşması, tarım ile uğraşan ahalinin fırsat bulmaksızın neredeyse tüm yıl boyunca istilaya karşı çalışmasına sebep olmuştur. O yılki mahsulünde kurtarılması için yapılan çalışmalar dikkate alınacak olursa bu süre daha da fazla mesai gerektirmiştir.¹⁷² 1899 yılında Kudüs'te meydana gelen çekirge afetinde genel durum hakkında gerekli bilgilendirmeler Suriye ve Beyrut valiliklerine izah edilmiştir. 7 Mayıs 1899 tarihinde Kudüs mutasarrıflığı, sadaret makamına gönderdiği yazıda çekirgelerin imhası için yardım talebinde bulunulmuştur. Bunun üzerine 11 Mayıs'ta Sadaret makamı da Kudüs mutasarrıflığı, Suriye ve Beyrut vilayetlerine verdiği cevapta çekirgelerin imhası talimatı çerçevesinde hareket edilmesini istemiştir.¹⁷³ İkdâm gazetesinde çıkan 28 Mayıs 1899 tarihli haberde Suriye vilayeti ve çevresine uçkun halinde gelen çekirgenin çok fazla olması nedeniyle imhasının mümkün olamayacağından, çekirgenin imhası için ahali ve memurların gayretli çalışmalarının devam ettiği ifade edilmiştir.¹⁷⁴ Kudüs sancağında aynı yıl meydana gelen çekirge afetinde çekirge tohumlarının itlafı için 25 bin kuruşa ihtiyaç duyulmuş, ayrıca afet kapsamında ahalinin görevlendirilmesi için muhtelif masraflar olmuştur. Bu masraflar çekirge talimatına uygun olarak sadece görevli memur, bez ve kireç için ayrılmıştır. Bu kapsamda çekirgenin imhası için 1700 kuruş daha harcanmıştır.¹⁷⁵ İkdâm gazetesinin 19 Nisan 1901 tarihli haberinde Hayfa, Akka ve Suriye tarafında çekirge istilası olduğu, çekirgenin denize sürülmesiyle tarım alanlarına verdiği zararın önlendiğine yer verilmiştir.¹⁷⁶ Gazetenin 9 Ocak 1904 tarihli haberinde ise Halep vilayetinde tarım alanlarını tehdit eden çekirgenin ve tohumlarının imhası için gerekli çalışmaların başladığı, mücadelede daha etkin bir hale gelmek için bölge valisi başkanlığında bir komisyon teşkil edildiği yazmaktadır. Komisyon tarafından mücadele

¹⁷⁰ BOA, *DH. MKT.*, 2181-42, 11 Mart 1315/23 Mart 1899.

¹⁷¹ Ürekli, a.g.m., s. 121.

¹⁷² Satılmış, a.g.t., s. 219.

¹⁷³ BOA, *BEO*, 1305-97836, 29 Nisan 1315/11 Mayıs 1899.

¹⁷⁴ *İkdâm*, Sayı 1757, 17 Muharrem 1317/28 Mayıs 1899.

¹⁷⁵ BOA, *DH. MKT.*, 2246-45, 31 Ağustos 1315/12 Eylül 1899.

¹⁷⁶ *İkdâm*, Sayı 2448, 29 Zilhicce 1318/19 Mart 1901.

kapsamında çekirgelerin toplanıp imha edilmesi için istihdam edilecek memurların maaşı, gerekli kapan, kireç ve ambar kirası giderleri için 75 bin kuruşun lüzumu mahallinden ilgili mercilere bildirilmiştir.¹⁷⁷ Afetin boyutu ve alanı çekirgenin bir önceki yıla bağlı olarak seyri ile doğrudan ilgili olmuştur. Bu bağlamda Zor sancağına bağlı Hatlu köyünde meydana gelen çekirge istilasında bu durumu görmekteyiz. Zor sancağı mutasarrıf vekili tahrirat müdürü Selim Bey tarafından 24 Nisan 1907 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafta Hatlu köyünde meydana gelen çekirge afeti ve çekirgelerin imhasından bahs edilmiştir. Hem bölgedeki Fırat nehrinin taşması hem de çekirge afeti için bölge ahalsinin iki gruba ayrıldığı ve bir grubun çekirge itlafı için mücadele ettiği diğer grubun da set inşası ile ilgilendikleri ifade edilmiştir. Mutasarrıflığa verilen cevapta ise gerekli yardımların yapılması için komisyon kararı alındığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁸ Yine *İkdam* gazetesinin 28 Mart 1908 tarihli haberinde Suriye vilayeti dahilinde yer alan Selimiye kazasında 9 bin 51 kıyye (12.191 kg) çekirge tohumunun itlaf edildiği ileri sürülmüştür. Ancak tohumların tamamen itlaf edilememesi nedeniyle 10-15 gün sonra tohumların canlanması mücadeleyi zor duruma sokmuştur. Kaza ahalsi yedi grup olarak düzenlenmiş, her gruba birer memur tayin edilmiştir. Çekirge imhasında kullanılmak üzere Amerikan bezi, kazma, kürek ve ihtiyaca binaen 6 bin kuruş tahsis edilmiştir. Oluşturulan gruplara verilmek üzere günlüğü 50'şer kuruştan toplamda 13 bin kuruşun da harcanması uygun görülmüştür.¹⁷⁹ Aynı gazetenin 11 Nisan 1908 tarihli haberinde Suriye vilayetine bağlı Salt kazasında çekirge zuhur ederek mezruata büyük zarar vermesine karşılık itlafı için Ziraat Bankasından 3500 kuruşun verilmesi gerekliliği¹⁸⁰ 22 Nisan tarihli haberinde ise bu paranın banka tarafından vilayet şubesine gönderildiği belirtilmiştir.¹⁸¹

Çekirge afeti mücadele sonrasında da büyük önem taşımaktadır. Çekirge istilasının sadece meydana geldikleri süreçleri değil istila sonrasında tarım alanlarına verdikleri hasarların kıtlık ve iaşe ihtiyaçlarını ortaya çıkarması bakımından da zararları

¹⁷⁷ *İkdam*, Sayı 3433, 20 Şevval 1321/9 Ocak 1904.

¹⁷⁸ BOA, *DH. TMİK.M*, 243-46, 28 Nisan 1323/11 Mayıs 1907.

¹⁷⁹ *İkdam*, Sayı 4969, 20 Safer 1326/28 Mart 1908.

¹⁸⁰ *İkdam*, Sayı 4983, 10 Rebiyülevvel 1326/11 Nisan 1908.

¹⁸¹ *İkdam*, Sayı 4994/ 21 Rebiyülevvel 1326/22 Nisan 1908.

devam etmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nde çekirge istilalarının meydana geldiği bölgelerde afetin zararlarını en aza indirmek amacıyla devletin yaptığı işlerin başında zahire kıtlığına karşı gerekli yardımları tedarik etmek olmuştur.¹⁸² Tarım alanlarına çok büyük zarar vermesi nedeniyle bölge halkının temel ekonomik uğraşlarını da önemli ölçüde etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nin iktisadi alanda zayıflamasına dahi etki eden doğal afetler, bu süreçte göz önünde bulundurulması gereken sorunların en başlarında gelmektedir. Nitekim 19. yüzyılda meydana gelen kıtlıklarda devletin süreci iyi yönetememesi ve belli bir doğal afet yönetim programının olmaması sebebiyle devlet için bu durum tam bir felaket halini almıştır.¹⁸³ Bu dönemde Mahmut Nedim Paşa'nın afeti önlemek amacıyla aldığı tenzil-i faiz kararı durumu tamamen kötüleştirmiştir. Dönem itibari ile Balkan ayaklanmaları ve batılı devletlerin de devreye girmesi bu tür doğal afetlerin yönetsel hatalarını ortaya çıkarmıştır. Hatta bu durum Sultan Abdulaziz'in dahi tahttan indirilmesinde etkili olmuştur.¹⁸⁴ Bu çerçevede çekirge afetleri hububatı önemli ölçüde etkilemiştir. Suriye'de Selimiye bölgesine bağlı köylerde meydana gelen çekirge afeti bu duruma başlıca örneklerdendir. 1908 senesinde meydana gelen afette tarım arazilerinde meydana gelen hasarı şu şekilde sıralayabiliriz: Ebu Alaya köyü; buğday hasılatının 1/8'i zayi olduğu ancak arpa mahsulatının zayi olmadığı. Vadiüsselam köyü; buğday ve arpa mahsulatından cüzi bir miktar zayi olduğu. Akirban ve Müşife Köyleri; buğday mahsulatından çok fazla, arpa mahsulatından ise az miktarda zayi olduğu. Ebudalya ve Ebu Hanaya Köyleri; buğday mahsulatının 2/3'ü, arpa mahsulatının ise 1/3'ü miktarında zayi olduğu. Bunların dışında Arşuna, Ebu Cebelan, Terkavi, Mebarekat, Şeyha, Kalibşur köylerinde buğday ve arpa mahsulatlarında zaiyatın olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁵ Suriye merkezi idaresince Hazine-i Hassa Nezaretine gönderilen yazıda bölgeye bağlı altı köyde çekirge afeti nedeniyle arpa ve buğday, kimyon, soğan ve mercimek hasatında zaiyatların olduğu belirtilmiştir. Buna göre Sayed köyünde buğdayın %75'i, arpanın %20'si, kimyon ve

¹⁸² Sabri Mengirkaon, ''Osmanlı'da Sosyal Devlet ve Kriz Yönetimi: 19. Yüzyıl Diyarbakır'ında Kıtık'', *Kadim Akademi SBD* 1/1-2 (Aralık2017), s. 144.

¹⁸³ İkdam, Sayı 3549, 20 Nisan 1320/3 Mayıs 1904.

¹⁸⁴ Taha Niyazi Karaca, ''1873-1874 Kıtığının Osmanlı İktisadi ve Siyasi Yaşantısına Etkisi'', Sultan Abdülaziz ve Dönemi sempozyumu, Ankara: TTK Yayınları, 2013, s. 163-180.

¹⁸⁵ BOA, ML.EEM, 685-28, 28 Mayıs 1324/10 Haziran 1908.

mercimek tamamen, soğanın ise bir kısmı; Belha köyünde buğdayın %20'si, arpanın %10'u, kimyonun %25'i; Ferakles köyünde buğdayın %75'i, arpanın %20'si kimyonun tamamı ve mercimek ile soğanın bir kısmı; Aziziye köyünde buğdayın üzerinde çekirge olduğundan zayıfın miktarı tam olarak tespit edilememiş, arpanın %25'i; Hire köyünde buğdayın %30'u arpanın %15'i, kimyonun %60'ı; Mezba köyünde ise kimyonun %65'i çekirge afeti nedeniyle zayıf olmuştur.¹⁸⁶ Bölgesel tarımın alarm vermesi yöneticilerin de merkeze sürekli raporlar halinde durumu arz etmesine ve zayıfın durumu hakkında tespitler yapmasına zemin hazırlamıştır. Halep komisyon müdürü Hasan Bey tarafından Hazine-i Hassa Nezaretine gönderilen telgraftan, Halep ve çevresindeki tarımın ne derece zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Buna göre çöl tarafından uçkun halinde bölgeye akın eden çekirge sürüsünün sebep olduğu hasarda Hasye köyü mahsulatının %25'i ve İyşa köyü mahsulatının %15'i, Pamuk mahsulünün %25'i, Münbiç'te ise mahsulatın %5'i zayıf olmuştur.¹⁸⁷ Suriye ve çevresinin özellikle bu afetten etkilenmesi, yapılan yardımların çoğunluğunun bu bölgede yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Bölge yöneticilerin hasar tespitlerine göre bölgeye ayni ve nakdi yardımı yapılmıştır. Suriye Arazi Komisyonlundan 1908 yılında alınan bilgiye göre daha önce bölgeye uçkun olarak gelen çekirge yumurtalarının canlanması ile buğday ve arpa mahsulatının büyük oranda zarara uğramıştır. Bu hasarın giderilmesi için talep edilen 26 bin kûsür liranın hükûmet tarafından karşılanmasına karar verilmiştir. Özellikle Humus ve çevre köylerdeki çekirgelerin bölge ahalisi tarafından imha edildiği ancak tarım alanlarına büyük bir zarar verdiği görülmüştür.¹⁸⁸ Bölgede sadece bölge yöneticilerinin değil ahalinin de şikâyet ve zararlarına karşılık talepleri olmuştur. Nitekim Halep'te Gökmevdanı Bahçesini uzun zamandan beri kiralamış olan Pazarbaşı zade Mehmet Efendi, çekirge afeti ve sel nedeniyle uğradığı zararın Hazine-i Hassa tarafından karşılanmasını talep etmiştir.¹⁸⁹ Merkezi idare tarafından bölge halkının dilekçeleri din ve mezhep ayrımı yapılmaksızın dikkate alınıp gerekli tedbirlerin alınması için yerel idarecilere talimat verilmiştir. Devlet-i Aliye, çekirge afeti devletin iktisadi bütünlüğüne

¹⁸⁶ BOA, *ML.EEM*, 685-30, 28 Mayıs 1324/10 Haziran 1908.

¹⁸⁷ BOA, *ML.EEM*, 685-22, 11 Haziran 1324/24 Haziran 1908.

¹⁸⁸ BOA, *ML.EEM*, 693-73, 21 Temmuz 1324/3 Ağustos 1908.

¹⁸⁹ BOA, *ML.EEM*, 694-36, 28 Temmuz 1324/10 Ağustos 1908.

önemli ölçüde zarar vermesine rağmen halkın mağdur olmaması için gerekli önlemleri almaya çalışmıştır. Bununla birlikte bölgesel idareciler sürekli olarak çekirge afeti ile ilgili imha edilen ve çekirgenin yumurta bırakıp bırakmamaları hususlarında merkeze raporlar göndermiştir. Bu durum mücadelede güncel verilerin afeti önlemedeki yerini önemli kılmıştır.¹⁹⁰ Nitekim merkezi hükûmete gönderilen bir raporda, Halep ve çevresinde dört milyon küsur kıyye çekirge itlaf edildiği ve kalan çekirgelerin kanatlanıp uçmaya başladığından itlaflarının mümkün olmadığından bahsedilmiştir.¹⁹¹ Genel olarak Suriye, Halep ve Kudüs'te meydana gelen bu afetlerin, meydana geldiği alanlar ve hasar durumu tablo 1'de gösterilmiştir.

Çekirge istilalarının, tarımsal üretimin temel ekonomik koşullarını barındırdığı Halep ve çevresinde yaşanması bölgedeki zirai üretimin düşüşünde doğrudan etkili olmuştur. Bölgede oluşturulan komisyonlar aracılığı ile afet kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Ancak bazı yıllarda afetin devam etmesi birkaç yıl boyunca bölgede kıtlık tehlikesini ortaya çıkarmıştır.¹⁹² Afetin kontrol altına alınması için oluşturulan çekirge komisyonları, bölge idaresi ve mükellef halk nezdinde çalışmalar yapılmıştır. Suriye ve Kudüs'te de benzer çalışmalar sürdürülerek afetin seyri kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Afetin yukarıda yer verilen vilayetler dışında buralara bağlı kaza ve köylere de sirayet etmesi afetin hem süresini uzatmış hem de ekonomik zararlarını artırmıştır. Bu bağlamda çekirge afeti ile yapılacak mücadelede halkın ve idarenin birlikte hızlı bir şekilde mücadele etmesi, bölgenin hem ekonomisini hem de toplumsal psikolojiyi doğrudan etkileyen unsurlar olmuştur. Çekirge afetlerinin, bölgesel ve ulusal mahiyette verdiği zararlar daha çok ekonomik olarak karşımıza çıksa da toplumsal etkileri de önemli derecede görülmüştür. Afetin yaşandığı bölgelerde ortaya çıkan kıtlık ve kuraklık hadiseleri, toplumun içinde bulunduğu ekonomik koşullar kadar sosyal ve demografik yapıyı da etkilemiştir. Bu durum özellikle dönem gazetelerinde geniş yer bulmuştur.¹⁹³ Merkezi idare bu noktada göç hadiseleri ile karşılaşmamak için

¹⁹⁰ Çakmak, a.g.m., s. 78.

¹⁹¹ BOA, *DH.MKT*, 2818-68, 7 Mayıs 1324/20 Mayıs 1909.

¹⁹² Yıldırım, a.g.m., s. 87.

¹⁹³ *Tasvir-i Efkar*, Sayı 2377, 26 Şubat 1334/26 Şubat 1918.

bu bölgelere tohumluk ve yemeklik zahire yardımları yaparak halkın mağduriyetini gidermeye çalışmıştır. Kıtık olaylarına bağlı yaşanan iç göç, sadece göç edilen coğrafyaları değil, göçe maruz kalan diğer bölgelerin de sosyal ve ekonomik problemler yaşamasına neden olmuştur. Böyle bir durumda asayiş ve güvenlik zafiyeti meydana çıkmıştır. Bu da merkezi idarenin alacağı tedbirleri daha da artırmasına sebep olmuştur. Çekirgelerin Suriye, Halep ve Kudüs'te meydana getirdiği afetin, yıllık bazda ve hangi bölgede nasıl bir hasar bıraktığı Ek-1 tablosunda izah edilmiştir.

2.2.2. Musul, Bağdat, Trablusşam, Yemen, Zor ve Basra'da Meydana Gelen Çekirge Afetleri

Musul, tarihsel süreçte kadim bir medeniyet şehri olarak yer almıştır. Musul'un Osmanlı hâkimiyetine girmesi Yavuz Sultan Selim döneminde olsa da Kanuni döneminde eyalet haline getirilmiştir. Bağdat için ise Osmanlı-İran mücadelesi 1638 yılına kadar devam etmiştir.¹⁹⁴ IV. Murad Osmanlı-İran arasındaki, Bağdat etrafındaki mücadeleyi bitirmek için 1638 yılında Bağdat seferini düzenlemiştir. İstanbul'dan hareket eden Osmanlı ordusu 8 Ekim 1638'de Musul'a varmıştır. Musul'da on gün kaldıktan sonra, tekrar Bağdat üzerine yürünmüş ve 25 Aralık 1638'de Bağdat alınmıştır.¹⁹⁵

Trablusşam, Hz. Osman döneminde İslam beldelerinden biri haline gelmiş olup, 10. yüzyılda Bizans hâkimiyetine girse de 1064 yılı itibari ile bölgede Türk nüfusu artmıştır. Osmanlı hâkimiyetini 1516'da Yavuz döneminde kabul eden şehir, ilk önce Şam beylerbeyliğine bağlanmış daha sonra müstakil bir beylerbeylik halini almıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda ipek ticareti için önemli bir yer konumuna gelmiştir. 1918 yılında Fransız işgaline uğrayan şehir 1920'de Lübnan'a bağlanmıştır.¹⁹⁶ Yemen, Sultan

¹⁹⁴ Ahmet Gündüz, "Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)", Fırat Üniv. Yay., Elâzığ, 2003, ss. 23-28.

¹⁹⁵ Halil Sahillioğlu, "IV. Murad'ın Bağdad Seferi Menzilhâmesi (Bağdad Seferi Harp Jurnalı)", Belgeler, C. 2, 1965, s.11-24.

¹⁹⁶ TDV İslam Ansiklopedisi, *Trablusşam*, Cengiz Tomar, 41. Cilt, ss. 292-295.

Selim'in Mısır seferi ile¹⁹⁷, Zor şehri Kanununun Irakeyn seferi (1535) ile¹⁹⁸ Basra ise Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534 yılında Bağdat'ı aldığı sırada Osmanlı idaresine girdi.¹⁹⁹ Osmanlı Devleti'nin ticaretine önemli katkılar sağlayan bu bölgeler ekonomik olarak zengin bir coğrafyayı ihtiva etmektedir.

Musul ve Bağdat vilayetleri afetten en çok etkilenen iki önemli Osmanlı vilayeti olmuştur. Afetlerin özellikle bölge tarımına doğrudan zarar vermesi, bölgesel ekonomik buhranların da yaşanmasında etkili olmuştur. Bu duruma etki eden en önemli faktör, Musul ve Bağdat vilayetlerinin çöl taraflarına yakın olmasıdır.²⁰⁰ Musul, Bağdat, Trablusşam, Yemen, Zor ve Basra eyaletleri klasik dönemde Osmanlı ekonomisine kattığı zenginliğin yanı sıra kültürel çeşitliliği ve bilimsel çalışmaların merkezi olması bakımından da önemli bir yer tutmaktadır. Doğal afetlerin bu bölgedeki tahribatı dolayısıyla Osmanlı'nın ekonomik yapısına da önemli ölçüde zararlar vermiştir. Yaşanan tahribatın en önemli boyutu ise şüphesiz kuraklık ve kıtlık olayları ile kendini göstermiştir. Coğrafi olarak bu bölgelerin çekirge afetlerinin tesirinde kalmaları da yine aynı etkiyi göstermiştir. Çalışma dâhilinde bölgede meydana gelen çekirge afetlerinin muhteviyatı ele alınarak bölge halkı üzerindeki etkileri arşiv kaynakları kapsamında açıklanacaktır.

Çekirge istilaları, 1886-1909 seneleri aralığında Musul, Bağdat, Trablusşam, Yemen, Zor ve Basra'da hemen hemen her yıl görülmüştür. Bağdat ve Musul çevresi çekirge afetinin en yoğun yaşandığı bölge olmuştur. Özellikle buraların Suriye taraflarına yakın olması ve çöl çekirgelerinin yayılım sahası içinde yer alması bu bölgelerin de etkilenmesine neden olmuştur. Bağdat vilayetinde çekirge afeti, yukarıda bahsedilen yerleşim yerlerinde olduğu gibi, bölgenin tarımına büyük zarar vermiş ve halk zahire ihtiyacını dahi karşılayamamıştır. Bu durum bölgede kıtlıkların yaşanmasında etkili olmuş, merkezi hükûmet zahire yardımı ve ithalat-ihracat sınırlamaları ile durumu kontrol altına almaya çalışmıştır. Çekirge afetleri ile ilgili

¹⁹⁷ TDV İslam Ansiklopedisi, *Yemen*, İdris Bostan, 43. Cilt, ss. 406-412.

¹⁹⁸ TDV İslam Ansiklopedisi, *Şehrizer*, Ahmet Gündüz, 38. Cilt, ss. 473-475.

¹⁹⁹ TDV İslam Ansiklopedisi, *Basra*, Yusuf Halaçoğlu, 5 Cilt, ss. 112-114.

²⁰⁰ Balamir, *a.g.e.*, s. 23.

önemli bilgi kaynakları içinde gazete, dergi ve talimatnamelerin yer aldığı bilinmektedir. İncelenen bölgeler ile ilgili hem bölgesel hem de ulusal gazetelere birçok haberin olduğu görülmektedir. *İkdam*, *Tasvir-i Efkâr* gibi ulusal gazeteler ile *Fırat* gibi yerel gazetelerde bu bölgelere dair önemli bilgiler yer almaktadır.

Dönemin gazeteleri arasındaki haberleşme neticesinde bölgeler arasında bilgi alışverişleri bu yolla da sağlanabilmiştir. *Fırat* gazetesinin 28 Haziran 1867 tarihli ‘‘Diyarbakır’dan mektup’’ başlıklı haberinde Zor kıtasının şark taraflarını istila eden çekirgenin imhası için mahalli yönetimin teşebbüsü ile bölgeye memurlar sevk edildiği yazılmıştır. Bölge halkının da desteği ile çekirgeler tamamen imha edilmiş ve Zor sancağında çekirgenin nam ve eseri dahi kalmamıştır.²⁰¹

1886 yılında Bağdat vilayetinde yaşanan çekirge afeti nedeniyle hurma ziraatı önemli ölçüde etkilenmiş, zahire fiyatlarının çok artmasına bağlı olarak hurma mahsulü için ihraç yasağı getirilmiştir.²⁰² Bağdat Vilayeti tarafından Sadaret makamına gönderilen telgrafta, çekirge istilasının yol açtığı zarar nedeniyle zahire fiyatlarının yükseldiği ve halkın ihtiyaçlarının korunması amacıyla hurma ihracatının geçici olarak yasaklandığı bildirilmiştir. Ayrıca çekirge tohumlarının yok edilmesi için memurlar görevlendirilmiş olmakla birlikte ek tedbirlerin alınmasının da zorunlu görüldüğü ifade edilmiştir. Vilayet idare meclisinin kararı doğrultusunda, bölgede yaşanan kıtlık tehlikesini hafifletmek amacıyla Hindistan başta olmak üzere dışarıdan deniz ve nehir yoluyla getirilecek zahirenin gümrük vergisinden muaf tutulmasının gerekli olduğu belirtilmiş, bu nedenle 1887 yılı sonuna kadar Bağdat vilayetine ithal edilecek zahire için gümrük muafiyeti talep edilmiştir. Söz konusu talep ve gerekçeler Sadaret makamına arz edilmiş olup, konunun uygun görülmesi halinde gerekli iradenin çıkarılması beklenmiştir.²⁰³ 1887 senesinde arpa ve buğday arazilerine çekirge ve dolunun zarar vermesi ile su seviyesinin çok yükselmesi gibi etkenler tarım alanlarına büyük zarar vermiş, ahali tohumluk ve yemeklik hububat ihtiyaçlarını

²⁰¹ *Fırat*, Sayı 7, 25 Haziran 1283/7 Temmuz 1867.

²⁰² Erler, *a.g.m.*, s. 79.

²⁰³ BOA, *DH.MKT*, 1372-78, 4 Teşrinievvel 1302/16 Ekim 1886.

karşılayamamıştır.²⁰⁴ Musul merkezine bağlı Zaho kazası ve buraya bağlı Selifati ve Aşayir-i Seba'a nahiyeleriyle yine Musul'a bağlı bazı köy halkı, uğradıkları çekirge, dolu ve selden dolayı temel geçimlerini sağlayamadıkları için geçimleri ve ekinlerinin temini için hükümete müracaat etmişlerdir. Halkın ihtiyaçlarının karşılanmaması durumunda halkın göç etmesi ihtimali ve buna bağlı olarak arazilerin boş kalacağı endişesi oluşmuştur. Bölge ahalsinin o yılki ihtiyacın karşılanması durumunda 150 bin kıyye (192.300 kg) zahirenin devlet ambarlarından Tahsis edilmesi talep edilmiştir. Musul'a bağlı Süleymaniye sancağındaki muhtaç ahali için de ilaveten 100 bin kıyye (128.200 kg) zahire istenmiştir. Bölgedeki çekirge afeti insanları derinden etkilemiş olmalı ki bölge halkı ağaç kabuklarını dahi yiyecek hale gelmiştir. Bu nedenle bölgeye yapılacak yardımların karşılığı bir sonraki senenin harmanlarından alınmak üzere devlet, ambarlardan buğday ve arpadan toplamda 250 bin kıyye (320.500 kg) zahirenin bölge ahalsine kefaletsiz verilmesi hususu gündeme gelmiştir.²⁰⁵ 1889 senesinde Musul'da meydana gelen çekirge afeti ile mücadele edilerek, vilayet gelirlerinden askeri harcamalar için ayrılan 150 bin liranın 50 bin liraya düşürülerek, kesintiler afet kapsamında kullanılmıştır.²⁰⁶ Musul vilayetine merkezi idareden gönderilen yazıda, askerî harcamaların azaltılması meselesinin Maliye Nezareti ile görüşülmekte olduğu belirtilmiş, bu süreçte çekirge istilasının ortadan kaldırılması ve doğurduğu zararların giderilmesi amacıyla vilayet dâhilinde mümkün olan tüm tedbirlerin alınması istenmiştir. Ayrıca Bağdat ve Basra vilayetlerine de gerekli bildirimlerin yapıldığı ifade edilerek, vilayetler arasında koordinasyon sağlanması ve alınan tedbirlerin sonuçlarının süratle merkeze bildirilmesi emredilmiştir. Bağdat ve Basra vilayetlerine gönderilen yazıda ise Musul ve çevresinde ortaya çıkan çekirge sürülerinin Dicle Nehri'ni neredeyse siyaha çevirecek ölçüde nehre dökülerek Bağdat istikametine doğru ilerlediğinin Musul vilayeti tarafından bildirildiği aktarılmıştır. Bunun doğuracağı zararların açık olduğu belirtilerek gerekli tedbirlerin derhal alınması, Musul ve Basra vilayetleriyle iş birliği içerisinde hareket edilmesi ve gelişmeler hakkında merkeze bilgi

²⁰⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 2627, 2 Mart 1903/14 Mart 1887.

²⁰⁵ BOA, DH.MKT, 1457-37, 12 Teşrinievvel 1303/24 Ekim 1887.

²⁰⁶ BOA, DH.MKT, 1618-76, 11 Nisan 1305-23 Nisan 1889.

verilmesi istenmiştir.²⁰⁷ 1890 senesinde Musul vilayetinde çekirgenin tohum bıraktığı arazilerin itina ile sürülmüş, arazinin sarp yerlerindeki çekirge tohumları dahi itlaf edilmiştir. Ancak bu süreçte ihtiyaç duyulan para mal sandıklarından²⁰⁸ aktarıldığından gerekli meblağın karşılanması durumu Musul valiliği tarafından talep edilmiştir.²⁰⁹ Aynı sene Basra vilayeti, meydana gelen çekirge afetinde önemli ölçüde zarar görmüş, ortaya çıkan tahribatın içeriği ve maddi kayıpları bölge yönetimi tarafından Maliye Nezaretine bildirilerek gerekli tedbirlerin alınması yoluna gidilmiştir.²¹⁰ 1891 senesinde Hazine-i Hassa Nezaretine gönderilen yazıda; Musul ve çevresinde çekirge itlafı için gerekli tedbirlerin alındığı, çekirgenin özellikle hurma arazilerine büyük zarar verdiği, mahsulatın kısmen kurtarılmasına rağmen tahribatın büyük olduğundan bahsedilmiştir.²¹¹ İkdam gazetesinin haberleri de afetin seyrinin anlaşılması ve afete karşı gerekli tedbirlerin anlaşılması açısından önemlidir. Gazetenin 15 Ağustos 1894 tarihli haberinde, Trablusgarp'a bağlı Gat kasabası etrafını çok sayıda çekirgenin istilası sonucu hurma mahsulatının hayli zarar gördüğü ifade edilmiştir.²¹² Gazetenin 15 Nisan 1895 tarihli haberinde çekirge afetine karşı bu bölgelere uyarı mahiyetinde bir yazı paylaşarak halkın tedbir alması sağlanmıştır. Haberde, çekirge tohumunun uyanma zamanının yaklaştığı ve uçkun haline geldiğinde imhasının zorlaştığından bahisle talimatnamelere uymak suretiyle hızlı bir şekilde imha edilmesi gerekliliği Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti tarafından bildirildiği ifade edilmiştir.²¹³ Bağdat ve çevresinde 1895 senesinde yaşanan afet ile ilgili İkdam'daki bir habere göre vilayetin farklı bölgelerinde ortaya çıkan çekirgelere karşı acilen imha faaliyetlerinin başlaması

²⁰⁷ BOA, DH.MKT, 1618-114, 11 Nisan 1305/23 Nisan 1889.

²⁰⁸ Osmanlı Devleti'nde Ziraat Bankasının kuruluşunda temel olarak kabul edilen Mal Sandıkları, tarım alanında toplumsal gelişmeyi amaçlayan bir sistemdir. Mithat Paşa tarafından Pirot kasabasında 20 Kasım 1863'te faaliyete başlamış, 1883 yılında Menafi Sandıkları olarak adlandırılmıştır. Ziraat Bankası'na temel oluşturan bu menafi sandıkları aynı zamanda Osmanlıda kooperatifleşme faaliyetlerinin de ilk uygulamaları arasında yer almıştır. Menafi sandıkları adı, 1888 yılında yerini Ziraat Bankası olarak değiştirilmiştir. Ayrıca bkz. Kaya, E., & Kadanalı, E. (2020). *Geçmişten Günümüze Lider Tarımsal Kredi Kuruluşu: T.C. Ziraat Bankası*. Accounting and Financial History Research Journal (19), 131-152.

²⁰⁹ BOA, DH.MKT, 1699-57, 4 Şubat 1305/16 Şubat 1890.

²¹⁰ BOA, DH.MKT, 1789-123, 26 Teşrinisani 1306/8 Aralık 1890.

²¹¹ BOA, DH.MKT, 1834-108, 8 Mayıs 1307/20 Mayıs 1891.

²¹² *İkdam*, Sayı 13, 12 Safer 1312/15 Ağustos 1894.

²¹³ *İkdam*, Sayı 256, 19 Şevval 1312/15 Nisan 1895.

ve talimatnameler gereğince mücadelenin sürdürülmesi belirtilmiştir. Haziran ayının ilk haftasında Zor sancağı, Deyr kasabası ve Merbuiyye köyünde 2.149 (2.755 kg), Haziran'ın ikinci haftasında ise bu bölgelerde 786 kıyye (1.007 kg) çekirge imha edilmiştir. Beyrut vilayeti ve vilayete bağlı Hemez kazasında canlanmış olan çekirgelerden 10 bin kıyye (12.820 kg) imha edilmiştir.²¹⁴ Gazetenin 24 Haziran 1895 tarihli haberinde ise Zor sancağında zuhur eden ve uçkun halinde olan çekirgelerden Haziran'ın dördünde 1.209 (1.549 kg), beşinde 2.329 (2.985 kg), ve sekizinde 531 kıyye (680 kg) çekirgenin imha edildiği bildirilmiştir. Ayrıca talimatnamelere uygun olmak üzere 2.300 kıyye (2.948 kg) çekirge imha edilmiştir.²¹⁵ Bölgede etkili olan afete karşı gayrimüslim ahalinin de yardım talebinde bulunduğu ve bu talebe karşılık gerekli tedbirlerin alındığı görülmektedir. Nitekim 1895 senesinde Trablusşam'a bağlı Anukat köyünde zuhur eden çekirge afetinde tarımsal arazilerin zarar görmesine bağlı olarak köy muhtarı İshak Davud Bey 2 Temmuz 1895 tarihli dilekçesinde tarım alanlarının, hayvanların ve hatta bölgedeki ağaç türlerinin dahi bu afette zarar gördüğünden bahsederek halkın zor duruma düştüğüne ve gerekli yardımların yapılmasını merkezi idareden talep etmiştir.²¹⁶ Bu talebe karşılık merkezi hükûmet tarafından Beyrut valiliğine gönderilen 3 Ağustos 1895 tarihli yazıda İshak Davud'un talebi üzerine gerekli tedbirlerin alınacağı ifade edilmiş,²¹⁷ Ağustos 1895 tarihli yazıdan ise İshak Bey'in malumatı üzerine gerekli tedbirlerin alındığı tespit edilmiştir.²¹⁸ Gazetelerde çekirgelerin doğal düşmanları olan bazı kuş-türleri hakkında da bilgilendirmeler yapılmıştır. İkdâm gazetesinin 7 Temmuz 1895 tarihli haberinde bıldırcın, çulluk, çabır ve ardıç gibi kuş türlerinin, çekirge gibi ziraata çok zarar veren hayvanları telef ettiğinden bahsedilmiştir.²¹⁹ Gazetenin Basra vilayetinden aldığı başka bir habere göre Necet havalisinde hurma mahsulüne, çekirge istilasından dolayı büyük zarar ortaya

²¹⁴ *İkdâm*, Sayı 323, 27 Zilhicce 1312/21 Haziran 1895.

²¹⁵ *İkdâm*, Sayı 327, 12 Haziran 1311/24 Haziran 1895.

²¹⁶ BOA, *DH.MKT*, 408-28, 8 Temmuz 1311/2 Temmuz 1895.

²¹⁷ BOA, *DH.MKT*, 406-06, 22 Temmuz 1311/3 Ağustos 1895.

²¹⁸ BOA, *DH.MKT*, 408-28, 25 Temmuz 1311/6 Ağustos 1895.

²¹⁹ *İkdâm*, Sayı 340, 14 Muharrem 1313/7 Temmuz 1895.

çıkıldığı ve bu durumun bölgede kıtlığa sebep olduğu belirtilmiştir.²²⁰ Afrika'nın kuzey tarafında yer alan Evran ve çevresinde de çekirge istilasına meydana geldiği ve zirai alanlara çok fazla zarar verdiği gazetesinin haberleri arasında yer almıştır.²²¹ Afet ile mücadele kapsamında devletin belirlediği usuller dışında bir harcırah veya ödeme yapılmaması gereği de gazete aracılığı ile devletin her bölgesine bildirilmiştir.²²² Nitekim İkdâm gazetesinin 15 Ağustos 1896 tarihli haberinde, çekirge afeti ile mücadelede talimatname ve genel kanunnameler kapsamında belirtilen komisyonlar ve bu komisyonların görevlendirdiği kaymakam, zabıt (askeri birlikler) ve bölge halkına belirlenen masraflar dışında bir ödeme yapılmaması ısrarla vurgulanmıştır.²²³ Çekirge haberlerinde ilginç detaylar da yer almıştır. Çekirgeler bazı Arap vilayetlerinde yemek olarak tüketildiğinden afetin meydana geldiği taraflarda bölge ahalisi tarafından pişirilmek suretiyle tüketildiği de görülmektedir. Gazetesinin 15 Kasım 1896 tarihli haberine göre; bazı Arap vilayetlerinde ortaya çıkan çekirgeleri bağ ve bahçelere büyük zarar vermiştir. Fakat bu bölgelerde çekirgeyi pişirmek adet olduğundan ahali sepet sepet çekirgeyi evlerine taşımıştır. Bölge ahalisi taşıdıkları bu çekirgeleri pişirmek suretiyle hem tüketmiş hem de pazarlarda satmıştır. Böylece çekirge afeti ile büyük mücadeleler verilmeye bu bölgelerde lüzum kalmamıştır.²²⁴ Osmanlı merkezi yönetimi 19. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşan bu zararlı haşeratin istilasına karşı aldığı tedbirlerde ekonomik gücün önemini çok daha fazla hissetmiştir. Nitekim her bölgeye aynı ölçüde yardımlar gönderilememiştir. Afetin meydana geldiği Arap coğrafyasında merkeze uzaklık ve hemen müdahalenin zorlukları alınacak tedbirleri de zorlaştırmıştır. Bu durumda bölge yönetimine gönderilen talimatnameler gereğince hareket edilerek afetin zararları en aza indirilmeye çalışılmıştır. Halkın bilgisizliği, batıl inançlar ve teknik eksiklikler de devleti, afete karşı zor duruma sokan konular arasında yer almıştır. Musul'da 1901 senesinde meydana gelen afette Fırat Nehri'nin iki yakasında da tarım arazilerine tohum bırakması, çekirgelerin imhasında karşılaşılan güçlükleri

²²⁰ *İkdâm*, Sayı 431, 17 Rebiyülahir 1313/7 Ekim 1895.

²²¹ *İkdâm*, Sayı 679, 28 Zilhicce 1313/ 10 Haziran 1896.

²²² *Asan, a.g.m.*, s. 41.

²²³ *İkdâm*, Sayı 745, 6 Rebiyülevvel 1314/15 Ağustos 1896.

²²⁴ *İkdâm*, Sayı 847, 19 Cemaziyülahır 1314/25 Kasım 1896.

göstermektedir. Bu mücadelede Safi ve Ebu Kefl köylerinde çekirge tohumları imha edilmiş, ancak çekirgenin kanatlanmış olmasına bağlı olarak bölgedeki 15 köyün tarım arazileri bütünüyle zarar görmüştür.²²⁵ Aynı sene Musul valisi Nuri Bey tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafta; Kerkük ve Erbil kazalarının da çekirge afetinden etkilendiğinden bahsedilmiş, ancak ekili araziye giren çekirgenin fazlalığı nedeniyle imha edilemeyeceği belirtilmiştir.²²⁶ Afetin meydana geldiği alanlarda, o senenin mahsulatındaki azalma ve buna bağlı olarak baş gösteren kıtlık tehlikesine yönelik haberler yine gazeteler vasıtasıyla ülkenin her tarafına ulaştırılmıştır.²²⁷ İkdam gazetesinin 25 Haziran 1903 tarihli haberinde; Zor sancağına bağlı Gökalp nahiyesi ve çevresine musallat olan çekirge nedeniyle 1903 senesi ve sonraki yıl mahsulatının tamamen zayi olduğu bu durumun da bölgede olası bir kıtlığı tetikleyeceği belirtilmiştir.²²⁸ Yemen vilayeti dâhilindeki Cehran nahiyesi ve Zamar hududunda meydana gelen çekirge afeti de zirai alanlara büyük zarar vermiş ancak daha önce belirtildiği üzere çekirgeler çuvalarla toplanıp ateşte kavrulduktan sonra güneşe karşı kurutularak tüketilmiştir.²²⁹ 1905 senesinde Yemen taraflarında meydana gelen çekirge afetinde birçok kaza etkilenmiştir. Taiz sancağı ile Hucur kazalarından, Zemar, Şemar ve Asrat kazalarına kadar olan geniş bölgeyi çekirge istila etmiş, bölgedeki tarım arazileri büyük ölçüde zarar görmüştür.²³⁰ Trablusgarp'ın Zivare limanı taraflarında da çekirge istilası meydana geldiği ancak çekirgelerin tohum bırakmasına meydan verilmeksizin imhasının sağlandığı İkdam'da yer almıştır.²³¹ 1908 senesinde Musul Emlak-ı Hümayun Komisyonunun Hazine-i Hassaya bildirdiği raporda; Salahiye ve Şemamek bölgelerinde çekirgeden dolayı tarım arazilerinin kullanılamaz hale geldiği, 1908 senesi hasadının ve ertesi yıl bölge ziraatının olumsuz etkileneceği belirtilmiş, çekirge ile mücadelenin de etkin bir şekilde yürütüldüğü ifade edilmiştir.²³² 1908

²²⁵ BOA, *ML.EEM*, 369-24, 24 Nisan 1317/7 Mayıs 1901.

²²⁶ BOA, *DH.MKT*, 705-14, 22 Şaban 1319/4 Aralık 1901.

²²⁷ Erler, "Kıbrıs'ta Çekirge İstilas (1845-1869)", s. 56.

²²⁸ *İkdam*, Sayı 3245, 29 Rebiyülevvel 1321/25 Haziran 1903.

²²⁹ *İkdam*, Sayı 3271, 25 Rebiyülahir 1321/21 Temmuz 1903.

²³⁰ BOA, *DH. ŞFR*, 347-117, 13 Haziran 1321/26 Haziran 1905.

²³¹ *İkdam*, Sayı 4552, 18 Zilhicce 1324/1 Şubat 1907.

²³² BOA, *ML.EEM*, 671-76, 10 Nisan 1324/23 Nisan 1908.

senesinde Zor ve Deyr (Günümüzde Suriye bölgesi) taraflarında meydana gelen afet, gazete haberlerinde yer almıştır. Buna göre, Zor sancağı dâhilinde bazı bölgeleri çekirge istila ettiği, çekirgelerin itlafı için lazım olan meblağ Zor mutasarrıflığına gönderilmiştir. Ayrıca Deyr kazasının doğu ve batı tarafında zuhur eden çekirge afetine karşı 200 amele taburu ve bölge ahalisinin sevk edilmesi ile iki gün zarfında 111 adet sandık miktarında çekirgenin itlaf edildiği ifade edilmiştir.²³³ Bazı durumlarda hasar tespitleri afetin yoğunluğuna göre yapılabilmişse de çoğu durumda dışarıdan gelen çekirgelerin sürü halinde tarım alanlarını imha etmesi gibi nedenlerle bu tespitler tam yapılamamıştır. 1908 senesinde Musul vilayetine bağlı Zap, Şemamek ve Şerkat bölgelerinde çekirgenin uçkun halinde bölgeyi istila etmesine bağlı olarak tarım alanlarının zarar gördüğü ve çekirgelerin tamamen imha edilemediği anlaşılmaktadır.²³⁴ Aynı sene Bağdat vilayetinde görülen çekirge istilasında Dureym, Kazimiye, Samarra ve Horasan kazalarında çekirge ekili alanlara zarar vermiş, afete karşı gerekli tedbirler alınmış hatta çekirgelerin uçkun olarak Bağdat, Deyr ve Zor taraflarına da ulaşması engellenmeye çalışılmıştır.²³⁵ Daha önce de ifade edildiği üzere afetin en büyük etkisi sonrasındaki kıtlık olaylarına sebep olmasıdır. Bölgesel yöneticilerin merkezi hükûmete gönderdiği telgraflarda en çok bu konu üzerinde durulmuştur. Nitekim Bağdat valisi Hazım Bey Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 23 Haziran 1908 tarihli telgrafta; çekirgenin bölgede tarım alanlarına verdiği zarar belirtilirken, mahsulatın %20 derecesine düştüğü ve bu durumun bölgede kıtlık tehlikesini ortaya çıkaracağından bahsetmiştir.²³⁶ Bu bölgelerde çekirge afetinin yanı sıra salgın hayvan hastalıklarının halkı etkilediği, buna ek olarak çekirge afetinin meydana gelmesiyle halkın daha çok zahire sorununun ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Zira 1908 senesinde Beyrut vilayetinde hastalıklardan dolayı hayvanların telef olduğu, buna ilaveten çekirge hasarının halkı daha zor bir duruma soktuğu tespit edilmiştir. Özellikle Cebel kazası ve çevresinin bu durumdan oldukça etkilendiği, halkın açlık ve kıtlık ile karşı karşıya kaldığı görülmüştür.²³⁷ Diğer yandan

²³³ *İkdam*, Sayı 4999, 26 Rebiyülevvel 1326/27 Nisan 1908.

²³⁴ BOA, *ML.EEM*, 670-40, 26 Nisan 1324/9 Mayıs 1908.

²³⁵ BOA, *DH.MKT*, 1252-32, 28 Nisan 1324/ 11 Mayıs 1908.

²³⁶ BOA, *DH. ŞFR*, 401-31, 10 Haziran 1324/23 Haziran 1908.

²³⁷ BOA, *DH.MKT*, 1267-93, 25 Haziran 1324/8 Temmuz 1908.

aynı yıl Musul'da ilkbahar mevsiminde toprak altında bulunan çekirge tohumlarının canlanmasına bağlı olarak çekirgelerin uçkun haline gelmiş, tarım arazileri büyük ölçüde zarar görmüş ve 1908 senesi mahsulatı neredeyse yok olmuştur.²³⁸ Hazine-i Hassa Nezaretinin durum tespiti üzerine bölgeye gerekli para ve zahire yardımı yapılmıştır.²³⁹ Çekirge afeti ile ilgili en önemli konulardan biri de nezaretler arası koordinasyon olmuştur.²⁴⁰ Çekirge istilalarında bu konu son derece önem arz etmiştir. Çekirge afetinin meydana geldiği bölge ahalsinin hızlı bir şekilde bölge yönetimine haber vermesi zorunluluğu çekirge talimatnamelerinde açıkça belirtilmiştir. Talimatnamelerde halka yüklenen bu sorumluluk, yönetimin ivedilikle önlem almasında ve afetin zarar verdiği alanların daha küçük alanlarla sınırlı kalmasında etkili olmuştur. Bu durumda bölge tarımı daha az zarar görmüş oluyordu. Ayrıca bu tür haberleşmelerin, üst makamlardan diğer makamlara hızlı bir şekilde ulaşması kılığın önüne geçmekte oldukça etkiliydi. 1908 senesi Bağdat, Zor ve Çöl tarafında meydana gelen çekirge afetinde çekirgelerin bıraktıkları tohumların imhasına dair bölge meclisleri, Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti ile Maliye Nezareti arasındaki bu yazışmalar, afetin bölgeye verdiği zararın boyutunu ifade ederken devletin konu ile ilgili ciddi tedbirler aldığı da göstermektedir. 16 Ağustos 1908 tarihli Maliye Nezaretinin Orman, Maadin ve Ziraat Nezaretine gönderdiği yazıda; Bağdat, Zor ve Çöl tarafından uçkun olarak gelen ve pamuk tarlalarını tahrip eden çekirgelerin Halep ve çevresindeki sebzeleri de oldukça tahrip ettiğine yer verilmiştir. İlgili yazıda çekirgelerin uçkun halinde olduğundan tohumlarının imhasının harman sonrası tarlaların sürülmesi ile mümkün olacağı, bu durumun da önemli ölçüde bir masrafı ortaya çıkaracağı ileri sürülmüştür. Çekirgelerin imhası için çekirge talimatnamesi gereğince tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir.²⁴¹ Orman nezareti 14 Eylül 1908 tarihli cevabi yazısında; çekirgelerin bayır ve kıraç alanlara gömdükleri tohumların sürdürülerek veya kazılarak ahali tarafından çekirge talimatnamesi uyarınca imha edileceğini ifade etmiştir. Ayrıca

²³⁸ *Yeni İkdâm*, Sayı 40, 9 Nisan 1326/22 Nisan 1910.

²³⁹ BOA, *MLEEM*, 707-5, 22 Eylül 1324/5 Ekim 1908.

²⁴⁰ Murat Koyuncu-Serhat Koyuncu, "Osmanlı'da Afet Yönetimi", *Çağdaş Tıp Dergisi*, 6(4), 378-381.

²⁴¹ BOA, *BEO*, 3419-256418, Lef 5, 3 Ağustos 1324/16 Ağustos 1908.

çekirgelerin Bağdat ve Çöl tarafından gelmesine bağlı olarak daha geniş bir arazide tohumların imha edileceği, bu nedenle uzak bölgelerdeki köy halkının da belli bir ücret karşılığında bu mücadeleye katılacağına yer verilmiştir.²⁴² Ayrıca ilgili nezaret Bağdat, Halep ve Zor taraflarını oldukça etkileyen bu afetlere karşı tedbirlerin alınacağını, durumun aciliyeti nedeniyle de masrafların karşılanması gerektiğini bildirdi.²⁴³ Halep valiliğinin Orman Nezaretine gönderdiği 14 Ekim 1908 tarihli bilgilendirme ve durum tespit yazısında; afete karşı o senenin harmanı kaldırıldıktan sonra tohumların imha edileceği ancak bunun için önemli bir meblağın ödenmesine ihtiyaç duyulduğu belirtildi. Bununla birlikte çekirge tohumlarının imhası için gerekli kireç, kazma, bez ve kürek gibi diğer malzemelerin çekirge talimatnamesi gereğince karşılanması gerektiği vurgulandı.²⁴⁴ Bu yazışmada Orman nezareti son değerlendirmeleri yaparak bu konudaki zarar ve yardım tespitlerini belirtmiştir. 18 Ekim 1908 tarihli ilgili yazıda; bölgedeki çekirge afeti için toplamda altı bin liranın ödendiği, daha önceki yazışmalarda belirtilen ve çekirgenin imhası için saban sürülecek yerlerin sürdürüleceği, arazinin sarp olduğu yerlerde ise kazma ve kürek yardımıyla imhalarının talimatname uyarınca bölge ahalisi tarafından yerine getirileceği iddia edilmiştir. Ayrıca Orman nezareti tarafından bölgede oluşturulan çekirge komisyonu aracılığı ile de sürecin takip edileceği ve gerekli tedbirlerin alınacağı ifade edilmiştir.²⁴⁵ 1909 senesinde Musul ve Zor taraflarında meydana gelen istilada, çekirge tohumlarının titizlikle toplandığı ve gelecek seneye çekirgelerin uçkun haline gelmemesi ve olası bir kıtlığa karşı tedbirler alınmıştır.²⁴⁶ Tasvir-i Efkâr gazetesinin 4 Mayıs 1916 tarihli haberinde Halep'e bağlı Mih kazasında mart ayının son haftasında Cezire ve Şamiye tarafında 385 (493 kg), Nisan'ın ilk 15 gününde 131.720 kıyye (168.865 kg) çekirge toplanarak itlaf edildiği belirtildi.²⁴⁷ Aynı gazetenin 1919 senesinde Halep ve çevresinde meydana gelen çekirge afetine yönelik yazdığı haberde Halep Ziraat müdüriyetinden Ticaret ve Ziraat Nezaretine gönderilen

²⁴² BOA, *BEO*, 3419-256418, Lef 3, 1 Eylül 1324/ 14 Eylül 1908.

²⁴³ BOA, *BEO*, 3419-256418, Lef 7, 23 Eylül 1324/6 Ekim 1908.

²⁴⁴ BOA, *BEO*, 3419-256418, Lef 1, 23 Eylül 1324/ 14 Ekim 1908.

²⁴⁵ BOA, *BEO*, 3419-256418, Lef 9, 5 Teşrinievvel 1324/ 18 Ekim 1908.

²⁴⁶ BOA, *DH.MKT*, 2709-72, 1 Kanunusani 1324/14 Ocak 1909.

²⁴⁷ *Tasvir-i Efkâr*, Sayı 1765, 21 Mayıs 1332/4 Mayıs 1916.

telgrafta Hüsn-ü Şefur kazasında Mart'ın son haftası 1.385 kıyye (1.775 kg) çekirge tohumu, 1.767 kıyye (2.265 kg) kanatlı çekirge itlaf edildiği bildirildi. Akabe'de dört mahalde bulunan çekirge sürfeleri²⁴⁸ ile Selt kazasının üç mıntikasındaki sürfelerin tamamen itlaf edildiği ayrıca Yenişehir'den gönderilen telgrafta ise son 15 gün zarfında 1.798 kıyye (2.305 kg) çekirge tohumu imha edildiği, 465 dönüm arazi ise sürdürülerek çekirge tohumlarının imha edildiği belirtildi.²⁴⁹ Bu haberler ile incelenen bölgelerdeki çekirge afeti ve afet ile mücadelede ulusal haberleşmenin önemi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Ek-2'de Musul, Bağdat, Trablusşam, Yemen, Zor ve Basra vilayetlerinde yaşanan afetler genel olarak değerlendirilmiştir. (Musul, Bağdat, Trablusşam, Yemen, Zor ve Basra vilayetlerinde yaşanan bu durumlar için ayrıca bkz. Ek-2)

2.2.3. Anadolu Coğrafyasında Meydana Gelen Çekirge Afetleri

Osmanlı Devleti tarihsel süreçte farklı dönemlerde, birçok doğal felakete maruz kalmıştır.²⁵⁰ Anadolu coğrafyası içinde incelenen dönemde hemen hemen her bölgede doğal afetler olarak değerlendirilen çekirge afetleri meydana gelmiştir. Bu bölgeler içinde genelde Batı Anadolu'da İzmir, Aydın, Saruhan, Denizli, Mentеше, Karesi, Biga, Karahisar-ı Sahip sancakları ve Aydın vilayetinin ekser yerleri bulunmaktadır.²⁵¹ Anadolu'nun orta, doğu ve güneyinde Mardin, Diyarbakır, Bitlis, Sivas, Elâzığ, Malatya, Ankara, Konya, Adana vilayetleri de bu afete maruz kalan yerler arasındadır. Çekirge afetinin yoğun olarak görüldüğü bir diğer bölge ise başkent İstanbul ve çevresinde yer alan Bulgurlu, Acıbadem, Kısıklı, Tophane, Beyoğlu, Gekboze (Gebze), Yalova, Karamürsel, Çatalca, İnegöl, Hüdavendigâr sancağı, Ezine, Bolu ve İzmit sancağı olmuştur.²⁵² Bu bölgelerden anlaşıldığı kadarıyla, kuzey hariç olmak üzere, Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde çekirge afetinin yaşandığı anlaşılmaktadır.

²⁴⁸ Çekirge Larvalarından çıkmış kurtçuk. Bkz. TDK, *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005, s. 1830

²⁴⁹ *Tasfir-i Efkâr*, Sayı 1763, 2 Mayıs 1335/2 Mayıs 1919.

²⁵⁰ Osmanlı Devleti'nde meydana gelen farklı doğal afetler için bkz. Elizabeth Zachariadou, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler", (Çev. Gül Çağlı Güven-Saadet Öztürk), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001

²⁵¹ Gökmen, *a.g.m.*, s. 129-134.

²⁵² *İkdam*, Sayı 34, 24 Ağustos 1310/5 Eylül 1894.

Bu bölgelerde yaşanan çekirge afetlerine dair, incelenen döneme ait, devlet arşivleri ile dönemin bölgesel ve ulusal gazeteleri zengin bilgi akışı sağlamaktadır. Tezin Anadolu coğrafyasına dair ilgili kısmı, merkezi yönetimin çekirge afeti kapsamında uyguladığı mücadele yöntemleri, afetin halkın üzerinde bıraktığı psikolojik etkiler, dini ve toplumsal olgular gibi konular arşiv belgeleri ve dönemin kaynakları ışığında incelenecektir. Yukarıda değinildiği üzere çekirge afetinin en sık yaşandığı alanların başında Aydın vilayeti gelmekteydi. Ulaştığımız verilerden Aydın vilayeti dâhilinde yer alan bölgelerde 16. yüzyılda bir, 17. yüzyılda iki, 18. yüzyılda bir ve 19. yüzyılda 9-10 defa olmak üzere birçok çekirge afetinin yaşandığı tespit edilmiştir.²⁵³

Anadolu coğrafyasında yaşanan çekirge afetleri, dünyanın her tarafında olduğu gibi ekonominin en temel dengesi olan üretim ve tüketimi derinden etkilemişti. Bölge ahalileri yaşanan bu afette üretim yapamaz hale gelince göç veya kıtlık gibi doğal sonuçlar ortaya çıkmıştı.²⁵⁴ Dönemin devlet yazışmalarının yanı sıra iletişimin 19. yüzyıldaki en aktif aracı gazetelerde de kendini göstermiştir. Özellikle Anadolu basını bu önemli konuda birçok ulusal ve bölgesel yazılarında günlük bilgilendirmede bulunmuştur. 1876-1908 yılları arası haber ve makalelerin incelendiği bu gazetelerden Takvim-i Vekayi, Tercüman-ı Hakikat, Tasvir-i Efkâr, Ceride-i Havadis ve İkdâm gibi ulusal, resmi ve özel gazetelerle birlikte *Hizmet*, *Ahenk*, *İzmir*, *Diyarbakır* ve *Fırat* gibi bölgesel gazeteler, çekirge afetlerinin yaşandığı bölgeler ve afetin seyri hakkında çok önemli arşiv bilgisi sunmaktadır. Bu başlıkta arşiv kayıtları ve gazetelere yansıyan dönemin afet algısı ve yaşanan afetin bölgesel etkileri irdelenecektir. 1852 senesinde Anadolu'nun ekser mahallerinde çekirge istilaları görülmüştür. Bunlara yönelik çekirgenin görüldüğü yerlerde bölge halkına tohumların toplattırılmış, masraflar ise merkezi idare tarafından belirlenen talimatlar gereğince karşılanmıştır.²⁵⁵ Bu gibi örneklerle ileride açıklanacak Anadolu coğrafyasındaki birçok farklı bölgede, çekirgelerin ne şekilde imha edileceği izah edilecektir.

²⁵³ Satılmış, *a.g.t.*, s. 185.

²⁵⁴ BOA, *C. İKTS.*, 14-652, 19 Temmuz 1241/31 Temmuz 1826.

²⁵⁵ BOA, *A.MKT.UM.*, 101-3, 25 Mayıs 1268/6 Haziran 1852.

Yayın hayatına 1840 yılında başlayan ve Osmanlının ilk yarı resmî gazetesi olan *Ceride-i Havadiste* çekirge afetine dair birçok haber yer almıştır.²⁵⁶ Gazetenin çekirge ile alakalı ilk haberi 1851 tarihlidir. Habere göre 1851 senesi haziran ayı içinde Aydın taraflarına bir hayli çekirgenin geldiği ve buradan Denizli sancağına doğru hareket ettiği ileri sürülmüştür.²⁵⁷ Gazetenin 18 Haziran 1852 tarihli haberinde çekirge afetine geniş yer ayrılmıştır. Haberde Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Manisa taraflarında da çekirgenin musallat olduğu ifade edilmiştir. Bölgede incelemelerde bulunmak üzere görevlendirilen Anadolu müfettişi İsmet Paşa, halk arasında çekirgelere zarar vermenin dine uygun olmadığına yönelik çıkan söylentilere karşı, bölge halkına merkezi idarenin bu konudaki kararlarını izah etmiştir. İsmet Paşa toplumdaki bu dini algıyı yine çekirgenin imhasının dine uygun olduğu yönünde aldığı cevaz ile halkı mücadeleye ikna etmiştir. İkna neticesinde Manisa ve çevresinde 200 bin kıyye (256.400 kg) miktarında çekirge halka toplattırılmıştır.²⁵⁸ Gazetenin aynı yılki bir diğer haberinde İzmir havalisinde çekirge afeti olduğundan bahisle İzmir valisi Kâmil Paşa'nın gayretleriyle çekirgenin tamamen imha edildiği ve mezruatın bu illetten kurtarıldığı iddia edilmiştir.²⁵⁹

Anadolu'nun doğu vilayetleri için önemli bir bilgi kaynağı olan *Fırat* gazetesinin 1867 senesinde "*Ayıntap'tan mektup*" başlığı ile verdiği haberde: "...6-7 seneden beri havalıye müstevli olarak mezruatı pezde-i itlaf ve hasar eden cerad-ı muzırat Mu'tat geçen sene Ayıntap havalisinde dahi tohum bırakmış olmasıyla canibi alıyyi cenab-ı vilayetpenahiden verilen emir üzerine merkez vilayette teşkil olunan komisyon-u mahsusun tuttuğu usul mucinbince mahallince edilen gayret semeresi olarak 4 bin ölçek miktarı tohum itlaf olunduğu mesellü geçen şehr-i nisanda bunlar canlanmaya başlamış olduğu halde hendekler hafriyle mezkur çekirgelerden dahi bir haylisi telef edilip bir güne zararı görülmemiştir..."²⁶⁰ denilerek Antep sancağında zuhur eden çekirge afetinde bölge yönetiminin gayretleri ve halkın mücadelesi ile birkaç seneden beri

²⁵⁶ Satılmış, *a.g.m.*, s. 41.

²⁵⁷ *Ceride-i Havadis*, Sayı 541, 16 Temmuz 1267/28 Temmuz 1851.

²⁵⁸ *Ceride-i Havadis*, Sayı 583, 6 Haziran 1268/18 Haziran 1852.

²⁵⁹ *Ceride-i Havadis*, Sayı 580, 16 Temmuz 1268/28 Temmuz 1852.

²⁶⁰ *Fırat*, Sayı 7, 16 Haziran 1283/28 Haziran 1867.

bölgeyi etkisi altına alan afetin sona erdiği bilgisi yer almıştır. Afetin toplum üzerinde psikolojik etkileri de en az ekonomik etkileri kadar görülmüştür.²⁶¹

Yayın hayatına 1869 senesinde başlayan *Diyarbakır Gazetesi* bölgesel bir mahiyet göstermesine rağmen oldukça geniş bir alanda faaliyet göstermiş ve birçok dilde yayın yapmıştır. Gazetenin 4 Mayıs 1870 tarihli haberinde, Mardin havalisinde baş gösteren çekirgenin mezruata çok fazla zarar vermeden, yağmurun fazla yağması ve akabinde hava sıcaklıklarının artması ile tamamen imha edildiği izah edilmiştir.²⁶² Aynı senenin haziran ayı haberinde Mamuretülaziz havalisinde görülen afette sarı renkli çekirgelerin istilasından bahsedilmiş, bölgede şimdiye kadar 6291 kıyye çekirge tohumunun toplattırıldığı ve kuyulara doldurularak imha edildiği belirtilmiştir. Bölgeye gönderilen 50 kadar memurun ve mutasarrıf efendinin gayretleri ile afetin sona erdiği yer alan bilgiler arasındadır.²⁶³ Aynı yıl Diyarbakır vilayetine musallat olan çekirgenin Silvan kazası ve çevresini çoğunlukla etkilediğinden bahisle bölgede 70 bin kıyye çekirgenin imha edildiği ifade edilmiştir.²⁶⁴ Yıl içinde Mardin civarına çöl taraflarından gelen çekirgelerin itlafı sağlansa da havaların yeniden ısınması ile uçkun haline gelen çekirgeler tarım alanlarını yeniden istila etmiştir. Çekirge bulunan köy ahalisine ikişer kıyye çekirge toplama zorunluluğu getirilmiştir. Kaza idare azasından Ömer Vecdi Efendi, mukayyid Âdem Efendi, belediye reisi Mehmet Derviş Efendi riyasetlerinde bölge ahalisi yaklaşık altı gün kadar mücadele ederek toplanan çekirgeleri memurlara teslim etmişlerdir. Bu surette söz konusu bölgede 30 bin kıyye (38.460 kg) çekirge ve çevre köylerde bu sayının dört katından daha fazlası imha edilmiştir.²⁶⁵

Anadolu'nun batısında faaliyet gösteren *İzmir* gazetesi Aydın vilayeti ve çevresinde meydana gelen çekirge afetleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Gazetede özellikle 1877 ve 1878 senelerinde yoğunlaşan çekirge istilalarına geniş yer verilmiştir. Afet kapsamında halkın bilgilendirilmesi ve mücadeleye dâhil edilmesinde

²⁶¹ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 86.

²⁶² *Diyarbakır*, Sayı 40, 23 Nisan 1286/5 Mayıs 1870.

²⁶³ *Diyarbakır*, Sayı 46, 4 Haziran 1286/16 Haziran 1870.

²⁶⁴ *Diyarbakır*, Sayı 48, 18 Haziran 1286/30 Haziran 1870.

²⁶⁵ *Diyarbakır*, Sayı 51, 9 Temmuz 1286/21 Temmuz 1870.

basın önemli yer tutmuştur.²⁶⁶ Gazetenin 5 Nisan 1877 tarihli haberinde Bayındır kazasında baş gösteren çekirge istilalarında kaza kaymakamlığınca gerekli tedbirlerin alındığı ve afetle mücadelede ahalinin sorumlu tutularak daha önceki yıllarda olduğu gibi yine devlet ve milletçe bu belanın def edileceği ifade edilmiştir.²⁶⁷ Gazete, devam eden günlerde Bayındır kazasının durumu hakkında da önemli bilgiler vermiştir. Nitekim 7 ve 21 Nisan 1877 tarihli haberlerde yine bölgedeki mücadele hakkında malumat verilerek özellikle bölge yöneticilerinin fedakârlıklarına dikkat çekilmiştir. Buna göre, Vali Sabri Paşa'ya gayretleri neticesinde devlet tarafından nişan takdim edilmiş,–Ödemiş kazasına gönderilen memurlar çekirge imhasında hızlı ve faydalı olmuşlardır.²⁶⁸ 30 Nisan tarihli haberde Saruhan sancağında da çekirgeler ile mücadele edildiği ve Sabri Paşa'nın bölgedeki afeti yakından takip amacıyla Manisa'dan Alaşehir'e hareket ettiği bilgisi yer almıştır.²⁶⁹ Özellikle gazetenin neredeyse bütün kaza ve nahiyeler hakkında elde ettiği detaylı bilgiler, bilgi akışının daha fazla alanı kapsadığını göstermektedir. Özellikle yöneticilerin bizzat bölgede aktif bir şekilde yer alması mücadelede hem ahaliye destek vermesi hem de morallerin yüksek tutulmasında önemli etken olmuştur. Demiryolu hattı üzerindeki kaza ve nahiyeler ile Salihli ve Alaşehir kazaları denetlenmiştir. Çekirgelerin bu bölgelerde süratle imha edilmesi halkı mücadele konusunda daha da gayretlendirmiştir.²⁷⁰ Bölgedeki afetten ihraç ürünleri doğrudan etkilenmiştir.²⁷¹ Karaağaç kazasına tabi Kelenbe nahiyesinde- vali nezaretinde memurlar ve ahalinin gayretleri ile çekirgeler imha edilmiştir.²⁷² Kordos kazasındaki çekirgelerin imhasında belediye sandıklarından mücadele kapsamında ahaliye yevmiye verilmiş, kaza kaymakamı mücadelede etkin rol oynamıştır.²⁷³ Çekirge imhasında en büyük sorun şüphesiz çekirgelerin bıraktıkları tohumlar olmuştur. Daha önce de belirtildiği üzere çekirgelerin toprak altına gömdükleri tohumların nisan ve mayıs

²⁶⁶ Satılmış, *a.g.t.*, s. 168.

²⁶⁷ *İzmir*, Sayı 6, 24 Mart 1293/5 Nisan 1877.

²⁶⁸ *İzmir*, Sayı 9-11, 31 Mart-9 Nisan 1293/12 Nisan-21 Nisan 1877.

²⁶⁹ *İzmir*, Sayı 21, 18 Nisan 1293/30 Nisan 1877.

²⁷⁰ *İzmir*, Sayı 23, 20 Nisan 1293/2 Mayıs 1877.

²⁷¹ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, s. 56.

²⁷² *İzmir*, Sayı 26, 25 Nisan 1293/7 Mayıs 1877.

²⁷³ *İzmir*, Sayı 35, 6 Mayıs 1293/18 Mayıs 1877.

aylarında canlanması, o seneki tarımı büyük ölçüde bitirmektedir. Bu durum İzmir gazetesinin 4 Haziran 1877 tarihli haberine şöyle yansımıştır: ‘...*Manisa’dan yazıldığına nazaran çekirgeler ol havalide tohum gömdüğünden gelecek sene mahsulatin hasardan temini için erbabı ziraat endişede bulunmuştur...*’.²⁷⁴ Özellikle mücadelede öne çıkan konunun afet kapsamındaki yevmiye ve harcırahlar olması, mücadele kapsamında gazete aracılığı ile bu durumların ilan edilmesine sebep olmuştur. Gazetenin 11 Temmuz 1877 tarihli haberinde ‘*Kordos’tan tahrirat*’ başlığı ile verilen ilanda: ‘...*Kordos kazasının 93 senesine mahsuben aşar ihalesi zimmında Saruhan sancağı mutasarrıfı sadetli paşa hazretleri kazamıza bi’t-teşrif meclis-i idare-i kazaya mültazeminin celbiyle meziade-i aleniye ve mükerrerisine kemal-i keremiyle girişilerek seney-i sabık bedeli olan 403.500 kuruş üzerine bir yük 27 bin 618 kuruş zamlı taleplerine nizam-ı dairesinde ihale kılınmış ve buralarda ise çekirgenin kesret-i cihetle mamulün hilafı olarak fazlasıyla ihale kılınmış ve bu ise ancak müşarünileyha hazretlerinin vuku’ bulan tedabir-i hasene ve teşvikatı mükemmele semeresiyle meydana gelmiş olduğundan müşarünileyha hazretlerinin bu babda vaki olan himmetlerinden hazine-i celilece hasıl olan menafiden dolayı bil cümle ahalice vukua gelen mir’at ve teşekkür-ü aczanemizi muteber izzeteniz ile neşr ve ilan olunur...*’²⁷⁵ denilerek çekirge imhasında mal sandıkları aracılığı ile ahaliye devlet eliyle verilen harcırahın, çekirge imhası mücadelesinde ne kadar önemli bir yer tuttuğuna dikkat çekilmiştir. Mücadele kapsamında sadece nakdi değil aynı yardımının yapılması, bölgeye bilinçli memurların gönderilmesi de mücadele kapsamında önemli bir yer tutmuştur.²⁷⁶ Ayrıca zor durumda kalan ahalinin iaşe ihtiyacı da gazeteden elde edilen bilgiler arasındadır. Nif nahiyesinden alınan malumata göre bölgede etkili olan çekirge afeti nedeniyle o yılın mahsulatı tamamen yok olmuş, nahiye müdürünün muhtaç aileleri tespit etmesiyle ihtiyaç duyulan iaşe tedarik edilmiştir.²⁷⁷ 1877-1878 senelerinde meydana gelen başka bir çekirge istilasında, bölge yönetiminin merkezi idareye gönderdiği tahriratta birtakım durum tespitleri yapılmıştır. Başvekâlet makamından ve Nezaret makamından yapılan

²⁷⁴ İzmir, Sayı 54, 22 Mayıs 1293/4 Haziran 1877.

²⁷⁵ İzmir, Sayı 72, 29 Haziran 1293/11 Temmuz 1877.

²⁷⁶ Koyuncu, a.g.m., s. 379.

²⁷⁷ İzmir, Sayı 78, 6 Temmuz 1293/18 Temmuz 1877.

bildirim gereğince, çekirge yumurtalarının toplanarak yok edilmesine özen gösterilmesi her tarafa duyurulmuştu. Bu husus, bütün vilayetlerdeki ekili arazileri tehlikeden kurtarmak anlamına geldiğinden, daha önce Manisa örneğinde olduğu gibi gündeme getirilmişti. Çekirge yumurtalarının bulunduğu yerler bilindiği hâlde, çekirgeler ortaya çıkıp ürünlere zarar vermeden önce gerekli tedbirler alınmazsa, sonradan yapılacak müdahalelerle istenilen sonucun elde edilmesi mümkün olmayacaktır. Bu nedenle halkı bu konuda harekete geçirecek bir tedbir alınması zorunlu görülmüştür. Bir kıyye çekirge yumurtasının yok edilmesi, yaklaşık 80-100 bin çekirgenin yok edilmesi demektir. Bu sebeple, her kim bir kıyye çekirge yumurtası bulup hükümete getirip karşılığında bir beyaz mecidiye verileceği ilan edilirse, herkes kendi menfaati gereği bu yumurtaların bulunduğu yerleri araştırarak ve böylece bunların tamamen toplanıp yok edilmesi mümkün olacaktır. Bu yöntemle, örneğin 100 kıyye yumurta toplanıp karşılığında yüz mecidiye verilse, bu para ile yaklaşık 10 milyon çekirge yok edilmiş olacak ve bir vilayetin bütün ekili arazisi tehlikeden kurtarılmış olacaktır. Bu nedenle bölge gazetelerinde ilan edilerek, çekirge yumurtası getiren herkese her kıyye için bir mecidiye verilmesi, ödemenin peşin olarak belediye sandıklarından yapılması, toplanan yumurtaların suistimale meydan vermemek için torbalara konularak sancak merkezlerine gönderilmesi ve orada sayım ve tartım yapıldıktan sonra imha edilmesi için emirler verilmiştir. Bu tedbirin sonucu olarak, Urla kazasında bin kıyyeden fazla çekirge yumurtası toplanarak vilayet merkezine gönderilmiş, burada tartıldıktan sonra eski çuvallara konulmuş ve çuvalların içine taş yerleştirilerek denizin açık bir yerinde batırılarak yok edilmiştir. Yapılan hesaplamalara göre, bir çekirge yumurtası kümesinde 50'den 100'e kadar çekirge bulunduğu ve en az elli kabul edilse bile, toplanan bu yumurtalardan yaklaşık 200 milyon çekirge çıkabileceği anlaşılmıştır. Buna karşılık sadece 11 bin kuruş harcanarak bu kadar çekirgenin yok edilmesi sağlanmıştır. Bu durum, çok az bir masrafla devlet hazinesine ait vilayetin altmış milyondan fazla değerindeki ürünlerin ve bunun kat kat fazlası olan halkın malının çekirge zararından korunabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla bu tedbirin yaygınlaştırılması hâlinde zararın tamamen önlenmesi umulmaktadır. Bu sebeple, daha önce arz edildiği üzere, bu uygulamanın diğer vilayetlere de genel olarak duyurulması ve gerekli masrafların belediyeler tarafından karşılanması bildirilmişse de bu yöntemin tam anlamıyla uygun olmayabileceği düşünülmektedir. Masrafın çiftçilerden alınması akla gelse de halk zaten

göçmenlerin yerleştirilmesi ve çeşitli yardımlar sebebiyle yük altındadır. Bu yüzden ayrıca çekirge için yardım istenmesi uygun görülmemektedir. Buna karşılık, çok küçük bir masrafla çok büyük zararların önlenebileceği dikkate alındığında, bu giderin doğrudan devlet hazinesinden karşılanmasının daha doğru olacağı açıktır.²⁷⁸ İzmir vilayeti tarafından Ticaret Nezaretine gönderilen telgrafta bölgede son çekirge vukuunda 1789 kıyye çekirge imha edilmiştir. Bundan öncede urlada meydana gelen çekirge istilasında 5472 kıyye 250 dirhem tohum imha edilmişti. Toplamda şimdiye kadar 1 milyar yüz milyon çekirgeye denk gelmekteydi.²⁷⁹ Aydın vilayetinin birçok farklı bölgesinde 1877 senesinde yaşanan çekirge istilaları önlenmiş olmasına rağmen 1878 yılı dahilinde afet yeniden baş göstermiştir. Çekirge tohumlarının imhasında kıyye başına bir mecdiye ödemesi yapılarak halkın mücadeleye katılımı teşvik edilmiş böylece çok sayıda çekirge tohumu imha edilmiştir. Ancak bu uygulama birçok masrafı ortaya çıkarmıştır. Durum hakkında Aydın valiliği Bab-ı Aliye müracaat etmiştir. Merkezi idare bu talebi Ticaret Nezaretine havale etmiştir. Ticaret Nezareti ise bu masrafların çiftçilerden ya da belediye bütçesinden ödenmesini önermiştir. Bu öneri Şuray-ı Devlette görüşülerek sadaret makamına intikal ettirilmiştir.²⁸⁰ Bölgedeki istilalarla mücadelede bir önceki yıl olduğu gibi 1878 senesinde de aynı tedbirler ve hizmet satın alma etkili olmuştur. Benzer teşviklerin Diyarbakır vilayetinde görülen çekirge afetinde de uygulandığı görülmektedir. Nitekim bölgedeki afette çekirge tohumlarının toplattırılması için kıyye başına 20 para tahsis edilmiştir.²⁸¹ Afetler hakkında önemli bilgiler içeren bir diğer gazete *Basiret*'tir. Gazete özellikle 1877 senesinde çekirgelerin bıraktıkları tohumların canlanması ile 1878'deki istilanın anlaşılması hususunda önemli detaylar sunmaktadır. 24 Nisan 1878 tarihli haberinde Aydın vilayetinde toplanan çekirge tohumlarının 19 bin 359 kıyyeye ulaştığı yazılmıştır.²⁸² *Basiret*'in 1 Mayıs tarihli sayısında, Menteşe sancağında ortaya çıkan çekirgelerin imhasında başarılı bir süreç yürütüldüğünden bahisle 45 bin kıyye çekirge

²⁷⁸ BOA, *ŞD.*, 1173-1, Lef-1, 11 Mart 1294/23 Mart 1878.

²⁷⁹ BOA, *ŞD.*, 1173-1, Lef-3, 20 Mart 1294/1 Nisan 1878.

²⁸⁰ BOA, *ŞD.*, 1173-1, Lef-4, 28 Mart 1294/8 Nisan 1878.

²⁸¹ BOA, *DH.MKT.*, 1388-51, 16 Kanunusani 1302/28 Ocak 1878.

²⁸² *Basiret*, Sayı 2419, 12 Nisan 1294/24 Nisan 1878.

tohumunun imha edildiği belirtilmiştir.²⁸³ Ayvalık kazasına tabi Ayazma nahiyesi taraflarına zuhur eden çekirgelerden 90 bin kıyye, Kemer kazasında ise üç beş gün zarfında 3 bin kıyye çekirge imha edilmiştir.²⁸⁴ *İzmir* gazetesinin 1878 senesi haberleri, geçen sene meydana gelen afette çekirgelerin tohum bırakması ve bu tohumların tam olarak temizlenememesi nedeniyle yeniden canlandığını göstermektedir. Çekirgelerin uçkun haline gelmesi ile tarım arazileri emsali görülmemiş bir çoğunlukta çekirge sürülerine maruz kalmıştır. Bazı haberlerde geçen *güneşi setr ettiği* (güneşi örttüğü) gibi ifadeler, çekirgelerin yoğunluğunu göstermektedir.²⁸⁵ Gazetenin 23 Nisan 1878 tarihli haberinde “... *Derunu vilayette şimdiye kadar cem’ olunan çekirge tohumu 50 bin kıyyeye balığ olup bir kıyyeden bir milyon 700 bin çekirge çıkacağı olunan tecrübe ile meydana çıkmıştır...*”²⁸⁶ şeklindeki ifadeler, çekirge tohumlarından çıktıktan sonra neredeyse on katı büyüklükte çekirge sürülerine sebep olduğunu iddia etmektedir. Gazete, çekirge afetinin kontrol altına alınmazsa tarıma tamamen zarar vereceğinden, beş kuruşa alınan unun kıyyesinin yedi veya daha fazlasına çıkacağından bahisle afetin bölgede ekonomik güçlüklerle de sebebiyet vereceğini ileri sürmüştür. Ayrıca Kıbrıs’taki afette kullanıldığı gibi bezler yardımıyla çekirgenin uçmaya fırsat vermeden imha edilebileceği belirtilmiştir.²⁸⁷ Zaman zaman gazete aracılığı ile hükûmet tarafından yayınlanan resmi ilan ve kararnameler de duyurulmuş ve ahali uyarılmıştır. *İzmir* gazetesinde 27 Nisan 1878 tarihinde “ Meclis-i İdare-i Vilayet Kararıyla İlan-ı Resmidir” başlığıyla yayınlanan haberde; çekirge afetine meydan vermemek için ücretli tohum toplattırılmışsa da toplanmayan tohumların mevsiminde canlandığı, bu çekirgelerin imhasında titiz bir çalışmanın yürütülmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca ahaliye tevzi’ edilen miktar çekirge veya tohumunu toplamayanlara veya eksik toplayanlara cezai işlem uygulanacağı belirtilmiştir. Böylelikle tüm ahalinin bu işte mükellef tutulduğu bu kararlar gazete aracılığı ile halka ilan edilmiştir.²⁸⁸ Gazetenin 18

²⁸³ *Basiret*, Sayı 2426, 19 Nisan 1294/1 Mayıs 1878.

²⁸⁴ *Basiret*, Sayı 2446, 9 Mayıs 1294/21 Mayıs 1878.

²⁸⁵ Satılmış, *a.g.t.*, s. 196.

²⁸⁶ *İzmir*, Sayı 268, 11 Nisan 1294/23 Nisan 1878.

²⁸⁷ *İzmir*, Sayı 267, 10 Nisan 1294/22 Nisan 1878.

²⁸⁸ *İzmir*, Sayı 271, 15 Nisan 1294/27 Nisan 1878.

Mayıs tarihli sayısında iki haber bölgedeki mücadelenin seyri hakkında bilgi vermektedir. İlk haberde Tavas kazasında 80 bin kıyye çekirge toplandığı ve İzmir'den bölgeye memur olarak gönderilen İsmail Efendi'nin gayretlerinin takdir edildiği yer almıştır. Ayrıca söz konusu çekirgenin Muğla taraflarına hareketi üzerine İsmail Efendi'nin, ahaliyi görevlendirerek çekirgeleri imha ettiği bildirilmiştir. Gazetenin ikinci haberi "Manisa'dan mektup" başlığı ile Manisa'daki mücadele hakkında bilgi vermektedir. Buna göre bir kişinin süpürge ile çarşaf üzerine topladığı ve çalı ile imha ettiği çekirgenin 200 kıyye olduğu hesabıyla bölgedeki çekirgelerin ancak bir hafta zarfında imha edilebileceğini ifade etmiştir.²⁸⁹ Çekirge ile mücadelede kullanılan sığırcık kuşlarının avlanması, çekirge sürülerinin artmasına sebep olduğundan gazetede bu durum da gündem olmuştur. Çekirdek avcısı sığırcık kuşlarının, çekirgeleri imha etmekteki etkisinden dolayı bu kuşların bir müddet avlanmaması tavsiye edilmiştir.²⁹⁰ Çekirge afeti ve yansımaları toplumda zaman zaman infiale sebep olmuştur. Nitekim *İzmir* gazetesinin 8 Haziran 1878 tarihindeki "Facia" başlığı ile sunduğu haberde; Nif kazasında bir kadının, hububatını çekirgenin zayi etmesine bağlı olarak çocuklarının iaşesi olmaması nedeniyle ızdırap çekmiş ve kendini tarlasındaki bir ağaca asarak intihar etmiştir.²⁹¹ Gazetenin 22 Haziran 1878 tarihli "İstikbali düşünmeli" başlıklı haberinde İzmir'e gelen çekirgelerden havada uçanların güneşi setr edecek raddede fazlalığından bahsetmiştir. Ayrıca bu haberde çekirgelerin tam olarak imha edilememesinin doğuracağı sonuçlar izah edildikten sonra Kıbrıs ceziresinde Avrupalıların kullandığı yöntemler neticesinde çekirge afetinin sonlandırıldığı ve aynı yöntemlerin bölgede de uygulanması gerekliliği belirtilmiştir. Ayrıca gazete haberinde çekirge ile mücadele yöntemleri detaylı bir şekilde izah edilmiştir.²⁹² Son olarak gazetenin 19 Kasım 1878 tarihli haberinde vilayetin ekser mahallerinde çekirgenin yeniden zuhur ettiği hatta onları telef eden bir nevi kurt türünden dahi bahsedilmiştir. Çekirgelerin hava sıcaklığına bağlı çıktığı ve tamamının imha edilmesiyle mezruatın

²⁸⁹ *İzmir*, Sayı 284, 6 Mayıs 1294/18 Mayıs 1878.

²⁹⁰ *İzmir*, Sayı 288, 11 Mayıs 1294/23 Mayıs 1878.

²⁹¹ *İzmir*, Sayı 299, 27 Mayıs 1294/8 Haziran 1878.

²⁹² *İzmir*, Sayı 309, 10 Haziran 1294/22 Haziran 1878.

kurtulduğu ifade edilmiştir.²⁹³ *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi de Anadolu’da meydana gelen çekirge afeti haberlerine sıkça yer vermiştir. Gazete, hem afetin meydana geldiği bölgeler hakkında bilgiler vermiş hem de genel olarak çekirgeler hakkında çıkarılan yasa ve kanunnameleri duyurmuştur. Ayrıca gazetenin Haziran 1881’de yayınladığı on günlük yazı dizisinde hem çekirgenin özellikleri hem de mücadele yöntemleri ele alınmıştır. Bu yazı serisi çalışmanın ikinci bölümünde detaylı izah edilecektir.

Tercüman-ı Hakikat gazetesi ilk olarak Konya’da meydana gelen bir çekirge afetinden bahsetmiştir. Haberde, Antalya’da zuhur eden çekirgenin Konya’ya doğru geldiği ve tarım alanlarını zayi ettiğinden kıtlık baş gösterdiği yazılmıştır. Aynı sayının ‘İzmir’ başlığında Aydın vilayeti dâhilinde meydana gelen çekirge afetinde Alaçatı nahiye müdürü Ahmet Hikmet Bey’in üstün gayretleri ile çekirgenin tamamen imha edildiği iddia edilmiştir.²⁹⁴ Gazetenin 25 Şubat 1880 senesine ait sayısında ise çekirge afetinin Aydın vilayetinde birkaç yıldan beri devam ettiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca Vali Hamdi Paşa’nın gayretleri ile çekirgeler ve bıraktıkları tohumlar imha edilse de afetin o senenin zirai mahsulatına büyük zarar verdiğinden bahisle ahali arasında göç etme konusunun bile tartışıldığı haberde yer alan bilgiler arasındadır.²⁹⁵ Çekirgelerin verdiği zararlar bölgede kıtlığın yanı sıra büyük göç dalgalarına sebebiyet verdiği haberleri gazetelerin toplumun sorunlarını gündeme taşıması açısından önem arz etmektedir. Özellikle ulusal gazeteler Anadolu’nun hemen hemen her bölgesinden bu tür haberleri yayınlarak ülke genelinde mücadele için önemli bir ivme oluşturmuştur. Buna bağlı olarak kanunnamelerin yayınlanması çekirge afetinde halkın doğrudan bilgi sahibi olmasında ve mücadelesinde etkili olmuştur. Bununla birlikte gerek bölgesel gerekse ulusal gazeteler afetin meydana geldiği bölge ile ilgili istatistiki bilgiler sağlayarak yine mücadelenin seyrine yönelik önemli bilgiler içermektedir. Tercüman-ı Hakikat ’in Aksaray’dan gelen bir mektuba dayanarak verdiği 1880 tarihli bir haberinde; çekirgenin bölgeyi istila etmesi nedeniyle birçok zirai mahsulün zarar gördüğü ve zararın %40 nispetinde olduğundan bahsedilmiştir. İstila sonrası bölgede

²⁹³ *İzmir*, Sayı 413, 7 Teşrinisani 1294/19 Kasım 1878.

²⁹⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 272, 4 Mayıs 1295/16 Mayıs 1879.

²⁹⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 509, 13 Şubat 1295/25 Şubat 1880.

sadece 40 kadar ağacın kaldığı Soma taraflarında ise çok az mahsul kaldığı ifade edilmiştir.²⁹⁶ Gazete Anadolu'daki mücadeleyi her zaman büyük titizlikle aktarmıştır. 3 Mayıs 1881 tarihli haberinde; Anadolu'da çekirge afetinin birkaç seneden beri devam ettiğinden bahisle Hüdavendigâr, İzmir, Konya ve daha birçok vilayette baş gösteren çekirgelerin ve bıraktıkları tohumların hızla imha edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Haberde çekirge tohumlarının toplanmasının önemine dikkat çekilerek, tohumların toplattırılmasında ihmal olması halinde bir sonraki sene milyonlarca çekirgenin canlanacağı ifade edilmiş ve bir tohumun dahi imhasının ne denli önemli olduğu üzerinde durulmuştur. Ayrıca Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki mücadelelerden 100 bin kıyye çekirge tohumunun imha edilmesinin memnuniyet verici olduğu ifade edilmiştir.²⁹⁷ Gazetenin Hüdavendigâr gazetesinden aldığı ve 28 Haziran 1881'de paylaştığı haberde; Hüdavendigâr sancağında baş gösteren çekirgelerden 436 bin kıyye çekirgenin imha edildiği ve Ankara tarafından uçkun gelen çekirgelerin ise önlerinin kesildiği, bazı kazalarda cüzi miktarda çekirgenin kaldığı ileri sürülmüştür.²⁹⁸ Konya'dan alınan bilgiye göre; vilayet genelinde 28 milyon kıyye çekirge tohumu imha edilmiş ve Ankara'da ziraatteki zayıat nedeniyle 50 bin ölçek buğday ianesi sağlanarak Ankara ahalsinin refahı sağlanmıştır.²⁹⁹

Aydın vilayetinin ekser mahallerinde 1887 senesinde görülen çekirge afetinde çekirgelerin itlaf edildiği burada bazı kuşların da afet kapsamında kullanıldığı tespit edilmiştir.³⁰⁰ Mardin ve çevresinde ortaya çıkan afet kapsamında yöneticiler bölgeye giderek incelemelerde bulunmuş ve çekirgelerin itlafı için nizamnameler kapsamında redif birlikleri görevlendirilmiştir. Ayrıca Mardin ve bağlı kazalarda mücadele kapsamındaki masraflar mal sandıklarından karşılanmıştır.³⁰¹ Mardin sancağı ve çevresi coğrafi konumu nedeniyle birçok kez çekirge afetine maruz kalmış, iklim şartlarının bu

²⁹⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 634, 8 Temmuz 1296/22 Temmuz 1880; Satılmış, a.g.t., s. 197.

²⁹⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 857, 23 Nisan 1297/3 Mayıs 1881; Satılmış, a.g.t., s. 210-211.

²⁹⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 905, 16 Haziran 1297/28 Haziran 1881.

²⁹⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 1100, 4 Şubat 1297/16 Şubat 1882.

³⁰⁰ BOA, *DH.MKT.*, 1422-79, 13 Mayıs 1303/25 Mayıs 1887.

³⁰¹ BOA, *DH.MKT.*, 1422-86, 14 Mayıs 1303/26 Mayıs 1887.

afete uygun olması bölgede tarımsal üretimi derinden etkilemiştir.³⁰² Bitlis vilayetinde ise kuraklık ve çekirgenin verdiği zarara binaen 1887 senesi mahsulatı önceki senelere nazaran büyük oranda azalmış ve bu durum bölge ekonomisini olumsuz etkilemiştir.³⁰³ Tercüman-ı Hakikatın, Hizmet gazetesinden aldığı bilgiye göre yine Aydın vilayetine çok sayıda çekirge gelerek bir hayli tohum bırakmıştır. Seydiköy, Urla, Nazilli Buldan ve Ödemiş kazalarında toplam 115 bin kıyye çekirge tohumu imha edilmiştir.³⁰⁴ Aydın vilayetinde 1889 senesinde Tire ve Bayındırı etkileyen çekirge afetinde bir önceki yıl başlayan ve çekirge tohumlarının toprak altında kalmasına bağlı olarak toplattırılmasının elzem olduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁵ Hizmet gazetesinin 1889 senesi haberinde bir ay zarfında Nazilli, Saray, Buldan, Ödemiş, Tire, Bayındır ve Urla kazalarında 265 bin kıyye çekirge tohumunun daha imha edildiği öne sürülmüştür.³⁰⁶ Yine aynı sene Tire ve Bayındır'da çekirge tohumlarıyla mücadelede toplamda 197.423 kıyye çekirge tohumu imha edilmiştir.³⁰⁷ Sivas Vilayeti tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta Amasya Sancağının Mecidözü kazasına bağlı Aştakor nahiyesinde meydana gelen çekirge istilasına karşı alınan idari tedbirler ifade edilmiştir. Telgrafta, söz konusu istilanın özellikle Aştakor nahiyesinde yoğunlaştığı ve tarımsal üretime önemli ölçüde zarar verdiği ifade edilmektedir. Şimdiye kadar 200 kıyye çekirge tohumunun imha edildiği belirtilse de çekirgeler yeniden ortaya çıkmıştır. Sivas valiliğinin dahiliye nezaretini bilgilendirmesi üzerine merkezi yönetim Amasya'daki çekirge çekirge olaylarına derhal ve seri bir şekilde müdahale etmesi talimatı vermiş ve bundan en kısa sürede çekirge afetinden bertaraf edilmesini temenni etmiştir.³⁰⁸ Ankara, Yozgat ve Çorum taraflarında aynı sene görülen çekirge afetinde aynı şekilde çekirgelerin itlaf edildiği, bölgedeki olası tohumların canlanmasına bağlı olarak gerekli

³⁰² Edip Bukarlı, (2020), 'XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Çekirge İstilaları: Mardin Örneği', Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(2), s. 81-90.

³⁰³ BOA, *DH.MKT.*, 1431-72, 19 Haziran 1303/1 Temmuz 1887.

³⁰⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 3200, 31 Kânunusani 1304/12 Şubat 1889.

³⁰⁵ Satılmış, *a.g.t.*, s. 200-201.

³⁰⁶ *Hizmet*, Sayı 239, 4 Mart 1305/16 Mart 1889.

³⁰⁷ BOA, *DH.MKT.*, 1606-123, 7 Mart 1305/19 Mart 1889.

³⁰⁸ BOA, *DH.MKT.*, 1625-44, Lef-1, 7 Mayıs 1305/19 Mayıs 1889; Lef-3, 15 Mayıs 1305/27 Mayıs 1889.

tedbirlerin alındığı anlaşılmaktadır.³⁰⁹ Anadolu’da birçok farklı bölgede ortaya çıkan afet aynı yıl Ezine kazasını da etkilemiştir. Ezine kazasının Kemallı, Fıratlı, Koçali, Kestanbolu, Akçakeçeli ve Bergos köylerinde zuhur eden çekirge afetinde bölgeye jandarma kuvvetleri nezaretinde memurlar gönderilmiştir. Bölge halkı ve görevli memurların el birliği ile 53 bin kıyye çekirge itlaf edilmiş ve çekirgelerin yeniden yayılmalarına meydan vermemek üzere gerekli tedbirler alınmıştır.³¹⁰ 1889 senesinde Konya vilayetinde de çekirge afeti meydana gelmiştir. Bölge dâhilindeki Akseki kazasına bağlı Orman köyü civarını çekirge istila ettiği ve çekirgelerin itlafı kapsamında gerekli tedbirler alınmıştır.³¹¹ *Hizmet* gazetesinin 323 numaralı sayısında Denizli mutasarrıfı Şeref Paşa’nın gayretleri ile Denizli sancağı ve çevresinde toplam 32 bin kıyye çekirge tohumu imha edildiği yazılmıştır.³¹² Gazete, çekirge tohumlarının canlanmaya başladığında ne derece korkunç bir çekirge sürüsüne ulaşacağını 4 Mart 1890 tarihli “Çekirge” başlığı taşıyan yazı ile izah etmiştir. Haberde Denizli, Eşme, Alaşehir, Bozdoğan, Nazilli, Bayındır ve Seydiköy tarafında itlaf edilen çekirge tohumunun 154 bin 141 kıyyeye ulaştığı belirtilerek bu tohumların canlanması durumunda 14 milyar 142 milyon 444 bin çekirgenin çıkacağı, çekirgenin canlanması ile 2 cm kadar uzayacağı ve bunun da 307 bin 458 dönüm araziye tahrip edeceği vurgulanmıştır.³¹³ Hüdavendigâr dâhilinde yer alan köylere musallat olan çekirgeler tarım alanlarına oldukça zarar vermiştir. 1890 senesinde bölgede çekirge ile mücadele kapsamında çekirgeler tamamen itlaf edilmiştir.³¹⁴ Bazı bölgelerde çekirge tohumlarının toplattırılmasındaki aksaklıklar, bir sonraki yıl çekirgenin uçkun haline gelerek tarım alanlarına ve o seneki üretimin neredeyse yok olmasına neden olmuştur. Nitekim Büyükçekmece, Ambarlı, Küçükçekmece ve Uzunköprü taraflarına çekirgenin külliyetli tohum bırakmasına bağlı olarak 1890 senesinde bu çekirgeler uçkun haline gelerek tarım alanlarını istila etmiştir. Merkezi ve bölge yönetiminin iş birliği ile bu çekirgelerin

³⁰⁹ BOA, *DH.MKT.*, 1625-51, 10 Mayıs 1305/22 Mayıs 1889.

³¹⁰ BOA, *Y.PRK.DH*, 3-27, 8 Mayıs 1305/20 Mayıs 1889.

³¹¹ BOA, *DH.MKT*, 1647-69/31 Temmuz 1305/12 Ağustos 1889.

³¹² *Hizmet*, Sayı 323, 30 Kanunusani 1305/11 Şubat 1890.

³¹³ *Hizmet*, Sayı 329, 20 Şubat 1305/4 Mart 1890.

³¹⁴ BOA, *DH.MKT*, 1725-31, 16 Mayıs 1306/28 Mayıs 1890.

itlafi için gerekli tedbirler alınmıştır.³¹⁵ 1891 senesinde İnegöl kazasına bağlı Germene ve Genci köylerinde zuhur eden çekirgeye karşı aynı şekilde Ticaret ve Nafia nezareti talimatları ve bölge halkının mücadelesi ile çekirgeler tamamen imha edilmiştir.³¹⁶ 1892 senesinde İzmit sancağında zuhur eden çekirge istilasında, çekirgeler mahsulata büyük oranda zarar vermiş ancak bir sonraki seneye tohum bırakmamaları için çekirge nizamnamesi uyarınca bir an evvel tohumlar toplattırılmıştır.³¹⁷ İzmit sancağında ilk çekirge afetinin 1891 senesinde görülmüş olmasına rağmen toprak altındaki tohumların tam olarak imha edilememesi 1892 yılı haziranı ve sonrasını da olumsuz etkilemiştir. Bu durumda bölgede seferberlik hali ortaya çıkmış, Dahiliye Nezareti çekirgelerin mahsulata zarar vermeden imha edilmesini isteyerek, kurulan komisyon aracılığı ile bölge halkı belli bir ücret karşılığında mücadeleye dâhil edilmiştir.³¹⁸ Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 1892 senesi haberi Tekirdağ ve çevresinde yaşanan afete dikkat çekmektedir. Kaza dâhilinde yaşanan afette bölgeye uçkun halinde gelen çekirgenin 8-10 gün zarfında özellikle pamuk, burçak ve soğan tarlalarını tamamen zayi ettiği, mutasarrıflık tarafından gerekli tedbirlerin alındığı belirtilmiştir.³¹⁹ Sancak dâhilinde yapılan mücadelede çekirge ve tohumları günlük yarımşar kıyyeden ikişer kıyyeye kadar toplattırılıp her akşam toplanan bu çekirgelerin komisyonlara teslim edilmesi sağlanmıştır. Ayrıca mücadele kapsamında belirlenen ölçülerin altında çekirge ve çekirge tohumu getirenlere cezai işlem uygulanması alınan tedbirlerin ne derecede önemsendiğini göstermektedir. İzmit sancağında yapılan çalışmalarda toplanan bu çekirgeler ve çekirge tohumları büyük çukurlara doldurularak ve üzerlerine kireç dökülmesi suretiyle imha edilmiştir.³²⁰ Aynı şekilde Ödemiş kazasında da 1892 senesinde meydana gelen çekirge afetinde çekirgeler kanatlanmadan imha edilmiş ve bölge ahalisine getirdikleri kıyye başına belli bir ücret ödenmiştir.³²¹ Aydın vilayetine

³¹⁵ BOA, *DH.MKT*, 1728-105, 21 Mayıs 1306/2 Haziran 1890.

³¹⁶ BOA, *DH.MKT*, 1847-123, 25 Haziran 1307/7 Temmuz 1891.

³¹⁷ BOA, *DH.MKT*, 1952-59, 11 Mayıs 1308/23 Mayıs 1892.

³¹⁸ Serkan Yazıcı, ‘‘ İzmit Sancağında Çekirge Afetleri (1891-1914)’’, Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Kocaeli, 2016, s. 849-858.

³¹⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 4175, 23 Mayıs 1308/4 Haziran 1892.

³²⁰ BOA, *DH.MKT*, 1958-59, 26 Mayıs 1308/7 Haziran 1892.

³²¹ BOA, *DH.MKT*, 1961-48, 1 Haziran 1308/13 Haziran 1892.

bağlı Gemlik ve Pazarköy havalisinde meydana gelen çekirge afetinde de bölgede bir komisyon oluşturularak halka, günlük yarım kıyyeden iki kıyyeye kadar çekirge tohumlarını her akşam komisyonlara teslim etmek suretiyle toplattırılmış ve eksik getirenlere yaptırım uygulanmıştır. Ayrıca Kula ve Eşme tarafındaki çekirgeler tamamen imha edilemediğinden mahsulat büyük oranda zarar görmüştür.³²² Çekirgelerin para karşılığı toplattırılması birçok suistimali de beraberinde getirdiğinden bu uygulamaya 1893 senesinde son verilmiştir. Şuray-ı Devlet ve Meclis-i Mahsus-u Vükela tarafından “Çekirge İtlaflı Hakkında Bir Emir” başlığı ile 20 Haziran 1893 tarihinde resmî gazetede bir talimatname yayınlandı:

“Çekirge tohumu derç ve itlaf edenlere kıyye başına yirmişer para itası hakkında mukaddema ittihaz olunan kararın suiistimale uğratılmasından dolayı umum zirain çekirge derç ve itlaflı hakkındaki talimat ve tarife mucibince bila-özür çekirge ve çekirge tohumunun toplamağa mecbur tutulması ve çekirge zuhur eden mahallere Mal Sandıkları ile Devair-i Belediyesinden müştereken ödenmesi lazım gelen mesarifin dahi bundan böyle belediye dairelerine teşrikinden sarf-ı nazarla çekirge tohumunun mahv ve itlaflı için kurraya azimet edecek memurin ile ahaliden intihap olunacak komisyon heyetine nizamen itası lazım gelen yevmiye ve harcırah ile lüzumu takdirde mubayaa olunacak gereç ve bez-i Osmanî ve bu yolda vuku bulacak mesarif-i sairenin Ziraat Bankası şube sandıklarından tesviye olunacağına dair...”³²³ içeriğiyle çekirgelerin itlaflı hakkında gazetelerde yayınlanan kanunnamelerin doğrudan halkın bilgi sahibi olmasında önemli bir yere sahip olmuştur. Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 4487 sayılı gazete haberinde “Çekirge İtlaflı Hakkında Emir” başlığı ile çekirge tohumu imhasında çalışanlara kıyye başına 20’şer para verileceği, afetin meydana geldiği alanlarda oluşturulacak komisyonların kontrolünde çekirge ve tohumlarının imhası talimatnamelere uygun şekilde yürütülecektir. Ziraat Bankası şube sandıklarından sağlanacak masraflar talimatnamenin 8. Maddesi uyarınca verilecektir.³²⁴ Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 3 Temmuz 1893 tarihli haberinde Darıca nahiyesinde ortaya çıkan

³²² BOA, *DH.MKT*, 1963-47, 6 Haziran 1308/18 Haziran 1892.

³²³ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 4487, 8 Haziran 1309/20 Haziran 1893, s.1.

³²⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 4487, 8 Haziran 1309/20 Haziran 1893.

çekirge istilasında iki gün zarfında 365 kıyye çekirgenin imha edildiğine yer verilmiştir.³²⁵ Çekirgelerin toplattırılmasında tüm halk çıkarılan bu kanun ile yükümlü hale getirilmiştir. Oluşturulan komisyonlar dışında ise başka bir girişimin çekirge mücadelesinde yer almayacağı bu kanunnameler ile gerekli mercilere bildirilmiştir.³²⁶ Çekirge ile mücadelede Anadolu'nun farklı bölgelerinde aynı süreçte meydana gelen afetler hükûmetin bu konu ile ilgili daha fazla mesai sarf etmesine neden olmuştur.

Afet ile geniş bilgilere yer veren bir diğer kaynak *İkdam* gazetesidir. Gazete özellikle Anadolu'nun ekser tarafında meydana gelen çekirge afetlerinin yanı sıra yayınladığı kanunnameler ile de ön plana çıkmaktadır. Gazetenin 23 Aralık 1894 tarihli sayısında “ *Çekirge itlaflı için yeni bir çare*” başlığı ile verdiği haberde; Edirne’de çekirge ile mücadele kapsamında Orman, Maadin ve Ziraat Nezaretinin gönderdiği yazı üzerine çekirge imhasında yeni bir çarenin deneneceği bildirilmiştir. Bu çarenin sadece Edirne’de değil tüm Osmanlı vilayetlerinde uygulanmasının kolay olmasına bağlı olarak yürütüleceği belirtilmiştir. Vize kazasının bir köyünde ortaya çıkan çekirgeleri itlaf etmek için çare olarak farklı bir böcek türünün (gazetede canavar olarak izah etmiştir) kullanılacağına yer verilmiştir. Buna göre çekirgeleri imha etmesi üzerine bu haşeratin çekirge olan mahallere koyulmasıyla çekirge ve tohumların tamamen imha olduğu gözlemlenmiştir. Bu uygulamanın tüm ülkede yürütülmesi hem kolay hem de etkili bir çözüm olacaktır.³²⁷ Gazetenin 1894 senesi haberinde; Hakkâri sancağına bağlı Gevar kazasında baş gösteren çekirgeler ile yapılan mücadelede bir ay zarfında 500 kıyye çekirgenin itlaf edildiği yazılmıştır.³²⁸ 1894 senesinde Gebze tarafında ortaya çıkan çekirge istilasında çekirgeler tamamen imha edilmiş, Karamürsel ve Yalova’da uçkun haline gelen çekirgelerin imhası ve gerekli tedbirlerin alınması için ise bölgeye ziraat-fen heyeti 4. Şube müfettişi Vahel Efendi görevlendirilmiştir. Çekirgeler uçkun haline gelmeden en zayıf oldukları ilkbahar döneminde itlaf edilmeye başlanmış ve önemli

³²⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 4496, 21 Haziran 1309/3 Temmuz 1893.

³²⁶ Yazıcı, *a.g.m.*, s. 854.

³²⁷ *İkdam*, Sayı 143, 24 Cemaziyülahır/23 Aralık 1894.

³²⁸ *İkdam*, Sayı 8, 7 Safer 1312/10 Ağustos 1894.

neticeler alınmıştır.³²⁹ Diyarbakır vilayetinde meydana gelen çekirge istilasında hububat oldukça zayi olmuştur. Orman ve Maadin Nezaretinde bölgeye buğday tohumlarının getirilmesi kararlaştırılmıştır.³³⁰ Gazetenin yine hububat temini ile ilgili haberinde bu kez Mardin sancağı dâhilinde çekirge nedeniyle tarım ürünlerinin gördüğü zarara bağlı olarak sancak dâhilinde yetişen Kandahar adı ile tanımlanan ufak ve kırmızı taneli buğdayın ziraatı için numunelerin ülkenin farklı çiftlik ve tarlalarında yetiştirilmek üzere gönderildiği bildirilmiştir.³³¹ 1895 senesinde Muş sancağı ve çevresinde çekirge haşaratı ve kuraklık gibi nedenlerle yaşanan kıtlık sebebiyle bölgeye yemeklik ve tohumluk zahire yardımı yapılmıştır.³³² Ayrıca Muş sancağında muhtaçlara dağıtılan zahire yardımları dışında ahalinin borçları bir sonraki hasat mevsimine kadar ertelenmiştir.³³³ Aynı sene Ankara ziraat müfettişi Aslan Efendi, İzmit sancağında çekirge afeti nedeniyle tahrip olan tarımsal ürünleri tespit ettikten sonra ahaliye zirai pirinç ile çekirge zararından korunmuş Kandahar buğdayı dağıtmıştır.³³⁴ Çekirge istilaları hakkında verilen mücadele dışında farklı çekirge afeti konuları da yine gazetelerde yer bulmuştur. İkdam gazetesinin 238 numaralı sayısında ‘’ Katil çekirgeler’’ başlığı ile Fransız bir kişinin Afrika tarafında çekirgeler tarafından katledildiğini ifade etmiştir. Bu habere göre Herkulas isimli Fransız bir şahıs çekirgeler hakkında araştırma yapmak amacıyla Afrika cenubuna gitmiştir. Bir gün çok sayıdaki çekirge yumurtalarını incelerken yüksek sıcaklık nedeniyle bayılmış, o sırada bölgedeki çok sayıdaki çekirge tarafından katledilmiştir. Fransa akademisinde haşerat hakkında birçok yazısı olan Herkulas’ın, rivayete göre çekirgeler üzerinden uçup gittikten sonra cesedi sakalı, saçı ve boyun bağının çekirge tarafından yendiği görülmüştür.³³⁵ İzmit sancağı, Yalova ve Karamürsel taraflarında çekirge istilaları nedeniyle tarım oldukça zarar görmüş, ziraat heyeti fenniyesi 4. Şube müdürü Vahan Efendi bölgeye giderek

³²⁹ BOA, *DH.MKT*, 282-49, 21 Ağustos 1310/2 Eylül 1894.

³³⁰ *İkdam*, Sayı 170, 21 Recep 1312/18 Ocak 1895.

³³¹ *İkdam*, Sayı 174, 25 Recep 1312/22 Ocak 1895.

³³² *İkdam*, Sayı 215, 7 Ramazan 1312/4 Mart 1895.

³³³ BOA, *MV.*, 93-109, 12 Şubat 1310/24 Şubat 1895.

³³⁴ *İkdam*, Sayı 217, 9 Recep 1312/6 Mart 1895.

³³⁵ *İkdam*, Sayı 238, 1 Şevval 1312/28 Mart 1895.

incelemelerde bulunmuştur.³³⁶ Bolu sancağına tabi Gerede nahiyesini birkaç seneden beri istila etmiş olan çekirgelerden dolayı tarım arazileri bir hayli zarar görmüştür. Bu durum bölge ahalisinin göç etmesinde etkili olmuştur. Afetin geniş bir alanda etkili olması nedeniyle 1895 senesi buğday fiyatları da yükselerek bir mecdiyeye kadar çıkmıştır. Çekirgeler tarlalardaki buğdaylardan başka samanları da tahrip etmiştir. Bu durum karşısında Fransa hükûmetinin Cezayir'deki çekirge istilasında kullandığı kimyevi ilaçların Bolu ve çevresindeki afette de kullanılıp kullanılmayacağı Osmanlı yönetimi tarafından araştırılmıştır.³³⁷ 1895 senesinde bu kez Kartal kazası dâhilinde çekirgenin zuhur edince.³³⁸ Ayrıca Kartal kazasındaki imha çalışmalarında ihtiyaç duyulan masraflar Ziraat Nezareti tarafından belirlenmiş ödeme Ziraat Bankası aracılığı ile yapılmıştır.³³⁹ Erenköy ve Kozyatağı mevkilerinde de vuku bulan çekirge istilasında imhası için sevk edilen amelelere ziraat memurlarından Hamdi Efendi nezaret etmiştir. Aynı gazetenin ikinci haberinde ise Kartal ve Tavşanlı taraflarındaki çekirge istilasıyla mücadeleye ziraat heyet-i fenniyesi 3. Şube müfettişi Mazhar Bey'in vazifelendirilmesi ile bölgede afetin kontrol altına alındığı öne sürülmüştür.³⁴⁰ 1895 senesi genelinde Diyarbakır, Gebze ve Kartal civarında sürdürülen mücadelenin neticesinde çekirgelerin tamamen imha edildiği 15 Haziran 1895 tarihli gazete haberinden anlaşılmaktadır.³⁴¹ Gazete haberlerinde çekirge afetinin Anadolu'nun birçok farklı bölgesinde görülmesine bağlı olarak aynı gazetede vilayet haberleri başlığında izah edilmiştir. İkdâm gazetesinin 322 sayısında üçüncü haberde Sivas'a bağlı Erbaa kazasında çekirgenin kısmen imha edildiği, Erzurum vilayetinde ise Kiğı kazasının köylerinde meydana gelen çekirge afetlerine karşı çekirge nizamnamesi gereğince itlaf edildiği ve 950 kıyye çekirgenin bu kapsamda imha edildiği bildirilmiştir. Gazetenin dördüncü haberinde ise Çengelköy civarında ortaya çıkan çekirge istilası, Şehremanetinin Ziraat Nezaretine havale etmesi

³³⁶ *İkdâm*, Sayı 294, 27 Zilkade 1312/22 Mayıs 1895.

³³⁷ BOA, *HR.TH*, 156-109, 11 Mayıs 1311/23 Mayıs 1895.

³³⁸ *İkdâm*, Sayı 304, 8 Zilhicce 1312/2 Haziran 1895.

³³⁹ *İkdâm*, Sayı 306, 10 Zilhicce 1312/4 Haziran 1895.

³⁴⁰ *İkdâm*, Sayı 312, 16 Zilhicce 1312/10 Haziran 1895.

³⁴¹ *İkdâm*, Sayı 317, 21 Zilhicce 1312/15 Haziran 1895.

üzerine gerekli tedbirlerin alındığı yazılmıştır.³⁴² Bulgurlu, Acıbadem, Kısıklı, Tophane ve Beyoğlu tarafında zuhur eden çekirge afeti kapsamında bölgeye ziraat memuru Hasip Bey vazifelendirilmiştir. Hasip Bey'in raporuna göre bu alanlarda oluşturulan komisyon ile birlikte bölge halkı çekirge itlafı için görevlendirilmiştir. Çekirge nizamnamesi gereğince amele taburları oluşturulmuş ve masraflarının da ödendiği belirtilmiştir.³⁴³ Ziraat Bankası tahsilat kapsamında; Halkalı, Selanik ve Bursa ziraat mektepleri, Ankara numune ağılı, Sivas, Konya, Erzurum, Halep, Adana ve Suriye vilayetlerindeki numune tarlalarının çekirge haşaratı nedeniyle iki milyon 313 bin 452 kuruşu ödemiştir.³⁴⁴ 1899 senesinde ise Konya vilayetindeki çekirge afetinde Keçiborlu nahiyesi oldukça etkilenmiş, yapılan mücadele neticesinde bölgedeki çekirgeler daha fazla alanı tahrip etmeden imha edilmiştir.³⁴⁵ Konya vilayeti ve vilayete tabi Isparta, Burdur ve Antalya sancaklarında 19. yüzyıl içerisinde farklı dönemlerde birçok çekirge istilası görülmüştür. 1866, 1881, 1913 ve 1916 senelerinde meydana gelen afetlerde tarım arazileri büyük zarar görmüş ve bölgeye birçok zahire yardımı yapılmıştır. Bunun dışında mal sandıkları aracılığı ile bölgedeki mücadeleye mali destek sağlanmıştır.³⁴⁶

1901 senesinde Sivas'a tabi Mecitözü kazasında dört beş köyde zuhur eden çekirgeler kanatlanıp uçmaya başlamadan imha edilerek tarım alanlarına büyük zarar vermelerine mâni olunmuştur. El birliği ile verilen mücadelede çekirge tamamen imha edilmiştir.³⁴⁷ Gazetenin 5 Haziran 1901 senesi haberine göre; Ankara vilayetine üç saat mesafedeki İlgazi köyüne çekirge hücum ederek 40 dönüm araziye hasara uğratmış, belediye reisi Ziya Bey, gerekli tedbirlerin alınması için söz konusu köye gitmiştir.³⁴⁸ Aynı mevkide çekirgelerin bıraktıkları tohumların imhası için görevli memurlar ve ahali yardımıyla gerekli çalışmalar yapılmıştır. Bölgede İlgazi dışında birçok köyde yapılan mücadelede birkaç bin kıyye çekirge açılan kuyulara doldurularak imha edilmiştir.

³⁴² *İkdam*, Sayı 322, 6 Muharrem 1313/29 Haziran 1895.

³⁴³ BOA, *BEO*, 650-48749, 21 Haziran 1311/3 Temmuz 1895.

³⁴⁴ *İkdam*, Sayı 686, 5 Muharrem 1314/16 Haziran 1896.

³⁴⁵ BOA, *DH.MKT*, 2215-137, 14 Haziran 1315/26 Haziran 1899.

³⁴⁶ Ali Rıza Gönüllü, 'Konya Vilayetinde meydana gelen çekirge istilaları (1866-1917)', *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 8, 2012, ss. 1-41.

³⁴⁷ *İkdam*, Sayı 2488, 10 Safer 1319/29 Mayıs 1901.

³⁴⁸ *İkdam*, Sayı 2495, 17 Safer 1319/5 Haziran 1901.

Ayrıca çekirgelerin baş düşmanı sıgırcık kuşları ve leylek kuşları çekirgelere hücum ederek söz konusu mahaldeki çekirgeler tamamen imha edilmiştir. Çekirgelerin bölgedeki hasarında ise 10 dönüm arpa ve 5 dönüm buğday tarlası zarar görmüştür.³⁴⁹Çatalca dâhilindeki Sürgün köyünde ortaya çıkan çekirgeler tamamen imha edilmiş, bölgedeki mücadele yöntemleri yerel yöneticilerle paylaşılmıştır. Bölgedeki afette 1901 senesi tarım verimliliği tamamen bitmiştir. Bu durum bölgede zahire ihtiyacı ve kıtlık gibi durumları ortaya çıkarmıştır.³⁵⁰ *İkdam* gazetesinin 11 Ağustos 1901 tarihli haberine göre “*Diyarbakir*” başlığı ile çekirge ve kuraklık nedeniyle Midyat kazasında pamuk, pirinç, bağ ve bostanlar tamamen zayı olmuştur. Buna bağlı olarak 584 bin 263 kuruş bedeli olan 210 adet köy, 72 bin 715 kuruş fazlasıyla toplamda 656 bin 979 bedelatı ile ihale edilmiştir.³⁵¹ Diyarbakır vilayeti çevresinde zuhur eden istilada ise yapılan mücadelede halk mükellef tutulmuş, yapılan mücadele kapsamında Ziraat Bankası aracılığı ile 100 bin kuruş ödenmiştir. Bu gayretlerle Diyarbakır ve çevresinde 1902 senesinde meydana gelen çekirge istilası tamamen önlenmiştir.³⁵² Adana vilayetine bağlı İçel sancağının Mut kazasında zuhur eden çekirgeler mezruata büyük oranda zarar vermiştir. Çekirgelerin imhası için gerekli meblağ Orman, Maadin ve Ziraat Nezaretinin onayı ve mahalli Ziraat Bankası aracılığı ile ödenmiştir.³⁵³ Çekirge mücadelesinde en önemli problem şüphesiz maddi olanaksızlıktır. Ancak buna rağmen devlet bütçesinin önemli kısmını bu yönde sarf ederek çekirge afeti ile mücadelede önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Bu bilgilerin ayrıca gazetelerden ilan edilmesi, halkın mücadele kapsamında tutulmasında ve etkin bir şekilde kullanılmasında önemli rol oynamıştır. *İkdam* gazetesinin 22 Mayıs 1903 tarihli haberinde yine bu konuda bilgilendirme yapılmıştır. Habere göre Edirne vilayeti sınırlarına hücum eden çekirgelerin imhası için senelik 10 bin kuruşun tahsis edildiği bildirilmiştir.³⁵⁴ Diyarbakır vilayeti bulunduğu coğrafya itibari ile diğer bölgelere

³⁴⁹ *İkdam*, Sayı 2506, 28 Safer 1319/16 Haziran 1901.

³⁵⁰ BOA, *DH.MKT*, 1845-96, 18 Haziran 1317/1 Temmuz 1901.

³⁵¹ *İkdam*, Sayı 2562, 25 Rebiyülahir 1319/11 Ağustos 1901.

³⁵² BOA, *BEO*, 1789-134110, 19 Kanunusani 1317/1 Şubat 1902.

³⁵³ *İkdam*, 3193, 6 Safer 1321/4 Mayıs 1903.

³⁵⁴ *İkdam*, Sayı 3211, 24 Safer 1321/22 Mayıs 1903.

nazaran afetten daha çok etkilenmiştir. 18. yüzyılda bölge çekirge afetleri ve kıtlıklar ile mücadele etmiştir. 1757-1760 yıllarında etkili olan afet bölgede yıkıcı bir etki oluşturmuştur. Çekirge afeti devam eden yıllarda kıtlık tehlikesini ortaya çıkarmış, bölge halkı muhtaç duruma düşmüştür. Daha sonraki süreçte 1886, 1887, 1889 ve 1890 senelerinde art arda görülen afetler bölge tarımını tamamen durdurmuştur. 1904-1919 yılları arasında da yine bölgede etkili olan afette devlet tedbirleri neticesinde çekirge istilalarının önüne geçilebilmiştir.³⁵⁵ Malatya sancağı ve çevresinde 1905 senesinde yaşanan afette tarım alanları büyük zarar görmüş, merkezi ve yerel yönetimler arasındaki koordinasyon neticesinde bölgede gerekli tedbirler alınmıştır.³⁵⁶ Çekirge afetinin 1905 senesinde de Anadolu'nun muhtelif yerlerinde devam ettiği anlaşılmaktadır. İkdam gazetesinin 25 Ocak 1905 tarihli haberine göre bir önceki sene tohum halinde olan çekirgelerin imha edilerek Rakka, Kilis ve Ayıntap kazalarında canlanmaları önlemişse de çöl tarafından bölgeye uçkun halinde gelen çekirgeler tarım arazilerini tahrip etmeye başlamışlardır. Bu sebeple icap eden tedbirlerin alınması için 30 bin kuruş tahsis edilmiştir.³⁵⁷ Yine aynı sene Malatya ve civarına musallat olan çekirgeler tarım arazilerine büyük hasar vermiştir. Ancak çekirgelerin verdiği zararın tespiti tam olarak yapılamadığından ihtiyaç duyulan para belirlenememiştir. Durum Mamüretülaziz vilayetinden Dâhiliye Nezaretine bildirilerek gerekli tedbirlerin alınması için Dâhiliye Nezareti Orman, Maadin ve Ziraat Nezaretine bildirmiştir.³⁵⁸ Bu bölgelerdeki toplumsal yapılanmalar çekirge ile mücadelede önemli bir yere sahiptir. Özellikle aşiret yapılanmasının olduğu Anadolu'nun doğu ve güney kesimlerinde aşiretler çekirge afetleriyle mücadelede önemli bir unsurdur. Diyarbakır vilayetinde meydana gelen çekirge afetinde çekirge imhası için bölgedeki milli aşireti ve Behram Paşa aşiretleri mahiyetinde bir bölük görevlendirilerek çekirgeler tamamen imha edilmiştir.³⁵⁹ Çekirge afetinin yaşandığı bölgelerde özellikle ahalinin tüm mesailerini bu işe ayırmaları başka işlerle meşguller ise bırakmaları talep edilmiştir. Diyarbakır ve

³⁵⁵ Asan, *a.g.m.*, s. 6.

³⁵⁶ BOA, *DH.MKT*, 966-45, 26 Mayıs 1321/8 Haziran 1905.

³⁵⁷ *İkdam*, Sayı 3815, 19 Zilkade 1322/25 Ocak 1905.

³⁵⁸ *İkdam*, Sayı 3966, 18 Rebiyülahir 1323/22 Haziran 1905.

³⁵⁹ BOA, *BEO*, 2635-197608, 18 Temmuz 1321/31 Temmuz 1905.

Mardin'deki 1886 senesi afetinde yol yapımında çalıştırılan bölge ahalisinin acilen çekirge imhası ile vazifelendirilmesi istenmiştir.³⁶⁰ Çekirgelerin sınır tanımaması bir bölgede meydana gelen istilanın uçkun halinde başka bölgelere de sirayet etmesine neden olmuştur. 1906 senesinde Hüdavendigâr sancağına tabi Emrudabad nahiyesi ve çevresine musallat olan çekirge, Aydın vilayetine bağlı Bergama kazası ve Ayazmend nahiyesi çevresinden uçkun halinde gelmiş, ancak afet çok ilerlemeden tamamen imha edilmiştir.³⁶¹ 1907 senesinde ise Adana vilayetine uçkun halinde gelen çekirgeler tamamen imha edilmiştir. Vilayetin Gülnar kazasına tabi Bardat, Gerzde ve Akova nahiyeleri ile Anamur kazasının Köşmer ve Kabukoğlu nahiyelerine külliyetli çekirge musallat etmiş, memurlar ve zaptiyeden oluşan bir komisyon ile bölge ahalisinin iş birliği sayesinde çekirgeler tamamen imha edilmiştir.³⁶² Gerekli tedbirlerin alınması ve mücadelenin etkin bir şekilde yürütülmesi için kurumlar arasındaki iletişim önem arz etmiştir. Nitekim söz konusu kaza ve nahiyelerdeki afet kapsamında Dâhiliye Nezareti tarafından Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti bilgilendirilerek tedbirlerin hızlı bir surette alındığı anlaşılmaktadır. Gerekli durumlarda Maliye Nezareti de masrafların karşılanması için duruma müdahil olabilmıştır.³⁶³ Mücadele kapsamında devlet kurumlarının olduğu kadar bölge halkının iş birliği de afetin süresini etkilemiştir. Sadece halkın mücadelesi yetersiz kaldığı gibi yönetimin imkânları da tek başına yetersiz kalmıştır.³⁶⁴ 1908 senesinde Milas ve Söke tarafında meydana gelen çekirge afetinde sadece bölge halkının afet ile mücadele etmesi, çekirgelerin imhasını zorlaştırdığından bölge yöneticileri ve Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti iş birliği kapsamında oluşturulan amele taburları ile çekirge tohumları ancak tamamen imha edilebilmiştir. Bu kapsamda bölgeye Ziraat Bankası aracılığı ile 500 bin lira verilmiştir.³⁶⁵ Aydın vilayetine bağlı Eşme ve Kula kazalarında ise yine aynı yıl çekirgeler uçkun haline gelerek ekili araziye tahrip etmiştir. Çekirgeler Kütahya

³⁶⁰ Asan, *a.g.m.*, s. 10.

³⁶¹ BOA, *DH.MKT*, 1088-57, Lef 1, 28 Mayıs 1322/10 Haziran 1906.

³⁶² BOA, *DH.MKT*, 1180-37, Lef 1, 11 Haziran 1323/24 Haziran 1907.

³⁶³ BOA, *DH.MKT*, 1180-37, Lef 4, 23 Haziran 1323/6 Temmuz 1907.

³⁶⁴ Mehmet Yavuz Erler, "*XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi*", s. 1395.

³⁶⁵ BOA, *BEO*, 3283-246168, 18 Mart 1324/31 Mart 1908.

tarafına ulaşarak Gediz kazasını istila etmiş, geniş bölgede oluşan afette memurlar görevlendirilerek ahalinin vazifelenmesi ile tamamen imha edilmiştir.³⁶⁶ Hüdavendigâr valiliğinin Dâhiliye Nezaretine verdiği raporda Sındırgı, Burhaniye ve Karahat nahiyelerindeki çekirgelerin de imha edildiği ifade edilmiştir.³⁶⁷ Çekirge afeti ile mücadelede halkın bölge yönetimi ile çözemediği konular, merkezi yönetim aracılığı ile çözülmeye çalışılmıştır. Ezine kazası ahalisinden Halil Efendi adlı bir kişi bölge kaymakamını üst makamlara şikâyet ettiği telgrafında kaymakamın çekirge afetinde yeterli gayreti göstermediği ve hatta afetin sona erdiğini düşündüğünden gerekli tedbirleri devam ettirmediğini belirtmiştir.³⁶⁸ Dâhiliye Nezareti, Biga Mutasarrıflığına gönderdiği yazıda Halil Efendinin şikayeti üzerine tahkikatın yapılması ve gerekli tedbirlerin çekirge nizamnamesi uyarınca alınması gerektiğini bildirmiştir.³⁶⁹ Bu şikâyet merkezi yönetim tarafından haklı bulunmuş ancak yapılan incelemede çekirge itlafında sığırcık kuşları sayesinde 2000 okka çekirgenin imha edildiği ve mahsulata çok fazla zarar vermediği anlaşılmıştır.³⁷⁰ Çekirge afetlerine yönelik bilgi veren bir diğer gazete de *Tasvir-i Efkar*'dır. Gazetenin 1915-1918 senesi nüshalarında çekirge afetinin yine Anadolu'nun muhtelif yerlerinde baş gösterdiği görülmektedir. Isparta'nın Uluborlu ve Tefenni kazalarında ortaya çıkan çekirge afetinde 99 bin 895 kıyye çekirgenin imha edildiği³⁷¹, diğer yandan Giresun'da baş gösteren çekirgelerin mahsulata oldukça zarar verdiği ve bölgede 10 bin okkadan fazla çekirge tohumu toplattırıldığı ifade edilmiştir. İzmir'den beş adet makine getirilerek sürfeleri topraktan çıkmak üzere olan çekirgelerin yakılması için çalışmalar başlatılmıştır.³⁷² Gazetenin 25 Şubat 1916 tarihli haberine göre İzmir vilayeti dâhilinde 379 bin 548 okka çekirge tohumu imha edilmiş ve 71 bin 528 dönüm çekirgeli arazi sürdürülmüştür.³⁷³ Adana'dan alınan bir telgrafa gazete yer vermiştir. Buna göre bölgedeki çekirge sürülerinin şimali şarkiden cenubu garp

³⁶⁶ BOA, *DH.MKT*, 1258-30, Lef 5, 2 Haziran 1324/15 Haziran 1908.

³⁶⁷ BOA, *DH.MKT*, 1258-30, Lef 7, 4 Haziran 1324/17 Haziran 1908.

³⁶⁸ BOA, *DH.MKT*, 2816-29, Lef 1, 4 Mayıs 1325/17 Mayıs 1909.

³⁶⁹ BOA, *DH.MKT*, 2816-29, Lef 6, 5 Mayıs 1325/18 Mayıs 1909.

³⁷⁰ BOA, *DH.MKT*, 2816-29, Lef 3, 14 Mayıs 1325/ 27 Mayıs 1909.

³⁷¹ *Tasvir-i Efkar*, Sayı 1365, 15 Şubat 1330/28 Şubat 1915

³⁷² *Tasvir-i Efkar*, Sayı 1434, 25 Nisan 1331/8 Mayıs 1915.

³⁷³ *Tasvir-i Efkar*, Sayı 1695, 11 Şubat 1331/24 Şubat 1916.

istikametine geçtiği görülmüştür.³⁷⁴ Gazetenin 25 Mart 1916 tarihli haberine göre Burdur'da meydana gelen afette yaklaşık iki aylık sürede 18 bin 1393 kıyye çekirge tohumunun imha edildiği³⁷⁵, Karahisar'da bir ayda 20 bin kıyye çekirge sürfesi imha edilmiştir.³⁷⁶ Tasfir-i Efkâr gazetesinin 30 Ocak 1917 tarihli haberinde büyük bir çekirge resmedilmiş ve halkın bu çekirgeye karşı küçültülerek çizilmesi halkın afet karşısındaki aciziyetini göstermiştir. Ziraat Nazırı Nesimi Bey'in mücadeledeki açıklamaları da yine bu yazıda vurgulanmıştır.³⁷⁷



Şekil 2.1: Çekirge Afetinde Halkın Mücadelesini Temsil Eden Bir Gazete Haberi (Tasvir-i Efkâr, Sayı 1997, 30 Ocak 1917.)

³⁷⁴ *Tasvir-i Efkâr*, Sayı 1710, 26 Şubat 1331/10 Mart 1916.

³⁷⁵ *Tasvir-i Efkâr*, Sayı 1725, 12 Mart 1332/25 Mart 1916.

³⁷⁶ *Tasvir-i Efkâr*, Sayı 1762, 18 Nisan 1332/1 Mayıs 1916.

³⁷⁷ *Tasvir-i Efkâr*, Sayı 1997, 17 Kanunusani 1332/30 Ocak 1917.

Osmanlı Devleti'nde yayın hayatına 1920 senesinde başlayan *Dersaadet* gazetesi de dönemi itibariyle Anadolu vilayetlerinin muhtelif yerlerindeki çekirge afetlerine dair önemli bilgiler vermektedir. Anadolu'nun bu farklı bölgelerinden bahisle gazetenin 20 Ekim 1920 tarihli "*Mülga çekirge mücadele heyetleri*" başlıklı haberinde birkaç seneden beri Anadolu vilayetlerini istila eden Fas çekirgelerinin imhası için ticaret nezaretince bu bölgelerde çekirge mücadele heyetleri teşkil edilmiştir. Mücadele kapsamında afetin önü kısmen alınmıştır. Aydın, Denizli, Manisa, Teke, Kale-i Sultaniye, sancaklarıyla Alaşehir kazasındaki mücadele heyetleri oluşturulmuş, diğer bölgelerdeki heyetler lağvedilmiştir. Son dönemlerde ise adı geçen bölgelerde çekirgelerden eser kalmamış olduğundan söz konusu heyetler ortadan kaldırılmıştır. Çekirge ile mücadele görevi bundan sonraki süreçte mahalli ziraat idarelerine devredilmiştir. Bu suretle ticaret ve Ziraat Nezareti bütçesinde önemli ölçüde bir tasarruf sağlanmıştır.³⁷⁸ Gazetenin 3 Kasım 1920 tarihli haberine göre İzmir ve civarında çekirge afeti meydana gelmiş, ticaret ve Ziraat Nezaretince bölgeye birçok alet ve edevat gönderilmiştir.³⁷⁹ Aynı dönemde Yalova'da baş gösteren çekirgelerin imhası için gerekli meblağ, havalename ile İzmit mutasarrıflığına gönderilmiştir.³⁸⁰

Çekirge afetlerine yönelik ifade edilen gazete haberlerinden elde edilen sonuçlara bakıldığında gerek bölgesel gerekse ulusal gazetelerde, mahalli ya da merkezi yönetimlerin belirli nizamnameler kapsamında büyük bir mücadele içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu mücadelede gazeteler halkın aydınlatılması, bilgilendirilmesi ve dahi vazifelendirilmesi amacıyla önemli bir yer tutmaktadır. Anadolu halkının özverili mücadelesi ve yönetimin gayretleri ile afetlerin süresi kısaltılabilmektedir. Çekirgelerin tohum halindeyken imha edilmesi, uçkun halinde imha edilmesinden daha kolay olduğundan bunların imhası noktasında özellikle ilkbahar ayları gazetelerin yoğun bir şekilde ilan ve haberlerine yer vermelerinde etkili olmuştur. Çekirgelerin genellikle ekili arazi üzerinde büyük hasara neden olması ahalinin kıtlık olayları ile karşı karşıya kalmasının başlıca nedenidir. Bu durum Anadolu'nun muhtelif yerlerinde iç göçlere

³⁷⁸ *Dersaadet*, Sayı 97, 20 Teşrinievvel 136/20 Ekim 1920.

³⁷⁹ *Dersaadet*, Sayı 111, 3 Teşrinisani 1336/3 Kasım 1920

³⁸⁰ *Dersaadet*, Sayı 115, 12 Teşrinisani 1336/12 Kasım 1920.

sebepler olurken merkezi idare afetin görüldüğü yerlere iâşe ve para yardımları yaparak bunu engellemeye çalışmıştır. Devlet, içinde bulunduğu ekonomik zorlukta dahi her dönemde çekirge afetinin olduğu yerlere ulaşmaya çalışmıştır.

Anadolu'nun birçok farklı bölgesinde çekirge afetinin görüldüğü ve bu bölgelerden Aydın vilayeti ve çevresi en çok etkilenen yer olduğu çalışmanın şimdiye kadar ki seyrinden de anlaşılmaktadır. Ek-3'te Aydın vilayeti dâhilinde yer alan Denizli, İzmir, Saruhan ve Aydın merkez sancağına tabi bazı kaza ve nahiyelerde 1850-1898 seneleri arasında yaşanan çekirge afetleri gösterilmiştir.

Aydın vilayeti ve vilayete bağlı kaza ve nahiyelerde 1850-1898 yılları arasında Ödemiş, Turgutlu, Urla, Kelas, Selendi, Çeşme, Birgi, Bozüyük, Eşme, Kula, Manisa, Tire, Kuşadası, Alaçatı, Denizli, Karşıyaka, İzmir, Menemen olmak üzere birçok bölgede çekirge istilaları meydana gelmiştir. Bu dönemlerde bölgenin arpa, buğday ve pamuk gibi tarım ürünlerinin üretiminde önemli ölçüde düşüş meydana gelmiştir. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde 1863 senesine ait tarım ürünlerinde meydana gelen hasarlar Ek-4'te gösterilmiştir.

Aydın vilayeti dâhilindeki Denizli, Aydın, Saruhan ve İzmir sancaklarına tabi ve tabloda isimleri zikredilen kazalarda, çekirge afeti 19. yüzyılın ikinci yarısında çok fazla yaşanmıştır. Çekirgelerin tarım alanları üzerindeki tahribatı, afet sürecinde bölge mahsullerinin neredeyse tamamının zayı olmasından anlaşılmaktadır. Osmanlı ihracatında önemli yer tutan arpa, buğday, pamuk, tütün, darı ve susam gibi mahsullerin önemli kısmının bu bölgelerden karşılanması, ülke ekonomisini de derinden etkilemiştir. İhracatın söz konusu yıllarda oldukça zarar gördüğüne dair *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)* adlı çalışma önemli veriler sunmaktadır. Nitekim 1872 senesi ticaret raporunda konsolos Cumberbatch, o seneki tarım ürünlerindeki hasarın çekirge, fare ve kuşların sebep olduğu tahribata bağlamış, hükûmetten alınacak yardımlarla sorunun çözülebileceğini ileri sürmüştür.³⁸¹ Konsolos Denni'nin 1877-1881 senesi ticaret raporunda çekirgelerin yedi yıl zarfında Küçük

³⁸¹ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)*, İzmir Ticaret Odası Yayınları, 1998, s. 35.

Asya'yı kötü etkilediğini ifade ederek buğday, arpa, fasulye ve mısır üretiminin düşmesine bağlı olarak hem ihraç edilemediğini hem de iç tüketimi karşılayamadığını iddia etmiştir. Buna karşın 1881 senesinde üretimin çekirgelerin kaybolmasına bağlı olarak arttığına yer vermiştir. Denni, raporunda 1881'de çekirge probleminin bittiğinden hasadın çok iyi olduğunu ticaret dengesinin artık Osmanlı'nın lehine olacağını vurgulamıştır.³⁸² Konsolos Denni raporunda ayrıca *"...Çekirgelerden en çok etkilenen bölgelerde, vatandaşlar yetkililer tarafından çekirgelerin yok edilmesi çalışmalarına katılmaya zorlanmışlardır. 1880 ve 1881 ilkbaharında tarlalar, bahçeler ve yollar bu böceklerle resmen kararmışlardır. Bu böcekler aynı yöne hareket etmişler ve insanın attığı her adımda önüne çıkmışlardır. Sonra onlarla oldukça kolay mücadele edebilecek bir zaman gelmiştir ve Mithat Paşa'nın kısa ama enerjik idaresi altında çok şey yapılabilmektedir. Mithat Paşa İzmir'deki her haneden belli ağırlıkta ölü çekirge sunmalarını istemiştir. Çiftçiler küçük ordular halinde küçük böcekleri toplayıp, torbalara doldurup sonra yakmışlardır. Ancak Mayıs ve Haziran'da bu hayvanların kanatları tamamen geliştiğinde onları yok etme çabaları tamamen boşuna olmuştur. Çekirgeler hiç sonu olmayan bulutlar halinde her yeri kaplamışlardır ve önlerine çıkan her şeyi yok etmişlerdir. Temmuz 1881'de birdenbire çekirgeler ortadan yok olmuştur. Güçlü bir doğu rüzgârı onları karadan denize itmiştir. 1882'de ise bu hayvanların tamamen yok olduğu söylenemez ama ülke az miktarda hayvanların saldırısından etkilenmiştir. Sonuç olarak bol miktarda hububat hasadı yapılmıştır..."* ifadelerini kullanarak bölge tarımında çekirge afetinin ne derece zarar verdiğini, halkın ve yerel yöneticilerin özverili çalışmaları ile afetin etkisinin azaltıldığını ve üretimin yeniden arttığını savunmuştur.³⁸³ Pamuk üretiminin çekirge yüzünden 1878 senesinden itibaren ciddi bir zarar gördüğü ve böylece 1879 yılı ihracatının 18.400 balyaya düştüğü yine konsolos Dennis'in 1882-1885 yılları arasındaki İzmir ticaret raporlarında yer almıştır.³⁸⁴ Konsolos Dennis, 1881'deki çekirge problemi nedeniyle verimin az olması sonucu 1882'de büyük miktarda unun Fransa ve Rusya'dan ithal edildiğini ifade

³⁸² İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti, s. 57.

³⁸³ İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti, s. 75.

³⁸⁴ İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti, s. 79.

etmiştir. Ayrıca bu büyük tedarik sonucunda fiyatların düştüğünü, 1884 ve 1885'te üretim fazla olunca, sadece az miktarda iyi kalite un ithal edildiğini ve fiyatların arttığını vurgulamıştır.³⁸⁵ Konsolos Dennis raporundaki tarımsal üretim hakkında ‘...Benim konsolosluk bölgemdeki tarım 1881'den beri çekirgeden etkilenmemiştir. Ancak bu hayvanların yarattığı zarar bazı ürünleri 1882 ve 1883 senelerinde etkilemeye devam etmiştir. Bu nedenle çiftçiler çekirge döner korkusuyla ekim yapmaktan korkmaktadırlar. 1882'den beri ülkede bol miktarda hasat olmuştur...’ ifadelerini kullanmıştır.³⁸⁶ Bu ifadeler halkın çekirge kâbusu nedeniyle tarımsal üretimin devamı noktasında da oldukça etkilendiğini göstermektedir. İngiliz konsoloslar bu raporları ile Osmanlı Devleti'nde tarım ürünlerinin ithalatta son derece önemli yer tuttuğunu izah etmektedir.

Anadolu coğrafyası içinde çekirge afetleri oldukça geniş bir sahayı etkisi altına almasına rağmen mümkün olan en kısa sürede alınan gerekli tedbirle afete karşı toplum psikolojisini olumlu yönde etkilemiştir. Çekirge afetlerinin kutsal kitaplarda da tanrının bir cezalandırma yöntemi olarak belirtilmesi halkı afete karşı mücadele ederken motive etmiştir. Tevrat'ta çekirge afetinin Mısır halkına gönderilen altıncı afet olarak nitelendirilmesi, İncil'de çekirgelere yeryüzündeki bitkilere değil, insanlara işkence yapmaları için musallat edildiği, Kuran-ı Kerimde ise afetin Firavun halkına gönderilen ikinci afet olarak bahsedilmesi, çekirge afetine toplumun inanç nazarıyla bakıp mücadele azmini tetiklemiştir.³⁸⁷ Aydın ve Denizli taraflarını istila eden çekirge afetleri, Böcüzade Süleyman Sami'nin Isparta Tarihi adlı eserinde toplumsal ve dini bağlamda değerlendirilmiştir.³⁸⁸ Süleyman Sami bu eserinde Isparta ahalisinin 1877 senesinde Aydın, Denizli ve Isparta taraflarında meydana gelen çekirge afetini Isparta mutasarrıfı

³⁸⁵ İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti, s. 83.

³⁸⁶ İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti, s. 85.

³⁸⁷ Bilal Yıldız, ‘XIX. Yüzyıl Başlarından XX. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar (1800-1920) Denizli Çevresinde Yaşanan Çekirge İstilaları ve Yapılan Mücadele Çalışmaları’, İstem, Yıl:11, Sayı:22, 2013, ss. 69- 94

³⁸⁸ Satılmış, a.g.t, s. 195.

Alim Paşa'nın içki müptelası ve çengi oynatarak aleni bir günahın içinde olmasına bağlamıştır.³⁸⁹

Afetlerin doğudan batıya birçok farklı alanları etkilemesi, merkezi hükûmeti her ne kadar zor duruma düşürse de alınan tedbirlerin uygulamadaki pratikliği ve çözüm odaklı olması afete karşı önemli bir ivme kazandırmıştır. Bazı dönemlerde yaşanan aksaklıklar veya bireysel hatalar, çekirge mücadelesinde devleti zor duruma soktuğu da olmuştur. Nitekim mahalli önlemlerdeki aksaklık ile nitelikli ve bilgili mücadele ekiplerinin olmayışı yaşanan olumsuzlukların temel nedeni olmuştur. Ancak ülke genelinde birliğin sağlanabilmesi için ulusal kanunnamelere ihtiyaç duyulmuştur. Bu da Osmanlı merkezi idaresinin 20. Yüzyıl'da ortaya koyduğu bir çalışma olmuştur. II. Meşrutiyet öncesinde çekirge mücadelesiyle ilgili talimatnameler çıkarılmıştır. Bu talimatnamelerde çekirgelerin bıraktıkları yumurtaların nasıl toplanacağı, çekirge kurtçuklarının ne şekilde imha edileceği ve çekirge istilasıyla ilgili ihbarların kimler tarafından ne şekilde yapılacağı anlatılmıştır.³⁹⁰ Batı Anadolu bölgesi dışında diğer bölgelerde de yaşanan afetler, yıllarına göre afetin hangi bölgede meydana geldiği, imha edilen çekirge miktarı ve verilen mücadelenin özeti genel olarak Ek-5'te gösterilmiştir.

2.2.4. Kıbrıs Adası ve Osmanlı Avrupası'nda Meydana Gelen Çekirge Afetleri

Osmanlı Devleti, Doğu Akdeniz'de hâkimiyet kurma sürecinde, Kıbrıs stratejik bir konumda olduğundan bölgenin fethi için 16. yüzyılda Venediklilerle mücadele etmiştir. Venediklilerin elindeki bölge Lala Mustafa Paşa'nın gayretleri ile 1571 senesinde fethedilmiştir.³⁹¹ Fetih sonrası bölgenin kontrolü sağlanmış, Lefkoşa merkezli beylerbeyliği statüsü oluşturularak Osmanlı Doğu Akdeniz'de önemli bir avantaj

³⁸⁹ Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Tarihi (1330/1914)*, s. 597.

³⁹⁰ Çavuş, *a.g.m.*, s. 60.

³⁹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "*Osmanlı Tarihi, III/I*", Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. bs., Ankara, 1988, s. 10–14.

sağlamıştır.³⁹² Fetih sonrası 307 sene Osmanlı yönetiminde alan bölge 1878 senesinde İngilterenin sömürmesine bırakılmıştır. İngiliz büyükelçi Henry Layard vasıtasıyla İngilizler 23 Mayıs 1878’de Osmanlı Devleti’ne verdiği bu ultiatomda; Kıbrıs’ın işgal ve idaresinin kendisine verilmesini istemiştir. Kıbrıs’ın İngiltere’ye verilmemesi durumunda ise Osmanlı Devleti’nin parçalanabileceği tehdidinde bulunmuştur.³⁹³ 12 Temmuz 1878’de Amiral Lord John Hay, Kıbrıs’ı İngiltere adına teslim almıştır. Daha sonra Ada’nın ilk İngiliz yöneticisi Sir Garnet Wolsely, 22 Temmuz’da görevine başlamıştır.³⁹⁴

Kıbrıs’ta çekirge afetleri kapsamında bölge önemli ölçüde zarar görmüştür. Kıbrıs adasında 1845 senesinde ortaya çıkan çekirge afeti 1869 yılına kadar belirli sürelerle devam etmiştir. Çekirge yumurtaları halka toplattırılmış, hâsıl olan masraflar Hazine-i Amire tarafından karşılanmıştır.³⁹⁵ Mücadelede halkın katılımını sağlamak amacıyla dini liderlerin desteğini alma, toplumsal seferberlik gibi çabalar hükûmet tarafından organize edilmiştir. 1866-67 senelerinde çekirge yumurtalarının toplanmasında daha etkin olabilmek amacıyla oluşturulan komisyonlarda ilk defa 15-60 yaş aralığındaki erkek nüfus dâhil edilmiştir. Kişi başı birer ölçek (30 okka) çekirge toplatılması zorunluluğu getirilmiştir.³⁹⁶ 1845- 1868 seneleri arasında Kıbrıs adasında berili yıllarda meydana gelen bu afetler nedeniyle bazı durumlarda vergi muafiyeti getirilmiştir. Bu durum hazineye oldukça külfet olmuştur. Çekirge ile mücadelede Kıbrıs halkı Müslim ve Gayrimüslim birlikteliğinde çalışmış, bu durum hükûmet görevlileri nezaretinde yürütülmüştür. Çekirge afeti Kıbrıs adasında bazı dönemlerde göçlere de sebebiyet vermiştir.

³⁹² Yusuf Sarıay-Hacı Osman Yıldırım, ‘‘Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)’’, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 17–18.

³⁹³ Fahir Armaoğlu, ‘‘19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)’’, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 534–535

³⁹⁴ Zafer Çakmak, ‘‘Kıbrıs’tan Anadolu’ya Türk Göçü (1878–1938)’’, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 14(36), 2008, ss. 201-223.

³⁹⁵ Erler, *a.g.m.*, s. 196.

³⁹⁶ Erler, *a.g.m.*, s. 198.

1865 senesinde Kıbrıs'ta meydana gelen çekirge afetinde gayrimüslim köylerde çekirge imhası için bir alet icat edilmiş, Metail Efendi bu icadın ekser mahallerde kullanılmasını merkezi hükûmetten talep etmiştir. Ayrıca bu icat sayesinde bölgede bir milyona yakın çekirgenin imha edildiği görülmüştür. Bu icadın bölgedeki 16 köyde kullanılması ile çekirge istilasından tamamen kurtulduğu anlaşılmıştır.³⁹⁷ Kıbrıs ceziyesinde 1876 senesinde görülen çekirge mücadelesinde bölge tarımı oldukça zarar görmüştür. Magosa, Girne ve Tuzla kazaları ile Mafe, Değirmenlik, Lefke, Mesarabe ve Karyas köylerinde bir önceki seneden kalan çekirge tohumları yeniden canlanmıştır. Kıbrıs'ta oluşturulan komisyon nezaretinde bölgedeki Müslüman ve Gayrimüslim ahaliden mücadele ekipleri oluşturularak bez ve kireç malzemeleri ile çekirgeler imha edilmiştir. Çekirge kıyyesi için 25-30 kuruş ödenecektir. Mücadele kapsamında adada 3018 kıyye çekirge imha edilmiş ve bunun için 74 bin 538 kuruş sarf edilmiştir.³⁹⁸ Afetin def'inde üstün gayretleri görülen Magosa kaymakamı Arif Bey ile Belediye reisi Naim Efendiye taltifen dördüncü ve beşinci rütbeden mecidiye nişanı verilmiştir.³⁹⁹ 1877 senesinde devam eden çekirge afeti kapsamında gerekli masrafların karşılanmasına yönelik ödenen 100 bin kuruşa ek olarak 200 bin kuruşa daha ihtiyaç duyulmuştur. Bu meblağın karşılanması için ilgili nezaretlerce çalışmalar sürdürülmüştür.⁴⁰⁰ Çekirge afetinde her yerde olduğu gibi adada da maddi sorunlar en çok yoran husus olmuştur. Arşiv vesikalarından anlaşıldığına göre mahalli idareciler çekirgelerin imhası için kullanılacak aletler ve mücadele ekipleri, komisyonlar ve daha birçok masrafın karşılanması için yoğun bir gayret sarf etmişlerdir. Merkezi yönetim ise bu ihtiyaçların ancak bir kısmını karşılayabilmiştir. Nitekim afetin yaşandığı bölgede vergi muafiyetlerinin de uygulandığı dikkate alındığında maddi zorlukların boyutu daha da iyi anlaşılacaktır. Kıbrıs Adasında 1878 senesinde yaşanan afette çekirge mücadelesi için 30 bin kuruş talep edilmiştir. Yerel yönetim, ilgili talebinde özellikle çekirge tohumlarının imhasının, gelecek yıl yaşanması muhtemel afetin önüne geçmek için

³⁹⁷ BOA, *HR.TD*, 447-59, 24 Rebiyülahir 1282/16 Eylül 1865.

³⁹⁸ BOA, *İ. DH*, 725-50606, 3 Mayıs 1292/15 Mayıs 1876.

³⁹⁹ BOA, *İ. DH*, 725-50606, Lef 4, 12 Cemaziyülevvel 1293/5 Haziran 1876.

⁴⁰⁰ BOA, *İ. ŞD*, 34-1666, 5 Nisan 1293/17 Nisan 1877.

önemli olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁰¹ Kıbrıs Adasının İngiliz yönetimine geçtiği dönemde adada meydana gelen çekirge istilasına karşı yapılan mücadele yöntemleri Mr. S. Brown'un raporunda sunulmuştur. Brown raporunda Nicosia, Famagusta Larnaka, Papho ve Kyrenia'da çekirge ile mücadelede 26 bin çukurun kazıldığını ve milyonlarca çekirgenin itlaf edildiğini belirtmiştir.⁴⁰² *The Cyprus Gazette'nin* 1882 senesinde ''çekirge imha yönetmeliği'' başlığında verilen haberde daha önceki dönemlerde uygulanan yönetmelikte değişiklik yapılarak çekirge imha giderleri o yılın içindeki kar ve kazançlardan sağlanacak ve bunları oluşturulacak yeni bir komisyon takip edeceği bilgisi yer almıştır.⁴⁰³ Londra sefaretinden hariciye nezaretine gönderilen yazıya göre; 1884 senesinde Kıbrıs'ta meydana gelen çekirge afetinde çekirge tohumu bulunan yerler birkaç bölüme ayrılmış, her bölümde 1398 amale görevlendirilmiştir. Çinko yöntemi ile 60 milyon çekirge imha edilmiştir. Afet ile mücadele kapsamında 14 bin 756 lira tahsis edilmiştir.⁴⁰⁴ 1885 senesi mücadelesinde daha önce çekirge imhasında çalışmış olan kişilerin bu yıl da mücadeleye katılmaları ve müracaatları Lefkoşa'daki hükümet ofisine yapmaları istenmiştir.⁴⁰⁵

Osmanlı Avrupası'nda çekirge istilaları Selanik başta olmak üzere, Tepedelen, Pogon, Koniçe, Priştine, İştıp, Serfice, Drama, Kelemeriye, Bulgaristan, Kesendire, Varna ve birçok sancak, kaza ve nahiyede meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti bu afetlere karşı önlemler alarak afetin önünü almıştır. 1889 senesinde İştıp kazasında meydana gelen çekirge afetinde tarım alanlarına büyük zarar veren çekirgeler ve tohumları titiz bir çalışma ve nizamname kuralları gereğince imha edilmiştir. Kosova valiliğinin mücadele kapsamında dikkatli ve itina ile yürüttüğü süreçten başarılı bir netice alınmıştır.⁴⁰⁶ Priştine kazası dâhilinde yer alan Behartin, Dubirup, Kozmin, Parila, Beluçiftçe, Hasköy ve Dırakoca köylerinde çekirgeler uçkun haline gelerek tarlaları zayi etmiştir. Kosova valisi Tevfik Paşa nezaretinde yürütülen çalışmalarda

⁴⁰¹ BOA, *İ.MMS*, 59-2748, 14 Cemaziyülevvel 1295/16 Mayıs 1878.

⁴⁰² Mr. S. Brown, *Locust Campaign Of 1884*, ss. 1-13.

⁴⁰³ *The Cyprus Gazette*, Sayı 96, No. 3, 20 Aralık 1882, s. 248.

⁴⁰⁴ BOA, *HR.SYS*, 901-41, 8Eylül 1300/20 Eylül 1884.

⁴⁰⁵ *The Cyprus Gazette*, Sayı 157, No. 7, 14 Şubat 1885.

⁴⁰⁶ BOA, *DH.MKT*, 1633-40, 17 Haziran 1305/29 Haziran 1889.

çekirgelerin imhası mümkün olabilmiştir.⁴⁰⁷ 1890 yılında Kıbrıs'ta hükûmet baş sekreteri Farren Walk'ın talimatıyla pamuk ve liman işletmelerinden çekirge vergisi altında alınacak masrafın mücadelede kullanılacağı belirtilmiştir.⁴⁰⁸ İngiltere hükûmeti bölgedeki çekirge afetleri ile mücadelede en etkili yolun çekirge ve tohumlarını halka ücret karşılığında toplattırması olduğunu iddia etmiştir. Nitekim gazete bu yolla hükûmet yetkililerinin aldığı kararları, çekirge ve yumurtalarının ne kadar ücretle ve hangi komisyonlara teslim edileceğini yazarak halka duyurmuştur. Gazetenin 16 Şubat 1894 tarihli haberinde komisyonların, çekirgeleri Pazartesi, Çarşamba ve Cuma günleri sabah yediden öğleye kadar teslim alacağını belirtilmiştir. Çekirge toplama fiyatlarının 10 Mart'a kadar 200 kuruştan alınacağı, teslim eden kişilerin makbuz karşılığında ödemelerini alacakları ifade edilmiştir. Ödemelerin ise sadece komisyon memurlarından yapılacağı duyurulmuştur.⁴⁰⁹ Çekirge yumurtalarının ise belirli saatlerde komisyonlara teslim edilebileceği, taş ve topraklardan temizlendikten sonra komisyon memurlarınca teslim alınacağı belirtilmiştir.⁴¹⁰ Osmanlı Avrupası ve Kıbrıs adasına dair *İkdam* gazetesi de çekirge afetlerinin seyri hakkında önemli veriler sunmuştur. Gazetenin 2 Haziran 1895 tarihli haberinde; Selanik vilayetine bağlı Kesendire kazasının Devbirulu ve Devatlı köylerinin tarım alanlarına musallat olan çekirgelerin imhası hakkında gerekli tedbirlerin alınmasıyla 2 bin 45 kıyye çekirgenin toplattırıldığı yazılmıştır. Yenice kazasına tabi Elhava, Sülkâli, Çaşöz, Radamir, Armutçu ve Piroluk köylerinde çekirgelerin henüz uçkun haline gelmediğinden bahisle bunların bir an evvel imhası için memurlar ve ahalinin vazifelendirildiği öne sürülmüştür.⁴¹¹ 1896 senesinde Tepedelen, Pogon, ve Koniçe kazalarında meydana gelen afette Yanya valiliği tarafından merkezi hükûmetten 5500 kuruş talep edilmiş ancak afetin daha fazla alanı etkisi altına almasına bağlı olarak bu talep 10 bin kuruşa çıkarılmıştır.⁴¹² Aynı yıl Selanik valiliğinden Orman, Maadin ve Ziraat Nezaretine gönderilen 15 Mayıs 1896 tarihli telgrafta; çekirge zuhur

⁴⁰⁷ BOA, *DH.MKT*, 1636-35, 25 Haziran 1305/7 Temmuz 1889.

⁴⁰⁸ *The Cyprus Gazette*, Sayı 305, No. 867, 24 Ocak 1890.

⁴⁰⁹ *The Cyprus Gazette*, Sayı 431, No. 2376, 16 Şubat 1894.

⁴¹⁰ *The Cyprus Gazette*, Sayı 455, No. 2513, 3 Temmuz 1894.

⁴¹¹ *İkdam*, Sayı 304, 8 Zilhicce 1312/2 Haziran 1895.

⁴¹² BOA, *BEO*, 783-58675, 9 Mayıs 1312/21 Mayıs 1896.

eden köylerde ahalinin mücadele kapsamında görevlendirildiği, ancak her köyden ücretli amele temini yapılamadığından gerekli tedbirlerin alınması gerekliliği belirtilmiştir.⁴¹³ 1896 senesinde Selanik vilayetinin ekser mahallerinde çekirgeler baş göstermiş, ahalinin toplayabileceği miktardan fazla çekirge olması nedeniyle mücadele zor duruma girilmiştir. Vidin kazasında da aynı durum geçerli olmuş, çekirgenin büyük hasarlara yol açmaması için ahali büyük çaba göstermiştir.⁴¹⁴ Aynı süreçte bu kez Selanik vilayetine bağlı Kelemeriye kazasında çekirge zuhur etmiş ve 40 bin kıyye çekirge imha edilmiştir.⁴¹⁵ Gazetenin 26 Kasım 1896 tarihli haberinde ‘‘Kıbrıs’ta çekirge’’ başlığı ile Kıbrıs adasında çekirgelerin araziye istila ettiği, binlerce çekirgenin imha edilmesine rağmen azalmadığından bahsedilmiştir. Hükûmet yetkilileri çekirgelerin tamamen imhası için birçok yola müracaat etmiştir. Bu sebeple ücretli ve daimî ameleler tayin edilmişse de netice alınamamıştır. Mücadele kapsamında 20 bin frank masraf edilmiştir. Fakat bu tedbirlere rağmen çekirgelerin önü alınmadığı gibi afetin 1897 senesini de etkisi altına alacağı ifade edilmiştir.⁴¹⁶ 1898 senesinde Kelemeriye kazasındaki afette kazanın birçok bölgesinde tarım arazileri arpa ve çavdar tamamen zayi olmuştur.⁴¹⁷ 1898 senesi afetinin etkileri 1900 yılında da kendini göstermiş, Kelemeriye kazasında önceki yıllarda çekirgelerin bıraktıkları tohumların canlanması ile tarım arazileri zayi olmuştur. Ziraat Müfettişliğinin ifadesi üzerine Ziraat Nezaretince bölgeye gerekli tahsisat yapılmıştır.⁴¹⁸ Kelemeriye kazasında türeyen bu çekirgelerin imhası için Selanik vilayetince görevlendirilen ziraat müfettişi Vitalyis Efendi nezaretinde, mücadele kapsamında üç dört bin kıyye çekirge toplanmıştır. Ancak Kesenderiye kazasındaki çekirgelerin daha çok olduğundan bahisle günlük iki bin kıyye çekirge toplanabilmiştir. Çekirgenin kıyyesi için belirlenen 2 kuruş, çekirgenin bir hayli fazlalığına bağlı olarak bir kuruşa düşürülmüştür.⁴¹⁹ Selanik ve Kelemeriye’deki çekirgelerin imhası için Ziraat Bankası şubesinden 150 bin kuruşun kullanılmasına izin

⁴¹³ BOA, *BEO*, 786-58909, 19 Mayıs 1312/31 Mayıs 1896.

⁴¹⁴ *İkdam*, Sayı 707, 26 Muharrem 1314/7 Temmuz 1896.

⁴¹⁵ *İkdam*, Sayı 716, 6 Safer 1314/17 Temmuz 1896.

⁴¹⁶ *İkdam*, Sayı 848, 20 Cemaziyülahır 1314/26 Kasım 1896.

⁴¹⁷ *İkdam*, Sayı 1377, 21 Zilhicce 1315/ 13 Mayıs 1898.

⁴¹⁸ *İkdam*, Sayı 2035, 1 Zilkade 1317/2 Mart 1900.

⁴¹⁹ *İkdam*, Sayı 2154, 2 Rebiyülevvel 1318/29 Haziran 1900.

verilmiştir.⁴²⁰ Bölgede devam eden afette Selanik'teki çekirgeler tamamen imha edilmesine rağmen Kesendire kazasında çekirgelerden 30 bin kıyye toplattırılmıştır. Ancak Ziraat Bankasının ödemeyi geç yapması mücadeleyi aksatmıştır. Buna bağlı olarak çekirgeler kanatlanmış ve imhaları zorlaşmıştır. Kanatlanan çekirgeler ancak geceleri imha edilebilmiştir. Ayrıca çekirgeler kanatlanmadan evvel 200 çekirge bir dirhem geldiği halde kanatlandıktan sonra 5 çekirgenin sadece 1 dirhem geldiği yine gazetenin 2168 numarası sayısında ifade edilmiştir.⁴²¹ Ziraat müfettişi Vitalis Efendi nezaretinde Kesendire kazasında 40 bin kıyye çekirge toplanıp imha edilmiştir. Çok az miktarda kalan çekirgeler ise kanatlanarak denize doğru uçmuştur.⁴²² Çekirge afeti 1901 senesini de meşgul etmiştir Kelemeriye kazasına bağlı Zimbat köyünde tarım alanlarını mahveden çekirgelerin imhası için de bu sene 100 bin kuruş tahsis edilmiştir.⁴²³ 1901 yılında Kıbrıs'a çok yağmur yağmadığından çekirge istila etmiştir. Bu yıl çekirgenin kıyyesine 15 kuruş verilmektedir. Fiyatın bu kadar düşük olması çekirgelerin imhasını zorlaştırmıştır. Geçen yıl kıyyesine 60 kuruş verilmiş olması hasebiyle mevcut düşüş çekirgelerin toplanmasını geciktirmiştir.⁴²⁴ Aynı sene Kelemeriye kazasındaki mücadelede çekirgelerin imhası için 300 liranın ödenmesine izin verilmiştir. Civar köylerden görevlendirilen amelelere kıyyesi ikişer kuruştan çekirge toplattırılmıştır. Bu kapsamda dört beş gün zarfında henüz tohumdan yeni çıkmış haliyle kanatlanmamış çekirgeden 10 bin kıyye toplattırılmıştır. Çekirgelerin kanatlanması halinde bu sayının 100 bin kıyye olacağından çekirgelerin bir an evvel toplattırılmasının önemi ortaya çıkmıştır.⁴²⁵ 5 Haziran 1901 tarihine kadar Kesenderiye kazasında toplam 5 bin 350 kıyye çekirge imha edilmiştir.⁴²⁶ Gazetenin 6 Temmuz 1902 tarihli "*Bulgaristan ve Rumeli-i Şarki Havadis-i*" başlıklı haberinde Varna tarafında türemiş siyah çekirgelerin bağ, bahçe ve tarım alanlarına ciddi zarar verdiği, bölge ahalsinin çekirgelerin imha

⁴²⁰ *İkdam*, Sayı 2158, 6 Rebiyülevvel 1318/3 Temmuz 1900.

⁴²¹ *İkdam*, Sayı 2168, 16 Rebiyülevvel 1318/13 Temmuz 1900.

⁴²² *İkdam*, Sayı 2175, 23 Rebiyülevvel 1318/20 Temmuz 1900.

⁴²³ *İkdam*, Sayı 2429, 10 Zilhicce 1318/31 Mart 1901.

⁴²⁴ *İkdam*, Sayı 2474, 25 Muharrem 1319/15 Mayıs 1901.

⁴²⁵ *İkdam*, Sayı 2476, 27 Muharrem 1319/17 Mayıs 1901.

⁴²⁶ *İkdam*, Sayı 2497, 19 Safer 1319/7 Haziran 1901.

edilmesi için görevlendirilmesine rağmen istilanın önlenemediği yazılmıştır.⁴²⁷ Kıbrıs adasında 1907 senesinde meydana gelen çekirge afetinde *The Cyprus Gazette* gazetesi; komisyonlar tarafından, gün doğumu ile gün batımı arasında belirlenen saatlerde çekirgelerin toplanacağı, çekirge için ödenecek fiyatın ise çekirge toplama merkezlerinin açılacağı zaman duyurulacağı belirtilmiştir.⁴²⁸ Gazetenin 14 Nisan 1908 tarihli haberinde ‘...Yalnızca yabancı maddelerden arındırılmış taze çekirgeler kabul edilecek ve herhangi bir merkeze çekirge teslim eden her kişi, çekirgelerinin sorumlu tartıcı tarafından uygun şekilde tartıldığından ve bunun için basılı bir makbuz aldığından emin olacaktır. Bu makbuzun temsil ettiği para, ibraz edildiğinde ödeme görevlileri tarafından ödenecektir. Ödeme görevlileri en az dört günde bir merkezleri ziyaret edecek ve makbuz sahipleri ödeme görevlilerinin beklenebileceği tarihi çekirge görevlilerinden öğreneceklerdir...’⁴²⁹ denilerek mücadelenin seyri ödeme planı izah edilmiştir.

1909 senesinde Yenice kazasına bağlı Çernarika köyünde meydana gelen afette çekirgeler sineklere benzetilmiştir. Yenice kaymakamlığından merkeze gönderilen telgrafta; çekirgelerin sürüler halinde adeta sinek halinde ilerlediğine ve bunların imhası için çalışıldığına yer verilmiştir.⁴³⁰ Aynı sene Osmanlı Avrupası’nda farklı bölgelerde de çekirge afetleri görülmüştür. Zira Serfice civarı ile Alasonya kazasına bağlı Dömenik köyü ve çevre köylerde çekirge zuhur etmiştir. Çekirgeler bölgeye büyük bir zarar verdiğinden memur ve ameleler sevk edilmiştir. Bu görevlilerin masrafları Manastır bankasından sağlanmıştır. Manastır valisi Fahri Paşa, Selanik Rumeli Vilayeti Müfettişi-i Umumiliğine verdiği bilgide çekirgelerin bölge tarımına verdiği zararı ifade etmiştir. Bölge ahali ile birlikte verilen mücadelede masrafların Ziraat Bankası aracılığı ile yapılması kararlaştırılmıştır.⁴³¹ Aynı yıl Yanya vilayetini etkisi altına alan çekirgelerin itlafi için gerekli tedbirler alınmıştır. Mücadele için gerek duyulan 10 bin 330 kuruş,

⁴²⁷ *İkdam*, Sayı 2791, 3 Rebiyülevvel 1320/6 Temmuz 1902.

⁴²⁸ *The Cyprus Gazette*, Sayı 884, No. 8541, 10 Nisan 1907.

⁴²⁹ *The Cyprus Gazette*, Sayı 914, No. 9073, 14 Nisan 1908

⁴³⁰ BOA, *TFR.I.SL*, 208-20768, 14 Rebiyülahir 1327/5 Mayıs 1909.

⁴³¹ BOA, *TFR.I.MN*, 189-18881, 28 Nisan 1325/10 Haziran 1909.

merkezi hükûmetçe ödenmiştir.⁴³² 1916 senesinde gerek Kıbrıs gerekse Osmanlı Avrupası dahilinde meydana gelen afetlerde Osmanlı yönetimi gerekli tedbirleri alarak afetin daha fazla alana yayılmasını ve süresinin uzamasını engellemeye çalışmıştır.⁴³³ Kıbrıs ceziresi ve Osmanlı Avrupası coğrafyalarında meydana gelen afetlerde de en önemli sorun şüphesiz masraflar olmuştur.⁴³⁴ Selanik ve daha birçok yerde bu sebeple mücadelenin aksadığı anlaşılmaktadır. İngilizlerin Kıbrıs idaresi sırasında bölgedeki çekirge afetlerine yönelik farklı vergi dilimleri oluşturmaları afetin seyrini kolaylaştırmıştır. Ancak Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu zorlu ekonomik koşullar nedeniyle bu mücadeleyi hızlı bir şekilde sürdürememiştir. Afet yönetimi, her zaman devletlerin ekonomik gücüyle doğrudan ilgili olduğu gibi devletlerin maliyesini de doğrudan etkileyebilmiştir. Burada en önemli mesele, doğal afetlere yönelik alınan tedbirlerin ekonomik güç ile desteklenmesi olmuştur. Bu bölgelerde meydana gelen afetler dair genel bilgiler Ek-6'da ifade edilmiştir.

Kıbrıs, afetin en yoğun yaşandığı bölge idi. Bunun temel nedeni ise bölgenin çekirgelerin yaşam alanlarına yakın olması ve buraya uçkun halinde gelmesidir. Osmanlı idaresi farklı yöntemler uygulayarak afeti kontrol altına almaya çalışmıştır. Ayrıca bölgeye birçok zahire yardımı yaparak halkın ihtiyaçlarını karşılamıştır.⁴³⁵ Kıbrıs'ın 1878 yılı itibari ile İngiliz sömürge yönetimine geçmesi ile bölgede yaşanan afetlerle Osmanlı idaresi değil İngiliz şirketleri alakadar olmuştur. Aynı dönemde Osmanlı'nın farklı coğrafyalarda yaşadığı çekirge afetlerindeki aldığı önlemlere nazaran İngilizler adada daha sert uygulamalar ortaya koymuştur. Ayrıca çekirgelere karşı kullandıkları kimyevi yöntemler, Osmanlıya göre daha etkili olmuştur. Kıbrıs halkından afet kapsamında alınan vergiler afetin bertaraf edilmesinde başka bir önemli etken olmuştur. İngiliz idaresinde başlayan çekirge kampanyaları ile adada çekirge mücadeleleri daha düzenli yapılmıştır. İngilizler birçok farklı yöntem uygulayarak çok

⁴³² BOA, *DH. MUI*, 4-56, 24 Ağustos 1325/6 Eylül 1909.

⁴³³ *Tasvir-i Efkâr*, Sayı 1939, 28 Teşrinisani 1332/11 Aralık 1916.

⁴³⁴ Gökmen, *a.g.m.*, s. 78.

⁴³⁵ Erler, '*Kıbrısta Çekirge İstilasası (1845-1869)*', s. 169.

sayıda insanın katıldığı, maliyetli kampanyalar örgütlemişlerdir.⁴³⁶ Osmanlı Avrupa'sında merkezi idarenin aldığı önlemler daha yerel ve ilkel şartlarla ilerlemiştir. Bu durum ise çekirge afetinin daha geniş alanlara yayılmasında ve süresinin uzamasında başlıca sebepler olmuştur. Selanik ve Yanya, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Avrupa coğrafyasında çok fazla etkilenen vilayetleri olmuştur.

⁴³⁶ İhsan Seddar Kaynar, "Kıbrıs'ın Çekirge Sorunu ve İktisadi Felaketi (1878-1930)", *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı 46, 2018, s. 124.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEKİRGE İSTİLALARINA KARŞI MÜCADELE YÖNTEMLERİ VE OSMANLI DEVLETİ’NİN ALDIĞI ÖNLEMLER

Osmanlı Devleti’nde muhtelif dönemlerde yaşanan çekirge afetlerinin oldukça geniş bir coğrafyayı etkilediğini ve durumun merkezi idareyi hem süre hem de ekonomik olarak zor duruma soktuğunu çalışmanın ilgili kısımlarında izah etmiştik. Afetin meydana geldiği bölgelerde, afet kapsamında alınacak tedbirlerin yetersizliği, çekirge afetinin ortaya çıktığı bölgeler dışında daha geniş bir alana yayılması afetin önünün alınmasını zorlaştırmıştır. Bu durumda devletin alacağı tedbirler bölgesel nitelikte olmuştur.⁴³⁷

Çekirge afeti ile mücadelenin afetin yaşandığı bölge ile sınırlı kalması ayrı bir sorun haline gelmiştir. Nitekim 19. yüzyılda çekirge afetlerinin birçok farklı coğrafyada ortaya çıkması ile merkezi idarenin bu kez bölgelere göre değil ülke genelinde geçerli kanunnameler çıkarmasına etki etmiştir.⁴³⁸ Afet yönetiminde en faydalı husus bölge halkı ile mahalli idarecilerin uyum içinde çalışması olmuştur. Her bölgede böyle bir birlikteliğin olmaması afeti güçleştirmiş ve içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Tarım alanlarının tamamen zayi olmasında başlıca sebep olan çekirgelerin, sadece mahsulü değil, bölgede yeşillik anlamında önüne gelen her şeyi yok etmesi, ahaliyi zor duruma düşürmüştür. Osmanlı Devleti’nin tarımsal üretim kalemlerinde ciddi düşüşlere sebep olan bu afetler, merkezi idarenin afetin yaşandığı bölgelere yönelik hızlı bir şekilde tedbirler almasını sağlamıştır. Afet kapsamında birçok yöntem uygulanmış ancak bu yöntemlerin çoğunun afeti önleyemediği görülmüştür. Afet ile mücadelede en önemli konu çekirgelerin yaşam döngüsü olmuştur. Bu döngünün kapsamlı bir şekilde izah edilmesi devletin aldığı önlemler arasındaki yerini almıştır. Nitekim *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin 1881 senesinde yayınladığı on günlük yazı dizisinde; çekirgelerin yaşam özelliklerine, hangi dönemlerde tohum bıraktığı ve bu tohumlardan çıktığına,

⁴³⁷ Selahattin Satılmış, ‘Osmanlı’da Bir Afet Yönetimi Örneği: 1883 Çeşme ve Urla Depremi’, *History Studies* Volume 4/1 2012, s. 504.

⁴³⁸ Erler, a.g.m., s. 89.

genellikle Eylül ve Ekim aylarında çiftleştiklerine, bütün kışı toprakta geçirdikten sonra çekirgelerin Mayıs ayında canlandığı gibi temel özelliklerine ve genel olarak yaşam döngüsüne dair detaylı bilgiler verilmiştir.⁴³⁹ Çekirgelerin ilkbaharda canlanması o dönemdeki afetin etkisinin anlaşılması açısından önemlidir. Çünkü bir çekirge yüksüğünde ortalama 70-80 yumurtanın ve 7-8 kat çekirgenin çıkması halkın alacağı tedbirlerin ne derece önemli olduğunu göstermektedir.⁴⁴⁰ Çekirgelerin yumurtalarını gömdükleri sonbahar mevsiminde, tarlaların çiftlerle sürülmesi, toprağın ezilmesi, çapalama ya da yük hayvanları ile yumurtalı alanların ezilmesi gibi yöntemler uygulanmıştır. Yumurtaların tamamen imha edilmesi afetin bir sonraki bahar mevsiminde ne derece etkili olacağını doğrudan belirlemiştir. Çekirge afeti ile mücadele ve merkezi idarenin bu afete karşı aldığı önlemler, mali yükümlülükler, halkın mücadeleden mükellef tutulması, bunun için çıkarılan kanunname, yasa ve nizamnameler, afet kapsamında oluşturulan mücadele ekipleri ile afetin süresi ve halk üzerindeki psikolojik etkileri gibi konular bu bölümde ele alınacaktır.

3.1. Çekirge Afeti ile Mücadele Yöntemleri

Osmanlı Devleti'nin salgın hastalık ve doğal afetlerle mücadele etmesi, pek çok alanda olduğu gibi onu demografik açıdan da etkilemiştir.⁴⁴¹ Osmanlı Devleti'nde doğal afet olarak kabul edilen çekirge afeti bu etkileri ortaya çıkaran unsurlardan birisidir. Çekirge afeti ile mücadelede en önemli konu çekirgenin nasıl imha edileceği olmuştur. Osmanlı merkezi yönetimi bu konuda ilgili nezaretler aracılığı ile birçok broşür hazırlayarak afetin olduğu mahallerde ahaliyi bilgilendirmiştir. Bununla birlikte çıkarılan nizamnameler ile önemli bir koordinasyon sağlanarak afetin yıkıcı gücü azaltılmaya çalışılmıştır. Ayrıca ulusal ve bölgesel dergi ve gazetelerde çıkarılan kanun,

⁴³⁹ Satılmış, a.g.t., s. 182.

⁴⁴⁰ Tercüman-ı Hakikat, Sayı 896, 5 Haziran 1297/17 Haziran 1881.

⁴⁴¹ Tahir Bilirli, '19. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Bir Salgın ve Alınan Önlemler: Çanakkale Çatalçam Köyü', İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9(2), 1957-1975.

nizamname ve diğer bilgiler halk ile paylaşılmış, devlet-toplum iş birliği ile afetin zararları giderilmeye çalışılmıştır.

Çekirge afeti ile mücadelede farklı yöntemler uygulanmıştır. Deneme yanılma yöntemi ile yapılan bu girişimler bazen başarılı bazen de başarısız sonuçlar doğurabilmiştir. Kimi zaman da yabancı uzmanlardan yararlanarak afete karşı çözüm aranmıştır.⁴⁴² Bu yöntemlerden en sık kullanılanları; çekirge tohumlarının toplatılmak suretiyle imhası, çekirgelerin çukurlara doldurularak imha edilmesi, çinko yöntemi, yakma veya tarlaların sürülerek imhası olmuştur.⁴⁴³ Çekirge ile mücadelede haşere uzmanı Süreyya Bey, tıpkı bir savaşta olduğu gibi bu mücadelede en önemli konunun iyi derecede harita, araç ve gereçlere ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Mehmet Süreyya Bey afetin Anadolu'da seyrini gösteren bir harita ile çekirgelerin yayılımını göstermiştir.⁴⁴⁴

Merkezi yönetim, risaleler ve mecmualar aracılığı ile oluşturulan komisyonları, yerel yöneticileri ve halkı bilinçlendirmiş, yapılacak mücadeleye halkı da ortak ederek çekirge imhasında etkili bir süreç yürütmüştür. Öncelikle afetin meydana geldiği bölgede halk çekirge ve çekirge tohumlarının imhasında mükellef tutularak iş gücü ve eleman sorunu çözülmeye çalışılmıştır. Ayrıca bölgesel redif ve zabıt birlikleri içinden afetin meydana geldiği bölgelerde amale taburları oluşturularak afete karşı önlemler alınmıştır. Bu yöntem çekirge ile mücadelede en yaygın kullanılan sistem olmuştur. Nitekim bu suretle fazla miktarlarda çekirge imha edilebilmiştir.⁴⁴⁵ Bölgelere göre etnik durumları değişiklik gösteren amele taburları Osmanlı ordusu içinde her dönemde bulunan ve birçok farklı görev ile vazifelenen birlikler olmuştur. Özellikle mücadelede halkın yetersiz kaldığı anda amele taburlarına müracaat edilmiştir. Başkumandanlık vekâletinden ordu kumandanlıklarına gönderilen talimatlarla nüfusun yetersiz olduğu afet bölgelerine birlikler gönderilmiştir. Batı Anadolu'da meydana gelen

⁴⁴² Parsagyan, a.g.e., s. 18.

⁴⁴³ Gökmen, a.g.m., s. 144.

⁴⁴⁴ Mehmet Süreyya, *Memalik-i Osmaniye'de Çekirgelerin Ahval-i Hayatiye ve Tarz-ı İtlaflarından Bahs Eder Risaledir*, Matbaa-yı Osmaniye, İstanbul 1336, s. 17.

⁴⁴⁵ Gökmen, a.g.m, s. 145.

afetlerde 16 bin amale taburu neferinin sevki bu birliklerin etkin kullanımına en iyi örneği teşkil eder.⁴⁴⁶

Çekirge ile mücadelede uygulanan metotlarda alınan verimde genellikle ekonomik elverişlilik ön plana çıkmaktadır. Halkın kullandığı yöntemler genelde ilkel ancak ucuz yöntemler olmuştur. Tarlaların sürülmesi, çekirgelerin yakılması, sığırcık kuşları ve çekirge suyu ile imhası, çarşaf usulü, çinko levha yöntemi⁴⁴⁷ ve daha birçok uygulama afete karşı kullanılmıştır.⁴⁴⁸ Çekirge afeti ile mücadelede en önemli iki sorun kaynak ve zaman olmuştur. Kullanılacak malzemelerin temini ve çekirgelerin kanatlanmadan tohum ve yavru halindeyken imha edilmesi mecburiyeti bölge halkını, idarecileri ve devleti zor duruma sokmuştur. Devlet mücadelenin aksamaması için bir taraftan kaynakları temin etmeye çalışırken diğer taraftan afete karşı sorumsuz davrananları da cezalandırmıştır.⁴⁴⁹ Ayrıca amele taburları marifeti ile geniş bir bölgede afete karşı önemli sonuçlar elde edilmiştir. 1916 senesindeki afette Manisa, Urla, Isparta'dan ikişer tabur ile dördüncü ve beşinci ordudan ikişer tabur vazifelendirilerek çekirgenin yoğun olduğu mahallere gönderilmiştir.⁴⁵⁰ Aydın, Konya ve Halep vilayetlerine Dahiliye Nezaretince gönderilen yazıda çekirge itlafında çalıştırılmak üzere istihdam edilecek amele taburlarının iâşe durumları Harbiye Nezareti tarafından belirlenmiştir. Ayrıca ilgili nezaret tarafından amele taburlarının hangi bölgelerden nerelere sevk edileceği bir cetvel olarak hazırlanmıştır. Bu cetvel, ilgili ordu merkezlerine gönderilerek gereğinin bir an evvel yapılması istenmiştir.⁴⁵¹

⁴⁴⁶ Serap Taştekin, (2023), ''Osmanlı Devleti'nin Çekirge Afeti ile Mücadelesinde Bir İşgücü Olarak Amele Taburları'', Afet ve Risk Dergisi, 6(1), 257-272.

⁴⁴⁷ *Çarşaf usulü*; çekirgelerin imhasında çarşaf kullanılmasından adını alan bu usulde çekirgeler hem yere serilen çarşaf üzerine serilmekte hem de toplanan çekirgelerin çarşaf ortasına dökülerek imha edilmektedir.

Çinko yöntemi; bu yöntemde çekirgelerin ilerleme yönü dikkate alınarak önlerine 25-30 cm yüksekliğinde çinko levhalar dikilerek çekirgelerin hemen önlerine kazılan derin çukurlara dökülmesi ile imhaları gerçekleşmiştir. Çekirgeler bu dikilen levhalara çarparak çukurlara düşmekte ve burada biriken çekirgelerin üzeri toprakla örtülmektedir. Gökmen, a.g.m., s. 156.

⁴⁴⁸ Gökmen, a.g.m, s. 147-157.

⁴⁴⁹ Asan, a.g.m, s. 11.

⁴⁵⁰ Gönüllü, a.g.m., s. 23.

⁴⁵¹ BOA, DH.İ.UM., 56-24, Lef-1, 10 Mart 1332/23 Mart 1916.

Tablo 3.1. Amele Taburlarının bulunduğu ve gönderildiği mahaller.⁴⁵²

Gideceği Mahaller	Tahsis Edilen Taburlar	Taburların Bulunduğu Mevkiler
Karesi	Birinci Tekfurdağı Taburu	Gelibolu
Kütahya	Kırk Kilise Taburu	Gelibolu
Afyonkarahisar	Üçüncü Kale Taburu	Biga
Burdur ve Isparta	Isparta Taburu	Burdur
Denizli	İkinci Çanakkale Taburu	Gelibolu
Denizli	İkinci Kütahya Taburu	Adapazarı
Aydın	Dimatoka İnşaat Taburu	Gelibolu
İzmir	Nif Taburu	Biga
Menteşe	Aydın Taburu	Muğla
Manisa	Manisa Taburu	Manisa
Manisa	Üçüncü Tekfurdağı	Gelibolu
Antalya	Gördes Taburu	Biga
Karaman	Çatalca İnşaat İstihkam Taburu	Uzunköprü Havalisinde
Halep	Dördüncü Çorlu Taburu	Gelibolu
Urfa	Urfa Taburu	Urfa

⁴⁵² BOA, DH.İ.UM., 56-24, Lef-3.

Zor	İkinci Bilecik Taburu	Adapazarı
-----	-----------------------	-----------

Taburların oluşturulduğu mahaller, afetin olduğu mevkilere gönderilecek olan taburların yakın bölgelerden temin edilmesi zaman ve kaynak sorununun bir tezahürü olarak görülmektedir. Özellikle dördüncü ve beşinci ordu komutanlıkları amele taburları için tercih edilen gruplar olmuştur. İlgili nezaretlerin istişaresi neticesinde alınan önlemler çekirgenin toplanması ve imhası sürecini hızlandırmıştır. Eskişehir mutasarrıflığından Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafta Karahisar taraflarında baş gösteren çekirgelerin imhası için bölgedeki amele taburlarına ek olarak askeri güce de ihtiyaç duyulmuştur.⁴⁵³ Amele taburlarının işleyişindeki en önemli sorun amelelerin iaşelerinin sağlanmasıdır. Harbiye nezareti, amelelerin iaşelerinin afetin olduğu mahallerdeki askeri kıtalar tarafından sağlanmasını uygun görmüştür. Ancak askeri kıtaların olmadığı mahallerde bölge yönetimi ve halk mükellef tutulmuştur. Bu durum zaten kıtlıkla ve amele taburlarının iaşelerinin karşılanmasında güçlük çeken halkın daha büyük zorluklarla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur.⁴⁵⁴ Çekirge afeti ile mücadelede kullanılacak yöntemler, Ticaret ve Ziraat ile Orman ve Maadin Nezaretleri bünyesinde çıkarılan gazete ve dergilerde geniş bir şekilde izah edilmiştir. Bununla birlikte Mehmet Süreyya, Haraçyadar Parsagyan gibi ziraatçı ve botanikçiler tarafından kaleme alınan yazılar çekirge ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. 1915 senesinde ‘‘1332-1333 senelerinde Anadolu ve Suriye’de Çekirgelere karşı icra edilmiş olan mücadeleyi mübeyyin eserdir, Dersaadet, Matba-i Amire 1334’’ adlı eserde Anadolu ve Suriye’de çekirgelere karşı yürütülen mücadeleden bahisle bu yöntemler teferruatlı bir şekilde açıklanmıştır.

Parsagyan, çekirge ve onu mahvetmenin çareleri adlı yazısında ilk önce çekirgelerin fizyolojik özellikleri ve yaşamları hakkında bilgi vermiştir. Yazının ikinci kısmında ise çekirgeyi mahvetmenin çarelerini izah etmiştir. Buna göre çekirgenin aktif bir şekilde imha edilebilmesi için evvela yumurtalarının imha edilmesi

⁴⁵³ BOA, DH.İ.UM.EK, 16-21, 27 Mayıs 1332/9 Haziran 1916.

⁴⁵⁴ Taştekin, a.g.m., s. 267.

gerekmektedir.⁴⁵⁵ Çekirgenin daha önce anlatılan özelliklerinden de hatırlanacağı üzere, ekim ayında bıraktıkları tohumlar nisan ve mayıs aylarında canlanmaya başlamaktadır. Çekirgeler yumurtadan çıktıktan sonra birkaç hafta kanatsız yaşar ve uçkun haline geldiklerinde mezruata zarar verirler. Bu süreçte yaklaşık beş altı gömlek değiştiren çekirgeler kanatlandıktan sonra güneşi kapatacak derecede çoğalıp tarım alanları ve onun haricindeki tüm otları zayi ederler. Çiftleşme ile yaklaşık 30-40 yüksük adı verilen torbaların içinde yumurtlamış olurlar. Bu yumurtalar ekim ayı gibi toprağa gömülür ve bahar mevsiminde canlanır.⁴⁵⁶ Çekirgelerin henüz yumurta halinde oldukları evrede, bir yumurtadan ortalama 80-100 çekirge çıktığı bilgisine nazaran, imha edilmesi binlerce çekirgenin imhasına denk sayılmıştır. Bu sebeple birkaç kuruşla bölge halkına toplattırılacak yumurtalar o seneki afetin de boyutunu etkilemiştir. Çekirge yumurtadan çıktığı ilk haftalarda da savunmasız olduğundan birkaç farklı imha yöntemi ile yine büyük bir afetin önüne geçilebilmektedir.⁴⁵⁷

Çekirge yumurtalarının imhasında ucuz yol toprağın sürülmesidir. Çekirgelerin yumurta bıraktıkları mahallerin sonbaharda birkaç santim kazarak yumurtaların gün yüzüne çıkarılması soğuktan yok olmalarını sağlamıştır. Gün yüzüne çıkan yumurtaların çiftlik hayvanları aracılığı ile ezilmesi ya da yakılması iyi sonuç vermektedir. Çekirgenin yumurtadan çıkması halinde hareketsiz olacaklarından etraflarını otla kaplayıp yakılması etkili bir yöntemdir. Bu dönemde ayrıca derin çukurlar kazılarak çekirgelerin sürü halinde bu çukura düşmesi sağlanmaktadır. Böylece çukurda imhası kolay olacaktır. Kıran tırpan denilen iki büyük sıyrıktan oluşan bir mekanizma da çekirge imhasında kullanılmıştır.⁴⁵⁸ Arazinin durumuna göre de farklı araç gereçler kullanılmıştır. Engebeli arazilerde kazma ve kürek gibi araçlardan yararlanılmıştır. Komisyonlar aracılığı ile ahaliden kimin ne kadar yumurta topladığı ve imhanın bilinçli yapılabilmesi için denetimler yapılmış ve toplanan yumurtalar belirli ücretler

⁴⁵⁵ Parsagyan, a.g.e., s. 11.

⁴⁵⁶ Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, 6. Sene, Sayı 58-60, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s. 433-434.

⁴⁵⁷ Parsagyan, a.g.e., s. 12.

⁴⁵⁸ Parsagyan, a.g.e., s. 14-15.

karşılığında ambarlara teslim edilmiştir.⁴⁵⁹ Bununlar birlikte çekirgenin doğal düşmanları olan hayvanlar da çekirgelerin yoğun olduğu yerlerde kullanılırsa yine önemli ölçüde imhası gerçekleştirilir. Çekirgenin düşmanları olan domuz, yaban fareleri, güvercinler, kediler, köpekler ve koyunlar çekirge imhasında önemli bir yöntem olarak kullanılmıştır. Domuzlar yeri eşerek çekirge yumurtası yediğinden çekirge yumurtasının çok olduğu yerlere doğru onları sürerek imha edilmiştir. Ayrıca kor sıçanlar yer altında yaşadıklarından yeraltına gömülen çekirgelerin imhasında etkili olmuşlardır. Sığırcık kuşlarının da çekirgeleri telef etmede önemli rolü vardır.⁴⁶⁰ Çekirgelerin imhası ve çekirgelere karşı mücadelede önemli bir kaynak da Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 1881 senesinde yayınladığı on günlük seri gazete haberidir. Bu haberlerde çekirgenin yine yaşam özellikleri ile çekirgelere karşı verilecek mücadele her yönden incelenmiştir.⁴⁶¹ Afet, gazetenin 17 Haziran 1881 tarihli haberinde çekirge başlığı ile ele alınmış, Anadolu'nun birçok bölgesini etkisi altına alan çekirgelerin imhası için tarifname ve nizamnamelerin gazetede gün be gün yazılacağı ifade edilmiştir. Gazete, çekirgenin küçük ve zayıf olmasına aldırılmamasını ve bu zararlı hayvanın insanlara büyük zarar verdiğinden bahisle afetin büyük kıtlıklara yol açtığını iddia etmiştir. Bu yazıda genellikle çekirgelerin sürü halinde büyük ekinleri zayı ettiği belirtilmiştir. Çekirgelerin çokluğu güneşi kapatacak mahiyette olduğu ifadesi ile tanımlanmıştır. Sıcak memleket olarak tabir edilen Arap çöllerinden Osmanlı coğrafyasına geldiği ifade edilen çekirgelerin, kendi coğrafyalarında beslenemediklerinden böyle uzak bölgelere sürü halinde göç ettikleri belirtilmiştir.⁴⁶² 18 Haziran tarihli haberde çekirgenin fizyolojik özellikleri ifade edilmiştir. Çiftleşme sonrası bıraktıkları yumurtaların imhası için çift sürme ve inek, koyun gibi hayvanların yumurtanın olduğu mahallerde koşturularak yumurtaların yüzeye çıkarma suretiyle imhasını kolaylaştırmaktadır. Mücadele sırasında özellikle yumurtaların kırıldığı mahaller, çekirgelerin yoğun bir şekilde yumurta bıraktığı yerler olarak tespit edilmiştir.

⁴⁵⁹ Remzi Çavuş, ‘‘Osmanlı Devleti’nde Çekirgelere Karşı Mücadele (1908-1918)’’, Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, 2017, s. 67; Parsagyan, a.g.e., s. 14.

⁴⁶⁰ Parsagyan, a.g.e., s. 20-21.

⁴⁶¹ Satılmış, a.g.t., s. 182.

⁴⁶² Tercüman-ı Hakikat, Sayı 896, 5 Haziran 1297/17 Haziran 1881.

Buralarda ise çift sürme yöntemi uygulanmıştır.⁴⁶³ Çekirge, yumurta bırakacağı bölgelerin daha çok yumuşak toprak olmasını tercih etmektedir. Bu durum yumurtanın muhafazasını kolaylaştırmıştır. İnsanlar bu durumu bildiğinden özellikle çiftleşme mevsimlerinde çekirgeleri ormanlık alanlara sürerek yumurtaları korumasız hale getirmeyi amaçlamıştır. Tüm kışı toprak altında geçiren yumurtalar nisan, mayıs, haziran ve temmuz aylarında canlanmaktadır.⁴⁶⁴ Gazetenin 22-23-24-25 ve 27 Haziran 1881 tarihli haberinde; çekirge ile mücadele yöntemi olarak yumurtaların imhası, yumurtalı arazinin sürülmesi, kazma, kürek veya tırpan yardımı ile yumurtaların imhası, yumurtaların yakılması, çukur kazılarak çekirgelerin toplattırılıp imhası, çekirge kıran tırpan ile imhası, iki yönlü çukur açılarak atların koşturulması ile imhası ve sığırcık kuşlarının kullanılması gibi geleneksel ve bilinen yöntemler izah edilmiştir.⁴⁶⁵ Bazı bölgelerde ahali tarafından geliştirilen aletler de kullanılmıştır. Bükreş'te yaşayan Anderyas Simon imzası ile Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafta; çekirge imhası için güçlü bir alet icat edildiği ifade edilmiştir. Simon icat ettiği bu aleti detaylı bir şekilde anlatarak kullanımının yaygınlaşması halinde afete karşı önemli bir başarı sağlanacağını iddia etmiştir. Buna göre kazıkların ucuna çekirgelerin geldiği yöne doğru telli bir tahta çakılır, 50 cm bir bez üzerine gerdirilir, çekirge bezin üzerine çıkmaya mecbur kalacağından tellerin bulunduğu tahtaya girmek suretiyle imha olur.⁴⁶⁶ Dahiliye Nezareti bu aletin çekirge afetinin yoğun olduğu bölgelerde kullanılabilirliği açısından uygun olup olmayacağını ve bu icadın detaylı bir kullanma kılavuzu ile gönderilmesini ilgili makamlara bildirmiştir.⁴⁶⁷ Simon icat ettiği bu makinanın diğer usullere göre daha etkili ve ucuz olduğunu belirtmiştir. Elektrik kuvveti ile çekirgenin imhasını sağlayan bu icatta çekirgenin bulunduğu arazide 35 cm yüksekliğinde bir set yapılarak arazinin sürülmesi gerekmektedir. Bu sistemin kabul edilmesi halinde İstanbul'a davet edilirse gelebileceğini belirtmiş ancak resmi kaynaklarda düzeneğin kullanıldığına dair bilgi yer

⁴⁶³ Tercüman-ı Hakikat, Sayı 897, 6 Haziran 1297/18 Haziran 1881

⁴⁶⁴ Tercüman-ı Hakikat, Sayı 899, 9 Haziran 1297/21 Haziran 1881

⁴⁶⁵ Tercüman-ı Hakikat, Sayı 900-901-902-903-904, 10-15 Haziran 1297/22-27 Haziran 1881.

⁴⁶⁶ BOA, HR.TO, 537-14, Lef-1,2, 30 Nisan 1308/12 Mayıs 1892.

⁴⁶⁷ BOA, DH.MKT., 1957-11, 21 Mayıs 1308/2 Haziran 1892.

almadığından Simon'un icadı ile merkezi hükûmetin ilgilenmediği anlaşılmaktadır.⁴⁶⁸ Sığırcık ve leylek gibi kuşlardan da çekirge imhasında yararlanılmıştır. Birçok yerde adı zikredilen bu kuşlar, manevi düşünce ile çekirgelere zarar vermek istemeyen halk tarafından afete karşı kullanılmıştır.⁴⁶⁹ Resmi vesikalardan bu kuşların avlanmasının yasaklandığı anlaşılmaktadır. 1893 senesinde Büyükçekmece yönünden Anbarlı köyüne uçkun olarak gelen çekirgeleri takip eden çekirge kuşları (Sığırcık kuşları) çekirgenin imhasında önemli rol oynamıştır. Ancak av mevsimi nedeniyle bu kuşların avlanması çekirgelerin telef edilmesini engellemiştir. Durum, Şehremini Mustafa Efendi tarafından 28 Ağustos 1893 tarihinde yazılan bir tahriratta merkezi hükûmete bildirilmiş, 5 Eylül 1893 tarihli karar ile bu kuş türlerinin avlanması yasaklanmıştır.⁴⁷⁰ Ayrıca çekirge imha yöntemlerinde devletin ekonomik bir yükümlülük altına girmesi birçok bölgede mücadeleyi aksatmıştır. Çekirge ile mücadele kapsamında oluşturulan komisyonların günlük iâşe ve ücretlerinin yanı sıra kullanılacak malzemenin de temin edilmesi iktisadi olarak devleti zor duruma sokmuştur. Özellikle afetin 19. yüzyıl boyunca Osmanlı coğrafyasının birçok yerinde sıklıkla görülmesi bu durumu daha da kötü hale getirmiştir. Mali düzenlemeler başlığında ele alınacak bu duruma karşı merkezi hükûmet farklı çözümler aramıştır. İlgili nezaretler tarafından çıkarılan mecmualarda çekirge ile mücadelede en ucuz yöntemler halka aktarılmıştır. Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuasının 39. sayısında çekirge tohumunun itlafi hakkında talimat başlığı ile dokuz madde yayımlanarak komisyonların ve mükellef halkın görev ve sorumlulukları belirtilmiştir. Ayrıca çekirge ve yumurtalarının imhasına dair tarifname başlığında çekirgelerin yaşamı ve imhası ele alınmıştır. Son olarak mecmuada çekirge ve yumurtaların hendek (çukur) sistemi ile toplanması gerekliliği ifade edilmiştir.⁴⁷¹ Bu yöntemlerin kullanımı daha ekonomik olduğundan yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bazı durumlarda afetin yoğunluğuna bağlı olarak halka para karşılığı çekirge toplattırılmıştır. Halep valiliğine çöl tarafından bölgeye uçkun olarak gelen çekirgelerin imhası için 20

⁴⁶⁸ Satılmış, a.g.t., s. 257.

⁴⁶⁹ Bukarlı, a.g.m., s. 88.

⁴⁷⁰ BOA, DH.MKT., 126-42, 24 Ağustos 1309/5 Eylül 1893.

⁴⁷¹ Umur-u Nafia ve Ziraat Mecmuası, Sayı 39, Alem Matbaası, 1 Şaban 1310/18 Şubat 1893, İstanbul.

bin kuruş tahsis edilmiştir. Bu paranın bez, kireç ve gazyağı gibi malzemelerde kullanılarak çekirge ile mücadelede ekonomik tedbirler de düşünülmüştür.⁴⁷² Bölge halkı mücadele kapsamında görevlendirilmiş, ahaliden her bir kişiye 12 kıyye çekirge tohumu toplattırılması zorunluluğu getirilmiştir. Halep ve civarında yine çift sürme yöntemi ile halkın çekirgeleri imhası sağlanmıştır.

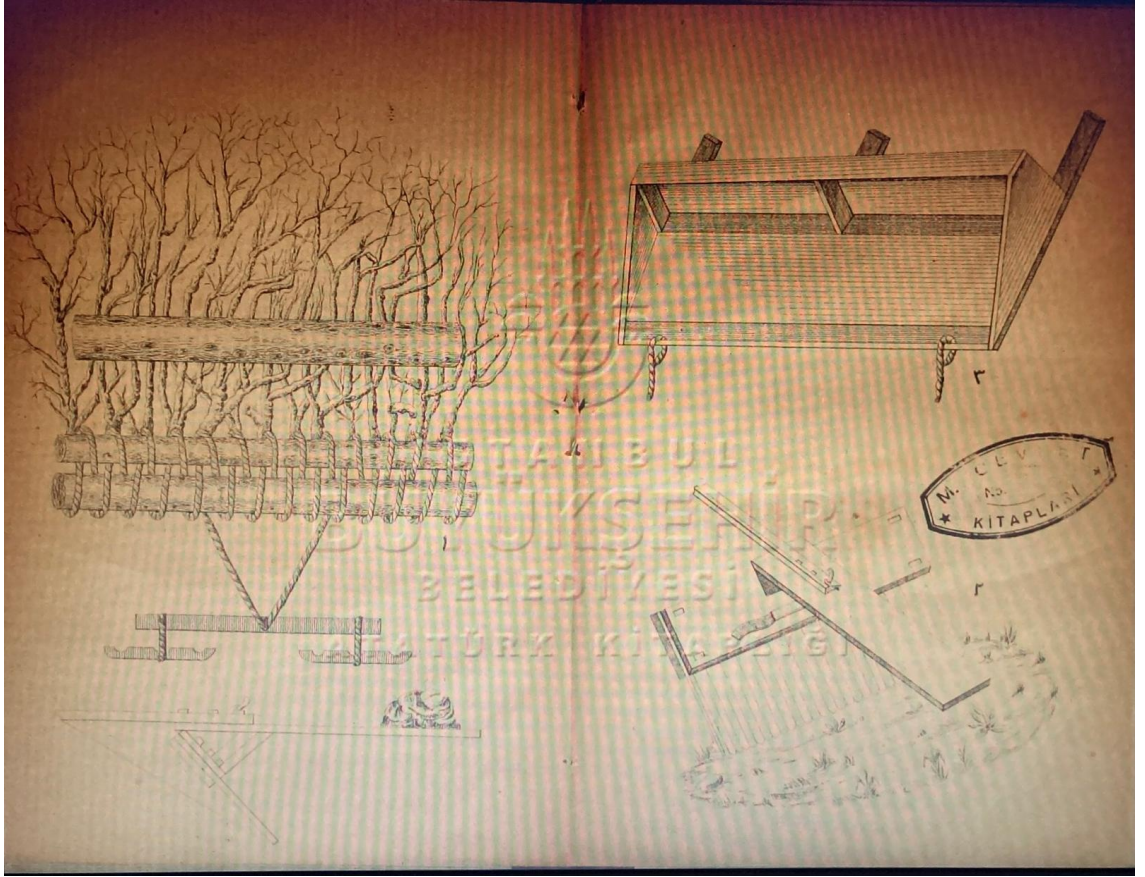
Çekirge afeti ile mücadelede Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuasının 58-60. sayılarında çekirgelerin nasıl imha edileceği ve kullanılacak yöntemler izah edilmiştir. O dönemde çekirge imhasında başvuru metotların benzerlerinin tavsiye edildiği yazıda genel olarak şu açıklamalara yer verilmiştir: Mecmuanın ikinci kısmında çekirgeler nasıl itlaf olunur başlığında çekirgeleri imha etmek için en uygun zamanın hareketsiz oldukları dönem olduğu belirtilmiştir. Çekirge yumurtalarının toprak altında yedi ay gibi uzun bir süre kaldığından, henüz yumurta halindeyken imha edilmesi çok sayıda çekirgenin imhasına sebep olmaktadır. Bir yüksüğün içinde 40-50 yumurta bulunur ve bir yumurtadan ise binlerce çekirge türemektedir. Dolayısıyla bölge halkının tahkikatı ile yumurtaların yoğun olduğu bölgelerin ve yumurtaların kaç metre derinlikte gömülü olduğu belirlenerek çift sürmek koşulu ile imhası sağlanmalıdır. Netice olarak çekirge yumurtaları mera ve çayırlara, ağaçlıkların içine, yol kenarlarına, bağ bahçe ve çekirgenin uğradığı her bölgeyi incelemek gerekmektedir.⁴⁷³ Gerek resmi gerekse gayri resmi kaynakların çekirge ve yumurtasının imha edilmesinde tavsiyede buldukları yöntemleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür;

- 1- İnsanlara toplatmak
- 2- Yumurtaları çekirgelerin doğal düşmanı olan hayvanlara toplatmak
- 3- Toprak içinde mahvetmek
- 4- Yumurtadan çıkan sürfelerin topraktan çıkmasını engellemek
- 5- Memlekette uygulanabilir tarım arazilerinin araçlarını artırmak olarak ifade edilebilir.

⁴⁷² BOA, BEO, 2265-169810, 13 Mart 1320/26 Mart 1904.

⁴⁷³ Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, Sayı 58-60, s. 435-436.

Yumurta gömülü arazi üzerinde fazla ot olması halinde bu otların yakılması, yumurtaların imhasında etkili bir başka usuldür. Çekirgeler yumurtadan çıktıktan sonra henüz kanatlanmadan imhaları kolaydır çünkü az yerde milyonlarca bulunur. Ayrıca bu dönemde yavaş olmaları, zayıf olmaları ve çok fazla besin tüketmemeleri gibi etkenler imhalarını kolaylaştırmıştır. Çekirgelerin imhasında ise gece usulü, çarşaf usulü, çinko usulü, hendek kazma ve sürgü gibi usuller kullanılmaktadır. Parsagyan eserinde çekirge ile mücadele yöntemlerine dair sürgü ve çekirge imha aletlerinden çizimlerle ifade etmiştir.⁴⁷⁴



Şekil 3.1: Çekirge İmhalarında Kullanılan Sürgü yöntemini Gösteren Çizimler (Parsagyan, a.g.e., s. 19.)

⁴⁷⁴ Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, Sayı 58-60, s. 436-439.

Çekirge afeti çok eski dönemlerden beri toplumsal bir afet olarak görülmüştür. Ancak bu afete karşı çok fazla tedbir alınsa da büyük bir başarı elde edilememiştir. Burada en önemli vazife afetin meydana geldiği bölge halkının mücadeleye olan katkısı olmuştur.⁴⁷⁵ Bunun için merkezi hükûmetçe çıkarılan talimatnameler ve oluşturulan komisyonlar aracılığı ile bölge halkı uyum içerisinde çalışarak bu afete karşı kısmen başarı sağlayabilmiştir.⁴⁷⁶ Afete karşı alınan fiziki tedbirler çekirgelere karşı mücadele kapsamında hazırlanan talimatlarda yer almıştır. Bu eserlerde mücadele usulleri detaylı bir şekilde izah edilmiştir. Buna göre;

- 1- Yumurtaların toplanması
- 2- Yumurtaların bulunduğu arazinin çapalanması
- 3- Yumurtanın olduğu arazilerin sürülmesi
- 4- İlkel aletler ile sürfelerin imhası
- 5- Çinko usulü
- 6- Hendekler kazılması usulü
- 7- Çarşaf usulü
- 8- Hayvan sürülerinin sürülmesi
- 9- Ateş yakma usulü
- 10- Çekirgelerin suda imhası

3.2. Çekirge Afeti Kapsamında Yapılan Mali Düzenlemeler

Çekirge afeti ile mücadelede en büyük problem maddi imkânsızlıklar olmuştur. Afet kapsamında yapılan harcamalar hazineye oldukça zarar verdiği gibi çekirge afetinin yaşanmaması için yapılan mücadele de bir o kadar masrafa neden olmuştur. Çekirge ile mücadelede çekirge ve yumurta toplayan halka topladığı çekirge miktarı kadar ücret ödenmiştir.⁴⁷⁷ Bununla birlikte oluşturulan komisyonlara ödenen harcırah ve iaşe gibi harcamalar da maliyeye ayrı bir yük getirmiştir. Mücadelede kullanılan bez,

⁴⁷⁵ 1332-133 Senelerinde Anadolu'da ve Suriye'de Çekirgelere Karşı İcra Edilmiş Olan Mücadeleyi Mübeyyin Eserdir, s. 194.

⁴⁷⁶ Erler, "XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi", s. 89.

⁴⁷⁷ Hizmet, Sayı 325, 6 Şubat 1305/18 Şubat 1890.

kireç, kazma ve diğer aletlerin masrafları da devlet tarafından karşılanmıştır.⁴⁷⁸ Çekirge afeti ile ilgili bu mali sorunların çözümü Meclis-i Vala, Şura-yı Devlet ve Meclis-i Mahsus gibi istişare ve karar organlarında tartışılmıştır. Birçok bölgede çekirge ve yumurtaların halka ücretsiz toplattırılmasına dair çıkan kanunnameler, halkın vergi borçlarının silinmesi veya ertelenmesi, mükellef halkın borçlandırılması, ödemelerin mahalli mal sandığı ve Ziraat Bankası'nın şubeleri aracılığı ile yapılması gibi birçok mali düzenleme, ilgili nezaretler ve meclisler aracılığı ile yürütülmüştür.⁴⁷⁹

Çekirge ve yumurtaların halka ücretsiz toplattırılması afetin fazla olduğu bölgelerde halkın umursamaz tavırlarına neden olmuştur. Durumun merkezi hükûmete bildirilmesi ile Meclis-i Vala'da çekirge ve tohumlarının ücretli toplattırılması kararı alınmıştır. Çekirge afetinin bölgesel olarak yaşanmasına rağmen hazine gelirlerini azaltacağı düşüncesi bu kararda önemli rol oynamıştır. Toplanacak çekirgenin gramına fiyat biçilmiştir. Buna göre gramı küçük olan çekirgelerin kıyyesine iki kuruş, gramı orta derece olan çekirgelerin kıyyesi için 30 para ve ağırlığı fazla olan büyük çekirgelerin kıyyesi için ise 40 para ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁸⁰ Bu uygulamanın ilk olarak Aydın vilayetinde başlatıldığı ve daha sonra diğer vilayetlere de yaygınlaştığı görülmektedir.⁴⁸¹ Çekirge afetinin halkı ilgilendiren en önemli yönü mali düzenlemeler olmuştur. Nitekim çekirge doğrudan tarım alanlarını işgal eden bir afet olduğundan halkın mahsulünün neredeyse tamamını ziyan etmiştir. Bu durumlarda halk, devletten genellikle vergi affı veya borçların ötelenmesini talep etmiştir.⁴⁸² 1849 senesine ait arşiv kaydından; Selendi Kaza Meclisinin kolera ve çekirge afeti nedeniyle kazada bulunan 270 hanenin zor durumda olduğunu ve 1847-1848 yıllarına ait ödenemeyen 82. 154 kuruşluk vergi borç ile 12.000 kuruşluk müdür maaşının af olunmasını istemiştir.⁴⁸³ Merkezi idare vergi muafiyetlerini çoğunlukla sağlamaya çalışsa da çekirge afetinin yoğun olduğu dönemlerde bölge ahalisinin vergilerin ertelenme taleplerini reddetmek

⁴⁷⁸ Satılmış, a.g.t., s. 234.

⁴⁷⁹ Yıldırım, a.g.m., s. 81.

⁴⁸⁰ BOA, İ.MVL., 170-5069, 22 Nisan 1269/4 Mayıs 1853.

⁴⁸¹ Satılmış, a.g.t., s. 235.

⁴⁸² Gökmen, a.g.m., s. 165.

⁴⁸³ BOA, A.MKT., 171-29, 15 Kanunusani 1264/27 Ocak 1849; Gökmen, a.g.m., s. 165.

zorunda kalmıştır. 1892 senesinde Mardin sancağında meydana gelen çekirge afetinden dolayı zor duruma düşen bölge ahali vergiden muafiyet talep etmiş, Meclis-i Vükelada bu talep uygun görülmemiştir.⁴⁸⁴

Çekirge ile mücadelede en önemli konulardan biri olan iş gücü, afetin durumuna göre maliyetli ya da ucuz bir şekilde karşılanabilmiştir. Afetin durumuna göre ekseriyetle çekirge için kıyye başına yapılan ödeme uygulaması genellikle 19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle yaygınlaşmıştır. *İzmir* gazetesinin resmi ilanında, 1878 senesinde meydana gelen afetin büyüklüğüne binaen, çekirge tohumları bir miktar ücret karşılığında, çekirge yavruları ise kıyye hesabı ile üçer beşer para veya yerine göre ücretsiz toplattırılmıştır.⁴⁸⁵ Aydın vilayetinin birçok farklı bölgesinde 1878 yılında meydana gelen afette, çekirge tohumlarının toplattırılmasına bağlı olarak gerekli masrafların karşılanmasında mahalli belediye hasılatının yetmemesi nedeniyle gerek duyulan masraflar diğer belediye ve mal sandıklarından karşılanmıştır. Ayrıca mezkûr afet için Gemer kazasına 15 bin, Edremit kazasına 4.200 ve Balıkesir için 25 bin kuruş olmak üzere toplam 44.200 kuruş mal sandıklarından tahsis edilmiştir.⁴⁸⁶ Balıkesir ve çevresini etkileyen afette masrafların çokluğu ve kaynakların yetersizliğine bağlı olarak bölge yöneticileri tarafından talep edilen 125 bin kuruşun, bir önceki yılın öşür ve mal sandıklarından karşılanması, aksi halde ahalinin muhtaç olacağı durumu Şura-yı Devlet tarafından merkezi hükûmete bildirilmiştir.⁴⁸⁷ Maliye Nezareti adı geçen meblağın belediye gelirleri yetersizliği nedeniyle ödemenin bir önceki yılın gelirleri içinden 44.200 kuruşunun karşılanacağını, 125 bin kuruşunun ise 1879 senesi bütçesinden sarf edileceğini belirtmiştir. Çekirgelerin ücretli toplattırılması için vergi affı taleplerinden daha önce bahsedilmiştir. Nitekim Siirt ve Eruh kazalarında görülen afette halk, mahsullerin zayi olması ve mali zorluklara düşmelerine bağlı olarak 114 bin kuruş öşür bedeli ve 180 bin kuruş diğer vergilerin affını istemiştir. Maliye Nezareti, Anadolu'nun diğer bölgelerinde afete maruz kalan ahalinin de aynı gerekçeyle vergi affı talebinde

⁴⁸⁴ BOA, MV., 71-58, 7 Rebiyülevvel 1310/29 Eylül 1892.

⁴⁸⁵ *İzmir*, Sayı 271, 15 Nisan 1294/27 Nisan 1878.

⁴⁸⁶ BOA, *İ.ŞD.*, 40-2053, 8 Haziran 1294/20 Haziran 1878.

⁴⁸⁷ BOA, *İ.ŞD.*, 45-2447, 18 Nisan 1295/30 Nisan 1879.

bulunacağı düşüncesiyle mezkûr isteği reddetmiştir. Vergi aflarının hazineyi zarara uğratacağı öngörülerek borçların ertelenmesi kararı alınmıştır.⁴⁸⁸ Düzenlemelerle merkezi idare, afetin olduğu bölgelerde ücretlendirme koşulu ile halkı mükellef tutmuştur.⁴⁸⁹ Meclis-i Vükela tarafından çekirge toplanması karşılığı ücretlerin bir karara bağlandığı görülmüştür. Buna göre çekirge tohumlarının imhası için kıyye başına mal sandıklarından 20 para ödenmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu kararın sadece 1888 senesine mi ait olacağı yoksa diğer yıllarda da geçerli olup olmayacağı Halep valiliğince merkezi hükûmete sorulmuştur. Buna karşı merkezi hükûmet çekirge afetinin derecesine göre her seneye ayrı olarak masrafların düzenlenmesi ve gerekli masrafların karşılanacağı kararını bildirmiştir.⁴⁹⁰ 1884-1885 tarihli çekirge talimatı gereğince de ülke genelinde kıyye başı 20 para ödenmesi kararı *The Levant Herald* ve *Hizmet* gazetelerinde ilan edilerek Aydın vilayetinde uygulanmıştır.⁴⁹¹

Çekirge ile mücadelede masrafların nasıl karşılanacağı, Meclis-i Vala tarafından hazineyi zor duruma sokmayacak bir çözümle belirlenmiştir. Buna göre devlet, masrafların bir kısmını öşür gelirlerinden karşılarken büyük bir kısmını da halkın bir sonraki yıl alacağı hasattan borçlandırılması yolu ile karşılayacaktır.⁴⁹² Çekirge afetinde mali durumların devlet kontrolünde ilerlemesi önemli bir meseledir. Halep vilayetinde meydana gelen afette merkezi hükûmet ve ilgili nezaretler arasında yapılan yazışmada afet kapsamındaki masrafların nasıl karşılanacağı belirlenmiştir. Dâhiliye Nezaretinin 2 Ocak 1888 tarihinde Sadaret makamına gönderdiği yazıda; çekirgelerin imhası için gerekli masrafların mal sandıkları hissesinden ve kıyyesi 20 paradan çekirge tohumlarının toplatılması talep edilmiştir. Ancak bu masrafın bir seneye mahsus olduğu, çekirgenin tamamen imha edilememesi nedeniyle diğer seneleri kapsamadığı ifade edilmiştir.⁴⁹³ Halep Valiliği merkezi hükûmete gönderdiği 6 Şubat 1888 tarihli telgrafta

⁴⁸⁸ BOA, *DH.MKT.*, 1456-18, 6 Teşrinievvel 1303/18 Ekim 1887.

⁴⁸⁹ Yıldız, a.g.m., s. 75.

⁴⁹⁰ BOA, *DH.MKT.*, 1474-38, 21 Kanunuevvel 1303/2 Ocak 1888.

⁴⁹¹ *The Levant Herald*, Vol 7, Sayı 20, 8 Nisan 1303/20 Nisan 1887; *Hizmet*, Sayı 345, 17 Nisan 1306/29 Nisan 1890.

⁴⁹² Satılmış, a.g.t., s. 237.

⁴⁹³ BOA, İ.MMS., 91-4130, Lef 3, 21 Kanunuevvel 1303/2 Ocak 1888.

konu hakkında detaylı bilgi vermiştir. Buna göre vilayet dâhilinde çekirge tohumu bulunan Ayıntap, Kilis, Bab-ı Münbiç ve Rakka kazaları ile Urfa sancağının bazı tarafında bu tohumların toplattırılması için komisyonlar teşkil edilmiştir. Bir aylık zamanda çekirge tohumlarının toplattırılmasında yaşanacak aksaklık çekirgelerin canlanmasına bağlı olarak imhaları zorlaşacaktır. Bu sebeple kıyyesi için 20 para talep edilmiştir. Halep ahalisinin sorumlu tutularak kişi başı 5 kıyye çekirge getirmelerine karar verilmiştir. Adı geçen bölgelerde yapılacak mücadele ve harcama için 100 bin kuruş istenmiştir.⁴⁹⁴ Halep Valiliğinin talebi olan meblağ Maliye Nezaretine iletilmiştir.⁴⁹⁵ Ayrıca Halep valiliği tarafından merkezi hükûmete gönderilen telgrafta; toplattırılacak tohumlar dışında canlanmış ve tarım alanlarıyla oldukça zarar veren çekirgelerin imhası için talep edilen meblağın karşılanmamasının daha önce yapılan mücadeleyi de olumsuz etkileyeceği bildirilmiştir.⁴⁹⁶ Sadrazam Kamil Paşa 18 Nisan 1888'de Halep vilayetinden talep edilen meblağın mahalli mal sandıklarından bir sonraki hasat zamanında ödeneceğini bildirmiştir.⁴⁹⁷ Yine Halep vilayetinde meydana gelen afette benzer şekilde çekirge tohumlarının toplattırılması için oluşturulacak amale ekiplerine 20 para ödemesi kıyye hesabına göre kararlaştırılmıştır. Mükellef halk tarafından karşılanacak bu meblağın yanı sıra mal sandıklarından 100 bin kuruşun kullanılmasına da izin verilmiştir.⁴⁹⁸ Bölge halkı, biriken vergilerin affı için merkezi hükûmetten talepte bulunmuştur. Bunun üzerine 1887 ve 1888 yılı öşür vergilerinin bir defaya mahsus olmak üzere, vergilerin peşin istenmeyip, %25 oranında indirimi yapılarak borçların ertelenmesine karar verilmiştir. Böylece bölge halkının mali olarak daha kötü duruma düşmesi engellenmiştir.⁴⁹⁹ Benzer bir durum aynı tarihlerde Van'ın İmadiye kazasında görülmüş, yaklaşık bir yıldır devam eden afet nedeniyle mahsulatin

⁴⁹⁴ BOA, İ.MMS., 91-4130, Lef 7-8, 25 Kanunusani 1303/6 Şubat 1888.

⁴⁹⁵ BOA, İ.MMS., 91-4130, Lef 5, 4 Şubat 1303/16 Şubat 1888.

⁴⁹⁶ BOA, İ.MMS., 91-4130, Lef 9, 30 Mart 1303/11 Nisan 1888.

⁴⁹⁷ BOA, İ.MMS., 91-4130, Lef 11, 6 Nisan 1304/ 18 Nisan 1888.

⁴⁹⁸ BOA, DH. MKT., 1498-83, 21 Mart 1304/2 Nisan 1888.

⁴⁹⁹ BOA, MV., 33-52, 15 Haziran 1304/27 Haziran 1888.

tamamen zayi olması bölge halkını zor duruma düşürmüştür. Vergi affı talebi merkezi hükûmete iletilerek gereğinin yapılması arz edilmiştir.⁵⁰⁰

Dahiliye Nezareti'ne Musul vilayeti tarafından gönderilen telgrafta, çekirgenin yumurta bıraktığı alanların sürülerek imha edilmesi uygulamasının iki yıldan beri vilayetin genelinde dikkatle sürdürüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca bu kez oluşturulan özel bir komisyon aracılığıyla, ulaşılması güç ve sarp bölgelerde bulunan çekirge yumurtalarının çıkarılarak yok edilmesine de büyük önem verildiği ifade edilmiştir. Telgrafta, 23 Ocak 1887 tarihli nezaret yazısında belirtildiği üzere, söz konusu mücadele için gerekli harcamaların menafî sandıklarına ait sub' (1/7) ve rub' (1/4) gelirlerinden karşılanmasının gerektiği hatırlatılmıştır. Ancak son dönemde yapılan idari düzenlemeler nedeniyle bu gelirlerin Ziraat Bankası bünyesinde toplandığı, bankadan harcama yapılabilmesinin ise ancak banka genel müdürlüğünden gelecek izne bağlı bulunduğu belirtilmiştir. Bu sebeple, konu hakkında Ticaret ve Nafia Nezareti'ne müracaat edildiği, gerekli işlemlerin uygulanması hususunda yardım ve emir beklendiği ifade edilmiştir.⁵⁰¹ Mezkûr durum Dahiliye Nezaretince Ticaret ve Nafia Nezaretine iletilerek gerekli önlemlerin alınması lüzumu belirtilmiştir.⁵⁰² Aynı yıl Halep ve civarında görülen afette Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderilen telgraflarda çekirge tohumlarının imhası için görevlendirilen memurların ve diğer masrafların karşılanması talep edilmiştir.⁵⁰³ Devlet yapılan düzenlemelerde özellikle borçlandırma yöntemi ile hem hazineye olan yükü azaltırken hem de bölge halkın kıtlık ve göç durumlarına düşmesini engellemiştir.⁵⁰⁴ Bununla birlikte devletin iktisadi yapılanmasında önemli yere sahip olan mal sandıkları maliyenin yükünü hafifletmede önemli bir rol oynamıştır. 19. yüzyılda kurulup tarımın en önemli parçası haline gelen Mal Sandıklarının adı daha sonraki dönemlerde Menafî Sandıkları, 1888 senesinde ise Ziraat Bankası olarak devam etmiş ve tarım politikalarında devletin en önemli dayanağı olmuştur.⁵⁰⁵ Bu sandıklar çekirge afetlerinin yoğun olduğu bu dönemde ise yine mali alanda önemli rol oynamıştır.⁵⁰⁶ Aydın vilayetinde meydana gelen afette Gediz taraflarına gelen çekirgelerin bölgede bıraktıkları tohumların imhası için gerekli masraflar, Ziraat Bankası

⁵⁰⁰ BOA, DH.MKT., 1602-46, 23 Şubat 1304/7 Mart 1889.

⁵⁰¹ BOA, DH.MKT., 1712-39, Lef-1, 1 Şubat 1305/13 Şubat 1890.

⁵⁰² BOA, DH.MKT., 1712-39, Lef-3, 4 Şubat 1305/16 Şubat 1890.

⁵⁰³ BOA, DH.MKT, 1786-91, 18 Teşrinisani 1306/30 Kasım 1890.

⁵⁰⁴ Gökmen, a.g.m., s. 34.

⁵⁰⁵ Emine Kaya-Esra Kadanalı, *a.g.m.*, s. 138.

⁵⁰⁶ Tercüman-ı Hakikat, Sayı 3723, 3 Kanunuevvel 1306/15 Aralık 1890.

aracılığı ile yapılması talep edilmiştir.⁵⁰⁷ Halep vilayetinden daha önce merkezi idareye gönderilen telgrafta, yeniden çoğalan çekirgelerin halkın kendi imkânlarıyla yok edilemeyecek bir seviyeye ulaştığı belirtilmişti. Ayrıca daha önce çekirgeyle mücadele için harcanmasına izin verilen 100 bin kuruşun tamamen tükendiği ifade edilerek hem halkın çalıştırılması hem de ücretli işçilerin istihdam edilmesi amacıyla ilave 100 bin kuruş daha harcanmasına acilen izin verilmesi talep edilmişti. Söz konusu telgraf, Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'da görüşülmüş ve meselenin önem ve aciliyet taşıması nedeniyle istenen yüz bin kuruşun harcanması için merkezi idare tarafından vilayete izin verilmiştir. Ayrıca bu paranın muhasebe işlemlerinin nasıl yürütüleceğine dair hazırlanan 19 Nisan 1891 tarihli sadret tezkire padişaha sunulmuş, belgeler doğrultusunda gerekli işlemlerin yapılması hususunda padişah iradesi çıkarılmıştır.⁵⁰⁸ Aynı tarihlerde İstanbul'da teşkil edilen 2.,3. ve 4. Belediyeler ile Küçükçekmece civarında görülen çekirge afetinde çekirge tohumlarının toplattırılması için çekirge nizamnamesi dahilinde kıyye başı 20 para ödemesinin Ziraat Bankası aracılığı ile yapılacağı anlaşılmaktadır.⁵⁰⁹ Yine İstanbul'da 4. Belediye'de zuhur eden çekirgelerin toplattırılması için tahsis edilen 20 para, toplamda 4.500 kuruşa mal olmuştur. Amele yevmiyelerinin ödenmesinde zorluklar yaşanmıştır. Afetin daha geniş alanlara yayılması yeni mali düzenlemeleri gerektirmiş, ek bir ödemenin Ziraat Bankası aracılığı ile yapılması merkezi hükûmetçe uygun görülmüştür.⁵¹⁰ Afet kapsamında yapılan düzenlemeler genellikle afetin olduğu bölgenin şartlarına uygun olarak hazırlanmıştır. Bu kapsamda çıkarılan genel talimatnameler dışında bölgesel yönetimin talepleri doğrultusunda ek düzenlemeler de yapılmıştır. Yalova'da aynı dönemde görülen afette bölgeye gönderilecek amele dışında bölge halkından da yararlanılmıştır.⁵¹¹ Çoluk çocuk, yetişkin herkesin görevlendirildiği afette çekirge kıyyesine 10'ar para ödenmiştir. Çekirge nizamnamesinin 8. maddesi uyarınca görevlendirilen zabıt, komisyon üyeleri ve kâtiplerin masrafları ise Yalova Menafi Sandığından karşılanmıştır.

⁵⁰⁷ BOA, DH.MKT., 1812-43, 11 Şubat 1306/23 Şubat 1891.

⁵⁰⁸ BOA, İ.DH., 1229-96233, 15 Nisan 1307/27 Nisan 1891.

⁵⁰⁹ BOA, DH., MKT., 1846-24, 19 Haziran 1307/1 Temmuz 1891.

⁵¹⁰ BOA, DH.MKT., 1848-119, 27 Haziran 1307/9 Temmuz 1891.

⁵¹¹ Erler, "XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi", s. 101.

Meclis-i Vükela kararı ile de çekirgenin canlanmadan evvel toplattırılması için takviye sağlanması yine Menafi sandıklarından gerekli masrafların karşılanması uygun görülmüştür.⁵¹² Halep Vilayeti dâhilinde birkaç seneden beri etkili olan çekirge afetinde çekirge tohumlarının toplattırılması için kullanımına izin verilen meblağdan sarf edilmeyip, kalan 100 bin kuruşa ilaveten kıyyesi 10'ar paradan çekirge tohumu toplattırılmıştır. Afet ile mücadelede bölge halkından da yararlanılarak 5 milyon kıyye çekirge imha edilmiştir. Afetin büyüklüğü ve çekirgenin canlanmasına bağlı olarak ahalinin yetersiz kalması ek tedbirler alınmasına sebep olmuştur. Bu kapsamda bölgeye diğer yerlerden amele ile bez, gaz ve kireç gibi gereçler temin edilmiştir. Bunun için ise ilave bir masrafın ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.⁵¹³ Aynı sene Halep'in farklı bölgelerinde zuhur eden çekirgenin imhası için 200 bin kuruş merkezi hükûmetten talep edilmiştir.⁵¹⁴ Merkezi hükûmet talep edilen meblağın, afetin geçen yıla nazaran fazla olması ve bölgeye gönderilecek amele ile araç gereçlerin ihtiyacına binaen mal sandıklarından karşılanmasına karar vermiştir.⁵¹⁵ 1892 senesinde Mersin'e bağlı Efernak köyünde ortaya çıkan afette tarım alanları oldukça zarar görmüştür.⁵¹⁶ Halkın zor duruma düşmesi ve kıtlık ihtimali gibi nedenlerden ötürü bölge yönetimi afette kullanılmak üzere ödenek talep etmiştir. Merkezi hükûmetçe daha önce planlanan ödemenin yapılamayınca ödemenin mahalli Ziraat Bankası aracılığı ile yapılması talep edilmiştir.⁵¹⁷ Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti ile Ticaret ve Nafia Nezareti'ne sadaret makamından gönderilen yazıda, Kartal Kazası ile Havran'da ortaya çıkan çekirgelerin toplanarak imha edilmesi amacıyla sevk edilen işçilerin ücretlerinin ödenmemesi nedeniyle çalışmalarını durdurdukları bildirilmiştir. Ayrıca, Halep vilayeti ve Selanik vilayetlerinde çekirge itlafi için talep edilen 28 bin kuruşun, gelecek yılın çekirge vergisi tahsilatından karşılanmak üzere Ziraat Bankası aracılığıyla havale edilmesinin gerekli olduğu belirtilmiştir. 30 Haziran 1894 ve 5 Temmuz 1894 tarihli iki

⁵¹² BOA, DH.MKT., 1857-114, 29 Temmuz 1307/8 Ağustos 1891.

⁵¹³ BOA, DH.MKT., 1938-36, 19 Mart 1308/31 Mart 1892.

⁵¹⁴ BOA, DH.MKT., 1943-45, 19 Nisan 1308/ 1 Mayıs 1892.

⁵¹⁵ BOA, MV., 71-59, 16 Eylül 1308/28 Eylül 1892.

⁵¹⁶ Tercüman-ı Hakikat, Sayı 4178, 1 Haziran 1308/13 Haziran 1892.

⁵¹⁷ BOA, DH.MKT., 263-78, Lef-10, 25 Temmuz 1310/6 Ağustos 1894.

ayrı tezkerede konuya ilişkin gerekli işlemlerin yürütülmekte olduğu ifade edilmiş, ancak Kartal'daki çekirgelerin süratle imha edilmesi amacıyla gerekli meblağın şimdilik ilgili nezaret heyetlerince karşılanmasının uygun görüldüğü, bu hususun da Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bildirildiği aktarılmıştır. Ayrıca nezaretten gelen tezkereye de bu doğrultuda cevap verildiği belirtilerek, gereken işlemlerin süratle yerine getirilmesi istenmiştir.⁵¹⁸ Bir yıl sonra ise Gebze taraflarında yaşanan afette çekirgelerin imhası için mükellef ameleden başka mahalli olarak çalıştırılan amelelerin ücreti olan 725 kuruşun ödemesi gecikmiş, buna karşın halkın rahatsızlığı merkezi hükûmete bildirilmiştir. Adı geçen meblağın 1895 senesi çekirge imhası tahkikatından karşılanması için gerekli mali düzenlemeler yapılmıştır.⁵¹⁹ Kengiri (Çankırı) sancağında 1898 senesinde yaşanan afette, vilayete merkezi hükûmetçe tebliğ edilen kararda afet kapsamında ödenecek olan 50 bin kuruşun bir kısmının Menafî Sandıklarından diğer kısmının ise Kengiri belediye sandığından karşılanması ve söz konusu meblağın oluşturulan komisyon marifetiyle tahsis edilmesi lüzumu bildirilmiştir. Komisyon ise giderleri gösteren bir defter tutarak afetin seyri ve mali durumu hakkında hükûmeti bilgilendirmiştir.⁵²⁰

Afet kapsamında mali düzenlemeler kimi zaman yetersiz kalmıştır. Hükûmet ise bu konuda sürekli ilave tedbirler alarak halkın durumunu muhafaza etmiştir. Afetin sadece bir bölgede meydana gelmemesi ve aynı dönemlerde çok farklı coğrafyalarda görülmesi de devleti mali açıdan bir hayli zorlamıştır.⁵²¹ Öyle ki bu durum çekirge istilaları için yıllık bütçelere tahsisat konulmasına dahi sebep olmuştur.⁵²² Özellikle yerel yöneticiler, çekirge ile mücadelede etkili olabilmek amacıyla talep edilen meblağları ileterek yıllık tahsisattan ödenek talep etmişlerdir. Bu durumda halkın olumsuz etkilenmemesi için ek ödeneklerin tahsis edilmesi merkezi hükûmeti farklı koşullara yönlendirmiştir.⁵²³ Çekirgenin mükelleflere ve ameleye toplattırılması, ücret karşılığı toplatma ve öşür gelirlerinden halkın borçlandırılması gibi yöntemler uygulanmıştır. Burada en önemli problem afetin süresi olmuştur. Çekirge tohumlarının tamamen imha edilememesi afetin bir sonraki yıl da devamına sebep olmuştur. Bu durum ek ödemeler ve ilave tedbirlerin habercisi olmuştur. Nitekim Kudüs

⁵¹⁸ BOA, BEO, 645-48344, 14 Haziran 1311/26 Haziran 1895.

⁵¹⁹ BOA, ŞD., 523-7, 26 Ağustos 1312/7 Eylül 1896

⁵²⁰ BOA, BEO, 1115-83559, 17 Mayıs 1314/25 Mayıs 1898.

⁵²¹ İkdâm, Sayı 729, 18 Temmuz 1312/30 Temmuz 1896.

⁵²² Çavuş, a.g.m., s. 64.

⁵²³ Gökmen, a.g.m., s. 167.

sancağında meydana gelen afette çekirge ile mücadele kapsamında daha önce bölge yönetiminin talebine istinaden verilen 10 bin kuruşun çekirge imhası mücadelesinde yetersiz kaldığı görülmektedir. Buna bağlı olarak Kudüs İdare Meclisi ek 40 bin kuruş daha talep etmiştir.⁵²⁴ Ticaret ve Nafia Nezareti, aynı durumdaki farklı bölgelerde yıllık maliyetin 85 bin kuruş olmasını sebep göstererek, bu talebi reddetmiştir.⁵²⁵ Mezkûr nezaret ayrıca 2 Nisan 1899 tarihli kararında talebin çok olmasına bağlı olarak gönderilmesine izin verilen 10 bin kuruş ile idare edilmesi, bölge halkının ücretsiz çalıştırılması ve adı geçen meblağın ise memur, bez ve kireç gibi yerlerde kullanılmasını tavsiye ederek idare-i maslahat (mevcut şartlara göre hareket etme durumu) vurgusu yapmıştır.⁵²⁶ Sadaret makamından Orman ve Maadin Nezareti'ne gönderilen yazıda, Kudüs sancağında yaşanan afette, çekirge tohumlarının imhası amacıyla kullanımına izin verilen 10 bin kuruşluk ödeneğin 40 bin kuruşa çıkarıldığı belirtilmiştir. Buna rağmen, şimdiye kadar yapılan masrafların ve yürütülen çalışmaların sonuçsuz kalacağı, ayrıca memleket ile hazine açısından büyük zararlara yol açacağı hususunun Kudüs Mutasarrıflığı tarafından telgrafla bildirildiği ifade edilmiştir. Çekirgelerin imhası için gerekli masrafların karşılığı mevcut olmasa dahi meselenin taşıdığı önem sebebiyle giderlerin hazine tarafından karşılanmasının zorunlu olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca mevcut ödeneğin, daha önce bildirildiği üzere başka bölgelerde de çekirge istilası ihtimalinin ortaya çıkması nedeniyle harcanmasının geciktirilmesinin, bir sancağın ekili arazilerinin tamamen mahvolmasına sebebiyet vereceği ve bunun kabul edilemez olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple talep edilen 40 bin kuruşun, çekirge itlafi için ayrılan tahsisattan karşılanmasının gerekli olduğu bildirilmiş, önceki yazışmalara dayanılarak gereken işlemlerin süratle yerine getirilmesi ve çekirgelerin imhası hususunda gerekli gayretin gösterilmesi istenmiştir.⁵²⁷ 1899 senesinde yine Kudüs sancağına bağlı farklı kaza ve köylerde meydana gelen afette kullanılmak üzere 26 bin 700 kuruş ödenek gönderilmiştir. Aynı şekilde yetersiz görülen meblağa karşın merkezi hükûmet bölge ahalisinin ücretsiz mükellef tutulmasını tavsiye ederek talep

⁵²⁴ BOA, BEO, 1289-96664, Lef 7, 1 Mart 1315/13 Mart 1899.

⁵²⁵ BOA, BEO, 1289-96664, Lef 3-5, 17 Mart 1315/29 Mart 1899.

⁵²⁶ BOA, BEO, 1289-96664, Lef 1, 22 Mart 1315/2 Nisan 1899.

⁵²⁷ BOA, BEO, 1299-97365, Lef-1, 13 Nisan 1315/25 Nisan 1899.

edilen ek ücretleri ödeyememiştir. Yapılan ödemelerin temel ihtiyaçlar dâhilinde kullanılarak tasarruf istenmiştir.⁵²⁸ Sadaret makamından Ticaret ve Naifa Nezaretine gönderilen yazıda Selanik sancağına bağlı Kelemerye kazası köylerinde görülen çekirge istilasının imhası için gerekli olan 150 bin kuruşluk işçilik giderinin, halk üzerine dağıtılarak (mükellefiyet yoluyla) karşılanması ve şehir ile köy halkından nakden tahsil edilmesi ifade edilmiştir. Bu meblağın, Ziraat Bankası şubesi aracılığıyla avans olarak ödenmesi ve sonradan halktan tahsil edilerek yerine konulması istenmiştir. Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'nin 27 Mart 1900 tarihli tezkeresi bu kapsamda Babıali'ye gönderilmiş olup, konunun değerlendirilerek gerekli işlemlerin süratle yapılması emredilmiştir.⁵²⁹ Bölgede yapılan mücadelede 80 bin kıyye çekirge imha edilmiş, Ziraat Bankası aracılığı ile 1500 lira bölge ahalisine ödenmiştir.⁵³⁰ Selanik İdare Meclisi tarafından talep edilen ek ödeme hükûmet tarafından gereksiz görülerek, çekirge talimatnamesinin 4. maddesi uyarınca civar bölgelerdeki mükellef ahaliden bedenen çalışamayacak durumlarda olanlardan bir ücret alınarak bunun ile ücretli amele istihdam edilmesi uygun görülmüştür.⁵³¹ 1901 senesinde Diyarbakır vilayetinde görülen afette birçok memur vazifelendirilmiştir. Çekirgenin uçkun haline gelmesi imhasını zorlaştırmıştır. Afetin kontrol altına alınamaması durumunda, bölge tarımı daha büyük zarar görecektir. Bunun önüne geçmek için hükûmet tarafından bölge halkına kıyye başına 20 para ödenmiştir. Bölgedeki afette halkı mücadeleye dâhil ve teşvik amaçlı yapılan ~~bu~~ mali düzenlemeyle toplamda 100 bin kuruş Diyarbakır Ziraat Bankası aracılığı ile tahsis edilmiştir. Bu meblağ ile çekirge tohumlarının halk tarafından toplanması, bez ve kireç gibi giderler karşılanmıştır.⁵³² Urfa sancağında görülen afette çekirgelerin imhasında görevli memurların 3.350 kuruş olan ödeneklerinin çekirge masrafları kapsamında olduğu ve Ziraat Bankası aracılığı ile ödenmesi hükûmetçe belirlenmesine rağmen ödenmemesi memurların itirazlarına sebep olmuştur. Çekirge nizamnameleri uyarınca bu ödemeler yapılarak mücadeledeki aksaklıkların önüne

⁵²⁸ BOA, BEO, 1374-102979, 31 Ağustos 1315/12 Eylül 1899.

⁵²⁹ BOA, BEO, 1464-109735, 16 Mart 1316/29 Mart 1900.

⁵³⁰ İkdâm, Sayı 2182, 15 Temmuz 1316/28 Temmuz 1900.

⁵³¹ BOA, BEO, 1486-111431, 1 Mayıs 1316/14 Mayıs 1900.

⁵³² BOA, ŞD., 530-53, 17 Teşrinisani 1317/25 Kasım 1901.

geçilmiştir.⁵³³ Afetin halk üzerinde yılgınlığa sebep olması mücadeledeki başarı ve afetin süresini etkilemiştir. Bu mali düzenlemelerdeki maksat halkı teşvik etmektir. Buna rağmen mücadelede zaman zaman zafiyet ve ihmaller yaşanmıştır. Böyle durumlarda bölge yönetimi sıkı tedbirler alarak afetin süresinin uzamaması için çaba sarf etmiştir.⁵³⁴ Bu ihmal ve gecikmelerin yaşanmaması adına ödemelerin sadece bir noktadan yapılması idareyi de kolaylaştırmıştır. Adana vilayetine bağlı Mut kazasındaki çekirge afetinde çekirgelerin imhası için sarf edilen meblağın sadece Ziraat Bankası aracılığı ile yapılması örnek gösterilebilir.⁵³⁵ Ayrıca Mut kazasına bağlı Göztepe, Suçatı, Oran, Yahya, Alaçam ve Kadı İlyas köylerindeki çekirgeler, nizamnamelere göre imha edilmiştir. Afet kapsamında bu bölgelere tahsis edilen 1400 kuruş Ziraat Bankası aracılığı ile ödenmiştir.⁵³⁶ Aynı yıl Edirne’de ortaya çıkan afette mücadele kapsamında senelik 10 bin kuruşun tahsis edilmesi gerekliliği gazetelere yansımıştır.⁵³⁷ 1906 senesinde farklı bölgelerde görülen afetlerde mali düzenlemeler yapılmıştır. Akseki kazasına bağlı Paryoz ve İbradi köylerinde ortaya çıkan afette çekirgelerin imhası için 1000 kuruş talep edilmiştir. Talep edilen meblağ yine Ziraat Bankaları aracılığı ile tahsis edilmiştir.⁵³⁸

Afet yönetimindeki eksiklikler afetin süresini uzatarak halkı iktisadi olarak zor duruma düşürmüştür. Burada hem yönetim hem de halkın maddi olanaklardan yoksun olması önemli bir faktör olsa da yönetim ve organizasyon eksikliği afetin seyrini de bir o kadar etkilemiştir.⁵³⁹ Afetten kaynaklı mağduriyetlerde bölge halkının talepleri ise genellikle vergi affı ve borçların ertelenmesi şeklinde olmuştur. Rakka’ya bağlı Rahyat köyü halkı 1906 senesinde meydana gelen afet kapsamında zor duruma düşmüştür. Bölge halkı daha önce aldıkları borcun bir sonraki senede de afetin mahsule zararının devam etmesi sebebiyle silinmesini talep etmiştir. Ahali ayrıca yeniden borçlanmak ve öşür vergilerinin ertelenmesini istemiştir. Dahiliye Nezaretinin meseleyi ilgili makamlara iletmesi ile bölge halkına gerekli yardımlar yapılmıştır.⁵⁴⁰

⁵³³ BOA, ŞD., 532-5, 23 Teşrinievvel 1318/5 Kasım 1902.

⁵³⁴ Ürekli, a.g.m., s. 106.

⁵³⁵ BOA, DH.MKT., Lef 1, 700-12, 13 Nisan 1909/26 Nisan 1903.

⁵³⁶ BOA, DH.MKT., Lef 5, 700-12, 20 Nisan 1319/3 Mayıs 1903.

⁵³⁷ İkdam, Sayı 3211, 9 Mayıs 1319/22 Mayıs 1903.

⁵³⁸ BOA, DH.MKT., 1105-23, 19 Temmuz 1322/1 Ağustos 1906.

⁵³⁹ Mehmet Yavuz Erler, ‘‘XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi’’, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1391.

⁵⁴⁰ BOA, DH.MKT., 2651-63, 27 Teşrinievvel 1322/9 Kasım 1906.

Bu gibi örnekler aynı yıllarda birçok farklı coğrafyada da yaşanmıştır. Merkezi hükûmetten talep edilen ödenekler devletin mali tedbirlerine göre düzenlenmiş ve ilgili valiliklere bildirilmiştir. 1906 senesinde Suriye vilayetinin farklı bölgelerinde tarım alanlarına büyük zarar veren çekirgenin imhası kapsamında yoğun bir çalışma neticesinde Rakka, Kilis ve Antep temizlenmişse de 1907 senesinde afetin devam etmesi yeni bir mücadele ve mali taleplere neden olmuştur. Çöl tarafından uçkun halinde gelen çekirge, Bab, Münbiç ve diğer bölgelerde tarım alanlarını talan etmiştir. Bunun üzerine bölge yönetiminin talep ettiği 30 bin kuruş, merkezi hükûmetçe gönderilmiştir.⁵⁴¹ Aydın vilayetinde ise 1908 senesinde çekirge imhası için izin verilen 10 bin kuruşun mücadele kapsamında özenle kullanılmaması, çekirgenin yeniden uçkun haline gelip tarıma zarar vermesine sebep olmuştur. Bölge yönetimi ise daha önce verilen söz konusu meblağın yetersizliği ve çekirgenin ilerleyen süreçte daha büyük zararlara sebep olacağından bahisle ilave bir ödeme yapılmasını talep etmiştir.⁵⁴² Merkezi hükûmet bu talebe karşı verdiği 3 Mayıs 1908 tarihli cevapta; afet kapsamında daha etkin bir mücadele sergilenmesi için ek olarak 5 bin kuruşun ayrıca tahsis edildiğini belirtmiştir.⁵⁴³ Çekirge afeti ile mücadele kapsamında hazırlanan layihalar, afete karşı anlık çözümlerin üretilmesi için etkili olmuştur.⁵⁴⁴ Merkezi idare, bu layihalar sayesinde sorunun çözümü için bölge yöneticilerinden daha sağlıklı bilgiler edinebilmiştir. Afetin süresi de bu önlemlere bağlı olarak kısaltılabilmştir. Devlet, mali düzenlemelerle hem bölge halkının maddi ihtiyaçlarını karşılamış hem de afetin genel olarak hazineye verdiği zararları azaltmış olmaktadır. Orman, Maadin ve Ziraat Nezaretinin 23 Haziran 1908 tarihli yazısında ziraat ve zabita-i sıhhiye-i hayvaniye idaresi ödeme kanununun ikinci fasıl onuncu maddesinde belirtilen ve çekirge istilaları kapsamında tahsis edilen 85.400 kuruşun Musul ve Halep'te meydana gelen afet kapsamında ödendiğini ancak bölgedeki afetin devam etmesi ve çekirgelerin uçkun haline gelmesi nedeniyle yeni masrafların oluştuğunu ifade etmiştir. Mücadelenin sonbaharda da devam etmesi durumu nedeniyle hazineden ek olarak 50 bin kuruşun daha tahsis edilmesi talep edilmiştir.⁵⁴⁵ Talep üzerine Sadaret makamı, Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderdiği tezkirede ilgili nezaretin yazısını değerlendirerek talep edilen 50 bin kuruşun bir defaya mahsus olmak üzere hazineden karşılanması ve mezkur bütçeye eklenmesini emretmiştir.⁵⁴⁶ Bağdat, Musul ve Zor taraflarından sürüler hâlinde gelen çekirgelerin ürünleri tamamen tahrip ettiği, geç ekilen tarım alanları ile kışlık mahsullerin ise bir kısmını yok ettiği Dahiliye Nezaretinden Ziraat Maadin ve Orman Nezaretine gönderilen yazıda belirtilmiştir. Ayrıca çekirgelerin birçok bölgede yumurta bıraktığı ve sayılarının daha önce benzeri görülmemiş ölçüde fazla olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle çekirge yumurtalarının toplanması ve zararlıının imha edilmesi için en az 600 bin kuruşluk bir tahsisata acil ihtiyaç bulunduğu

⁵⁴¹ BOA, BEO, 2489-186604, 8 Kanunusani 1322/21 Ocak 1907.

⁵⁴² BOA, BEO, 3299-247377, 11 Nisan 1324/24 Nisan 1908.

⁵⁴³ BOA, BEO, 3304-247784, 20 Nisan 1324/3 Mayıs 1908.

⁵⁴⁴ Mehmet Süreyya, a.g.e., s. 134.

⁵⁴⁵ BOA, BEO, 3344-250785, Lef 1, 23 Cemaziyülevvel 1326/23 Haziran 1908.

⁵⁴⁶ BOA, BEO, 3344-250785, Lef 3, 28 Cemaziyülevvel 1326/28 Haziran 1908.

bildirilmiştir. Söz konusu meblağın hangi şekilde karşılanacağına ve gerekli tahsisat için izin verilmesine ilişkin olarak Halep Vilayeti Umumi Meclisi tarafından gönderilen 23 Temmuz 1908 tarihli telgrafnamenin, gerekli işlemlerin süratle yerine getirilmesi amacıyla ilgili makama havale edildiği muhasebe kalemince ifade edilmiştir. Mezkûr nezaret, Halep vilayetinin daha önce gönderdiği telgrafa verdiği cevapta Bağdat, Musul ve Zor taraflarından sürüler hâlinde gelen çekirgelerin imhası amacıyla uygulanacak tedbirlere ilişkin telgrafnamenin, konunun yetki alanına girmesi sebebiyle Ziraat, Maden ve Orman Nezareti'ne gönderildiğini bildirmiştir. Bu nedenle, söz konusu mesele hakkında bundan sonra ilgili nezarete müracaat edilmesinin gerekli olduğunu da ifade etmiştir.⁵⁴⁷ 1908 senesinde imparatorluk genelinde meydana gelen çekirge ve diğer muzır afetlerin durumu hakkında maliye dairesi ve azaları tarafından yapılan bilgilendirmeye cevaben sadaret makamından ilgili nezaretlere gönderilen yazıda, üzerine ekili arazilere zarar veren çekirge ve kargaların imhası için gerekli masrafların karşılanmasına dair Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti tarafından talep edilen ödeneğin, mevcut yılın ziraat tahsisatı içerisinde diğer kalemlerden tasarruf edilerek karşılanmasının mümkün olup olmadığının incelendiği belirtilmiştir. Şayet bu mümkün değilse, söz konusu masrafların gelecek yıl bütçesinde oluşturulacak özel tertipten mahsup edilmek üzere karşılanması ve nezaretin talebi hâlinde gerekli ödemenin yapılması hususunu içeren 16 Eylül 1908 tarihli tezkire değerlendirmeye alınmıştır. Yapılan incelemede, çekirgeyle mücadele için gerekli harcamaların gelecek yıl bütçesinden mahsup edilmek üzere mevcut yıl içerisinde avans niteliğinde sarf edilmesinin teklif edildiği anlaşılmıştır. Ancak henüz hazırlanıp resmen kabul edilmemiş bir sonraki yıl bütçesine dayanılarak harcama yapılması ve gelecek yıla ait giderlerin önceki yıl gelirlerinden karşılanması, bütçe kanununun mali esaslarına aykırı görülmüştür. Bu sebeple söz konusu teklif uygun bulunmamıştır. Bununla birlikte, ülke ziraatının zarardan korunmasının son derece önemli bir mesele olduğu vurgulanmış, bu nedenle gerekli görülen çekirge itlaf masraflarının karşılanabilmesi için Orman ve Maadin Nezareti bütçesinde yer alan diğer ödenek kalemleri arasında mutlaka bir karşılık bulunarak giderlerin buradan karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Alınan kararın ilgili nezaretlere bildirilmesi ve gereğinin yerine getirilmesi istenmiştir.⁵⁴⁸ Bağdat, Zor ve Halep bölgelerinde yaşanan çekirge afetinde, Orman ve Maadin ve

⁵⁴⁷ BOA, DH.MKT., Lef-2, 1279-47, 29 Temmuz 1324/11 Ağustos 1908.

⁵⁴⁸ BOA, BEO, 3415-256118, Lef-1, 5 Teşrinievvel 1324/18 Ekim 1908.

Ziraat Nezareti'nin 26 Ekim 1908 tarihli tezkiyesine sadaret tarafından verilen cevapta, vilayet tarafından talep edilecek çekirgeyle mücadele masrafları içerisinde arazi sürdürme (çift) giderlerinin de karşılanmasının, daha önce Şûrâ-yı Devlet kararıyla 25 Ekim 1908 tarihinde ilgili nezarete bildirildiği ifade edilmiştir. Ayrıca çekirgeyle mücadele sürecindeki harcama ve işlemleri denetlemek amacıyla bir komisyon kurulması hususunda vilayete gerekli tahsisatın sağlanması konusunda ise Ticaret ve Nafia Nezareti'ne gerekli tebligatın yapıldığı belirtilmiştir. Bağdat, Zor ve çöl bölgelerinden gelen çekirgelerin Halep vilayeti sınırları içerisinde bıraktıkları yumurtaların, harman mevsimi sonrasında arazinin sürdürülmesi suretiyle gömülüp imha edilmesi amacıyla yürütülecek faaliyetlerde, vilayetçe talep edilecek masraflar arasında çift sürme giderlerinin de yer alacağı ve bu giderlerin karşılanmasının daha önce Şûrâ-yı Devlet kararıyla kabul edilerek ilgili nezarete bildirildiği tekrar vurgulanmıştır. Bunun yanında, çekirge yumurtalarının imhasında gecikme yaşanmaksızın derhâl uygulamaya başlanmasının zorunlu olduğu belirtilmiş, bu amaçla vilayet ziraat memuru ile Ziraat Bankası şube memurunun da içinde bulunduğu mahallî bir komisyon oluşturulmasının kararlaştırıldığı ifade edilmiştir. Kurulan bu komisyonun bir taraftan çekirge yumurtalarının bulunduğu bölgelerde sürdürme ve imha faaliyetlerini yürütmesi, diğer taraftan ise çekirgelerin yumurta bıraktıkları diğer alanları tespit etmesi istenmiştir. Ayrıca tüm idarî işlemler ile harcamaların söz konusu komisyonun denetim ve gözetimi altında yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Son olarak, gerekli tahsisatın ilgili nezaret tarafından sağlanması ve bunun mahallî Ziraat Bankası şubesi memuruna bildirilmesi emredilmiştir.⁵⁴⁹ 1909 senesinde Musul ve çevresinde yaşanan afette çekirgelerin imhası için 100 bin kuruş talep edilmiştir. İlgili makamlar arasında yapılan yazışmalar neticesinde durumun aciliyeti göz önüne alınarak ödeme yapılmıştır.⁵⁵⁰ Yine 1908 senesinde Suriye Valiliğinden Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafta çekirge tohumlarının toplattırılması için gerekli paranın Ziraat Bankası temettü fazlasından karşılanacağı belirtilmiş, ihtiyaç duyulan 40 bin kuruşun ödenmesi için de

⁵⁴⁹ BOA, BEO, 3428-257055, 26 Teşrinievvel 1324/8 Kasım 1908.

⁵⁵⁰ BOA, DH.MKT., 2743-14, 3 Şubat 1324/16 Şubat 1909.

gerekli mali düzenlemeler yapılmıştır.⁵⁵¹ Bu duruma benzer olarak Musul'daki afette çekirgelerin imhası amacıyla talep edilen 100 bin kuruş için gerekli düzenlemeler yapılmıştır.⁵⁵² Yanya vilayetinde afet kapsamında talep edilen meblağ merkezi bütçeden ödenememiştir. Talep edilen 10.330 kuruş vilayet mal sandıklarından, karşılığı bir sonraki mahsulde ödenmesi koşulu ile tahsis edilebilmiştir.⁵⁵³ 1909'da Halep vilayetinde meydana gelen çekirge afetinde çekirgelerin tarım alanlarına daha fazla zarar vermesini engellemek için verilen mücadele kapsamında 20 bin liraya ihtiyaç duyulmuştur. Bu meblağ, bütçeye eklenen 15 bin liranın yaklaşık 300 bin kuruş kadarı vilayet çekirge komisyonu tarafından gönderilmiştir. Bölgedeki afetin ciddiyetine bağlı olarak çekirge tohumlarının tamamen imha edilmesi, gelecek senelerde Urfa ve Halep'te kıtlığın önüne geçilmesi gibi nedenlerle bütçeye ek tahsis yapılmıştır.⁵⁵⁴

Afet kapsamında yapılan harcamalar afetin meydana geldiği yıllarda bütçe harcamalarına gider olarak kaydedilmiştir.⁵⁵⁵ Maliye Nezareti tarafından hazırlanan 1910-1916 yıllarına ait bütçelerde, bu tarihler arasında meydana gelen çekirge afetleri için bütçeye çekirge masrafı adı altında ödenekler konulmuştur. Bunlardan 1910 senesine ait bütçede Orman, Maadin ve Ziraat Nezaretine tahsis edilmek üzere 4. fasıl 2. madde uyarınca *Çekirge ve Hayvanat-ı Muzıra İtlafı Mesarifi* adı ile 800 bin kuruş ödenmiştir.⁵⁵⁶ Bir sonraki yıl da yine çekirge afeti kapsamında yapılan ödemeler devlet bütçelerine eklenmiştir. Bu kez ilgili nezarete 7. fasıl 1. maddesi gereğince aynı ad altında 1 milyon 500 bin kuruş tahsis edilmiştir.⁵⁵⁷ 1914 senesine ait bütçede Ticaret ve Ziraat Nezaretine bütçenin 6. fasıl 1. maddesinde çekirge imhası için 1 milyon kuruş

⁵⁵¹ BOA, DH.MKT., 2743-51, 5 Şubat 1324/18 Şubat 1909.

⁵⁵² BOA, DH.MKT., 2756-56, 16 Şubat 1324/1 Mart 1909.

⁵⁵³ BOA, DH.MKT., 2885-34, 5 Temmuz 1325/18 Temmuz 1909.

⁵⁵⁴ BOA, BEO, 3660-274427, 26 Teşrinievvel 1325/8 Kasım 1909.

⁵⁵⁵ *Devlet-i Osmaniye'nin 1326,1327,1330,1331,1332 senelerine ait bütçelerdir*, Matbaa-ı Amire, İstanbul.

⁵⁵⁶ *Devlet-i Osmaniye'nin 1326 Senesine Mahsus Bütçesidir*, Matba-ı Amire, İstanbul 1326(1910), s. 123.

⁵⁵⁷ *Devlet-i Osmaniye'nin 1327 Senesine Mahsus Bütçesidir*, Matba-ı Amire, İstanbul 1327(1911), s. 77.

tahsis edilmiştir.⁵⁵⁸ 1915 senesinde ise yine Ticaret ve Ziraat Nezaretine tahsis edilmek üzere bütçenin 8. fasıl 1. maddesi uyarınca aynı ad altında 1 milyon kuruş ve 2. maddesi uyarınca da 280 bin kuruş ayrılmıştır.⁵⁵⁹ 1916 senesi bütçesinde ise Ticaret ve Ziraat Nezaretinin giderleri kapsamında bütçenin 11. fasıl 1. maddesinde *Hayvanat-ı Muzıranın İtlafı Mesarifi ve Hayvanat-ı İtlaf-ı Tanzimatı* adı ile 1 milyon 280 bin kuruş tahsis edilmiştir.⁵⁶⁰

Çekirge afeti kapsamında yapılan mali düzenlemeler, afet bölgesindeki halkın maddi ve manevi ihtiyaçlarına yönelik bölgesel düzenlemeler olarak devam etmiştir. Halkın içinde bulunduğu durum, devletin mali zorluklarına rağmen giderilmeye çalışılmıştır. Devlet ve toplum bu afete karşı birlikte hareket ederek afetin güçlüklerini aşmaya çalışmıştır. Halkın talep ettiği vergi affı ve borçların ertelenmesi her ne kadar hazineyi zor duruma soksa da kıtlık ve göç endişesi devlet politikalarının bu yönde ilerlemesinde en temel faktör olmuştur.

3.3. Çekirge Afeti Kapsamında Çıkarılan Yasa, Kanun ve Nizamnameler

Osmanlı Devleti'nde çekirge afetlerinin yoğun olduğu 19. yüzyılda merkezi yönetim afetlere karşı alınacak tedbirleri yasalarla düzenlemiştir. Çıkarılan kanun ve nizamnameler ile çekirgelerin nasıl imha edileceği, komisyonun kimlerden oluşturulacağı ile teşkilat yapısı ve daha birçok konu ele alınmıştır.⁵⁶¹ Bu amaçla Aydın Valiliği tarafından 1863 senesinde *Çekirge Talimatı* başlığıyla hazırlanan nizamname, çekirge afeti kapsamında hazırlanan ilk yasal çalışma olarak kabul edilebilir. Sekiz maddeden oluşan bu talimatnamede çekirgeyle mücadelede görev alacak komisyon üyelerinin kimlerden oluşacağı ve halkın sorumlulukları belirlenmiştir. Ayrıca çekirge ve yumurtalarının hangi yöntemlerle imha edileceği konusunda önemli bilgiler yer

⁵⁵⁸ Devlet-i Osmaniye'nin 1330 Senesine Mahsus Bütçesidir, Matba-ı Amire, İstanbul 1330(1914), s. 111.

⁵⁵⁹ Devlet-i Osmaniye'nin 1331 Senesine Mahsus Bütçesidir, Matba-ı Amire, İstanbul 1331(1915), s. 131.

⁵⁶⁰ Devlet-i Osmaniye'nin 1332 Senesine Mahsus Bütçesidir, Matba-ı Amire, İstanbul 1332(1916), s. 87.

⁵⁶¹ Satılmış, a.g.t., s. 241.

almıştır. Bu talimatnameyle mücadele kapsamında idarecilerin de görev ve sorumlulukları daha fazla artırılmıştır. Buna göre liva kaymakamları, çekirge ve yumurtaları toplayan ahali ve bunları idare edecek memurları denetlemek ile sorumlu tutulmuştur. Ayrıca mezkûr talimatnamede çekirge afetinin yaşandığı bölge halkı sorumlu tutularak bahar mevsimi gelmeden 15 gün evvel çekirgenin yumurta bıraktığı alanların tespit edilip haber vermeleri zorunluluğu ifade edilmiştir. Talimatnamede ayrıca bölge halkının tespit ettikleri bu çekirge yumurtalarını imha etme sorumluluğu da belirtilmiştir. Çekirge talimatnamesine göre çekirge yumurtası görülüp kaza idaresine haber verildiğinde, kazanın müdürü ve çekirge komisyonu, bölge halkını mücadeleye teşvik ve organize ederek çekirge yumurtalarının imha ettirilmesi ile yükümlü tutulmuştur. Talimatnamede çekirgelerin imhası için çekirge tohumlarının çapa, kazma ya da bel gibi aletler kullanılarak veya yumurtaların ateş yakılarak imha edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.⁵⁶² Bu düzenlemeler ile oluşturulan komisyonlar ile memurların ve bölge yönetiminin görev ve sorumlulukları belirlenmiştir. Bunun için ilk olarak kaza müdürleri, köy muhtarları, liva kaymakamları, mükellef halk, denetim memurları gibi çok yönlü bir ekip oluşturularak çekirge ile mücadele edilmiştir. Osmanlı coğrafyasının birçok farklı bölgesinde yaşanan afetler, bölge yönetimi ile merkezi hükûmet arasındaki bu düzenlemeler neticesinde çok büyük felaketslere yol açmadan önlenebilmiştir. Genel nizamnameler dışında bölgesel olarak hazırlananlar da mevcuttur. 1881 senesinde Konya vilayeti ve Teke sancağında yaşanan afette bölgede uyulacak tedbirler *Çekirgenin Cem'i ve İtlafi Hakkında Talimat* bağılığı ile 14 maddelik talimatnamede açıklanmıştır.⁵⁶³ Aynı yıl Şurayı Devlet tarafından Nafia Nezaretine gönderilen tezkirede Ankara ve çevresinde baş gösteren çekirgelerin imhası için uyulması gereken kurallar ve alınacak önlemler vurgulanmıştır.⁵⁶⁴ Yine Ankara sancağında bir yıl sonra meydana gelen afette Şurayı Devlet kararı ile bölgeye yapılan zahire yardımları dışında bölgedeki çekirgelerin imhası için çekirge nizamnamesi düzenlenmiştir. Bu nizamnamede çekirge ve yumurtalarının imhası için tarifnameler

⁵⁶² BOA, MVL., 660-41, Lef-4, 22 Teşrinievvel 1279/4 Kasım 1863.

⁵⁶³ BOA, ŞD., 2440-1, 6 Haziran 1297/18 Haziran 1881.

⁵⁶⁴ BOA, ŞD., 542-44, 24 Eylül 1297/6 Ekim 1881.

hazırlanmıştır. Bir giriş ve dokuz bentten oluşan talimatnamede; komisyonun vazifeleri, bölge idarecilerinin sorumlulukları ve mücadele ekipleri ile halkın vazifeleri belirtilmiştir. Çekirgenin özellikle yumurtlama ve sonrasında uçkun haline geldikleri süreçlerde uyulması gereken kurallar ifade edilmiştir. Buna göre çekirge ve tohumlarının imhası ile ilgili talimatnamelerde genel olarak;

1- Bir yerde çekirgenin ortaya çıkması halinde civardaki köy ihtiyar meclisleri ve muhtarlar hemen üst makamlara bilgi verecektir.

2- Çekirgeler sonbaharda havalar soğumadan önce bir yere toplanarak yumurtalarını toprak altına gömerler. Bu sebeple hangi bölgede çekirgeler tohum bırakmışsa bu bölgelerin tespit edilmesi ve hükümete gösterilmesi zorunludur.

3- Gerek köy ihtiyar meclisleri gerekse bölge halkının haber vermesi sonrasında yerel yöneticilerin hızlı bir surette talimatlara uygun olarak çekirge ve tohumlarını imha etmeye mükellef ve mecburdurlar.

4- Mahalli yönetimin belirlediği kurallara göre çekirge tohumlarının hem çekirgenin ortaya çıktığı bölge halkının hem de o bölgeye en yakın yerleşimlerdeki halkın toplaması mecburdur. Muhalefet edenler cezalandırılacaktır...⁵⁶⁵ gibi durumlar üzerinde durulmuştur.

Çekirge afetinin önlenmesi amacıyla çıkarılan kanunların detayları ilgili makamlar tarafından belirlenmiştir. Genellikle teşkilat şeması ve uyulması gereken kurallar maddeler halinde sunulmuştur.⁵⁶⁶ Bu durum afete karşı tek bir uygulamanın olmasını sağlamışsa da bölgesel müdahaleler, afetin seyrine göre yapılabilmektedir. Meclis-i Vükela tarafından 1887 senesinde çıkarılan yasada, çekirge tohumlarının çatlamadan önce imhası kapsamında teşvik amaçlı çekirge tohumunun kıyyesi için 20 para ödenek verilmiştir. Ödemeler ise bahsedilen yıl içindeki gelirlere ve mal sandıklarından karşılanmıştır.⁵⁶⁷ Çekirge tohumlarının imhası için ihtiyaç duyulan meblağın mal sandıklarından karşılanması aynı zamanda hazinenin yükünü de hafifletmiştir. Bu kanun kapsamında Suriye, Kastamonu, Hüdavendigar, Edirne, Aydın,

⁵⁶⁵ BOA, ŞD., 1175-21, 8 Kanunusani 1297/20 Ocak 1882.

⁵⁶⁶ Mehmet Süreyya, a.g.e., s. 175-225.

⁵⁶⁷ BOA, MV., 15-41, 21 Kanunusani 1302/2 Ocak 1887.

Hicaz, Bağdat, Selanik, Erzurum, Diyarbakır, Halep, Adana, Trablusgarp, Sivas, Manastır, İşkodra, Mamuretülaziz, Yanya, Ankara, Van, Trabzon, Cezayir-i Bahri Sefid, Bingazi, Hakkâri, Dersim, Karesi, Musul, Kosova, Kudüs, Basra, Serfice, Zor ve Şehremaneti gibi yerlerde kullanılmak üzere nizamnamelerde belirtilen ücretler tahsis edilmiştir.⁵⁶⁸ Bunun dışında bölgesel talepler için ödenekler veya yeni düzenlemeler yapılabilmektedir. Burada önemli olan kısas; afetin derecesi ve bölge halkının durumu olmuştur. Çekirgelerin o senenin harman mahsulünü tamamen imha etmesi bölge halkının kıtlık ile karşı karşıya kalmasına sebep olacağından yasal düzenlemeler ile ya zahire-tohum yardımları ya da ödeneklerin tahsis edilmesi sağlanmıştır. Afetin birkaç yıl sürdüğü bölgeler ise tamamen kontrol altına alınmaya çalışılarak çevreye yayılması engellenmiştir. 1892 senesinde Mardin ve çevresinde yaşanan benzer durumda ahalinin zor duruma düşmesi ve afetin birkaç yıl sürmesi sonucunda devlet bu konuda bazı yasal düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır. Afet ile mücadelede daha etkin olabilmek için bölgeye yapılan iş gücü ve mali yardımların dışında bölge halkının vergi affı talebi Meclis-i Vükelaca reddedilmiştir. Bu duruma sebep olarak da afet ile mücadele eden diğer bölgelerin aynı talebi sunmasının hazineyi zor duruma sokacağı gösterilmiştir.⁵⁶⁹ Aynı yıl Halep vilayetinin talep ettiği 200 bin kuruş, Meclis-i Vükela tarafından uygun görülerek ilgili kanun kapsamında tahsis edilmiştir.⁵⁷⁰ Kastamonu Valiliğinin bölgedeki afette temin edilecek 50 bin kuruşun, Çankırı mal sandıklarında yeterli para olmaması nedeniyle belediye mal sandıklarından karşılanması kararı yine bu kanunlar kapsamında ortaya çıkmıştır.⁵⁷¹

Çekirge imhası için birçok farklı bölgeden talep edilen, çekirge tohumlarının imhasında ödenek verilmesi konusu bu bölgelerde suistimale uğraması nedeniyle feshedilmiştir. Çekirge mücadelesinde sadece komisyon üyeleri ve memurların haricinde ahaliye toplattırılacak çekirgelerin, çekirge talimatının sekizinci maddesine

⁵⁶⁸ BOA, DH.MKT., 1394-89, 11 Kanunusani 1302/24 Ocak 1887.

⁵⁶⁹ BOA, MV., 71-58, 16 Eylül 1308/28 Eylül 1892.

⁵⁷⁰ BOA, BEO, 86-6001, 19 Eylül 1308/1 Ekim 1892.

⁵⁷¹ BOA, BEO, 86-6416, 29 Eylül 1308/11 Ekim 1892.

dahil olmak üzere 11 Ekim 1892 tarihli Şurayı Devlet kararı ile kabul edilmiştir.⁵⁷² 18 Ekim 1892 tarihli çekirge imhası kapsamında hazırlanan başka bir nizamname, Şurayı Devlet ve Meclis-i Vükela kararları ile yürürlüğe girmiştir. İlgili nizamnamede çekirge ile mücadelede kaynak, teşkilat, görev ve sorumluluklar belirtilmiştir. Söz konusu nizamname Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderilerek gerekli tedbirlerin alınması lüzumu belirtilmiştir.⁵⁷³ Çekirge imhası için mal sandıklarında bulunan 200 bin kuruşun Meclis-i Vükela kararınca Osmanlı coğrafyası genelinde kullanılması kararı alınmıştır.⁵⁷⁴ Halep Valiliğinin 12 Mayıs 1892 tarihli sadaret makamına gönderdiği telgrafta; çekirge afeti özelinde çıkarılan nizamnameler gereğince yapılan mücadelelerin yoğun bir şekilde devam ettiği belirtilmiştir. Afet ile mücadele dâhilinde talep edilen 200 bin kuruş, Ziraat Bankası aracılığı ile ödenmiştir.⁵⁷⁵ Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuasının 39. sayısında belirtilen *Çekirge Tohumlarının İtlafi Hakkında Talimat* adlı başlıkta dokuz madde yer almıştır. Bu kanunun uygulanması yetkisi Dahiliye ve Ziraat ve Ticaret Nezaretlerinin uhdesine bırakılmıştır. Çekirge veya tohumlarının toplanması ve imhasında görev ve sorumlulukları bulunan kişilerin, mücadelede hangi tedbirleri alacağı ve masrafların ne şekilde karşılanacağı belirlenmiştir. *Çekirge ve Yumurtalarının İtlafına Dair Tarifname* adlı kanunda çekirgelerin yaşamsal özellikleri ile nasıl imha edilecekleri detaylı bir şekilde izah edilmiştir. Öncelikle haberleşme konusu ele alınmış, bir mahalde çekirge görülür ise en alt makamlardan en üst makamlara bilgi verilmesi istenmiştir. Buna göre bir bölgede çekirge afetiyle karşılaşıldığında, köy ihtiyar heyetleri ve muhtarlar hemen bağlı oldukları müdür ve kaymakamlara, müdür ve kaymakamlar ise hem civardaki diğer müdür ve kaymakamlara hem de liva ve vilâyete durumu bildirmekle yükümlüdürler. Vilayet yönetimi de telgrafla, afeti Dâhiliye Nezareti ile Ziraat ve Ticaret Nezaretlerine bildirmekle vazifelidir.⁵⁷⁶ Orman, Maadin ve Ziraat Nezaretinden Dahiliye Nezaretine

⁵⁷² BOA, İ.KAN., 1-4, 19 Eylül 1308/11 Ekim 1892.

⁵⁷³ BOA, BEO, 92-6854, 7 Teşrinievvel 1308/19 Ekim 1892.

⁵⁷⁴ BOA, BEO, 98-7290, 17 Teşrinievvel 1308/29 Ekim 1892.

⁵⁷⁵ BOA, BEO, 99-7353, 19 Teşrinievvel 1308/ 31 Ekim 1892.

⁵⁷⁶ Umur-u Nafia ve Ziraat Mecmuası, Cilt 2, Sayı 39, Alem Matbaası, İstanbul, 1 Şaban 1310/18 Şubat 1893.

gönderilen yazıda, ülke genelinde görülen çekirge afeti ve bu afette çıkarılan talimatnamelerin, afetin olduğu bölgelere gönderildiği bildirilmiştir. Bu belgede ayrıca İzmit sancağında, bu talimatnameler çerçevesinde mücadele edilmediği bilgisi üzerine gerekli önlemlerin alınması lüzumu vurgulanmıştır. Dahiliye Nezaretinin 11 Haziran 1895 tarihli İzmit sancağına gönderdiği tezkirede Bursa ve Hüdavendigar tarafında çekirge ile mücadelede başarı sağlanmasına rağmen İzmit sancağında aynı gayretin gösterilmediğinden bahisle, bölge ahalisinin vazifelendirilmesi suretiyle, çekirgenin acilen imha edilmesi gerekliliği bildirilmiştir.⁵⁷⁷ Çekirge ile mücadelede yapılan yasal düzenlemeler kapsamında Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti ile Şura-yı Devlette yapılan görüşmelerde, bölge yöneticilerinin vazifeleri üzerine yeni düzenlemelerin yapılacağı izah edilmiştir. Bu kanunnamede yerel yöneticiler vali, mutasarrıf, kaymakam ve müdürlerin doğrudan afet bölgelerine giderek mücadeleyi yerinde takip etmeleri istenmiştir. Ayrıca bu mahalli yöneticilerin olağanüstü bir gayretle vazifelerini yapmaları, afet tamamen sona erinceye kadar görev yerlerinde kalmaları bu düzenlemede yer almıştır. Hatta çekirge afetinin bulunduğu mahallerde en ufak bir tohum ya da çekirge kalması durumunda bile sorumlu tutulacakları belirtilmiştir.⁵⁷⁸ Yapılan yasal düzenlemeler ile afet kapsamında ister halk ister yönetim olsun asla taviz verilmeyeceği anlaşılmaktadır. Denetimin sıkı yapılması, afetin süresini de belirleyerek ilerleyen yıllardaki zararı önlemiştir. Merkezi hükümetin yerel yöneticiler ve halk üzerinde kurduğu bu hiyerarşik denetim sistemi önemli neticeler alınmasında etkili olmuştur. Aydın vilayetinde çekirge mücadelesinde gerekli özen göstermeyen memurların mahkemede yargılanmış, çekirge imhasında ihmalleri görülen Söke kaymakamı hakkında yasal işlem başlatılmıştır.⁵⁷⁹

Nezaretler arasında yapılan yazışmalar ve merkezi hükümetin denetim sistemi afetin halk tarafından da ciddiye alınması ve bir ihmale mahal verilmemesinde etkili olmuştur.⁵⁸⁰ Halkın bu konuda maddi olarak teşvik edilmesi bu yasaların daha hızlı

⁵⁷⁷ BOA, DH.MKT., 383-51, 20 Mayıs 1311/1 Haziran 1895.

⁵⁷⁸ BOA, BEO, 780-58474, 2 Mayıs 1312/14 Mayıs 1896

⁵⁷⁹ Hizmet, Sayı 449, 245 Nisan 1307/6 Mayıs 1891.

⁵⁸⁰ Asan, a.g.m., s. 96

işlerlik kazanmasını sağlamıştır.⁵⁸¹ Orman, Maadin ve Ziraat Nezaretinin 30 Mayıs 1895 tarihinde Sadaret makamına gönderdiği yazıda; ülke genelinde yaşanan çekirge afeti kapsamında gerekli talimatların gönderildiği, talep edilen ödemelerin Ziraat Bankaları aracılığı ile yapıldığı ve gerekli tedbirlerin alındığını arz etmiştir. Bu talimatnamelerin ilgili valilik ve mutasarrıflıklara gönderildiği ve usulünce çekirgelerin büyük oranda imha edildiği ifade edilmiştir.⁵⁸² Çekirge afeti kapsamında çıkarılan 1882 senesi çekirge nizamnamesinin 4. Maddesinde; bir bölgede çekirgenin ortaya çıkması halinde hem çekirgelerin hem de tohumlarının imhası için mahalli yöneticiler sorumlu tutularak, bölge halkının ise hem bedenen hem de bedel olarak mücadele etmesi emredilmiştir. Selanik vilayetine bağlı Kelemeriye ve köylerinde meydana gelen afette valiliğin hükümetten talep ettiği 150 bin kuruşun Ziraat Bankası aracılığı ile ödenmesi lüzumuna karşılık merkezi yönetim çekirge talimatnamesinin ilgili maddesi uyarınca bu talebi reddetmiştir.⁵⁸³ Bu gibi örneklerde görüldüğü üzere afet kapsamında çıkarılan kanun ve nizamnameler devletin ekonomik durumuna göre bölgesel veya ulusal boyutta hazırlanmıştır.⁵⁸⁴

Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti tarafından hazırlanan ve çekirge mücadelesi kapsamında oluşturulacak teşkilat ve memurların yönetmeliklerini içeren 14 Şubat 1909 tarihli 352 numaralı tezkiresi Meclis-i Mebusana sunulmuştur. Meclis-i Mebusan 18 Şubat 1909 tarihli yazısında; ilgili nezaret tarafından hazırlanan kanun ve nizamnamelere ek olarak, Halep mebusu Nafi Paşa tarafından kurulan heyet kararıyla yeni bir nizamname hazırlamıştır. Bu nizamnamede daha önceki kanunlardan farklı olarak teşkilatın yeniden düzenlendiği, yerel yöneticilere takviye olarak halk sınıflarının da nüfuzu ve maddi olanaklarından istifade edileceği belirtilmiştir.⁵⁸⁵ Çekirge afetinin de diğer afetler gibi toplumu maddi ve manevi olarak tahrip etmiş olması böyle düzenlemelerin yapılmasındaki başlıca sebeplerdir. Şurayı Devletten gönderilen mazbata gereğince çıkarılan 12 maddelik *Çekirge ve Yumurtalarının İtlafına Dair*

⁵⁸² BOA, BEO, 638-47783, 21 Mayıs 1311/2 Haziran 1895.

⁵⁸³ BOA, BEO, 1475-110604, 10 Nisan 1316/23 Nisan 1900.

⁵⁸⁴ İkdam, Sayı 2009, 24 Kanunusani 1315/5 Şubat 1900.

⁵⁸⁵ BOA, BEO, 3495-262054, 7 Şubat 1324/20 Şubat 1909.

Tarifname ile çekirge ve yumurtalarının imhasında uyulması gereken kurallar ve alınacak tedbirler belirtilmiştir. Bu talimatnameler ilgili makamlar tarafından afet kapsamındaki bölge mahalli idarecilerine gönderilerek uygulamalarda birlik sağlanması amaçlanmıştır.⁵⁸⁶ Orman, Maadin ve Ziraat Nezaretince hazırlanan 1909-1910 yılları mücadelelerini kapsayan *Çekirge İtlafına Dair Nizamname* ile *Tedabir-i Fenniyeyi Havi Tarifname* başlıklı kanun mecliste onaylanarak ilgili bölgelere gönderilmiştir. Kanunda uyulması gereken kurallar, memurların vazifeleri, ahaliye yüklenecek sorumluluklar ve oluşturulacak komisyonların masrafları tespit edilmiştir.⁵⁸⁷ Ayrıca bu genel hükümlerin yanı sıra acil olarak çıkarılan kanunlar da yer almaktadır. Bunlardan çıkarılması acil olarak belirtilen 665 numaralı çekirge itlafına dair nizamname layihası Meclis-i Mebusana 29 Mayıs 1909 tarihinde sunulmuştur. Çekirgenin daha sonraki süreçte daha büyük zararlar vereceği durumu dikkate alınarak adı geçen nizamnamenin bir an evvel onaylanması lüzumu belirtilmiştir.⁵⁸⁸ 1912 senesinde Aydın vilayeti dahilinde meydana gelen afette çekirgenin birçok yere tohum bırakması ve tohumların acilen toplanması gereği, Ticaret ve Ziraat Nezaretinin yeni tedbirler ve yasal düzenlemeler yapmasına sebep olmuştur. Meclis-i Vükelânın, 14 Kasım 1912 tarihinde Meclis-i Umûmîye sevk ettiği Çekirgenin İtlafına Dair Kanun ve Talimat, Osmanlı Devleti'nin resmî gazetesi olan *Takvim-i Vakâyi'nin* 19 Kasım 1912 tarihli sayısında yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁵⁸⁹ Gazetede yayınlanan 9 maddelik kanunun maddelerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Madde: Afetin görüldüğü mahallerdeki sorumlu yöneticilerin, hemen bir üst makama haber vermeye mecbur oldukları, afeti haber verenlerin ikamet ettikleri mesafe ile merkeze uzaklıkları komisyonlar tarafından hesaplanarak 1 ile 3 lira mükâfat verileceği,

2. Madde: Çekirge ve tohumlarının görüldüğü mahallerde çekirge talimatnamesi gereğince oluşturulan komisyonların talimatname kurallarına uyması,

⁵⁸⁶ BOA, ŞD., 542-44, 30 Nisan 1325/13 Mayıs 1909.

⁵⁸⁷ BOA, BEO, 3560-266953, 14 Mayıs 1325/27 Mayıs 1909.

⁵⁸⁸ BOA, BEO, 3581-268541, 9 Haziran 1325/22 Haziran 1909.

⁵⁸⁹ BOA, İ.MMS., 156-8, 1 Teşrinisani 1328/14 Kasım 1912.

3. Madde: Çekirge tohumlarının gömülü olduğu arazideki ahali gönüllü (ücretsiz) olarak bu tohumları sürerek ya da kazarak meydana çıkaracaklardır. Komisyonun belirlediği miktarda tohumu ambarlara teslim edecekleri

4. Madde: Çekirge sürülerinin çok fazla olmasına bağlı olarak o bölge ahalisinin imha etmede yetersiz kalması durumunda en yakın mesafedeki ahaliyi bölgeye sevk edilerek çekirge ve tohumları imha etmeye ve belirlenen komisyonlara teslim etmeye mecbur olmaları,

5. Uzak bölgeler ahalisinin mücadeleye dahil edilemeyeceği araştırma sonucunda anlaşılırsa afet bölgesine ücretli amele ve çift sevk edilecek, mahalli komisyonların belirleyeceği ücretlerin vilayet komisyonlarıncaya ödeneceği,

6. Madde: Çekirge tohumlarının imha edilmesinden sonra ilkbaharda sürfe halinde bir miktar çekirge görülecek olursa mahalli komisyonlar aracılığı ile hemen mükellef ahali sevk edilerek talimatnamelerdeki tedbirler gereğince mücadele edileceği,

7. Madde: Çekirge mücadelesinde bölgelere gelen memurlar ile komisyon azalarına verilecek harcırahların mal sandıklarından karşılanacağı,

8. Madde: Afet kapsamında sorumlu olan mahalli idarecilerin vazifelerini yerine getirmemeleri halinde üç lira Osmani ile üçüncü dördüncü maddelerde bahsedilen mükellef ahalinin çekirge ve tohumlarının toplanmasında ihmalleri olursa birer lira Osmani ile cezalandırılmaları,

9. Madde: Bu kanunnamenin yürütülmesinden Dâhiliye ve Ziraat Nezaretlerinin sorumlu olacakları belirtilmiştir.⁵⁹⁰

Afet kapsamında çıkarılan talimatnamelerin kanunname halini alması afet karşısındaki ciddiyetin önemini göstermektedir.⁵⁹¹ Devletin bu konuyu kanunnameler ile düzenlemesi afetin seyrini de olumlu etkilemiştir. Nitekim artık sadece nizamname ve talimatnamelerle değil kanunnamelerle ve bütçelere konu olan çekirge afeti devletin planlı ve programlı bir doğal afet mücadelesini de ortaya koymaktadır. Çekirge imhası hakkında *Düstur* 'da yayımlanan kanunnamelerin ilgili maddeleri ve içeriğinde afet ile mücadelenin etkili bir şekilde yürütülebilmesi için izlenilecek yol ve uygulanacak

⁵⁹⁰ *Takvim-i Vakayi*, numara 9290, 6 Teşrinisani 1326/19 Kasım 1912.

⁵⁹¹ Satılmış, *a.g.t.*, s. 243.

metotlar ele alınmıştır. Yeni düzenlenen çekirge kanunnamesinin 2, 7 ve 8. maddelerine ilaveler yapılmıştır. İkinci maddede yapılan ilaveye göre ahalinin sevki hakkında komisyonun tertip ettiği zabitanın yetersiz kalması halinde gerekli redif zabitanlarının geçici olmak kaydıyla görevlendirileceği kararı alınmıştır. Sekizinci maddeye yapılan ilavede mükellef ahaliye verilecek cezalara vilayet, liva ve kazalarda belediye meclislerinin, nahiyelerde de nahiyeye meclislerinin karar verecekleri ifade edilmiştir. Bu meclislerin verdiği kararlara da itiraz yolu kapatılmıştır. Bu meclislerin belirlediği cezaların ödenmemesi durumunda ceza kanununun 27. maddesi uyarınca hapis cezasına çarptırılacakları belirtilmiştir. Ayrıca kanunda yapılan değişiklikte yaş sınırı düşürülmüş ve çekirgenin yoğun olduğu zamanlarda vazifelendirilen köy ve kazaların sayılarının artırılması, mükelleflerin dışında toplanan çekirge ve yumurtaların kıyye başı ücret uygulaması yapılmıştır.⁵⁹² Afet ile mücadele kapsamında çıkarılan kanunnamelerde ceza uygulamaları afet ile ilgili suistimalleri önlemeye yönelik tedbirlerdir. Yine bu kanunnamelerde afet için tahsis edilen paralar da yer almıştır. Düstur 'un 28 Şubat 1916 tarihli kanunnamesinde bu kapsamda Ticaret ve Ziraat bütçesine 23 milyon kuruş tahsis edildiği bildirilmiştir.⁵⁹³ Aynı yıl çekirge afetinin yoğunluğuna bağlı olarak merkezi hükûmet ek bir ödeme yapmak zorunda kalmıştır. 26 Ekim 1916 ve 28 Şubat 1917 tarihlerinde çıkarılan kanunnamelerde Ticaret ve Ziraat Nezareti bütçesine 20 milyon kuruş daha tahsis edilerek mücadelede etkili bir durum oluşmuştur. Dönem itibari ile devletin büyük bir savaşın içinde olmasına rağmen kanunnamelerle bu meblağları ödemesi, Osmanlının her koşulda halkın yanında olduğunu, sosyal ve ekonomik döngünün devamı için üstün gayretlerini göstermektedir.⁵⁹⁴

⁵⁹² “Çekirgenin İtlafına Mütedair 4 Zilhicce 1330 Tarihli Kânun-ı Muvakkatin 2 ve 7. Maddelerine Müzeyyel Fıkârat Hakkında Kânun-ı Muvakkat”, Düstur, Numara 7, 1 Teşrinisani 1328/14 Kasım 1912, Tertib-i Sâni, Cilt 5, s. 28; “Çekirge İtlâfına Mütedair 4 Zilhicce 1330 Tarihli Kânun-ı Muvakkatin 8. Maddesine Müzeyyel Fıkra Hakkında Kânun-ı Muvakkat”, Düstur, Numara 31, 19 Kanunusani 1328/1 Şubat 1913, Tertib-i Sâni, Cilt 5, s. 50; “Çekirgenin İtlâfına Mütedair 4 Zilhicce 1330 Tarihli Kânun-ı Muvakkata Müzeyyel Kânun-ı Muvakkat”, Düstur, Numara 329, 12 Teşrinievvel 1329/25 Ekim 1913, Tertib-i Sâni, Cilt 5, s. 841-842.

⁵⁹³ “Çekirge İtlaflı İçin 1331 Ticaret ve Ziraat Bütçesine 23 Milyon Kuruş Tahsisat-ı Fevkalade İtası Hakkında Kanun”, Düstur, Numara 282, 13 Şubat 1331/ 28 Şubat 1916, Tertib-i Sâni, Cilt 8, s. 465.

⁵⁹⁴ “Çekirge Mesarif-i İtlafiyesi İçin 1332 Ticaret ve Ziraat Bütçesine 20 Milyon Kuruş daha Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Kanunu Muvakkat”, Düstur, Numara 823, 13 Teşrinievvel 1332/26 Ekim 1916, Tertib-i Sâni, Cilt 8, s. 1364-1365; “Çekirge Mesarif-i İtlafiyesi İçin 1332-1333

Çekirge afetleri kapsamında yapılan kanuni düzenlemeler arasında 1910-1918 senelerinde Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridelerine yansıyanlar önemli yer tutmaktadır. Belirtilen yıllarda yapılan meclis oturumlarında çekirge afetinin yaşandığı bölge mebusları, konuyu gündeme getirerek çekirge afeti hakkında kanunnamelerin çıkmasını sağlamışlardır. 20. yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabası ve demokrasi rüzgârındaki bu hava, merkezi idarenin bir önceki yüzyıla nazaran afet yönetimi konusunda kayda değer bir ilerleme sağladığını göstermektedir. İlgili vilayetlerde meydana gelen çekirge afeti, bölgenin mebusları tarafından Meclis-i Mebusan'a taşınmış ve hükümetin dikkatine sunulmuştur. Zira Meclisin 8 Şubat 1918 tarihli oturumunda Halep Mebusu Ali Cenani tarafından arz edilen konuşmada "... Geçen sene Halep vilâyetini çekirge istila ettiğinden mezruat kâmilen mahvolmuş idi. Civar vilâyetlerden gelen zehair ile ahali idare olunmakta iken, mevsim-i şitânın hulûliyle, zaten muntazam olmayan yollar bütün bütün kapanmış eylevm kâht-u galâ ve bunun neticesi olarak dehşetli bir sefalet başlamıştır. Son hafta zarfında aldığımız haberlerde Urfa, Birecik ve Ayıntap'da sefalet ve açlıktan bir kısım halkın telef olmak derecesine geldiği anlaşılıyor. Vâkıâ şimdiye kadar telefât yoksa da telefât vukuundan ve belki açlık sebebiyle müstevli hastalıklar başladıktan sonra edilecek muavenetin faydası olmayacağından Halep vilâyetinde açıkları sabit olan fukaraya şimdiden muaveneti lâzimedede bulunulması hususunu Heyeti Muhteremenin nazarı merhametlerine arz eylerim." İfadelerine yer vererek çekirge afetinin Halep, Urfa ve Ayıntap taraflarında halkı oldukça zor duruma düşürmesinden bahisle kıtlık tehlikesine dikkat çekmiştir. Açlık ve kıtlık bölgede diğer salgın hastalıklara sebep olacağı gerçeği konusunda merkezi hükümeti uyararak gerekli tedbirlerin alınması gerekliliğini vurgulamıştır.⁵⁹⁵ Meclisin 20 Haziran 1910 tarihli oturumunda ise Trablusgarp mebusları Mahmut Naci ve Sadık Beyler ile Cebeli Garbi Mebusu Süleyman El Buruni, bölgelerinde devam eden çekirge afeti nedeniyle büyük bir kıtlığın ortaya çıktığından bahsetmişlerdir. Ayrıca kıtlığın bölgede tifo gibi hastalıkları tetiklemesiyle halkın Tunus Cezayir ve Mısır'a göç

Ticaret ve Ziraat Bütçesine 20 Milyon Kuruş Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Kanunu Kanun', Düstur, Numara 159, 15 Şubat 1332/28 Şubat 1917, Tertib-i Sâni, Cilt 9, s. 239.

⁵⁹⁵ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Cilt 2, İçtima sene 2, 37. İn'ikad, 26 Kanunusani 1325/8 Şubat 1910, s. 208.

ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu sebeple 7 bin liranın tahsis edilmesi talep edilmiştir.⁵⁹⁶ Mebusların çağrıları ve talepleri dikkate alınmış ve meclis afete karşı mücadelede yeni önlemler almak için harekete geçmiştir. Nitekim Meclisin 21 Ocak 1911 tarihli oturumunda kabul edilen tezkireler çekirge afetinin hakkındaki kanunun acil olarak kabul edilmesi sonucunu doğurmuştur. “*Maadin, filoksera, çekirge itlafi hakkında, levayih-i kanuniyyenin biran evvel tetkikine dair Sadaret tezkiresi*” başlığında sunulan tezkire, meclis başkanının takdimi ve sadaretin padişahın onayına sunmasıyla yürürlüğe girmiştir. Kanunnamede çekirge imhası hakkında genel tedbirler ve afet kapsamında vazifelendirilecek memurların görev ve sorumlulukları belirtilmiştir.⁵⁹⁷ Bu görev ve sorumluluklar genel olarak Ticaret ve Ziraat Nezareti ile Umuru Nafia Nezaretlerinin kaleme aldıkları mecmualarda ve Düstur’daki kanunnamelerde belirtilmiştir.⁵⁹⁸ Meclisin 1 Şubat 1911 tarihli oturumunda mebuslar arasında uzun süren *Çekirge itlafına dair kanun lâyihası* hakkında kanun tartışmaları, reis beyin kanunun birinci maddesini okumasıyla başlamıştır. Maddede yer alan “*çekirgenin görüldüğü anda bölge ahalisi ve yönetimi tarafından merkezi hükûmete haber verilmelidir...*” şeklindeki ifadeler mebuslar arasında tartışılmıştır. Afetin meydana geldiği yerde çekirgenin yoğunluğu, bölgeye sevk edilecek ahalinin gideceği mesafe, haber vermeyenlerin cezai işlemleri gibi maddeler kabul edilerek meclis tarafından encümene gönderilmiştir.⁵⁹⁹ İlerleyen süreçte konu mecliste yeniden gündeme gelmiştir. Meclisin çekirge imhası için bütçe ayrılması yönündeki 15 Şubat 1916 tarihli oturumunda *1331-1332 senelerinde sarf olunmak üzere Ticaret ve Ziraat Nezareti bütçesine Çekirge İtlafi İçin 23 Milyon Kuruş Tahsisatı Fevkalade İtasına Dair Kanun Layihası* başlığı ile görüşülmüştür. Yapılan görüşmelerde Ziraat ve Ticaret Nazırı Ahmet Nesimi Bey, çekirge imhası ve maliyeti

⁵⁹⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Cilt 6, İçtima sene 2, 118. İn’ikad, 7 Haziran 1326/20 Haziran 1910.

⁵⁹⁷ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Cilt 2, İçtima Sene 3, 7. İn’ikad, 8 Kanunusani 1326/21 Ocak 1911, s. 217.

⁵⁹⁸ Haşerat-ı Ziraiyye Mecmuası (1332)”, “Ticaret ve Ziraat Mecmuası (1330, 1332)”, “Çekirgelerin Envai, İtlafi (İktisat Vekaleti Müdürü Şevket)”, “12 Ağustos 1923 Tarihli Çekirge ve Yumurtalarının İtlafına Dair Tarifname”, “Çekirge Tohumunun İtlafi Hakkında Talimat” ve “Çekirge Mücadele Teşkilatına Ait Talimatname, 1332”.

⁵⁹⁹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Cilt 2, İçtima Sene 3, 33. İn’ikad, 19 Kanunusani 1326/1 Şubat 1911, s. 456-459.

hakkında bilgi verdikten sonra adı geçen kanun 102 oy ile kabul edilmiştir.⁶⁰⁰ Meclis görüşmelerinde, kanun tekliflerinin tartışılmasından başka, mebuslar kendi bölgelerindeki muhtelif sorunları da gündeme taşımışlardır. Karesi mebusu Mehmet Vehbi Bey'in Aydın, Karahisar, Karesi, Bursa, Çanakkale ve son zamanlarda Kal'a-i Sultaniye bölgelerine sirayet eden çekirgenin bölgelere verdiği zararları anlatarak farklı bir yöntem olan çinko madeninin çekirgenin imhasında etkisinden bahsetmiştir. Mehmet Vehbi Bey, meclisin 4 Mart 1914 tarihli oturumunda bölgelerinde meydana gelen çekirge afeti hakkında; "... İkincisi, çekirge meselesidir. Haricî düşman kadar bu memleket için mühim olan afetin birisi de çekirgedir. Bu sekiz, on seneden beri Aydın, Karahisar, Karesi ve son zamanlarda Bursa, Çanakkale, Kal'a-i Sultaniye sancaklarına ve havalisine sirayet etti. Zürrain, bütün sene uğraşıp çalışıp meydana getirdiği mahsulü tam biçeceği bir sırada veyahut tam idrak etmek üzere olduğu bir anda bu çekirge, bir günün içinde tamamen mahvediyor. Onun için de Nezaret buradan muhtelif suretlerle tahsisat aldı. Gerek rüesa-yı idare ve gerek memurin-i aidesi bu hususta ciddiyetle çalıştılar ve muvaffak da oldular; fakat bendenizin temenni edeceğim bir nokta var ki o da çinko meselesidir. Bu çekirge ne kadar müthiş bir afet ise, çinko mevcut oldukça çekirge de o kadar tedavisi kolay bir marazdır. Bir yerde çinko bulunursa, dünyanın çekirgesi oraya hücum etse, katiyyen bir zarar yapmanın imkânı yoktur, fakat çinko, bu memlekette istihsal edilen bir madde olmadığı için bulunamıyor ve vaktinde yetişemiyor." ifadelerini kullanarak çekirgenin verdiği zararlardan bahsetmiş, önerdiği çinko madeninin çekirge imhası için etkili bir yöntem olduğunu savunmuştur.⁶⁰¹

Çekirge afeti ile etkili mücadele kapsamında 19. yüzyılın başlarında genellikle talimatnameler ile afet yönetilmeye çalışılmıştır. Bu durum bölgesel etkilerle birlikte faydalı olabilmıştır. Ancak ülke geneline sirayet eden bu afet, merkezi hükûmeti daha uzun soluklu çözümler aramaya sevk etmiştir. Bu nedenle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren talimatnameler yerine kanunnameler yürürlüğe girerek çekirge afetine karşı

⁶⁰⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 2, İctima Sene 2, 29. İn'ikad, 2 Şubat 1331/15 İşubat 1916, s. 48-51.

⁶⁰¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 2, İctima Sene 4, 62. İn'ikad, 4 Mart 1334/4 Mart 1918, s. 679.

daha düzenli bir mücadele tertip edilmiştir. Merkezi idare bu yol ile hem denetim mekanizmasını güçlendirmiş hem de afetin seyrini ve süresini kontrol edebilmiştir. Temel mesele mükellef halk ile mahalli idarecilerin uyum içinde çalışmasını sağlamak olmuştur. Bunun için de mücadele ekiplerinin görev ve sorumlulukları kanunlar ile sabit hale getirilmiştir. Bu kanunlar çerçevesinde çekirge ve tohumlarının imhası gerçekleştirilebilmiştir. Ayrıca kanuna muhalefet veya uyumsuzluk halinde ise cezai müeyyideler devreye girerek gerek mahalli idarecilerin gerekse afetin meydana geldiği yerlerdeki mükellef halkın keyfi ya da mücadeleyi suistimal etme durumları ortadan kaldırılmıştır.

3.4. Çekirge Afeti Kapsamında Oluşturulan Mücadele Ekipleri

Çekirge istilalarına karşı yapılan mücadelede önemli konulardan biri de görevli ve sorumlulukları olmuştur. Merkezi hükümet tarafından afet kapsamında çıkarılan kanun ve nizamnamelerde afet işle mücadele yöntemleri belirtilirken aynı zamanda mahalli yönetim ve halk nazarında mükellef tutulan görevliler ve mücadele ekipleri oluşturulmuştur.⁶⁰² Bu talimatnamelerde özellikle hangi personelin nasıl bir görev tanımı olacağı, hangi kurulların oluşturulacağı ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Merkezi yönetim ile mahalli idare arasında yapılan resmi yazışmalar ve gazeteler bu uygulamalar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Çalışmanın bu kısmında çekirge mücadelesinde görev alan ekiplerin görev sahası ve yükümlülükleri izah edilecektir.

3.4.1. Mükellef Halk, Vilayet-Liva-Kaza-Nahiye Komisyonları, Takipçiler, Muhtarlar, Kaza ve Köy İhtiyar Meclisleri

Çekirge ile mücadele kapsamında en önemli görev halka düşmüştür. Nitekim kanunnameler ile mükellef halk ekipleri oluşturularak afete karşı kullanılmıştır. Çekirge afetinin gelişigüzel yöntemlerle önlenemeyeceği düşüncesi merkezi yönetimi halkın katılımını sağlamak amacıyla farklı dönemlerde birçok kanun ve talimatnameler

⁶⁰² BOA, DH. İUM., 56-17, 17 Kanunusani 1334/30 Ocak 1916.

yayınlamaya sevk etmiştir.⁶⁰³ Çekirge talimatnamelerinde özellikle bölge halkının çekirge yumurtalarının olduğu mevkileri mahalli idareye bildirmeleri zorunlu tutulmuştur. Çekirgelerin sonbahar mevsiminde yumurta bıraktığı arazilerin tespit edilmesi ve bunların mahalli idare meclislerine ivedilikle bildirilmesi gerekmektedir. Ayrıca çekirgenin tohum bıraktığı mevkilerin belirlenerek halkın bir an evvel müdahale etmesi, aksi halde cezai yükümlülüklerinin olması da yine talimatnameler ile mecbur hale getirilmiştir.⁶⁰⁴ Diyarbakır ve Mardin taraflarında meydana gelen afette oluşturulan komisyon, çekirge afeti kapsamında halkın oluşturacağı amele ekiplerinin yol yapım çalışmalarında kullanılmalarının çekirge afetini olumsuz etkilediğine dair mahalli idarecileri uyarmıştır. Valilik, hemen duruma el atmış, yol yapımının tatil edilmesi ile mükellef halkın öncelikle çekirge afetinde vazifelendirilmesini sağlamıştır.⁶⁰⁵ Aynı şekilde ülkenin ekser mahallerinde, afet ile mücadelede oluşturulan komisyonlar, bağlı oldukları vilayetçe sıkı sıkıya denetlenmiştir. Bağdat valisi Asım Paşa'nın 1887 senesinde merkezi idareye gönderdiği 13 maddelik raporunda bölgedeki sorunlar ifade edilmiştir. Raporun 15 Nisan 1887 tarihli ve birinci maddesinde Hille livasında yaşanan çevresel ve tarımsal kriz koşullarına karşı Osmanlı idaresinin geliştirdiği ekonomik ve idari tedbirleri ele almaktadır. Bölgede su kıtlığı, çekirge istilası ve Dicle Nehri taşkınlarının bir araya gelerek ciddi bir üretim kaybı ve muhtemel kıtlık riski oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu risklere karşılık olarak, darı, susam, börülce (Maş), kuş yemi (Dühn) ve benzeri kuraklığa dayanıklı ürünlerin ekiminin artırılması amacıyla çiftçilerin teşvik edilmesi önermiştir. Ayrıca vergi sisteminde geçici düzenlemeler yapılarak üretimi artırıcı bir mali teşvik mekanizması oluşturulması ileri sürmüştür.⁶⁰⁶ Vali Paşa raporunun 18 Mayıs 1887 tarihli ve dokuzuncu maddesinde görüşlerini şu şekilde beyan etmiştir: Kербela Sancağında ekili arazilerin büyük kısmı çekirge istilası nedeniyle zarar görmüştür. Hille sancağındaki ekili alanlar su kıtlığı ve çekirge sebebiyle oldukça sınırlı durumdadır. Bağdat sancağına bağlı kazalarda da ekili alanlar geçen seneye göre daha iyi görünmekle birlikte, bazı bölgelerde su ve çekirge nedeniyle

⁶⁰³ Gökmen, a.g.m., s. 134.

⁶⁰⁴ BOA, MVL., 660-41, 22 Teşrinievvel 1279/4 Kasım 1863.

⁶⁰⁵ BOA, DH.MKT., 1373-108, 11 Teşrinievvel 1302/23 Ekim 1886.

⁶⁰⁶ BOA, Y.PRK.ML., 7-30, Lef-1, 3 Nisan 1303/15 Nisan 1887.

ciddi ürün kayıpları yaşanmıştır. Bağlı kazalardan alınan bilgiler doğrultusunda Maliye Nezareti'ne iletilmelidir. Mevcut şartlar göz önünde bulundurulduğunda, orduya ayrılan ödeneklerin tam olarak karşılanmasının ve gerekli hazırlıkların yapılmasının zor olduğu görülmektedir. Mustafa asım paşa vilayet merkezine dönüşüne kadar ilgili makamlara durumun bildirilmesi, mevcut yılın toplam gelirinin yaklaşık olarak ne kadar olduğunun tespiti, gelecek yıl için de buna göre bir tahmin yapılması ve her kazada ne kadar gelir kalacağına defterdar ile birlikte değerlendirilerek belirlenmesi gerektiğini ilgili maddede vurgulamıştır. Son olarak Vali Mustafa asım paşa mülhak kazalardan gerekli bilgilerin toplanarak mümkün olduğunca doğru bir gelir-gider dengesinin hazırlanması ve ayrıntılı bir defterin düzenlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür.⁶⁰⁷ Aynı sene Mardin ve çevresinde meydana gelen afeti Vali Paşa yerinde incelemiştir. Bunun sonucunda çekirge imha tedbirlerinin daha sıkı yapılması lüzumu ortaya çıkmıştır. Çekirge nizamnamesinin ilgili maddesi uyarınca bölge redif zabitanın çekirge imhasında görevlendirilmesi için bölge kumandanlığına yazı gönderilmiştir. Bölgedeki çekirge komisyonu sorumluluğunda halk ile birlikte redif birlikleri de çekirge afetinde amelelerin sevk ve istikmalinde görev alması sağlanmıştır.⁶⁰⁸ Halep vilayetinde 1891 senesinde meydana gelen afette çekirgelerin fazla olmasına bağlı olarak ilave memur görevlendirilmiştir. Afeti yöneten komisyonlar haricinde, halkı sevk ve idare edecek gerekli zabıt ve asker, valilik tarafından talep edilmiştir.⁶⁰⁹ Halep'teki afet ile mücadelede talep edilen redif zabiti bölgeye sevk edilmiş, bölgede yeterli birliğin olmaması durumunda da aşiretlerin olduğu bölgelere, Meskene kışlasından yetenekli subaylar ve ihtiyaç kadarı müfreze birlikleri intikal ettirilmiştir.⁶¹⁰ 18 Ekim 1892'de kaleme alınan dokuz maddelik talimatnamede; halk ve yerel yöneticilerin organize iş birliğinde görev ve sorumlulukları belirtilmiştir. Buna göre mükellef halkın çekirge yumurtalarını imha ve haber verme görevleri, sonraki süreçte yaşanan aksaklıklara bağlı olarak köy, kaza muhtarları ve ihtiyar meclislerine tevdi edilmiştir.⁶¹¹ Kaleme alınan bu

⁶⁰⁷ BOA, Y.PRK.ML., 7-30, Lef-2, 6 Mayıs 1303/18 Mayıs 1887.

⁶⁰⁸ BOA, DH.MKT., 1428-50, 18 Haziran 1303/30 Haziran 1887.

⁶⁰⁹ Tercüman-ı Hakikat, Sayı 2627, 2 Mart 1303/14 Mart 1887.

⁶¹⁰ BOA, Y.MTV., 70-123, 31 Teşrinievvel 1307/12 Kasım 1892.

⁶¹¹ BOA, İ.KAN., 1-4, Lef 8, 20 Rebiyülevvel 1310/12 Ekim 1892.

nizamname, ilgili makamlar arasında değerlendirildikten sonra 9 Ekim 1892 tarihinde onaylanmıştır.⁶¹² Bu durum, afetin merkezi idare tarafından dikkate alınıp gerekli tedbirlerin hızlı bir şekilde uygulandığını göstermektedir. Afetle mücadelede halkın görev ve sorumluluğu, çekirge ve yumurtalarının imhası olarak belirlenmiştir. Çekirge miktarının fazla olması durumunda üç saatlik mesafelerdeki bölge sakinleri de sorumluluğa dâhil edilmiştir. Nizamnameye göre mükellef halka, sorumluluğunu yerine getirmemesi halinde, yerel gazeteler ve nizamnamelerde yayınlandığı miktarlarda para cezası uygulanacaktır.⁶¹³

Çekirge ile mücadele ekiplerinden çekirge komisyonları, afet kapsamında bölgesel olarak kurulan ve bölgedeki mücadelenin yürütülmesinden sorumlu tutulan yüksek karar mercileri olmuştur. Genellikle bölge valisinin en yetkili olduğu komisyon bölgedeki diğer idarecileri de içine alan bir ekip olmuştur.⁶¹⁴ Talimatnamelere uygun olarak her bölgede oluşturulan komisyon, bölgenin ileri gelenlerinden seçilen birkaç kişi, oluşturulan amele ekipleri ve takipçiler ile birlikte afetin olduğu mahallere doğru giderek afetin sonuna kadar görev yapmaktaydılar.⁶¹⁵ Selanik sancağının bazı kazalarını etkisi altına alan çekirge afetiyle mücadele için derhal komisyon teşkil edilmiştir. Selanik Valisi Zihni Paşa da bölgeye gelerek afeti ile mücadeleyi yerinde teftiş etmiştir. Merkezi hükûmet, afet bölgesindeki çalışmaların seyrini komisyondan aldığı bilgiler üzerine takip ederek afetin tamamen ortadan kalkması için çalışmıştır. Nitekim komisyonla hükûmet iş birliği, bölgedeki afetin 1892 senesinde ortadan kaldırılmasında etkili olmuştur.⁶¹⁶ Aynı sene Halep Vilayetinde çekirge tohumlarının çok fazla olmasına bağlı olarak amele taburlarının sevki için askeriye tarafından birçok memur görevlendirilmiştir.⁶¹⁷ Ülke genelinde meydana gelen çekirge afeti kapsamında oluşturulan bu komisyonlara destek amacıyla askeriyeden yardım alınmıştır. Çekirge tohumlarının imhası kapsamında merkezi hükûmetçe ilgili bölgelerin kumandanlıklarına

⁶¹² BOA, İ.KAN., 1-4, Lef 10, 27 Eylül 1308/9 Ekim 1892.

⁶¹³ Hizmet, Sayı 345, 17 Nisan 1306/29 Nisan 1890.

⁶¹⁴ Gökmen, a.g.m., s. 135.

⁶¹⁵ Satılmış, a.g.t., s. 249.

⁶¹⁶ BOA, Y.PRK.UM., 24-101, 21 Mayıs 1308/2 Haziran 1892.

⁶¹⁷ BOA, BEO, 95-7089, 13 Teşrinievvel 1308/25 Ekim 1892.

gönderilen tebligatlarda, komisyonlara gerekli zabitan ve müfrezelerin gönderilmesi hususunda emirler çıkmıştır. Halep vilayetinde meydana gelen afette Halep Nizamiye ve Redif Kumandanlıklarına gönderilen emirnameler üzerine komisyonların talep ettikleri destekler sağlanmıştır.⁶¹⁸ Mücadele kapsamında görevli olan kâtip, ambar memuru, takipçi ve tüm memurlar çekirge komisyonlarınca tayin edilmiştir. Ayrıca kullanılacak her türlü kireç, kazma, kürek ve bez gibi ihtiyaç malzemelerinin temini, toplanan çekirgelerin imhası için ambarların kiralanması ve daha birçok görevi bu komisyonlar yürütmüştür.⁶¹⁹ Komisyonlar, bölgedeki askeri birliklerin mücadeleye katılmasında sorumlu tutulmuşlardır. Karamürsel, Yalova ve Kartal kazalarında ortaya çıkan çekirge imhası kapsamında oluşturulan komisyonda, aza sıfatı ile askeriyeden bir zabitanın de bulundurulması gerekliliği üzerine bölgeye zabitan tayinleri yapılmıştır. Ayrıca 5 Haziran 1882 tarihinde valiliklere gönderilen talimatnamelerde komisyonun alacağı tedbirlere nezaret etmek üzere mahalli redif zabitanı de afet kapsamında görevlendirilmiştir.⁶²⁰

Afet kapsamında oluşturulan komisyonlar liva, kaza, nahiye ve vilayet idari sistemine göre çeşitlilik göstermektedir. Merkezi yönetimce hazırlanan çekirge nizamnamesine göre kaymakamlar başkanlığında kaza çekirge komisyonları, nahiye müdürleri nezaretinde ise nahiye çekirge komisyonları oluşturulmuştur. Daha sonraki süreçte ise özel çekirge komisyonları oluşturularak mücadele daha disiplinli ve düzenli bir hal almıştır. Talimatnameler dâhilinde oluşturulan bu komisyonlar, bölgede oluşturdukları ekipler ve talep edilen zabitan ve redif birlikleri ile bölgede afeti idare, sevk ve finanse etmişlerdir.⁶²¹ Bu suretle bölgedeki tüm işleyiş bu komisyonlar aracılığı ile düzenlenmiştir. Esas olarak emir komuta zincirinin oluşturulması mücadeleye bir disiplin kazandırmıştır.⁶²² Bu bağlamda oluşturulan liva çekirge komisyonları ise daha geniş çaplı bir ekip olarak kurulmuştur. Afetin yoğunluğuna göre hareket eden komisyon, afetin devam eden senelerde sürmesini engellemek için araştırmalar yapmış

⁶¹⁸ BOA, BEO, 99-7404, 20 Teşrinievvel 1308/1 Kasım 1892.

⁶¹⁹ BOA, İ.KAN., 1-4, 30 Eylül 1308/12 Ekim 1892.

⁶²⁰ BOA, DH.MKT., 94-31, 12 Temmuz 1309/24 Temmuz 1893.

⁶²¹ Hizmet, Sayı 648, 16 Haziran 1309/28 Haziran 1893

⁶²² Satılmış, a.g.t., s. 250.

ve tedbirler almıştır. Bu komisyonlara kazaların ileri gelenlerinden “söz dinler” kişiler olarak tabir edilen ekipler de eklenmiştir. Bunların görev ve sorumluluklarının denetimi meclis aracılığı ile sağlanmıştır. Sonraki süreçte vilayet çekirge komisyonlarına bağlı olarak hareket eden liva komisyonları, bir ziraat ve fen memuru, liva idare meclisi, belediye meclisi ve ziraat odasından üyeler, bir maliye memuru ve kâtiplerden oluşmaktaydı. 1900 senesinden önce rastlanılmayan fakat bu tarih itibari ile oluşturulan vilayet çekirge komisyonları; özellikle vilayet dahilindeki liva, kaza ve nahiyelerdeki mücadelede ihtiyaç duyulan ekipman ve finansman kısmından sorumlu tutulmuşlardır. Çekirgenin yerleşim yerlerinin dışına gömdüğü yumurtalarının toplattırılması ya da bu yerlerin sürdürülmesini, fazladan toplatılan çekirge yavruları için halka ne oranda para verileceğini vilâyet çekirge komisyonu kararlaştırmıştır. Ayrıca komisyon, çekirgeyle mücadele sırasında vilâyet dâhilinde yapılan harcamaların hesabının tutulmasından ve bu paranın gerekli yerlere aktarılmasından da sorumludur. Vilayet komisyonu, geçici olarak çalıştırılan memurların ücretini, çekirge komisyonu üyelerinin yevmiye ve harcırahlarını, çekirge yumurtalarının imha edilinceye kadar depolandığı ambarların kiralalarını belirleyecektir. Ayrıca komisyon, çekirgeyle mücadele için satın alınan kireç, kürek, kazma gibi aletlerin ücretini ve yerleşim yerlerinin dışında bulunan çekirge yumurtalarının toplattırılması ya da bu yerlerin sürdürülmesi için harcanan paraların tutarını bir cetvele kaydetmekte ve bir nüshasını Ziraat Nezaretine göndermekle de mükelleftir. Komisyon, Ziraat Nezaretinin vilâyet mal sandıklarına gönderdiği tahsisatı, ihtiyaçları oranında liva ve kazalara taksim etmekte ve bu tahsisatın harcanabilmesi için liva ve kaza komisyonlarına yetki vermiştir.⁶²³ Mücadele kapsamında oluşturulan takipçiler de yine mücadele ekipleri içinde yer almıştır. Bu bağlamda takipçilerin, çekirge ve yumurtaları mükellef tutulan halka toplatmak, halkı teftiş etmek ve mücadelede suistimallerin önüne geçmek gibi vazifeleri bulunmaktadır.⁶²⁴ Bulgurlu, Acıbadem, Kısıklı ve Tophanelioğlu tarafında meydana gelen afette çekirgelerin imhası için bölgeye birçok takipçi sevk edilmiştir.⁶²⁵ Ayrıca ziraat memuru Hasip Bey bölgede

⁶²³ Satılmış, ag.t., s.251-252.

⁶²⁴ BOA, İ.KAN., 1-4, 30 Eylül 1308/12 Ekim 1892.

⁶²⁵ Satılmış, a.g.t., s. 268.

incelemeler yaparak merkezi hükûmeti bilgilendirmiştir. Buna göre halkın çekirge afetinde görevlendirilmesine rağmen çekirgenin fazla olmasına bağlı olarak çevre mahallerden ücret verilmesi koşulu ile ilave ameleler oluşturulmasını sağlamıştır.⁶²⁶

Selanik vilayetine bağlı Kelemeriye ve Apatomi taraflarında çekirge istilası meydana gelmiş, ahali çekirgelerin imhası için yoğun bir çaba gösterse de afetin önü alınamamıştır.⁶²⁷ Afetin 8-10 gün zarfında tamamen imhası için para talep edilmiştir. Ekipler ahalinin zorlanmasına rağmen ücretsiz çalışmayı reddettiğini vilayet çekirge komisyonlarına bildirmiştir. Komisyon, bölgeye sevk edilen amele taburları dışında mücadeleye destek olacak bölge halkına 1-2 bin liraya kadar akçe ödenmesini talep etmiştir. Merkezi hükûmet bu talebe karşılık çekirge görülen mahallerde amele taburlarının yetersiz olması halinde civar nahiyelerden gerekli halkın mükellef tutulmasını uygun bulmuş ve ameleler için para ödenmesine lüzum görmemiştir.⁶²⁸ Mali talepler, bölge komisyonları tarafından değerlendirilerek merkezi hükûmete gönderilmiş, merkezi idare ise talebin uygunluğuna göre son kararı vermiştir. Vilayet, liva, kaza ve nahiye komisyonları dışında kâtip ve ambar memurları, muhtarlar, kaza ve köy ihtiyar meclisleri, fen ve ziraat memurları, muakkipler (takipçiler), çavuşlar, özel ve yabancı memurlar için verilecek harcırah, yevmiye veya başka bir ad altında ödenecek paralar ilgili nezaretlerce belirlenmiştir. Bu paraların ödenmesi yıllık bütçeye eklenerek gider olarak gösterilmiştir. Böylelikle devletin finanse ettiği mücadele daha sistemli bir şekilde yürütülmüştür. Çekirge afetinde mücadelede, talimatnameler gereğince kaza kaymakamları başkanlığında, memurlar ve mahalli halktan oluşan komisyon üyelerine verilecek yevmiyenin işleyişinin talimatnamenin 8. maddesi uyarınca yürütülmesi istenmiştir. Düstur'un 1. Cilt, 9. maddesinde, komisyon üyelerinin görev ve sorumlulukları kapsamında belirlenen masraflar dışında bir ödeme yapılmaması gereği vurgulanmıştır. Özellikle afetin meydana geldiği bölgelerde oluşturulan komisyonlara, kaza kaymakamlarının başkanlık edeceği ve ödenecek paranın hangi şekilde harcanacağı kanunlarda açıklanmıştır. Ayrıca görevli kaza kaymakamları, Jandarma,

⁶²⁶ BOA, ŞD., 520-21, 8 Haziran 1311/20 Haziran 1895.

⁶²⁷ İkdâm, Sayı 304, 21 Mayıs 1311/2 Haziran 1895.

⁶²⁸ BOA, BEO, 99-7404, 12 Mayıs 1312/24 Mayıs 1896.

zabitani ve ameleler haricinde kimseye yevmiye ya da harcırah adı altında herhangi bir ödeme yapılmamıştır.⁶²⁹ Çekirge ve tohumlarının imhası bazı dönemlerde halka ücretsiz yaptırılmıştır. Gebze civarında meydana gelen afette istihdam olunan amelenin teşvik edilmesi için bölge komisyon heyeti 725 bin kuruşun ödenmesini üst makamlardan talep etmiştir. Ancak ülke genelinde yaşanan afetlerde bu durumun örnek teşkil edeceği ve bütçenin yetersiz kalacağı sebep gösterilerek talep reddedilmiştir.⁶³⁰

Halep vilayetinde görülen afette vilayet çekirge komisyonu oluşturularak komisyon marifetiyle mücadele kapsamında alınacak tedbirler ve itlaf memurlarının sorumlulukları belirtilmiştir.⁶³¹ Çekirgenin imhası için komisyon tarafından belirlenen koşullar dahilinde 250 bin kıyye çekirge imha edilmiştir. Bölge genelinde toplamda 859 bin kıyye çekirge imha edilerek önemli bir aşama kaydedilmiştir. Çekirge tohumlarının çift sürme yöntemi ile imha edilmesi afetin sonraki yıllarda devam etmesini engellemiştir. Ayrıca merkezi hükûmet, çekirge talimatnamesi ile komisyonun görev tanımı ve mücadele tedbirlerini belirterek mücadelede birlik sağlamaya çalışmıştır. Bunun sonucunda Halep vilayeti çekirge komisyonu çekirgelerin uçkun haline gelmeden imhasını sağlayarak afetin daha geniş alanlara yayılmasını engellemiştir.⁶³² Komisyonun çalışmalarında merkezi hükûmet ile olan haberleşmesi önemli yer tutmuştur. Nitekim komisyon, mücadelede gerekli ekip, ekipman, mükellef halk ve finansman desteğini çok iyi organize ederek afeti önlemiştir.⁶³³ Ayrıca bölge kumandanlıklarından talep edilen askerin mücadelede kullanılması mücadelede başarıyı olumlu etkilemiştir. Vilayet çekirge komisyonu 5. Ordudan 50 kuruş yevmiye ile 4 askerin görevlendirilmesi için ilgili makamlara telgraf göndermiş, bu suretle afeti kontrolde katkıda bulunmuştur.⁶³⁴ 1908 senesinde Halep vilayetinde yeniden çekirge afeti yaşanmıştır. Vilayet tarafından merkezi hükûmete 7 Ekim 1908 tarihinde gönderilen ve bölgedeki durumu izah eden telgrafta, çekirge tohumlarının toplanması

⁶²⁹ BOA, BEO, 804-60241, 13 Haziran 1312/25 Haziran 1896.

⁶³⁰ BOA, BEO, 848-63584, 24 Eylül 1312/6 Ekim 1896.

⁶³¹ Asan, a.g.m., s. 171.

⁶³² BOA, DH.MKT., 851-54, 3 Mayıs 1320/16 Mayıs 1904.

⁶³³ Filiz Yıldırım, ‘‘ Osmanlı Anadolu’su ’nda Doğal Afetlerin Yönetimine Dair’’, s. 83.

⁶³⁴ BOA, DH.MKT., 844-42, 11 Nisan 1321/24 Nisan 1905.

için gerekli masraflar belirtilmiştir. Merkezi hükûmet cevabında; bölgede afet kapsamında bir komisyon oluşturulmasını, komisyona bir ziraat memuru ile Ziraat Bankasından bir memurun tayin edilmesini, komisyon aracılığı ile çekirge ve tohumlarının durumu, imhası ve mali yükümlülüklerinin yerine getirilmesi lüzumunu belirtmiştir.⁶³⁵ Bir sonraki yıl bölgede devam eden afette zarar gören mahallerde çekirge tohumlarının toplattırılması için komisyon ve memurlar görevlendirilerek çekirge tohumlarının imhası sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bölge arazisinin engebeli olması mücadeleyi zorlaştırmış, bu sebeple bölgeye işçi ve amele ilavesi lüzumu doğmuştur. Bununla birlikte komisyon heyeti memurların harcırahları Ziraat Bankası aracılığı ile ödenmiştir. Merkezi hükûmet, oluşturulacak komisyona tayin edilecek memur sayısı ve bunların ödeneklerini belirlemiştir. Bu suretle merkezi otorite ile mahalli idareler arasında uyum sağlanabilmiştir.⁶³⁶ Aynı yıl ülkenin ekser mahallerinde meydana gelen çekirge afetleri, merkezi hükûmeti daha fazla önlem almaya sevk etmiştir. Bu konuda ilgili nezaretlerin çalışmaları kıymetli olmuştur. Orman, Maadin ve Ziraat Nezaretince hazırlanıp meclisin onayına sunulan çekirge nizamnamesi, bölgesel değil ulusal konuları içermiştir. Böylece çekirge afeti ile mücadele ekipleri, bu ekiplerin görev ve sorumlulukları ve afet kapsamında alınacak tedbirler belirlenmiştir. Meclis-i Mebusanın onayı ile bu nizamname daha önceki nizamnamelere göre daha detaylı bir şekilde hazırlanarak ilgili komisyonlara gönderilmiştir.⁶³⁷ Benzer durumlar Osmanlı Avrupası'nda da kendini göstermiştir. Aynı yıl Yanya ve Argiri taraflarında meydana gelen afette, çekirge ile mücadelede gerekli tahsisatın sağlanmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca vilayet yönetimi tarafından bölgede talimatnameler uyarınca oluşturulan vilayet çekirge komisyonu, merkezi hükûmetten ihtiyaç dahilinde süvari ve piyade desteği ile 200 jandarmanın gönderilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Yanya ve Argiri jandarma taburlarına birer binbaşı tayin edilerek komisyona yardımcı askeri birliklerin oluşturulması sağlanmıştır.⁶³⁸

⁶³⁵ BOA, BEO, 3428-257082, 26 Teşrinievvel 1324/8 Kasım 1908.

⁶³⁶ BOA, ML.EMM., 727,26, 27 Kanunusani 1324/9 Şubat 1909.

⁶³⁷ BOA, MV., 128-4, 10 Mayıs 1325/23 Mayıs 1909.

⁶³⁸ BOA, DH.MKT., 2863-69, 20 Haziran 1325/3 Temmuz 1909.

3.4.2. Amele Taburları, Çekirge ve Sığircık Şeyhleri

Amele taburları Osmanlı Devleti'nin klasik dönemlerinden itibaren orduda istihdam ettiği ve daha çok geri hizmet sınıfı olarak askeri gruplar arasında yer almıştır. Ordunun geçeceği yol güzergâhlarının düzenlenmesi, köprülerin tamir edilmesi gibi işlerde çalışmışlardır. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı ordusunda muharip sınıflarda çalışan, I. Dünya savaşı ile orduya alınan gayrimüslim askerler; toplu firarlar ve Ermenilerin Rus ordularına katılmaları gibi sebeplerle amele taburlarına gönderilmiştir. Bu işçilerden cephe gerisinde ziraat, demiryolu inşaatı, ağaç kesimi, yol yapımları maden ve ocaklar gibi alanlarda yararlanılmıştır.⁶³⁹ I. Dünya Savaşı'na kadar çekirge itlafında amele taburlarının kullanılmasına pek ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak savaş sırasında yetişkin erkeklerin cephelerde yer alması, köylerde kadınlar, ihtiyarlar ve çocukların çoğunlukta olması gibi sebepler çekirge istilalarına karşı köylüleri çaresiz bırakmıştır. Bu durumda çekirgelerle mücadele etmek üzere amele taburları harekete geçirilmiştir.⁶⁴⁰

Çekirge afetinde amele taburları fazlasıyla istihdam edilmiştir. Afetin meydana geldiği bölgelerde mahalli idareciler Dahiliye Nezaretine konuyu iletmiş, buradan da Harbiye Nezareti aracılığı ile ilgili kumandanlıklardan amele taburları sevk edilmiştir.⁶⁴¹ Osmanlı Devleti'nin birçok farklı bölgesinde yaşanan çekirge afeti nedeniyle Ticaret ve Ziraat Nezareti sadaret makamına gönderdiği yazıda bu bölgelere acilen amele taburlarının istihdamını talep etmiştir.⁶⁴² Sadaret makamı Harbiye, Ticaret ve Ziraat Nezaretlerine gönderdiği 1 Mart 1915 tarihli tezkireyle; Anadolu'nun batısında yer alan bölgelere o bölgenin kumandanlıklarından tertip edilmek üzere amele taburlarının sev

⁶³⁹ Cengiz Mutlu, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Amele Taburları (1914-1918)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

⁶⁴⁰ Çavuş, a.g.m., s. 68.

⁶⁴¹ Taştekin, a.g.m., s. 265.

⁶⁴² BOA, BEO, 4341-325522, Lef 3, 11 Şubat 1330/24 Şubat 1915.

edilmesine yönelik talimat vermiştir.⁶⁴³ Tablo 3.2’de talimat gereğince oluşturulan amele taburları, afetin meydana geldiği yerler ve miktarları yer almaktadır.

Tablo 3.2. Amele Taburlarının Suret-i Taksimatını Mübeyyin Cetvel.⁶⁴⁴

Kaza-Liva İsimleri	Asker sayısı	Kaza-Liva İsimleri	Asker sayısı	Kaza-Liva İsimleri	Asker sayısı	Kaza-Liva İsimleri	Asker sayısı
Saruhan Livası		Denizli Livası		İzmir Merkez Sancağı		Aydın Sancağı	
Manisa kazası	500	Denizli Merkez Kazası	500	Kuşadası kazası	500	Nazilli Kazası	200
Kasaba (Turgutlu)	200	Tavas	500	Ödemiş	1000	Karacasu	400
Alaşehir	400	Buldan	600	Seferihisar	200		
Kula	800	Çal	1000	Bergama	1500		
Akhisar	300	Garbi Karaağaç	400	Nif	1000		
Salihli	500	Sarayköy	200	Tire	1000		
Gördes	700	Aydın Sancağı		Urla	200		

⁶⁴³ BOA, BEO, 4341-325522, Lef 1, 16 Şubat 1330/1 Mart 1915.

⁶⁴⁴ BOA, BEO, 4341-325522, Lef 5.

Eşme	1500	Nazilli Kazası		Bayındır	200		
Soma	200	Karacasu		Menemen	200		
Timurcu	500			İzmir Merkez Kazası			
				Torbalı	300		
				Dağ Kızılca	300		
				Değirmendere	100		
				Develi köyünde çinko levhalarının istimali için istihdam edilmek üzere	100		
Asker Sayısı	5600		3200		6600		600
Toplam Asker Sayısı: 16.000							

Tablodaki veriler incelendiğinde Saruhan ve İzmir sancaklarının afetten en çok etkilenen bölgeler olduğu anlaşılmaktadır. Amele taburlarının taksiminde afetin yaşandığı yerdeki çekirge ve yumurtalarının fazlalığı esas alınmıştır. Muhtelif bölgelerde çekirge afetinin olduğu aynı dönemlerde amele taburlarının paylaşımında sorunlar ortaya çıkmıştır. Amele taburlarının bir diğer sorunu da iaşenin sağlanamaması olmuştur. Harbiye nezareti bu konuda amele taburlarının iaşelerinin bölgedeki askeri birlikler tarafından karşılanmasını, bölgede askeri birlik bulunmazsa mahalli halktan karşılanmasını düşünmüştür. Ancak mahalli yönetim, afet nedeniyle halkın kıtlık ve benzeri tehlikelerle karşı karşıya kalacağı endişesini merkezi yönetime bildirmiştir. İaşe sıkıntısı çeken ahalinin durumu merkezi idare tarafından ilgili kumandanlıklara

bildirilmiştir. Ayrıca amele taburlarının ihtiyaç duyduğu iaşelerin de halkın durumunu zora sokmayacak şekilde mahalli askeriye den sağlanacağını belirtmiştir.⁶⁴⁵ Harbiye nezareti Dahiliye Nezaretine gönderdiği 3 Şubat 1916 tarihli yazıda; çekirge afeti kapsamında kaza ve nahiyelerde istihdam edilecek amele taburlarının iaşelerini karşılayacak bir askeri kıta olmaması halinde iaşelerinin, vilayete gönderilecek çekirge imhası tahsisatından karşılanmasını istemiştir. Ayrıca, amele taburlarının çekirge imhasında çalışacakları süre boyunca masraflarının çekirge imhası tahsisatından yevmiye olarak ödenmesi gereği ifade edilmiştir.⁶⁴⁶ Amele taburları, çekirge istilasında halkın zorlandığı hallerde, devletin afet yönetiminde askeri birliklerin kullanılmadığı yerlerde büyük katkı sağlamıştır. Ancak bazı durumlarda iaşe sorunları, amelelerin askeri disipline sahip olamaması mahalli yöneticileri zorlamıştır. Bu gibi olumsuz yönlerine rağmen, amele taburları çekirge afetinin yaşandığı durumlarda hızlı hareket etme prensibiyle davranan Osmanlı merkez ve mahalli idaresinin ahali ve askerden sonraki en önemli gücü olmuştur. Merkezi idare, çekirge afeti yönetiminde savaş döneminde eldeki en uygun işgücü olması nedeniyle amele taburlarını kullanmıştır.⁶⁴⁷

Çekirge afeti ile mücadelede önemli bir mücadele ekibi de çekirge veya sığircık şeyhleri olarak adlandırılan gruptur. Çekirge suyu olarak ifade edilen ve halkın dini bir inancının tezahürü olan bu durumun kökeni 15. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşayan manevi bir öndere dayanmaktadır. Şeyh Ali Semerkandi hazretleri olarak bilinen bu zat, ikinci İslam halifesi Hz. Ömer'in soyundan olup II. Selim döneminde, Osmanlı Devleti'ne gelerek halkın gönlünü kazanmıştır. Zatin Hz. Ömer'in soyundan olduğu, II. Selim döneminde yazılan ve " *Hazreti Ömer radiyallahu anhu evladından Şeyh Ali Semerkandi* " ibaresi bulunan bir fermanın anlaşılmasıdır. Ankara vilâyetine bağlı Yabanâbâd kazasının Şorba nahiyesinin Kuzviran/Kuzören (daha sonra Şeyler ve Çamlıdere) köyüne yerleşen bu zatın manevi olarak keramet buyurduğu bu suya bölge halkı tarafından " *Sığircık Suyu* " denilmiştir. Osmanlı Devleti'nde 1400'lü yıllarda Bursa'da meydana gelen bir çekirge afetinde Şeyh Ali Semerkandi tarafından bölgeye

⁶⁴⁵ BOA, DH.i.UM., 56-22, 5 Mart 1332/18 Mart 1916.

⁶⁴⁶ BOA, DH.i.UM., 56-19, Lef 3, 21 Kanunusani 1331/3 Şubat 1916.

⁶⁴⁷ Taştekin, a.g.m., s. 268.

gönderilen bu su ile çekirgelerin imha edildiğine inanılmıştır. Sığircık suyunun afetin olduğu bölgelerde bırakılması, sığircık kuşlarının bölgeye akın etmesine ve bu kuşların da çekirgelerin tabi düşmanı olarak onları imha etmesinde etkili olmuştur.⁶⁴⁸

Çekirge suyunun marifeti ve ünü bütün yurdu kapsamıştır. Öyle ki 19. ve 20. yüzyıllarda yaşanan afetlerde bu suyun manevi olarak afette etkili olduğu inancı sığircık şeyhleri denen bir grubun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Özellikle merkezi idare, bu ekiplerin gidecekleri yerlerde gerekli kolaylığın sağlanması için mahalli yöneticilere resmi yazılar göndermiştir. Şeyhzade Ahmet Efendi tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen dilekçede Ali Semerkandi hazretlerinin kerameti olan çekirge suyunun Üsküp taraflarında meydana gelen afette kullanacağını ve kendisine gerekli yardımların yapılması için Üsküp Valiliğine gerekli talimatın verilmesini istemiştir.⁶⁴⁹ Aynı durum Biga Mutasarrıflığına gönderilen yazıda da görülmektedir. Sığircık suyu şeyhlerinden⁶⁵⁰ Mehmet Emin Efendi'nin Biga taraflarına gideceğinden bahisle kendisinin tavsiyelerine uyulması ve bölgede gerekli kolaylıkların sağlanması merkezi hükûmetçe bildirilmiştir.⁶⁵¹ Aynı yıl Ankara vilayetinde meydana gelen afette, merkezi hükûmet valiliğe gönderdiği yazıda sığircık suyu şeyhlerinden Abdurrahim Efendi'nin bölgeye geleceğini ve kendisine gerekli kolaylıkların sağlanması talimatı vermiştir.⁶⁵² Aydın valiliğine gönderilen tebligatta ise çekirge şeyhlerinden Mustafa ve yoldaşı Ahmet Efendilerin Aydın taraflarına hareket ettikleri ve ihtiyaçlarının karşılanması ifade edilmiştir.⁶⁵³ Aydın vilayetinde yaşanan afette sığircık şeyhi Hacı Ömer ve İbrahim Efendiler bölgeye giderek bu suyu kullanmışlardır. Merkezi hükûmetin valiliğe gönderdiği tebligatta kendilerine yardımcı olunması istenmiştir.⁶⁵⁴ Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis taraflarına giden çekirge şeyhleri olan Osman, Hüseyin ve Ömer

⁶⁴⁸ Abdulkerim Erdoğan, *Şeyh Ali Semerkandi ve Sığircık Suyu*, Reyhan Yayınevi, Ankara, 2010, s. 29-45.

⁶⁴⁹ BOA, DH.MKT., 1612-83, 15 Nisan 1303/27 Nisan 1887.

⁶⁵⁰ Bu durumun sığircık şeyhi, çekirge şeyhi ya da sığircık suyu şeyhi olarak adlandırıldığı mevcut belgelerden anlaşılmaktadır.

⁶⁵¹ BOA, DH.MKT., 1575-45, 5 Kanunuevvel 1304/17 Aralık 1888.

⁶⁵² BOA, DH.MKT., 1575-46, 5 Kanunuevvel 1304/17 Aralık 1888.

⁶⁵³ BOA, DH.MKT., 1661-68, 16 Eylül 1305/28 Eylül 1889.

⁶⁵⁴ BOA, DH.MKT., 1662-85, 19 Eylül 1305/1 Ekim 1889.

Efendilere, merkezi hükûmetçe mahalli yönetimden gerekli yardımların yapılması emredilmiştir.⁶⁵⁵ Halep, Suriye, Diyarbakır ve Musul taraflarında 1889 senesinde meydana gelen çekirge afetinde, bölgeye çekirge şeyhleri Ali, Ömer Lütfü ve Mahmut Efendiler gitmiştir. Mahalli idarecilere yine merkezi hükûmet tarafından gönderilen yazıda söz konusu şeyhlere gerekli kolaylıkların sağlanması ifade edilmiştir.⁶⁵⁶ Çekirge suyu, afetin olduğu bölgelerden devlet aracılığı ile talep edilebildiği gibi, çekirge şeyhleri de çeşitli bölgelerde ortaya çıkan çekirge ya da haşeratla ilgili haberleri takip etmekteydi. Çekirge şeyhleri kendi aldıkları istihbarat üzerine gidecekleri zaman Dâhiliye Nezareti'ne başvurarak gidecekleri bölge yöneticilerine kolaylık gösterilmesi için bir yazı yazılmasını talep etmekteydiler.⁶⁵⁷ Osmanlı coğrafyasının hemen hemen her yerinde görülen afetlerde halkın manevi yönünü güçlendiren çekirge şeyhleri, gittikleri bölgelerde halk tarafından lütuf ile ihtiyaçları karşılanmıştır. Çekirge istilalarında önemli bir husus olan çekirgelerin imhası, halkın batıl inançlar ile çekirgelere zarar vermenin günah olduğu yönünde olmuştur. Bu sebeple çekirge şeyhleri halkın bu manevi hislerinde önemli bir işlev görmüştür. Çekirge şeyhlerinden Ahmet Efendi'nin sığırcık suyu ile Hüdavendigâr vilayetine gitmesi, kendisine ahali tarafından ve mahalli idare tarafından yardım edilmesi yine resmi bir yazı ile bildirilmiştir.⁶⁵⁸ Edirne vilayetine merkezi idare tarafından gönderilen yazıda, çekirge şeyhlerinden Ahmet ve Ali Rıza Efendilerin sığırcık suyunu Edirne ve çevresinde yaşanan çekirge afeti kapsamında kullanmak üzere bölgeye hareket ettikleri ve kendilerine gerekli yardımların yapılması talimatı verilmiştir.⁶⁵⁹ Osmanlı coğrafyasında çekirge şeyhleri her gittikleri bölgelerde büyük hürmet ve saygı ile karşılanmıştır.⁶⁶⁰ Bu kapsamda birçok çekirge şeyhi ya da sığırcık şeyhi farklı bölgelere gitmiştir.⁶⁶¹ Suriye

⁶⁵⁵ BOA, DH.MKT., 1663-65, 21 Eylül 1305/3 Ekim 1889.

⁶⁵⁶ BOA, DH.MKT., 1665-17, 26 Eylül 1305/8 Ekim 1889.

⁶⁵⁷ Alparslan Demir, ‘ ‘ Osmanlı Devleti'nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu’ ’, Erdem (67), 33-45. <https://doi.org/10.32704/erdem.537440>

⁶⁵⁸ BOA, DH.MKT., 1665-97, 28 Eylül 1305/10 Ekim 1889.

⁶⁵⁹ BOA, DH.MKT., 1749-107, 29 Temmuz 1309/10 Ağustos 1890.

⁶⁶⁰ Alparslan Demir, *Osmanlı Devleti'nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu*, Erdem, (67), 33-45.

⁶⁶¹ *The Levant Herald*, Vol 10, sayı 22, 2 Haziran 1890.

ve Beyrut vilayeti ile Kudüs mutasarrıflıklarında yaşanan afette bölgeye giden çekirge şeyhlerinden Osman ve Halil Efendiler yanlarındaki çekirge suyunu büyük bir hürmetle bölgeye getirmiş afet kapsamında kullanmıştır.⁶⁶² Edirne’de yaşanan afette bölgeye hareket eden çekirge şeyhlerinden Mehmet ve Ahmet Efendilere konaklama ve iaşe temininde gerekli kolaylıkların sağlanması hususu merkezi hükûmetten mahalli idareye bildirilmiştir.⁶⁶³ Suriye taraflarına giden çekirge şeyhleri Hüseyin ve Ömer Lütfü Efendiler çekirge suyunu bölgeye götürerek afette bölge halkının manevi olarak yanında olmuşlardır. Merkezi yönetim kendilerine gerekli yardımların yapılmasını iletmiştir.⁶⁶⁴ Çekirge şeyhlerinden Ahmet ve Mehmet Efendiler Dahiliye Nezaretine ilettikleri talepte; Hz. Ömer soyundan gelen Ali Semerkandi hazretlerinin kerametinin öneminden bahisle, kerametli sığırcık suyunun Girit, Trablusgarp ve Bingazi taraflarındaki afette kullanmak üzere götürmek istediklerini ifade etmişlerdir. Merkezi idare bölge yönetimine gerekli kolaylıkların sağlanması için yazı göndermiştir.⁶⁶⁵ Sığırcık şeyhlerinden Hacı Ali ve Derviş Hilmi Efendiler tarafından ilgili makama gönderilen telgrafta Trabzon, Erzurum ve Sivas vilayetlerindeki çekirge afetinde kullanmak üzere götürecekleri çekirge suyu için bölge yöneticilerine gerekli tebligatın yapılması talep edilmiştir.⁶⁶⁶ Aynı sene Dahiliye Nezaretinden Kastamonu ve Sivas valiliklerine gönderilen yazıda çekirge şeyhlerinden Mustafa ve Halil Efendilerin arzuhallerine binaen bölgedeki çekirge afetinde kullanılmak üzere götürülecek sığırcık suyunun afet kapsamında faydalı olacağı ve kendilerine gerekli kolaylıkların gösterilmesi bildirilmiştir.⁶⁶⁷ Merkezi yönetim, 1898 senesinde İzmir⁶⁶⁸ ve Cezayir⁶⁶⁹ bölgelerinde yaşanan afet kapsamında çekirge şeyhleri Ahmet Raşit ve yoldaşı Yakup Efendilerin, çekirge suyunu bu bölgelere getireceklerinden bahisle kendilerine yardımcı olunmasını istemiştir. Çekirge şeyhleri bu örneklerde görüldüğü üzere yanlarında taşıdıkları çekirge

⁶⁶² BOA, DH.MKT., 1750-64, 31 Temmuz 1306/12 Ağustos 1890.

⁶⁶³ BOA, DH.MKT.,1750-81, 1 Ağustos 1306/13 Ağustos 1890.

⁶⁶⁴ BOA, DH.MKT., 1751-76, 2 Ağustos 1306/14 Ağustos 1890.

⁶⁶⁵ BOA, DH.MKT., 18760-128, 2 Eylül 1306/14 Eylül 1890.

⁶⁶⁶ BOA, DH.MKT., 1761-116, 5 Eylül 1308/17 Eylül 1890.

⁶⁶⁷ BOA, DH.MKT., 1768-21, 24 Eylül 1306/6 Ekim 1890.

⁶⁶⁸ BOA, DH.MKT., 2119-9, 5 Teşrinievvel 1314/17 Ekim 1898.

⁶⁶⁹ BOA, DH.MKT., 2119-46, 5 Teşrinievvel 1314/17 Ekim 1898.

suyu ile afetin yaşandığı mahallerde halkın manevi duygularını dikkate alarak çalışmışlardır. Afetlerde bölge ahalisinde, çekirgelerin azgın toplulukları Allah'ın bir cezalandırma yolu olduğu ve çekirge şeyleri ile bu musibetten kurtuluş olacağı inancı hâkim olmuştur. Çekirge şeyhleri ise sığırcık suyu denen bu sistemi afetin olduğu bölgelere götürerek sığırcık kuşları vasıtasıyla afeti önlemeye çalışmıştır. Bilimsel bir temele dayanmamasına rağmen Osmanlı toplumunun manevi olarak bu sistemi kullanması, çekirge şeyhlerinin de mücadele ekipleri içerisinde değerlendirilmesinde etkili olmuştur.⁶⁷⁰

3.5. Çekirge Afeti ile Mücadelede Yaşanan Zorluklar

Çekirge istilası, afetin yaşandığı bölgelerde yoğun bir mesaiye sebep olmuştur. Nitekim gerek bölge halkı gerekse yerel ve merkezi yöneticiler afet kapsamında büyük bir fedakârlık sergilemişlerdir. Çekirge ve tohumlarının imhası için yapılan bu gayretli çalışmalar neticesinde afetin süresi ve etki alanı azalmıştır.⁶⁷¹ Çekirge, tohum bırakmaya başladığı dönemden uçkun haline gelince ve daha sonraki süreçlerine kadar bölge halkının sürekli ve gayretli mücadelesini ortaya çıkarmıştır. Böyle bir çaba afetin daha sonraki süreçlerinde seyrini doğrudan etkilemiştir. Bu sebeple mükellef halk ve yönetim bahsedilen büyük gayreti göstermek mecburiyetinde kalmıştır. Fakat çekirge ile mücadelede her bölge aynı gayreti göstermemiştir. Afet ile mücadelede halkın ve yönetimin suistimal gösterdiği alanlarda afet daha uzun sürmüştür. Afet süresinin bu ihmaller sebebiyle uzaması, beraberinde kıtlık ve göç olaylarını birlikte getirmiştir. Elbette bu ihmal ve başarısızlıklarda bölge halkının ve yöneticilerinin ihmalleri, merkezi hükûmetin tam olarak bölgelere yetişememesi, mükellef ahalinin çekirge afetine karşı mücadeledeki bilgisizliği ve coğrafi şartlar gibi daha birçok sebep etkili olmuştur.⁶⁷² Afetin meydana geldiği dönemlerde Osmanlı Devleti'nin yaşadığı savaşlar

⁶⁷⁰ Çağatay Uluçay, *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı* (İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1942), 57. 812 U1

⁶⁷¹ İbrahim Yılmazçelik, 'XVIII. ve XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde (Anadolu'da) Meydana Gelen Tabii Afetler', *Journal of History and Future*, April 2018, Volume 4, Issue 1, 9-37.

⁶⁷² Satılmış, a.g.t., s. 221.

ve ekonomik buhranlar da elbette bu zorlukların nedenlerinden biri olmuştur.⁶⁷³ Çalışmanın bu kısmında çekirge afeti ile mücadelede yaşanan zorluklar ve bunun sebepleri incelenecektir.

Çekirge istilası, kendi başına bir etken olmasa da sürecin devamındaki mücadelede eksiklik ve ihmaller, tamamen halk ve yöneticilerden kaynaklanmıştır. Afetler başlangıç olarak küçük bir bölgeyi sarmasına rağmen gerekli tedbirlerin alınmaması, bütün bir vilayetin ya da daha geniş bir bölgenin etkilenmesine sebep olmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasının hemen hemen her bölgesinde yaşanan çekirge afetlerine karşın merkezi hükûmetin birçok tarifname, talimatname ve kanunnameler yayınlarak bölge halkını bilinçlendirmeye çalıştığını ifade etmiştik. Ayrıca ilgili nezaretler bir yerde çekirge görülmesi halinde halkın haber vermesi için doğrudan kanunname çıkarmış hatta haber vermeyenlere dahi cezai işlem uygulamıştı. Afet bölgelerinde halkı denetleyen müfettişler, afetin gerektiği gibi yürütülmesini ve ihmallerin engellenmesini sağlamışlardı. Anadolu'ya bu sebeple gönderilen müfettişlerden Mehmet İsmet Bey, afetin meydana geldiği yerleri bizzat denetleyerek bölge yöneticilerini ve halkı tedbirler kapsamında uyarmış, bölgedeki tahkikatlarını merkezi hükûmete rapor halinde sunmuştu.⁶⁷⁴ Mücadelede ihmallerin önüne geçmek için teftişlerini bizzat yürüten Mehmet Bey söz konusu raporunda; “*Çekirge hangi kaza dâhilinde yumurta bırakmış ise evvel o kazanın müdür ve erbâb-ı meclisi çıkıp ahâl-i mevcûde ile söz konusu tohumları toplayıp çekirge mazarratından kurtarmaya cümleten say'u gayret olunması...*” şeklindeki ifadesiyle afet ile mücadeledeki görev ve sorumlulukları belirtmiştir. Ayrıca çekirge mücadelesinin ciddi bir şekilde yapılmasını, bazı bölgelerdeki halkın afet nedeniyle öşür vergilerini ödeyememesi nedeniyle önündeki sebepleri ortadan kaldırmaya çalışmıştır.⁶⁷⁵ İlkbahar döneminde merkezi hükûmet bölge yöneticilerine gönderdikleri emirnamelerde; çekirge ile mücadelenin ehemmiyetine binaen, gerekli tedbirlerin alınması ve halkın ihmallerinin önlenmesini istemiştir. Mahalli idareciler de bu kanunlar çerçevesinde mücadelede ihmallerin önüne

⁶⁷³ Gökmen, a.g.m., s. 161.

⁶⁷⁴ BOA, İ.MVL., 234-8205, 30 Mart 1268/11 Nisan 1852.

⁶⁷⁵ Satılmış, a.g.t., s. 223.

geçmeye çalışmıştır. Afet kapsamında bazı devlet adamları ve bölge ileri gelenlerinin önerileri Meclis-i Vala'da görüşülerek bu doğrultuda tedbirler alınmıştır. Çekirge ile mücadelede birtakım eksikliklere dikkat çeken bu öneriler hem devlete hem de halka büyük bir zarar veren çekirge afetinden kurtulmak için önemli bir çözüm yolu olmuştur. Bunun dışında yabancı medya ve misyonları da konu ile yakından alakadar olmuşlardır. Bunlardan *İmpartial* gazetesi yazarı Edwards'ın önerileri kayda değerdir. Edwards, 20 Şubat ve 16 Nisan 1852 tarihli mektuplarında çekirge afetinde başlangıçta fazla önlem alınmadığını ve daha sonraki çalışmaların da başarısızlığa neden olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle hem halkın hem de devletin büyük zararlara uğradığını ifade etmiştir. Bölgedeki tarımsal düşüşün temel nedenini afete bağlayan Edwards, afet kapsamında bölge yönetiminin ihmallerinden bahisle "*Eyalette bulunan memurların cümlesine evâmir-i şedîde ve tenbihât-ı ekîde gönderilmesi lâzımedendir*" diyerek mücadelede çalışmaların ciddiyetle yürütülmesini ve bölgeye yetenekli ve çalışkan görevlilerin gönderilmesini önermiştir.⁶⁷⁶ Kıbrıs Adası'nda Osmanlı hâkimiyeti sonrasında başlayan İngiliz yönetiminin çekirge afetleri kapsamında halktan çekirge vergisi adı altında ödenek alması halkın tepkisine sebebiyet vermiştir. Dahiliye Nezaretine Kıbrıs posta ve telgraf memurları tarafından 28 Nisan 1881 tarihinde gönderilen telgrafta, İngiltere hükûmetinin çekirge için bölge ahalisinden aldığı vergilerin telgraf memurlarından da alınmak istendiği belirtilmiş, talep edilen 9 kuruş ve 10 kuruşun yeniden istenmemesi için Osmanlı yönetiminden yardım istenmiştir.⁶⁷⁷ Halkın afet kapsamında Osmanlı coğrafyasında çekirge toplamak ile mükellef tutulması farklı bir afet yönetimidir. Ancak burada mühim olan konu halkın çekirge ve tohumlarının toplanmasına gösterdiği özendir. Nitekim çekirgelerin bahar mevsiminde yumurtalarından çıkarak uçkun haline gelmesi afetin seyrini zorlaştırdığından bölge halkının daha uçkun haline gelmeden çekirge ile mücadelesi önemli bir yer tutmuştur. Bu aşamada gayretsizlik ve ihmaller afetin seyrini olumsuz etkilemiştir.⁶⁷⁸ Buna bağlı olarak çekirgeler birçok farklı bölgede

⁶⁷⁶ Satılmış, a.g.t., s. 225-226.

⁶⁷⁷ BOA, HR.SYS., 898-1, 16 Nisan 1297/28 Nisan 1881.

⁶⁷⁸ Çavuş, a.g.m., s. 69.

uçkun hale gelmiştir.⁶⁷⁹ 1886 senesinde Bağdat ve Musul taraflarından Urfa sancağına çok miktarda çekirge uçkun halinde gelerek bölgedeki mahsulü yok etmiştir. Afetin önü alınamadığı gibi çekirgelerin çokluğu bölge halkının gayret göstermemesi ve yöneticilerin sorumsuzluğu neticesinde, afetin daha sonraki yıllarda da görülmesine sebep olmuştur.⁶⁸⁰ Mardin sancağı mutasarrıfı Kâmil Paşa 1887 senesinde bölgedeki afete karşı gerekli tedbirlerin alınmasında ihmallerde bulunmuştur. Bölgedeki esnaf ve ileri gelenlerin şikayetleri üzerine Kâmil Paşa azledilerek yerine Rasih Efendi görevlendirilmiştir.⁶⁸¹ Afet ile mücadelede gerek halkın gerekse yöneticilerin ihmalleri önlenmeye çalışılmıştır. Aynı yıl Yozgat sancağı dahilindeki Akdağmadeni kaza kaymakamı Sadettin Efendi'nin bölgedeki çekirge afetinde suistimallerinin bulunduğu merkezi idare tarafından ilgili nezaretlere iletilmiştir. Ayrıca bölge yönetimi Sadettin Efendi'nin yerine Dersim vilayeti Pah kazası kaymakamı Mustafa Edip Efendi'nin tayinini talep etmiş ancak merkezi yönetim bu talebi reddederek söz konusu kaymakamın görevinde suistimali bulunması durumunda azledilebileceğini bildirmiştir.⁶⁸² Kıbrıs cezaresinin Rum kesiminde meydana gelen afette bölgedeki İngiliz yönetimi halkı kendi kaderi ile baş başa bırakmıştır. Konya valiliğinden bildirilen tezkirede; Kıbrıs'ta halkın suistimali ve İngiliz yönetiminin sorumsuzluğu kıtlığa neden olmuştur.⁶⁸³ Çekirge afeti ile mücadele devam ederken bölge yönetimi içinde yaşanan olumsuz gelişmeler çekirge mücadelesini zorlaştırmıştır. 1891 senesinde Zor sancağında meydana gelen çekirge istilasında, bölge jandarma tabur mülazımı Şerif Efendi, Zor kaymakamlığına takviye kuvvet ihtiyacı olduğunu bildirmiştir. Kaymakam bu talebi dikkate almamakla birlikte Şerif Efendiye olumsuz davranışlar sergilemiştir. Durumun seraskerlik makamına bildirilmesi üzerine mezkûr kaymakam hakkında tahkikat başlatılmıştır.⁶⁸⁴ Bu zorluklar bölge yöneticilerinin asıl meseleden uzaklaşmalarında ve ciddi bir gayretin sarf edilmesinde engel oluşturmaktadır. Bununla ilgili bir örnek de

⁶⁷⁹ Tercüman-ı Hakikat, Sayı 2627, 2 Mart 1301/14 Mart 1885.

⁶⁸⁰ BOA, DH.MKT., 1357-93, 17 Temmuz 1302/29 Temmuz 1886.

⁶⁸¹ BOA, DH.MKT., 1422-58, 10 Mayıs 1303/22 Mayıs 1887.

⁶⁸² BOA, DH.MKT., 1452-118, 23 Eylül 1303/5 Ekim 1887.

⁶⁸³ BOA, Y.PRK.UM., 11-56, 25 Şubat 1303/8 Mart 1888.

⁶⁸⁴ BOA, DH.MKT., 1903-64,8 Kanunuevvel 1307/20 Aralık 1891.

Yalova tarafında görülmektedir.⁶⁸⁵ Yalova nahiye müdürü Ahmet Efendi, bölgede halkın ve memurların gayretli çalışmalarına rağmen afete gereken önemi vermemiştir. Ayrıca görev bölgesini terk etmesi mücadeleyi zorlaştırmış, bunun üzerine nahiye müdürü hakkında tahkikat başlatılmıştır.⁶⁸⁶ İzmir sancağı ve Pazarköy cihetinde 1893 senesinde meydana gele çekirge afetinde çekirgenin itlafı ile görevli memurlar birbirini suçlamıştır. İzmir’tee görevli memurlardan biri tayin istemiş, izmit mutasarrıflığı da bölgeye bir memur tayini edilmesini Hüdavendigâr valiliğinden talep etmiştir. Talep edilen memur görev yerine intikal etmemiştir. Süreç içinde çekirge uçkun hale gelerek tarıma zarar vermiştir. Vali Paşa Dahiliye Nezaretinden bölgeye gönderilmek üzere İstanbul’dan başka bir memurun görevlendirilmesini talep etmiştir.⁶⁸⁷ Dahiliye Nezareti İzmir mutasarrıflığına, Bursa vilayetine gönderdiği telgrafta Bursa hududunun Yalova bölgesinde ortaya çıkan çekirgenin itlafı için daha önce görevlendirilen Pazarköy belediye reisi ile İzmir’teki memurların derhal bölgeye giderek çekirge uçkun hale gelmeden süratle bertaraf edilmesi talimatı vermiştir.⁶⁸⁸ Dahiliye Nezaretinin talimatına rağmen Pazarköy Belediye Reisi Rasim Bey her ne kadar çekirgenin etkili olduğu Karamürsel’e gelse de kısa bir süre sonra Pazarköy’e geri dönmüştür. Çekirge kısa süre içinde Karamürsel ve Yalova’dan Yeniköy Çakallıormanı, Anaçayır ve Gömlek bölgelerine yayılmıştır.⁶⁸⁹ 1894 senesinde Ödemiş’e bağlı Kelas (Günümüzde İzmir’in ilçesi olan Kiraz) nahiyesinde yaşanan afette çekirge imhası için çalışan amele-i mükellefeden görevlerini yerine getirmeyenler ve vergilerini ödemeyenlere iki gün için 8 kuruş ceza kesilmiştir. Bu cezaların affı için merkezi hükûmete telgraflar gönderilse de merkezi hükûmet, meselenin diğer bölgelere örnek teşkil etmemesi adına bu talepleri reddetmiştir.⁶⁹⁰ Bazı bölgelerde eşkıyalık faaliyetleri çekirge afeti ile uğraşan halka ayrı bir külfet oluşturmuştur. Halkın afet ve kıtlık ile yaptığı bu mücadeleye bir de eşkıyalık faaliyetlerinin eklenmesi, merkezi yönetimiñi afet ile mücadeleye ek olarak güvenlik

⁶⁸⁵ Hizmet, Sayı 445, 10 Mayıs 1307/22 Nisan 1891.

⁶⁸⁶ BOA, DH.MKT., 1966-22, 13 Haziran 1308)25 Haziran 1892.

⁶⁸⁷ BOA, DH.MKT., 2063-9, Lef 1-3, 24 Haziran 1309/6 Temmuz 1893.

⁶⁸⁸ BOA, DH.MKT., 2063-9, Lef 4, 26 Haziran 1309/8 Temmuz 1893.

⁶⁸⁹ BOA, DH.MKT., 2063-9, Lef 5, 30 Haziran 1309/12 Temmuz 1893.

⁶⁹⁰ BOA, DH.MKT., 196-39, 21 Nisan 1310/3 Mayıs 1894.

önlemleri almasına sevk etmiştir. Diyarbakır vilayetinden alınan şifreli telgraf namede 1905 senesinde çöl taraflarından bölgeye çok fazla sayıda çekirge geldiğinden bahisle bölge mahsulünün tamamen yok olduğu bildirilmiştir. Bölgedeki Milli Aşiretinin afetin yaşandığı mahallerde tecavüz hareketinde bulunduğu, bunlara karşı seraskerlik makamınca bölgeye bir tabur askerin gönderildiği merkezi idare tarafından belirtilmiştir. Merkezi idare ayrıca Maden ve Çermik dahilindeki tecavüzlerin de engellenmesi için, bölge kuvvetlerinin yetersizliği sebebiyle Harput'tan iki bölük asker temin ederek durumu kontrol altına almıştır.⁶⁹¹ Çekirge afetinde ahali kaynaklı zorluklar genellikle mali alanda olmuştur. Vergilerin affı, borçların ertelenmesi ya da afet kapsamında ücretli çalıştırılması bu zorluklardan bazılarıdır. Aydın vilayetinde 1908 senesinde yaşanan afette, tahsis edilen meblağın yetersizliği ve amelelerin ücretlendirilmesi yönündeki problemler afetin daha geniş alanlara yayılmasına neden olmuştur. Ayrıca merkezi idarenin kaynak sorunu da bu problemlerin diğer bir nedenidir.⁶⁹² Halep vilayeti dahilinde yaşanan afette çekirgelerin imhası için 20 bin kuruş bölgeye sarf edilmiştir. Bölge idareci ve memurlarının yanlış bilgiler vererek fazla ödenek elde etmeye çalıştıkları anlaşılmıştır. Bu durum hem maliyeyi hem de bölge halkını zor duruma düşürmüştür. Merkezi idare bölgeye gönderilen bu paraların, yanlış bilgi vererek çıkar elde eden bu memur ve yöneticilerden tazmin edilmesine karar vererek bunlar hakkında tahkikat başlatmıştır. Halep valiliğine gönderilen tebligatta Urfa tarafında afet ile mücadelede memurların ihmallerinden bahisle sorumlu memurların cezalandırılması için gerekli çalışmaların başlatılması gerekliliği iletilmiştir.⁶⁹³

Çekirge afeti ile ilgili yaşanan zorluklardan biri de halkın, çekirgelerin imhası sırasında, çekirgeleri yok etmenin günah olduğuna dair bazı hurafe ve batıl inançlar olmuştur. Halkın bu inancında geçmiş dönemlerde anlatılan hurafeler etkili olmuştur. Mahmut Bin Manyas'ın *A'cebü'l-'Uccab* adlı eserinde çekirge, arı, pire gibi hayvanların zararlarından korunmak için çeşitli dualar yer almıştır. Bu hayvanlara zarar

⁶⁹¹ BOA, DH.TMIK.M., 202-51, 2 Ağustos 1321/15 Ağustos 1905.

⁶⁹² BOA, BEO, 3299-247377, 11 Nisan 1324/24 Nisan 1908.

⁶⁹³ BOA, DH. ŞFR., 662-157, 3 Mayıs 1326/16 Mayıs 1910.

verilmesi yine halkın çekindiği bir durumdur.⁶⁹⁴ Çekirgelerin kanatlarında ayetlerin yazılı olması ve yakılmasının günah olduğuna inanılması bu mücadelede halkın temkinli davranmasına neden olmuştur. Benzer olay Saruhan sancağında yaşanan bir afette görülmüş, çeşitli alimlerin görüşleri doğrultusunda çekirgenin yakılabileceğine dair alınan fetva gazeteler aracılığı ile halka dağıtılmıştır.⁶⁹⁵ Bu durumu çekirgenin meydana geldiği birçok farklı coğrafyada görmek mümkündür. Çekirgenin yakılmasını günah olarak düşünen halk mücadeleden çekinmiştir. Bu sebeple Anadolu'nun farklı yerlerinde müftüler Cuma namazlarında halka verdikleri hutbelerde bu batıl inançları kırmaya çalışmıştır. Halkın bu afeti, Allah'ın kötü ameller üzerine gönderdiğine dair inançları ve çekirgelere karşı dua ile müdahale etme düşünceleri elbette mücadeleyi zorlaştıran etmenler arasındadır. Bununla beraber muhtelif bölgelerde sığırcık kuşlarının avlanması yasaklanmış ve bu yasaklar halka gazeteler aracılığı ile tebliğ edilmiştir. Nitekim Aydın valiliği sığırcık kuşlarının bilinçsizce avlanmasını yasaklayarak İzmir gazetesinde ilan etmiştir. İlgili ilanda, büyük miktarda sığırcık kuşunun bölgeye gelerek ekili arazilere zarar veren çekirgeyi yemesinin memnuniyet verici olduğu belirtilmiş, birçok avcının, bölge insanının geçim kaynağı olan tarım ürünlerinin düşmanı olan çekirgeleri imha eden bu kuşları avlayarak öldürmelerinin insaniyete aykırı, kabul edilemez bir gericilik olduğu belirtilmiştir. Ayrıca “*sarı serçe*” denilen zararsız ve faydalı kuşları öldürmeye kalkışanların zabıta tarafından tutuklanacağı ve haklarında kanuni işlem yapılacağı duyurulmuştur. İlanın yayımlandığı *İzmir* gazetesi, bu kuşların avlanmasının çekirgenin işini kolaylaştıracağına vurgu yaparak, insanları bilinçli davranmaya davet etmiştir.⁶⁹⁶ Dönemin inanç algısının çekirge afetinde mücadeleyi olumsuz etkilediğine dair örnekler yer almaktadır. İtalyan seyyah Giovanni Mariti'nin 18. yüzyılda Kıbrıs'ta meydana gelen çekirge afeti ile ilgili beyanları buna örnektir. Giovanni, Kıbrıs adasında yaşayan Türklerin afetle mücadele etmek isteyen gayrimüslimlere engel olduklarını, Türklerin kaderci bir anlayış ile afetin Tanrı'nın bir

⁶⁹⁴ Ebru Silahşör Öztürk, “A‘Cebü’l-‘Uccâb Adlı Eserde Bazı Böceklerle İlgili İlginç Bilgiler”, EÜSBED, 2021-14(2), s. 390-398.

⁶⁹⁵ Gökmen, a.g.m., s. 163.

⁶⁹⁶ İzmir, Sayı 288, 11 Mayıs 1294/23 Mayıs 1878.

gazabı olarak gördüklerinden buna boyun eğmek gerektiğine inandıklarını ileri sürmüştür.⁶⁹⁷

Coğrafi şartların yüksek ve engebeli olduğu bölgelerde de afet ile mücadele zor geçmiştir. Bazı bölgelerin kayalık olması ve sarp arazilerle ormanlık alanların yaygınlığı da mücadeleyi olumsuz etkilemiştir. Menteşe sancağına bağlı Mekri kazasının da ormanlık alanlarında çekirgelerin yumurta bırakmasına bağlı olarak ortaya çıkan çekirgenin imhası zor olmuş bu sebeple ormanın yakılarak imha edilmesi düşünülmüştür. Ancak yangın ihtimali nedeniyle bu fikirden de vazgeçilmiştir.⁶⁹⁸ *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde ise dönemin Aydın valisi Hamdi Paşa'nın, çalıların arasından ve bazı elverişsiz bölgelerden binlerce çekirge yumurtası toplattırmaya çalıştığını haber etmiştir.⁶⁹⁹

Her bölgede aynı çabanın verilmemesi de mücadeleyi olumsuz etkileyen gelişmeler arasındadır. Merkezi idare tarafından belirlenen ve tüm imparatorlukta geçerli bir afet programının olmayışı, afet ile mücadelenin bölgesel nitelikte olmasına sebep olmuştur. Merkezi idare afet kapsamında genel olarak yayınladığı kanunnameler dışında bir yönetim sistemi kurmamıştır. Yönetim ve organizasyon daha çok yerel idareciler tarafından sürdürülmüştür. Bu durum da afetin seyrini etkilemiştir. Ayrıca afetin meydana geldiği bölge halkının bir bütün olarak çalışmaması çekirgenin uçkun haline gelmesine ve afetin hem geniş alanlara yayılmasına hem de süre olarak uzamasına sebep olmuştur. Ahenk gazetesi 11 Mart 1914 tarihli haberinde çekirgenin başlangıçta sadece birkaç kazada olduğunu ancak birlikte hareket edilememesi nedeniyle afetin daha geniş alanlara yayıldığını "*Çekirgeler İnkişaf Ediyor*" başlığı ile izah etmiştir.⁷⁰⁰ Çekirgelerin bahar aylarında yumurtadan çıkıp kısa sürede uçkun haline gelmesi ile artık afetin kontrolü zorlaşmıştır. Bu sebeple bölge halkının çekirgelerin ya yumurtalama döneminde ya da yumurtadan çıktıkları ilk haftada imhası etmesi gerekmektedir. Bölgenin tamamında el birliği ile yapılmayan mücadele çekirgelerin

⁶⁹⁷ Erler, a.g.m., s. 203-204.

⁶⁹⁸ Gökmen, a.g.m., s. 164.

⁶⁹⁹ Satılmış, a.g.t., s. 233.

⁷⁰⁰ Gökmen, a.g.m., s. 161.

tarım alanlarını hızla yok etmiştir. Afetin bir bölgede meydana gelmesi halinde yumurta ve tohumların toplattırılması en önemli sorundur. Başka bölgeden uçkun halinde gelen çekirge bıraktığı yumurtalar mahalli idarenin en zorlandığı meseledir. Nitekim bölgelerinde afet kapsamında gerekli tedbirleri almayan ve suistimal eden halk ve yöneticiler ciddi bir şekilde uyarılmıştır. Çünkü çekirgenin uçkun haline geldikten sonra önlememesi aynı bölgedeki birçok farklı yere de sirayet etmesine neden olmuştur. Bu durum afete karşı ilk müdahalenin önemini ortaya koymaktadır. Çekirgenin görüldüğü mahallerde yapılan mücadele tek başına yeterli olmamış, diğer bölgelere de sirayet etmesi afetin sahasını daha da genişletmiştir. Kütahya sancağına bağlı Kula kazasında yaşanan afette mahalli idare ve halkın yeterli tedbirleri almamasına bağlı olarak afet Adala kazasına sirayet etmiş bölge yöneticileri merkezi idareye durumu iletmışlerdir. Saruhan livası idarecileri konuyu “*Kula kazasında dahi kesret üzere çekirge zuhur ederek kaza-i mezbûr tarafından asla bunun çaresine bakılmadığı ve bu halde yine etraf ve civarına sirayet ederek bunca çekilen emekler heba olacağı beyanıyla icabının icrası hususu*” ifadeleriyle üst makamlara bildirmiştir. Merkezi hükûmet çekirge yumurtalarının toplattırılması için Hüdâvendigâr valisi ile Kula Kaza Meclisini uyarmıştır.⁷⁰¹ Buna benzer bir durum 1890 senesinde Aydın vilayetinde yaşanmıştır. Aydın valisi Refet Bey’in Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazıda; Denizli sancağındaki çekirgelerin tamamen imha edildiğini ancak Karahisar ve buraya bağlı köylerde çok fazla çekirge bulunduğunu ve kendi bölgelerine geleceğine dair endişelerini ifade etmiştir.⁷⁰² Çekirge afeti ile ilgili her bölgede aynı müdahalenin yapılmayışı ve haberleşme gibi sorunlar mücadelede önemli yer tutarak afetin daha geniş alanlara yayılmasında neden olmuştur.

Çekirge afeti ile mücadelede yaşanan bir diğer sorun da merkezi idarenin afet kapsamındaki iktisadi durumudur. Afetin her bölgede yoğun bir şekilde görüldüğü 19. yüzyılda, merkezi idare bölgeye gönderilen memurlar, amele taburları ve araç gereç gerekliliği gibi giderler nedeniyle zor duruma düşmüştür. Devlet genellikle daha ucuz ve pratik olan çözümleri afet yönetiminde ön planda tutmuştur. Fransızların Kuzey

⁷⁰¹ Satılmış, a.g.t., s. 229.

⁷⁰² Satılmış, a.g.t., s. 230.

Afrika'daki çekirge afetinde uyguladığı ya da İngilizlerin Kıbrıs cezaresinde kullandığı kimyasal araç gereçler etkili olmasına rağmen pahalı bir yöntem olarak görülmüştür. Nitekim, 1896 yılında, Fransızların Cezayir'de bazı kimyasal maddeler kullanarak çekirgelerin imha edildiğine dair bilgi edinen Orman Maadin ve Ziraat Nezareti, bu yöntemi Osmanlı Devleti'nde de uygulamak istemiştir. Bu konuda gerekli araştırmaları yapılmış, konu Şurayı Devletin 6 Nisan 1896 tarihli tezkeresinde ele alınmış, söz konusu nezaret, Paris Sefareti aracılığıyla Cezayir'de uygulanan yöntemle ilgili gerekli yerlerden bilgi almak için girişimlerde bulunmuştur. Araştırma sonunda, Avrupa'da çekirgenin imhası için uygulanan usul için 3 milyon Frank ve Osmanlı'dakinden çok daha fazla zaman harcamak gerektiği kanısına varılmıştır. Sonuç itibari ile Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti, mücadele kapsamında bu kadar para ve zaman harcanamayacağını ve bu duruma çekirge talimatının da müsait olmadığını öne sürerek, mevcut yöntemlerin daha ciddi tedbirlerle yürütülmesine karar vermiştir.⁷⁰³ Mahalli idareciler afetle mücadelede gördüğü eksiklikleri önerileriyle beraber Meclis-i Valaya sunmuşlardır.

3.5.1. Çekirge İstilasının Kapsadığı Süre

Çekirge afetinin imparatorluğun ekser tarafında sık sık yaşanan bir afet durumuna gelmesi, çekirge ile mücadeleyi haftalar hatta aylar alacak bir hale getirmiştir. Çekirge afetinin yoğunluğuna göre süre daha da uzayabilmiştir. Batı Anadolu'da yayınlanan gazeteler, genellikle afetin seyrini takip ettiklerinden afetin hangi bölgede ne kadar sürdüğünü tayin etme konusunda önemli kaynaklar olmuşlardır. Örneğin İzmir gazetesi 1877 senesinde Aydın ve çevresinde meydana gelen afetin seyrini günlük olarak haber yapmıştır. Bölgede çekirge ile mücadele kapsamında çekirge yumurtalarının imhası 5 Nisan'da başlamış 17 Mayıs'a kadar devam etmiştir.⁷⁰⁴ Bununla birlikte *Hizmet* gazetesi de farklı bölgelerdeki afetin sürelerine dair bilgiler vermiştir. Buna göre, İzmir ve çevresinde yaşanan afet 24 Şubat'ta başlayıp, 11 Mayıs'a

⁷⁰³ BOA, BEO, 780-58474, 2 Mayıs 1312/14 Mayıs 1896.

⁷⁰⁴ Satılmış, a.g.t., s. 216.

kadar yaklaşık üç ay sürmüştür.⁷⁰⁵ 1890 senesinde Denizli sancağı ve çevresinde meydana gelen afette 9 Şubat'tan 16 Mart'a kadar 186 bin kıyye çekirge imha edilmiştir. Yaklaşık iki ay süren mücadelede halkın tarım işleri aksamıştır.⁷⁰⁶ Afetin bu kez de yumurta imhası mücadelesine dönmesi bölge tarımını daha da olumsuz etkilemiştir. Bölgedeki mücadelelerin haziran aylarına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁰⁷ Çekirge ile mücadelede süre önemli yer tutmaktadır. Bir bölgede başlayan mücadele görüldüğü üzere 5-6 ay kadar devam edebilmiştir. Aynı durum imparatorluğun ekser mahallerinde benzer bir şekilde seyretmiştir. Burada önemli olan mesele, çekirge yumurtalarının 5 aylık mücadele süresince tamamen imha edilip edilmemesidir. Nitekim tamamen temizlenmeyen yumurtalar bir sonraki baharda uçkun haline gelerek daha önceki mücadeleleri sonuçsuz bırakmıştır. Dolayısı ile afetin süresi kapsamında verilen mücadele, çok titiz bir şekilde yürütülerek sonraki dönemlere sarkmasını engellemek önemli olmuştur. Afetin süresini etkilemesi açısından halkın ellerindeki işleri bırakarak önceliği çekirge ve yumurtalarını imha etmeye vermeleri mecburi bir hal almıştır. Bu durumda halk asıl işi olan tarım ve hayvancılığa vakit ayıramamış diğer işlerini de aksatmak zorunda kalmıştır. Afetin süresi mahsullerin ekim ve hasat mevsimlerini etkilemiştir. Birçok bölgenin ihraç kalemleri olan ürünleri ekim ve mayıs aylarında ekip daha sonraki süreçte hasat etmesi gerekirken, çekirgelerin imhasına zaman ayrılması ve gerekli mahsulün hasat zamanını etkilemesi ekonomiyi de olumsuz etkilemiştir.⁷⁰⁸ Çekirge afetinde geçen süreye bu şekilde hem mücadele hem de hasat mevsimleri eklendiğinde, neredeyse çiftçiler bütün sene durmadan çalışmak zorunda kalmıştır. Bu durumdan halk psikolojik olarak da etkilenmiştir.

⁷⁰⁵ Satılmış, a.g.t., s. 216.

⁷⁰⁶ Satılmış, a.g.t., s. 217.

⁷⁰⁷ *The Levant Herald*, vol 10, Sayı 22, 2 Haziran 1890.

⁷⁰⁸ Satılmış, a.g.t., 219.

3.6. Afetle Mücadele Kapsamında Verinler Nişan, Madalya ve Teşekkürnameler

Osmanlı Devleti'nde, devlet hizmetinde faydası görülen ya da başarısı olan kişilere motive amaçlı üstün gayretlerine göre madalya ve nişanlar verilmiştir. II. Selim'in Fransız donanmasını yakan Amiral Nelson'a gönderdiği kıymetli taşlarla süslü çelenk, bu anlamda verilen ilk nişan olarak kabul edilir. Devletin üstün hizmetlerini gördüğü kişilere verdiği bu nişanlar, II. Mahmut döneminde resmi bir hüviyet kazanmıştır. Sultan Abdülmecid dönemi itibari ile nişanlar devletin resmî törenlerine iyice yerleşmiş, nizamnamelerle verilmeye başlanmıştır. Bu nişanlardan en önemlisi Abdülaziz döneminde çıkarılan "*Nişan-ı Osmani*" olup, dört dereceli olarak düzenlenmiştir. *Osmani nişanı* ve *Mecidi nişanı* dışında II. Abdülhamid döneminde çıkarılan *Şefkat Nişanı*, savaş zamanında veya doğal afetlerde gayretleri ve üstün başarıları görülen kişilere devlet törenleri ile verilmek üzere hazırlanmıştır.⁷⁰⁹

Çekirge afeti ile mücadele kapsamında birçok mahalli idareci, halkın ileri gelenleri, mücadele ekipleri ve daha birçok kişiye üstün hizmetleri ve gayretleri dolayısıyla nişan, madalya, teşekkürname, tahsinname veya tahsinname-i samiler ile ödüllendirilmiştir.⁷¹⁰ Bu tür ödüllerin verilmesindeki maksat; mücadelede emek gösteren idareci ve katılım sağlayan kişileri teşvik etmek olmuştur. Doğal afet kabul edilen çekirge afetlerinde üstün hizmet gösterenlere aynı şekilde nişan ve madalyalar verilmiştir. Bu alanda ilk taltif, çekirge afetinde gösterdiği başarılar nedeniyle Denizli Livası Naibi Sururi Efendiye 1864 senesinde verilmiştir.⁷¹¹ Aynı sene Aydın valiliğinden sadaret makamına gönderilen yazıda bölge halkının çekirgelere karşı büyük bir gayret ve hizmet ile mücadele ettiği ifade edilerek, mücadelede emeği geçen memur ve halktan bazı kimselerin Tahsinname-i Sami ile ödüllendirilmesi talep edilmiştir.

⁷⁰⁹ T. Nejat Eralp, "*Osmanlılarda Nişan ve Madalya*", Türkler Ansiklopedisi, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 683-686.

⁷¹⁰ *Tahsinname* devlet memurları tarafından herhangi bir işte muvaffakiyet sebebiyle o işin beğenildiğine dair amirleri tarafından yazılan belge için kullanılan bir tabir olup daha sonraları bunun yerine *Takdirname* ifadesi kullanılmıştır. *Tahsinname-i Sami* ise sadrazam tarafından yazılan takdirname yazılarına verilen tabirdir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 2, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul, 1958, s. 378.

⁷¹¹ BOA, *A.MKT.MHM.*, 303-15, 1 Haziran 1280/13 Haziran 1864.

İzmir ve havalisinde çekirgenin imhasında gayretleri olanların takdire şayan olduğu da Aydın Valiliği tarafından ilan edilmiştir.⁷¹² Ankara ve havalisinde çekirgenin imhasında ve ahalinin ihtiyaç duyduğu zahirenin karşılanmasında önemli gayretleri olan komisyon memurları rütbe ve nişan ile ödüllendirilmişlerdir. Komisyonda yer alan muhasebat divanı azaları Hüsnü, Aziz, Muhiddin ve Hamit Efendilere üçüncü rütbeden Nişan-ı Ali Osmani, şurayı maliye azasından Halit Bey'e Evveli Sınıf Evveli rütbesi, komisyon kâtabi Ahmet Bey'in üçüncü rütbeden ikinci rütbeye terfi edilmesi, arkadaşı Nail Bey'e de dördüncü rütbeden Nişan-ı Osmani verilmesi merkezi hükûmetçe uygun görülmüştür.⁷¹³ *Hizmet* gazetesinde, bölgedeki etkin mücadelesi ve gayretleri sebebi ile Aydın valisi Nazif Paşa'ya Sadaret makamınca Tahsinname-i Sami verildiği yazılmıştır.⁷¹⁴ Paşanın bölgedeki gayret ve himmetleri gazete tarafından takdire şayan bulunarak verilen bu ödülün kendisi nazarında, çekirge afeti ile mücadele eden tüm ahali ve vilayet komisyonlarına ithaf edildiği vurgusu yapılmıştır.⁷¹⁵ Nebek ve Duma kaymakamları Abdullah Sabri Efendi ile Tahir Bey, 1887 senesinde Zor tarafından gelerek bölgeye tohum bırakan ve canlanan çekirgeleri kendilerine verilen tebligat gereğince ve azami sürede imha edilmesinde önemli gayretleri bulunmuş ve bölge mahsulatı büyük bir yıkımdan kurtulmuştur. Bu hizmetleri dolayısıyla kendilerinin rütbe-i selase ile ödüllendirilmeleri, Suriye valiliğince merkezi hükûmetten talep etmiştir.⁷¹⁶ 1887 senesinde yine çöl tarafından gelerek Halep vilayetinin birçok bölgesini çekirge istila etmiştir. Mezruata büyük zarar veren çekirgeler o yıl ki mahsulün tamamını imha ederek bölge halkını zor duruma düşürmüştür. Hasat mevsimi sonrası çekirgelerin toprağa tohum bırakması bölgede daha fazla gayret ile mücadele edilmesine sebep olmuştur. Bu kapsamda çekirge ve tohumlarının imhasında faydası görülen memurlara terfi ve nişan gibi ödüller verilmiştir. Osmani ve Mecidi rütbelerden 53 Nişan-ı Ali, bu memurlara takdim edilmek üzere Halep valisi tarafından tahrirat ile

⁷¹² BOA, *A.MKT.MHM.*, 298-17, Lef 3, 28 Mart 1280/9 Nisan 1264; BOA, *A.MKT.MHM.*, 298-45, Lef 1, 4 Mart 1280/26 Mart 1864.

⁷¹³ BOA, *İ.DH.*, 855-68568, 27 Mayıs 1298/8 Haziran 1882.

⁷¹⁴ Satılmış, a.g.t., s. 268.

⁷¹⁵ *Hizmet*, Numara 58, 20 Mayıs 1303/1 Haziran 1887.

⁷¹⁶ BOA, *DH.MKT.*, 1527-98, 30 Temmuz 1304/1 Ağustos 1888.

merkezi idareden talep edilmiştir. Bu talebe karşılık; bir adet ikinci rütbeden Nişan-ı Osmani, dört adet üçüncü rütbeden Nişan-ı Osmani ve bir adet dördüncü rütbeden Nişan-ı Osmani olmak üzere toplam 6 adet Osmani Nişanı; 18 adet üçüncü rütbeden Nişan-ı Mecidi, 21 adet dördüncü rütbeden Nişan-ı Mecidi ve 8 adet beşinci rütbeden Nişan-ı Mecidi olmak üzere 47 adet Mecidi nişanı ve genel olarak 53 adet Mecidi ve Osmani rütbeleri tahsis edilmiştir.⁷¹⁷ Musul'da Hemvent eşkıyası Ahmet Terşi ve arkadaşlarının bölge halkına zulmetmesi ve bölgeyi etkisi altına alan çekirge afetinde mahalli idarecilerin gayretleri ile bu iki beladan da bölge ahalisi kurtarılmıştır. Bu durum üzerine bölge ahalisi ileri gelenleri ile belediye reisi Hasan Bey tarafından Dersaadet'e bir telgraf çekilerek bölge halkının teşekkürleri iletilmiştir. Çekirge afeti ile mücadelede üstün gayretleri görülen vilayet komisyon reisi miriliva Nazif Paşa ile çekirge müfettişi Hüseyin Galip Bey'in Tahsinname-i Sami ile ödüllendirilmeleri, valilik tarafından merkezi idareden talep edilmiştir.⁷¹⁸ Halep vilayetinde 1891 senesinde yaşanan afette Maara kaymakamı Nazif Efendi'nin üstün gayretlerinin görülmesi üzerine valilik tarafından Dahiliye Nezaretine bir yazı gönderilmiştir. Dahiliye Nezaretinin 13 Nisan 1891 tarihinde Halep Valiliğine verdiği cevapta; adı geçen kaymakam için verilmesi talep edilen Mecidi Nişanının, çekirge ile mücadeledeki devamlılık ve çekirgenin tamamen imhası durumunda verilebileceği belirtilmiştir. Buna göre çekirge mücadelesinin sonunda ortaya çıkacak duruma göre Kaymakam Nazif Bey'e bahsi geçen nişanın verileceği ifade edilmiştir.⁷¹⁹ Halep vilayetinde 1891 senesinde yapılan çekirge afeti kapsamında bölgedeki komisyonlar ve ahali tarafından başarılı çalışmalar neticesinde 1 milyon 50 bin kıyye çekirge imha edilmiştir. Bu çalışmada gayretleri görülen vilayet mektubi kalemi Nazım Bey ve mektubi mümeyyizi Sami Efendiler bir derece rütbe ile terfi edilmiş, Maara ve İdlib kaymakamları Nazif ve Abdullatif Efendiler dördüncü rütbeden bir kıta Nişan-ı Ali Osmani ile ödüllendirilmiş, mezkûr komisyon üyelerinden Müderriszade Ataullah, Cabbarizade Abdulkadir ve Meraşlzade Hacı Hasan Efendilerin de üçüncü rütbeden bir kıta Nişan-ı Ali Osmani

⁷¹⁷ BOA, *İ.DH.*, 1101-86267, 5 Eylül 1304/17 Eylül 1888.

⁷¹⁸ BOA, *Y.PRK.AZJ.*, 15-27, 21 Nisan 1305/3 Mayıs 1889.

⁷¹⁹ BOA, *DH.MKT.*, 1922-31, 1 Nisan 1307/13 Nisan 1891.

verilmek suretiyle ödüllendirilmesi valilik tarafından merkezi hükümetten talep edilmiştir.⁷²⁰ Aynı vilayette 1892 senesinde başlayan çekirge afetinde 2 milyon 537 kıyye çekirge tohumu imha edilmiştir. Bu başarıda gayretleri görülen memurların ödüllendirilmesi mahalli idare tarafından merkezi hükûmete bildirilmiştir. Ayrıca söz konusu tohumlar canlanmadan evvel, çekirgenin görülmediği mahallerde derin çukurlar kazılıp üzerlerine kireç dökülmesi suretiyle tamamen imha edilmiştir.⁷²¹ Devletin ödüllendirme sisteminde gerek halkın gerekse mahalli idarenin takdirini kazanmış kişiler ön planda tutulmuştur. Mahalli yöneticilerin merkezi hükûmete gönderdiği taleplerde genellikle ahalinin takdirini kazanan mücadele ekipleri merkezi hükûmetçe ödüllendirilmiştir. Aynı yıl Batı Anadolu’da yapılan afet ile mücadeleler kapsamında gerek komisyon üyelerinden gerekse askeri zabıtanın başarılı olanlara nişan ve terfi ödülleri verilmiştir. Çekirgelerin ve yumurtaların imhasında üstün hizmetleri görülen İzmir Süvari Jandarma Yüzbaşısı Rıza’nın, Balyon Nahiye Müdürü Hüsnü Sabri’nin, Kelas (Kiraz) Müdürü Rıfat’ın, Tahrirat Kâtibi Ahmet’in, Ödemiş Jandarma Yüzbaşısı Mehmet Efendiler ile Kelas (Kiraz) ve Tire eşrafından Ömer, Mustafa ve Ali Ağaların, İzmir Jandarma Piyade çavuşu İsmail Hakkı’nın, Tire tüccarlarından ve İtalyan milletinden Yosfaki Efendinin münasip bir nişan veya madalya ile ödüllendirilmesi Aydın valiliğinden talep edilmiştir. Bu talebe karşılık merkezi idare, adı geçen şahısların hizmetleri karşılığı olarak birer iftihar madalyası ile ödüllendirilmelerini uygun görmüştür.⁷²² Yine Aydın valiliğinden sadaret makamına gönderilen tezkirede; vilayet dahilindeki çekirgelerin imhasında hizmetleri bulunan vilayet jandarma kumandanı Hıfzı Bey ile Jandarma taburu binbaşısı Mehmet Efendi’nin bir derece rütbe ile taltif edilmeleri istenmiştir. Binbaşı Mehmet Efendi’nin sadece 1892 yılı çekirge afetinde değil, vilayetteki eşkıyalık faaliyetlerine karşı da büyük hizmetlerinin olduğu ve bu durumun bölge halkının büyük takdirini kazandığı vurgulanmıştır. Bölgedeki idareciler tarafından da hizmetleri takdire şayan görülen Mehmet Bey için daha önce de talep edilen Alay beyliğine yükseltilmesi durumu, çekirge afeti ve diğer hizmetleri

⁷²⁰ BOA, DH.MKT., 1901-100, 3 Kanunuevvel 1307/15 Aralık 1891.

⁷²¹ BOA, DH.MKT., 1910-32, 30 Kanunuevvel 1307/11 Ocak 1892.

⁷²² BOA, DH.MKT., 1985-101, 29 Temmuz 1308/10 Ağustos 1892.

neticesinde merkezi idare tarafından uygun görülmüştür. Ayrıca Hıfzı Bey için talep edilen rütbenin değerlendirileceği belirtilmiştir.⁷²³

İzmit sancağına bağlı Karamürsel merkez kazası ile Yalova ve Bahçecik nahiyelerinde ortaya çıkan çekirge afeti kapsamında vazifeli memur ve bölge halkının gayretleri ile 350 bin kıyye çekirge ve tohumu imha edilmiştir. İmha edilen bu miktarlar ile 1892 yılı çekirge afetinin seyri kontrol altına alınmıştır. Bölgedeki çekirge yumurtalarının toplattırılması için yoğun bir çaba sarf eden yöre ahali önemli ölçüde yumurta imha ederek afetin gelecek yıl devam etmemesi için çalışmışlardır. Mücadele ekipleri gayretleri karşılığında ödüllendirilmişlerdir. Nitekim gayret ve hizmetleri başarılı görülen İzmit Naibi Mustafa Tevfik Efendiye ikinci rütbeden, İzmit Ziraat Bankası reisi Hafız Rüştü ve Yalova Belediye Reisi Hasan Efendilere beşinci rütbeden Mecidi Nişanı verilmiştir. Ayrıca İzmit tahrirat müdürü Faik Bey'in rütbesi yükseltilerek üçüncü rütbeden ikinci rütbeye terfi ettirilmiştir. Karamürsel kaymakamı Selahattin Bey'e rütbe-i salise ve Karamürsel Belediye Reisi Rıza Efendiye Rütbe-i Rabia verilmesi İzmit mutasarrıflığı tarafından talep edilmiştir.⁷²⁴ Yine İzmit sancağında verilen rütbe ve nişanlardan biri de İzmit Naibi Mustafa Tevfik Efendi'ye aittir. Mustafa Tevfik Efendi, sancak dahilinde ve sancağa bağlı birçok kaza ve köylerde çekirge afetine karşı büyük hizmetleri bulunmuştur. Bu hizmetlerine karşılık mahalli idarece kendisi için ikinci rütbeden Mecidi Nişanı talep edilmiştir.⁷²⁵ 1891 senesinde Halep vilayetinde yaşanan afette 5-6 milyon kıyye çekirge tohumu imha edilmiştir. Afet kapsamında ahalden ve mücadele ekiplerinden pek çok kişiye üçüncü rütbeden Mecidi Nişanı verilmiştir. 1892 senesindeki mücadelede yine üstün hizmetleri görülen ve daha önce nişanları tebliğ edilen Halep eşrafından Hacı Abdulkadir ve Lütfü Efendilerin bu kez üçüncü rütbeden Nişan-ı Osmanî ile ödüllendirilmeleri, mahalli idare tarafından talep edilmiştir. Ayrıca Halep Emlak-ı Hümayun müdürü Ziya Efendi'nin rütbesinin ise dördüncü Nişan-ı Osmanîden üçüncü rütbeye yükseltilmesi, istinaf mahkemesi azalarından Nafi Efendi'nin ikinci rütbeden bir üst rütbeye terfi edilmesi ve bidayet

⁷²³ BOA, DH.MKT., 1988-89, 4 Ağustos 1308/16 Ağustos 1892.

⁷²⁴ BOA, DH.MKT., 167-24,17 Ağustos 1308/29 Ağustos 1892.

⁷²⁵ BOA, DH.MKT., 2001-20, 1 Eylül 1308/13 Eylül 1892.

mahkeme reisi Mustafa Nedim Efendi'ye de haccanlık rütbesinin verilmesi talep edilmiştir.⁷²⁶

Ankara vilayeti dahilindeki Zir kazası kaymakamı Ziya Efendi'ye verimli hizmetleri neticesinde Rabia rütbesi verilmiştir. Aydın vilayetindeki çekirge mücadelesinde hizmetleri görülen İzmir Süvari Jandarma Yüzbaşısı Rıza, Jandarma Piyade Çavuşu İstanbullu Hakkı, Balyon nahiye müdürü Hasan Sabri, Kelas (Kiraz) nahiye müdürü Rıfat, tahrirat kâtibi Ahmet, Ödemiş kazası jandarma yüzbaşısı Mehmet, Tire esnaflarından Yosfaki Efendi ile Tire eşraflarından Ömer ve Mustafa Ali Ağalara birer İftihar madalyası verilmiştir.⁷²⁷ Ayıntap hanedanından ve Meclis-i İdare azasından Battal Beyzade Tahir Bey'in çekirge tohumlarının toplattırılmasında başarılı hizmetleri görülmüştür. Bu hizmetleri karşılığında üçüncü rütbeden ikinci rütbeye terfi ettirilmiştir.⁷²⁸ Yalova ve Karamürsel'de ortaya çıkan çekirge afetinde, çekirgelerin imhasında hizmet ve gayretleri dolayısıyla İzmit sancağı naibi Mustafa Tevfik Efendi için talep edilen ikinci rütbeden Mecidi Nişanı merkezi idare tarafından takdim edilmiştir.⁷²⁹ Halep vilayetinde ise altı yedi seneden beri tarlaları harap etmiş olan çekirgelerin imhasında fevkalade ciddi çalışmalar yürütülmüştür. Burada hizmetleri görülen Cebeli Seman kazası kaymakamı Mustafa Fehim, vilayet merkez bankası şube memuru Faik ve emlak-ı hümayun Cebel-i İsa şubesi kâtibi Salih Efendilere Rütbe-i Rabia; Hamevizade Abdurrahman, Halimzade Sabri Efendiler ile aşiret şeyhlerinden Cuma el Havis'e beşinci rütbeden Mecidi Nişanı verilmiştir.⁷³⁰ Kudüs ve çevresinde meydana gelen afette birçok çekirge ve tohumu imha edilmiştir. Bölgedeki komisyon memurları ve ahaliden birçok kişi mücadelede gayret ve hizmet göstermiştir. Bölge idaresi bu kapsamda hizmetleri olanlara teşvik sağlaması için nişan ve terfi talep etmiştir. Kudüs-ü Şerif sancağı belediye azasından Halil zade Mehmet ve Musa Yunus Efendilerin, bölgedeki birçok yerde ortaya çıkan çekirgenin ve yumurtalarının imhasında üstün gayretleri görülmüştür. Bu hizmetlerine karşılık mahalli idare

⁷²⁶ BOA, *DH.MKT.*, 2020-39, 1 Teşrinisani 1308/13 Kasım 1892.

⁷²⁷ BOA, *DH.MKT.*, 2021-32, 4 Teşrinisani 1308/16 Kasım 1892.

⁷²⁸ BOA, *DH.MKT.*, 2036-32, 12 Kanunuevvel 1308/24 Aralık 1892.

⁷²⁹ BOA, *DH.MKT.*, 14-48, 4 Nisan 1309/16 Nisan 1893.

⁷³⁰ BOA, *DH.MKT.*, 79-49, 23 Haziran 1309/5 Temmuz 1893.

tarafından 30 Nisan 1895 tarihinde merkezi idareden talep ettiği Rütbe-i Rabia nişanı uygun görülen kişilere verilmiştir.⁷³¹

Çekirge afetleri ile mücadele merkezi idare, gerekli yardımları afet bölgelerine ulaştırmalarından başka bu afette çalışan, hizmet eden tüm personeli ödüllendirmiştir. Terfi, nişan ya da madalya gibi ödüller, bölge ahalisi ve komisyon üyelerini mücadele kapsamında teşvik edici etki göstermiştir.

⁷³¹ BOA, *DH.MKT.*, 377-25, 1 Mayıs 1311/13 Mayıs 1895.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇEKİRGE İSTİLALARININ SOSYO-EKONOMİK HAYATA ETKİLERİ VE DEVLETİN YAPTIĞI YARDIMLAR

Çekirge istilalarının yaşandığı bölgelerde, çekirgelerin tarıma verdiği olumsuz durumlar sebebiyle afet gerek halk üzerinde gerekse mahalli idare ve devlet üzerinde son derece önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Sosyo-ekonomik faaliyetlerin neredeyse durma noktasına geldiği bölgelerde, kıtlık ve göç sorunları, alım gücünün zayıflaması, tarımsal üretimin düşmesi gibi daha birçok netice ortaya çıkmıştır. Afetin meydana geldiği dönemde devletin içinde bulunduğu siyasi durumlar da göz önüne alınacak olursa, ülke genelini etkileyen bu afetin ekonomiye büyük zarar verdiği, bu durumun da devleti dış politikada büyük bir darboğaza soktuğu çok açıktır. Bu durumu Anadolu'da 1873 senesinde meydana gelen kıtlık sonrasında yaşanan iktisadi bunalım açıkça göstermiştir.⁷³² Dış politikada yaşanan toprak kayıpları, Avrupalı devletlerin Osmanlı'daki isyanları daha da körüklemesi ve Rusya'nın Balkanlar politikası bu durumu oldukça etkilemiştir. Böyle bir süreçte merkezi idarenin iç siyasette çekirge istilalarını da yoğun bir şekilde yaşaması kaçınılmaz ekonomik buhranı beraberinde getirmiştir. Çekirge afetlerinin hem toplumsal hem de ekonomik boyutu devleti uzun bir dönem uğraştırmıştır. Bu kapsamda çıkarılan nizamnamelerden anlaşıldığı üzere afete karşı topyekûn bir mücadele yöntemi benimsenmiştir. Ancak uygulamalarda bölgesel önlemlere gidilmesi farklı sorunları beraberinde getirmiştir. Devlet, afetin yaşandığı bölgede halkın ve mahalli idarenin bir bütün olarak çalışma sistemini benimsemesi, bahsedilen mahalli sorunları ortaya çıkarmıştır. Bu sorunların başında da ekonomik ve toplumsal durumlar gelmiştir. Bölge halkının mücadeleye iştiraklerinin her yerde aynı oranda sağlanamaması, mahalli idarenin istilalara karşı önlem alamamasına ve çekirgelerin daha geniş alanlara yayılarak daha fazla alanı imha etmesine neden olmuştur. Böyle bir durumda ise çekirge afetleri kıtlık, kuraklık ve göç gibi hadiselerle doğrudan sebep olmuştur.

⁷³² Karaca, *a.g.m.*, s.171.

Çekirge afetleri neticesinde meydana gelen kıtlık ve göç olayları, afetin farklı bir boyuta evrilmesine neden olmuştur. Nitekim afetin meydana geldiği bölgelerde ortaya çıkan kıtlık hadiseleri toplumlara psikolojik olarak olumsuz etkilediği gibi, imparatorluğun birçok farklı bölgesinde iç göçlere neden olmuştur. Bazı dönemlerde ise Kuzey Afrika'daki Avrupalı devletlere ait sömürgelerde bu göçler Osmanlı sınırlarına ulaşmıştır. Bununla birlikte sadece Müslüman ahali değil gayrimüslimlerin de meskûn olduğu mahallerde yaşanan afetler bölge halklarının yerlerinden yurtlarından göç etmesine sebep olmuştur. Çekirge afetinin sonuçları olarak değerlendirilen kıtlık ve göç hadiseleri ile devletin bu bölgelere yaptığı zahire ve tohumluk hububat desteği bu bölümde incelenecektir.

4.1. Kıtlık ve Göç Olayları

Kıtlık, genel olarak ihtiyaç duyulan malzemenin temin edilememesi olarak ifade edilmiştir. Osmanlı kaynaklarında ise bu durum, “*kaht*”, “*kaht ü gala*”, “*İllet-i gala*” veya “*fikdan*” olarak bir yiyeceğin piyasada bulunmaması anlamında kullanılmaktadır.⁷³³ Tarihi olaylar bağlamında kıtlık, insanların hayatlarını sürdürebilmek için ihtiyaç olan gıda maddelerinin karşılanamaması ve bu durumla birlikte hastalık, ölüm ve göç olaylarının yaşanmasıdır. Kıtlığa sebep olan birçok etken olduğu gibi bunların başında kuraklık, çekirge istilaları, su baskınları, savaş, salgın hastalıklar, deprem ve kuraklık bunlardan birkaçıdır.⁷³⁴ Ayrıca tarihsel süreç içinde toplumların maruz kaldığı kıtlık olaylarının daha birçok sebebi bulunmaktadır. Bu sebeplerin başında yağışların düzensiz ya da az olmasından kaynaklanan kuraklık gelmektedir. Kuraklık ve kıtlık olayları özellikle tarım toplumlarında mahsulü son derece olumsuz etkileyen önemli faktörlerden biridir.⁷³⁵ Şiddetli yağışlar kadar yağışların azlığı da tarımsal üretim üzerinde olumsuz etkilere sahip olmuştur. Tarım ürünlerinin gelişimi ve verimliliği açısından son derece önemli bir hayat kaynağı olan

⁷³³ Abdülkadir Gül, “*Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları)*”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 2, S. 9, 2009, s. 144-158.

⁷³⁴ Gülay Ögün Benzer, “*Selçuklular Zamanında Anadolu'da ve Civar Bölgelerde Kıtlık*”, Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri, İstanbul, 2000, s. 68.

⁷³⁵ Orhan Kılıç, “*Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar*”, *Türkler Ansiklopedisi* (Ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, C.10, Ankara 2002, s.724.

yağışlar, kuraklığın yaşanmasına bağlı olarak bölgesel tarım ekonomilerinde önemli zararlara sebep olmaktadır. Bu durum ihraç kalemi olan tarım ürünlerinin kalitesini ve miktarını doğrudan etkilemektedir.⁷³⁶

Osmanlı Devleti'nde hemen hemen her dönemde yaşanan kuraklık ve kıtlık olayları tarım ekonomisini olumsuz etkilediği gibi ülke iktisadi yapısına da zarar vermiştir. 16. yüzyılda yaşanan kıtlık olayları nedenleri ile 1565-1567 senelerinde Anadolu'da buğday ihracatının yasaklandığı, 1586 senesinde Çorum ve çevresinde büyük bir kıtlığın ortaya çıktığı ve Karadeniz ve Akdeniz tarafında buna bağlı kıtlıkların yaşandığı gibi daha birçok hadise örnek olarak gösterilebilir.⁷³⁷ Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl 'da Anadolu'da yaşanan kıtlıklar da yine dönemin siyasi ve iktisadi hadiselerini etkilemiştir. Kırım savaşı sonrasında yalnızlığa itilen Osmanlı Devleti'nin aldığı *Tenzil-i Faiz* kararı ile kıtlığın iktisadi yıkımı daha da artmıştır. Bu karar ile zaten ekonomik olarak zor durumda olan devlet daha da sıkıntılı bir sürece girmiştir. Bu süreçte Anadolu'da yaşanan 1873-1874 kıtlığı, devletin mevcut hazine giderlerini arttırdığı gibi dış politikada 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı da devleti ekonomik darboğaza neden olmuştur. Bu durum doğal afetlerin Osmanlının güç kaybetmesinde en az askeri mağlubiyetler kadar zarar verdiğini kanıtlamaktadır. Osmanlı devlet adamlarının, bu dönemde yaşanan kıtlığın açtığı iktisadi yaraları iyi kontrol edememiş olması da sonuçları itibari ile devleti hem Balkan hem de Avrupa siyasetlerinde zor duruma sokmuştur. Sadrazam Nedim Paşa'nın aldığı iktisadi önlemler devleti daha da felakete sürüklediği gibi Sultan Abdulaziz'in de tahttan indirilmesine neden olmuştur. Dolayısı ile kıtlık ile başlayan süreç devletin hem siyasi hem de iktisadi felaketine zemin hazırlamıştır.⁷³⁸ 19. yüzyılın başlarında yine birçok yerde olduğu gibi kuraklığa bağlı olarak şiddetini artıran kıtlık bu kez Kıbrıs ceziresini etkisi altına almış, halk ekonomik açıdan zor duruma düşmüştür. Kıbrıs halkının bu zor koşullar içinde güçleşen geçim şartlarına bağlı olarak 200 kişilik bir kitlenin Aydın vilayetine doğru kontrollü bir göç

⁷³⁶ Erler, a.g.m., s. 117.

⁷³⁷ Mesut Aydın, "1808-1839 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Lisans Tezi, Sinop, 2018, ss. 24-26.

⁷³⁸ Taha Niyazi Karaca, '1873-1874 Kıtlığının Osmanlı İktisadi ve Siyasi Yaşantısına Etkileri', Sultan Abdulaziz ve Dönemi Sempozyumu, Ankara, 2013, ss. 163-179.

hareketi gerçekleştirilmiştir.⁷³⁹ Kıtlığa sebep olan durumlardan biri de çekirge afetleridir. Çekirgenin doğrudan zirai ürünleri hedef alması afetin meydana geldiği bölgelerde zahire kıtlığının yaşanmasına neden olmuştur. Osmanlı arşivlerinde yer alan 1803 senesine ait bir hüküm, doğal afetlerin Osmanlı taşra yönetimi üzerindeki etkilerini göstermesi bakımından önemlidir. Belgede çekirge istilası ve taşkınların yol açtığı kıtlığın yalnızca halkın yaşam koşullarını olumsuz etkilemediği, aynı zamanda vilayetin mali kaynaklarını da zayıflattığı anlaşılmaktadır. Gelirlerde meydana gelen azalma nedeniyle Adana vilayetinin üst düzey bir vali tarafından yönetilmesinin ekonomik açıdan sürdürülebilir olmadığı değerlendirilmiş, bunun yerine daha düşük maliyetli bir idari çözüm olarak mütesellim idaresine başvurulmuştur. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin doğal afetler karşısında taşra yönetiminde mali ve idari düzenlemelere gittiğini göstermektedir.⁷⁴⁰ Bu tür olağanüstü durumlarda merkezi idarenin bölge ile yakından ilgilecek bir düzenleme yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak düzenlemenin merkezden değil de afetin meydana geldiği yerde halka yardım amaçlı tam yetkili bir komisyon oluşturulması ile yapıldığı görülmektedir.⁷⁴¹ Ancak buna rağmen kıtlık hadiseleri beraberinde kitlesel ya da iç göçleri tetiklemektedir. 1826 yılında Beyşehir sancağına bağlı Seydişehir bölgesinde, çekirge afetinin sebep olduğu kıtlık Seydişehir halkının bir kısmını göçe zorlamıştır. Kıtlık nedeniyle yerlerinden ayrılan yüzü aşkın ahalinin geri dönmesi için merkezi idare önlem almıştır. Devletin üretim ve vergi düzeninin devamlılığını sağlamak amacıyla, belirli bir süre içerisinde göç eden mezkûr nüfusun eski yerleşim yerlerine geri dönmelerini teşvik ettiği görülmektedir. Göç edenlerin henüz on yılı doldurmamış olmaları, Osmanlı iskân ve nüfus politikaları çerçevesinde geri dönüşlerinin mümkün ve gerekli kabul edildiğini göstermektedir. Bu uygulama, doğal afetlerin yol açtığı demografik değişimlere karşı merkezi idarenin müdahale mekanizmalarından birini yansıtmaları bakımından önemlidir.⁷⁴² Çalışma dahilinde Osmanlı Devleti'nde yaşanan kıtlık ve göç hadiseleri

⁷³⁹ Erler, *a.g.m.*, s. 122.

⁷⁴⁰ BOA, *C.DH.*, 38-1887, 11 Mart 1217/23 Mart 1803.

⁷⁴¹ Mehmet Yavuz Erler, "*XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi*", s. 1385.

⁷⁴² BOA, *C.DH.*, 124-6177, Lef-4, 13 Cemaziyevvel 1242/13 Aralık 1826.

daha çok çekirge afeti ekseninde ele alınacak olup, çekirge afetinin Osmanlı halkı üzerindeki sosyal ve ekonomik neticeleri incelenecektir.

Çekirge afetlerinin tarım alanlarına verdiği zarar hem hasat mevsimindeki verimliliği hem de tarım ekonomisini doğrudan etkilemiştir. Çekirgelerin tarladaki mahsulü tamamen zayi etmesi, bölge halklarının tohumluk sorunlarını da birlikte doğurmuştur. Çekirgelerin tarım arazilerindeki mahsulatın dışında bağ, bahçe ve yeşillik adına buldukları her şeyi imha etmeleri ekosistemi de etkilemiştir. Böyle bir durumda insanların ekili dikili tüm mahsulatına zarar veren bu muzır hayvan, aynı zamanda kıtlık ve göç hadiselerini de beraberinde getirmiştir. Afetin çıktığı bölgede uzun yıllar devam etmesi, halkın beslenme durumunu doğrudan etkilemiştir. Devletin yaptığı yardımların yetersiz kalması halinde ise göç hadiseleri yaşanmıştır. Çekirge istilalarının yaşandığı bölgelerde tarım alanlarının yok olmasına bağlı olarak kıtlık olayları gibi olası sonuçlar ortaya çıkmış, bu durum ise beraberinde salgın hastalıkları ve göç olaylarını tetiklemiştir.⁷⁴³ Çekirgelerin ekonomik hayata verdiği en büyük zarar şüphesiz hububatı tahrip etmesi ile birlikte kıtlığı ortaya çıkarmasıdır. Kıtlık yaşanan bölgelerdeki ahalinin de en temel sorunu temel ihtiyaç malzemelerinin karşılanamaması olmuştur. Böyle bir durumda ahali satın alma ya da devlet yardımları talep etme yönünü tercih etmiştir. 1840 senesinde Ezine-i Lazkiye kazasına bağlı Sağma, Dedeler, Saray, Kabağağaç, Tarfaz, Tekye köyleri ile Duacılar ve Kumluca çiftliklerinde yaşanan çekirge afetinde, çekirgelerin mahsulün tamamını imha etmesine bağlı olarak kıtlık baş göstermiştir. Bölge halkı çevre bölgelerden zahire temin edememiş bu sebeple Akdeniz limanlarından olan Karağağaç ve çevresinden 20 bin kile zahire satın alımı için izin istemiştir. Merkezi idarenin izni ile belirtilen bölgeden kıtlık olan yerlere zahire alım satımı yapılmıştır.⁷⁴⁴ Çekirge afetlerinin bu gibi zahire sorunlarını ortaya çıkarmasının yanı sıra bölgede karaborsacılık ve fiyat artışlarını da beraberinde getirmesi bir diğer sorun olarak görülmektedir. 1578 senesinde Azak'ta meydana gelen çekirge afetinde ekili dikili arazinin imha olmasından başka hayvanların dahi otlakları zayi olmuştur. Bu

⁷⁴³ Suha Oğuz Baytimur-Özcan Tatar, "Osmanlı Devleti'nde Çekirge İstilaları ve Sosyo-Ekonomik Hayata Etkileri (1789-1839)" *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 23, ss. 325- 347.

⁷⁴⁴ BOA, C.BLD., 60-2993, 21 Şubat 1254/4 Mart 1840.

durum hayvanların telef olmasına halkın da zahire sorunun ortaya çıkarmıştır. Bu durum da bölgede birçok ihtiyaç kalemi ürünün fiyatını artırmış, bölge yönetimi bu konuda merkezi idareyi uyarmıştır.⁷⁴⁵ Osmanlı Devleti'nde vurguncu kimseler çekirge afetlerini bahane ederek, ücretli bir şekilde devlete vermesi gereken tarım ürünlerini vermeyip, fahiş fiyatlara aracılara satmıştır. Kanuna aykırı olan bu hareketleri devletin yasaklamasına rağmen elde edilen gelirden dolayı bu davranışların önüne geçilememiştir.⁷⁴⁶

Çekirge afetleri insanların yaşadığı bölgeleri de olumsuz etkilemiştir. İnsanların birkaç sene zarfında elde ettiği mahsulün çekirgeler tarafından imha edilmesi, halkı en temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamaz hale getirdiği gibi kıtlığın verdiği etki ile yerlerini terk etmelerine de sebep olmuştur. Kıtlık ve göç hadiseleri Osmanlı Devleti'nde klasik dönemden beri görülmüştür. Çekirge afetinin sebep olduğu kıtlık ve göç olaylarına ilk olarak 1573 senesinde Midilli'de rastlanmaktadır. Bu dönemde çekirgenin birkaç yıldan beri bölgeyi etkisi altına almış olması halkı kıtlığa düşürmüştür. Ayrıca bölgede uzun süren yağışlar, ahalinin tarım faaliyetlerini doğrudan etkilemiştir. Bu durum bölge halkının farklı bölgelere göç etmesine neden olduğu gibi çiftçilerin bir kısmının tarlalarını bırakarak kentlere göç etmesi farklı toplumsal ve demografik sorunları beraberinde getirmiştir.⁷⁴⁷ 18. yüzyılda Suriye ve Irak'ın kuzeyi ile Anadolu'nun güneydoğusundan Şam'a kadar uzanan çok geniş bir coğrafyada çekirge afetinin sebep olduğu kıtlık, bölgede büyük fiyat artışlarına sebep olmuştur. Durumu ile ilgili olarak Halep'teki Fransız konsolosu mektubunda Musul, Diyarbakır ve Urfa'daki kıtlığı ifade ederek, bölge halkının şehirleri terk ettiğini, çoğunluğunun Halep'e göç ettiğini, hatta bazı ailelerin kızlarını düşük fiyatlardan sattıklarını ve böyle bir perişanlığın görülmediğini ifade etmiştir.⁷⁴⁸

⁷⁴⁵ Yücel Öztürk, *‘‘Ankara Hakimiyetinde Keefe 1475-1600’’*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 141.

⁷⁴⁶ Baytimur-Tatar, a.g.m., s.338.

⁷⁴⁷ Zafer, Karademir, *‘‘İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-1660)’’*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 74.

⁷⁴⁸ Daniel Panzac, *‘‘Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)’’*, Çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 11.

Çekirge istilaları doğrudan bulaşıcı hastalıklara sebebiyet vermemiştir ancak kıtlığın ortaya çıkardığı zorluklar (Tarımın durma noktasına gelmesi ve zahire temin edilememesi vb.), halkı yorgun, zayıf ve bitap düşürerek çeşitli hastalıkların yayılmasına sebep olmuştur. Yani doğrudan olmasa da çekirge afetleri dolaylı olarak salgın hastalıkların sebeplerini oluşturabilmiştir.⁷⁴⁹ Halkın uzun uğraşlar ile elde ettiği mahsulün çekirgeler tarafından imha edilmesi, kıtlığı ortaya çıkarmıştır. Böylece temel ihtiyaçların karşılanamaması halkın düzensiz ve yetersiz beslenmesine sebep olmuştur. Bu durum vücut direncini azaltarak çeşitli salgın hastalıklara yakalanmayı kolaylaştırmış ve buna bağlı olarak ölümleri artırmıştır.⁷⁵⁰ Bağdat, Basra ve Şehrizar eyaletlerinde eşkıyalık faaliyetlerinin yanı sıra birkaç yıldan beri devam eden çekirge afeti nedeniyle tarım alanlarının tamamına yakınına tahrip olmuştur. Bu durum bölgede kuraklıkla birlikte kıtlığa da neden olmuştur. Bölge ahalisi, yaşadıkları bu sıkıntılara çözüm arayışlarının yetersiz kalması nedeniyle bölgeden göç etmiştir. Bu sorunlar ile birlikte Mardin, Musul ve Erbil bölgelerinde veba salgını baş göstermiş ve yaklaşık iki bin kişi hayatını kaybetmiştir. Veba salgınının insanlar arasında çok fazla yayılmasında ve ölüm sayısının fazlaşmasında kıtlığın da önemli etkisi olmuştur. Halkın yetersiz beslenmesi, vücut direncinin düşmesine neden olmuş ve hastalıktan ölen kişi sayısını artırmıştır.⁷⁵¹ Çekirge afetleri Osmanlı coğrafyasında birçok farklı bölgeyi etkilediği gibi sonuçları itibari ile de kıtlık ve göç hadisleri yaygın bir şekilde görülmüştür.

Çekirge afetlerinin sebep olduğu kuraklık, kıtlık ve göç hadiseleri 19. yüzyılın ikinci yarısında da imparatorluğun her tarafını etkilemiştir. Mahalli idarenin, merkezi hükümet ile yaptığı yazışmalarda genellikle halkın bu zor durumdan kurtarılması ve göç hadiselerinin engellenmesi için taleplerde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi koşullar, yaşanan kıtlık hadiseleri ile daha da kötü bir hal almıştır. Yaşanan toprak kayıpları, Avrupalı devletlerin Osmanlı borçlarını bahane ederek Osmanlı'nın Balkanlardaki karışıklığını daha da derinleştirmesi dış siyasette

⁷⁴⁹ Karademir, a.g.e., s. 72.

⁷⁵⁰ Mesut Aydın, "Küresel Isınma Tartışmalarına Tarihten Bir Katkı: Arşiv belgeleri ışığında XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Diyarbakır ve çevresinde meydana gelen büyük kıtlık ve alınan tedbirler", OTAM, Sayı,19, s. 126.

⁷⁵¹ Baytimur-Tatar, a.g.m., s. 342.

devleti zafiyete düşürdüğü gibi, iç politikada yaşanan durumlar ve kıtlık olayları da yine imparatorluğu fevkalade zayıflatmıştır. Kuraklık ve kıtlık olaylarında halkın içinde bulunduğu bu zor durumlara karşı yine de mahalli ve merkezi idareciler tüm fedakarlıkları sergileyerek ihtiyaçları karşılamaya çalışmışlardır. Diyarbakır'da 1881 yılında meydana gelen büyük bir çekirge afeti nedeniyle tarım alanları tamamen yok olmuştur. Durumun akabinde yaşanan kuraklık ve kıtlık olayları ile zor duruma düşen bölge halkının yükümlü olduğu emlak ve diğer vergilerin ödenememesi mahalli idare tarafından merkezi hükûmete vergi affı ya da ertelenmesi için talep yazısı gönderilmesi durumunu doğurmuştur.⁷⁵² Merkezi idare özellikle kıtlık ile mücadele eden ahalinin zahire ve tohumluk ihtiyaçlarını karşılamadan dolayı halkın bölgesel göçlerini de engellemeye çalışması daha farklı demografik sorunların ortaya çıkmasını engellemek açısından önemli olmuştur. Ankara Valisi Mehmed Rüşdi Paşa'nın 23 Ekim 1881 tarihli Dahiliye Nezaretine gönderdiği telgrafında, Ankara'dan Bursa'ya iki bin hanenin göç edeceğine dair iddiaların gerçeği yansıtmadığını, aksine daha önce göç edenlerin geri dönmeye başladığını belirtmiştir. Bununla birlikte vilayette ihtiyaç sahiplerine zahire dağıtımına başlandığı, çekirge yumurtalarının imhası ve muhtemel yeni istilalara karşı tedbir alınması gerektiği vurgulanmıştır. Vali, zahire dağıtımının denetlenmesi ve çekirgeyle mücadele faaliyetlerinin koordine edilmesi amacıyla merkezden bir memur görevlendirilmesinin yararlı olacağını ifade etmiştir.⁷⁵³ Afetin meydana geldiği bölgelere yapılacak yardımların ya da zahire alım satımlarının bölgeye daha yakın yerlerden yapılması veya sahil kasabalarından yapılan ihracatların yasaklanması, devletin hem bölge halkının temel ihtiyaçlarının karşılanması hem de iç politikada karaborsacılık ve buna bezer durumların oluşmasını engellemeye çalıştığını göstermektedir. Bingazi ve çevresinde 1887 senesinde kuraklık ve çekirge afeti bölgede temel gıda temininde güçlükler neden olmuştur. Tarım ürünlerinin bir önceki yıllara göre azalması bölgede vurgunculuk ve fahiş fiyat artışlarına sebep olmuştur. Bölge halkının zor duruma düşmesini engellemek amacıyla merkezi idare tarafından bölge ihtiyaçlarının devlet bütçesi dahilinde Trablus Fırkası erzak bedelinden ya da

⁷⁵² BOA, *DH.MKT.*, 1334-7, 24 Kanunuevvel 1296/5 Ocak 1881.

⁷⁵³ BOA, *DH.MKT.*, 1337-69, 23 Eylül 1297/5 Ekim 1881.

Dersaadet'ten gönderilmesi gündeme gelmiştir.⁷⁵⁴ Çekirge afetinin yaşandığı bölgelerde tarımsal üretim kalemlerindeki verimliliğin düşmesi, bu ürünlere ülke genelinde olan ihtiyacın da artmasına ve ithal edilecek malzemede eksikliklere neden olmuştur. Dış ticarete devleti önemli ölçüde zor duruma düşüren bu duruma karşı merkezi idare bölgesel çözümler aramıştır. Bu durumda halkın vergi affı ve ertelenmesi gibi taleplerde farklı gerekçelerle reddedilmiştir. 1887 senesinde Siirt sancağına bağlı Eruh kazasında yaşanan çekirge afeti yaklaşık 20 bin insanı doğrudan etkilemiştir. Bölgede yaşanan kuraklık ve kıtlık gibi hadiselerle bir de bölge idarecilerinin ek olarak koyduğu vergiler, bölge halkını daha da fakirleştirmiştir. Ayrıca bölgenin başlıca kaynakları olan kökboya ve petrolün fiyatlarının da çekirge afeti nedeniyle düşmesi, bölge halkının göç etmesine neden olmuştur. Ahali namına İbrahim ve Yusuf Efendiler durum hakkındaki arzuhallerini merkezi idareye iletmişlerdir. Merkezi idare bu talebe karşılık bölge halkının ihtiyaçlarının giderilmesi için gerekli yardımların yapılacağını bildirmiştir. Bununla birlikte bölge ahali tarafından talep edilen vergi affı ya da ertelenmesi talebi merkezi idare tarafından reddedilmiştir. Buna gerekçe olarak da bölgenin yıllık vergi miktarı olan 180 bin kuruşun ertelenmesi ya da affı, diğer bölgelerde de yaşanan benzer sorunlarda aynı taleplere örnek olacağından ve devletin maliyesini olumsuz etkileyeceğinden reddedilmiştir.⁷⁵⁵ Ayrıca bahsi geçen ve kıtlık nedeniyle göç etmek zorunda kalan Eruh ve Pervari kazası ahalisinden birçok kişinin alınan bu tedbirler neticesinde vatanlarına geri döndükleri, diğer kısmının da geri dönecekleri Bitlis Valiliği tarafından merkezi idareye bildirilmiştir.⁷⁵⁶ Kıtlık afetinin en önemli neticesi şüphesiz göç hadiseleri olmuştur. Osmanlı Devleti bu tür durumlarda gerekli yardımların dışında göç eden halkın da kendi bölgelerine dönmelerini sağlamıştır. Harput sancağında meydana gelen çekirge afeti neticesinde bölgede kıtlık meydana gelmiştir. Bölge halkından yaklaşık 1500 kişinin Diyarbakır taraflarına göç etmesi bölge ekonomisini oldukça etkilemiştir. Göç eden muhacirlere iane sağlanması hususunda mahalli idarecilerin merkezi idareye yazdıkları yazıda bu kişilerin ihtiyaçlarının

⁷⁵⁴ BOA, DH.MKT., 1423-26, 17 Mayıs 1303/29 Mayıs 1887.

⁷⁵⁵ BOA, DH.MKT., 1470-112, 9 Kanunuevvel 1303/21 Aralık 1887.

⁷⁵⁶ BOA, DH.MKT., 1477-116, 4 Kanunusani 1303/16 Ocak 1888.

karşılanması ve yurtlarına geri dönüşlerinin sağlanması ifade edilmiştir. Devlet bu talebe karşılık göçerlerin ianesi dışında yardımların yapılacağı ve bölgelerine dönmeleri için gerekli tedbirlerin alınacağını belirtmiştir.⁷⁵⁷ Diyarbakır valiliği tarafından Sadaret makamına gönderilen yazıda çekirge afeti nedeniyle bölge ahalisinden bir kısmının yaptığı göçten bahisle bu şahısların için gerekli yardımların mal sandıklarından karşılanması lüzumu talep edilmiştir.⁷⁵⁸ Merkezi idare bu talebe karşılık verdiği cevapta bölgelerinden afet nedeniyle göç etmek zorunda kalan 1467 kişinin kendi bölgelerine iadeleri için gerekli meblağın Diyarbakır mal sandıklarından karşılanması ilgili makamlarca görüşülmüştür.⁷⁵⁹ Meclis-i Vükela Diyarbakır'a göç eden bu muhtaç ahalinin ihtiyacı olan masrafların mal sandıklarından karşılanması ve gerekli tedbirlerin alınmasına tavsiye etmiştir.⁷⁶⁰ Kıtlik nedeniyle göç etmek zorunda kalan kişiler için merkezi idarenin aldığı kararlarda öncelik iktisadi durumun elverişli olmasıdır. Nitekim ifade edilen dönemlerde, dış politikada da devletin savaşlar nedeniyle ağır kayıplar yaşadığı bir süreçte olduğu dikkate alınacak olursa yapılacak yardımların hangi koşullarda sağlanacağı tartışma konusu olmuştur. Çekirge afetleri nedeniyle yaşanan kıtlık ve göç hadiselerinin böyle bir ortamda devleti daha da zor bir duruma soktuğu açıktır. 1889 senesinde yine Diyarbakır ve çevresinde yaşanan çekirge afetinin sebep olduğu kıtlık durumu bölge halkını sefalet derecesine düşürmüştür. Bölge halkının bu durumdan kurtarılması için kişi başına 30 kuruş hesaplanarak toplamda 44 bin 820 kuruş ihtiyaçlar bağlamında Diyarbakır Valiliği tarafından merkezi idareye bildirilmiştir. Ayrıca bölgeden kıtlık nedeniyle göç eden bir kısım halkın da kendi bölgelerine geri dönmesi lüzumu ifade edilmiştir. Adı geçen meblağın 11 bin kuruşu Amerika'dan Diyarbakır İngiliz konsolosluğuna gönderilmiş, geri kalan kısmı da hükümet onayı ile mal sandıklarından ödenmiştir. Böylece bölgeden afet nedeniyle göç etmek zorunda kalan bölge halkının ihtiyaçları karşılanarak memleketlerine geri dönüşleri sağlanmıştır.⁷⁶¹ Sadece imparatorluk içinde bu sebeplerle yaşanan göçlere

⁷⁵⁷ BOA, DH.MKT., 1508-88, 4 Mayıs 1304/16 Mayıs 1888.

⁷⁵⁸ BOA, A.MKT.MHM., 497-39, Lef 1, 5 Mayıs 1304/17 Mayıs 1888.

⁷⁵⁹ BOA, A.MKT.MHM., 497-39, Lef 5, 15 Mayıs 1304/27 Mayıs 1888.

⁷⁶⁰ BOA, M.V., 32-63, 19 Mayıs 1304/31 Mayıs 1888.

⁷⁶¹ BOA, DH.MKT., 1601-87, 22 Şubat 1304/6 Mart 1889.

ilaveten bir de farklı bölgelerden gelen göçler devleti uğraştırmıştır. İran ve çevresinden 1889 senesinde Mamüretülaziz taraflarına büyük bir göç dalgası yaşanmıştır. Kıtık ve buna bağlı gelişmeler neticesinde yaşanan bu göç için adı geçen bölge valiliğinden boş bir arazinin olup olmadığı konusunda araştırma yapılması istenmiştir. Mamüretülaziz valisi Ali Paşa tarafından Dersaadet'e gönderilen telgrafta İran muhacirlerinin Malatya'ya bağlı Behisni ve Hısn-ı Mansur kazalarından başka dahil vilayette münasip ve boş bir arazinin olmadığı konusunun idare meclisince görüşüldüğü ifade edilmiştir. Ancak merkez vilayete bağlı kazalarda yer olmaması nedeniyle Dersim bölgesinde ve Malatya'nın Akçadağ taraflarında uygun yerlerin adı geçen muhacirlere tahsis edilebileceği beyan edilmiştir. Ancak burada farklı bir sorun merkezi idareye bildirilmiştir. İran muhacirlerinin miktarının belirlenmesine ilaveten bu muhacirlerin yerleştirileceği yerlerde 1889 senesinde ortaya çıkan çekirge afetinde çekirgelerin tohum bırakmış olmasına bağlı olarak çekirgenin tamamen imha edilememiş olması önemli bir problem oluşturmuştur. Böyle bir durumun hem bölge ahalisinin hem de adı geçen muhacirlerin kıtlık sorunu ile karşı karşıya kalabilecekleri durumu ifade edilmiştir.⁷⁶² Çekirge afetinde önemli olan meselenin, afetin süresi olduğu daha önce ifade edilmişti. Buna bağlı olarak afetin uzaması akabinde bölgede kıtlık durumunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla devletin aldığı tedbirlerde öncelik elbette afetin kısa sürede sona erdirilmesi olacaktır. Fakat her yerde aynı mücadelenin verilmemesi, afetin gelecek senelerde devam etmesine neden olmuştur. Böyle bir durum ise kıtlık felaketinin yaşanmasını zorunlu kılmıştır. Kıtlık ve göç hadisleri sadece bölge halkını ilgilendiren bir durum olmamış, göç edenlerin gittikleri yerlerde ortaya çıkardığı iktisadi ve sosyal sorunlar da başka bir boyutu oluşturmuştur. 1890 senesinde çekirge afeti nedeniyle göç etmek zorunda kalan Eruh ve Pervari halkının gittikleri bölgelerde toplumsal huzursuzluğa sebep olmaları, mahalli idare tarafından bu göçerlerin tekrar kendi bölgelerine gönderilmeleri lüzumunu merkez idareye ifade etmelerinde etkili olmuştur. Merkezi idarenin aldığı tedbirlerle adı geçen bölge ahalisi bölgelerine gönderilmiştir. Aynı şekilde Bitlis Valiliğinden gönderilen telgrafta yine bu bölgedeki Selav köyü ahalisinin de geri dönüşleri için gerekli tedbirlerin alındığı ve henüz

⁷⁶² BOA, DH. ŞFR., 141-88, 15 Teşrinievvel 1305/27 Ekim 1889.

dönemeyenlerin de bir an evvel dönüşlerinin sağlanacağı merkezi hükûmete bildirilmiştir.⁷⁶³ Bazen de Avrupalı devletlerin Kuzey Afrika'daki sömürgelerinde yaşanan göç hareketleri, imparatorluğun bölgede araştırmalar yapmasına neden olmuştur. 1891 senesinde İtalyan yazılı basınında Sahrayı Kebirde meydana gelen çekirge afeti nedeniyle bölge halklarından Tevark kabilesinin Tunus sınırına doğru göç ettiğine dair bir haber yayınlanmıştır. Osmanlı Devleti durumun doğruluğunun araştırılması için Trablusgarp valiliğine yazı gönderilmiştir. Ayrıca Fransız Tan gazetesi aynı sebeplerle Faslıların Cezayir sınırına doğru hareket ettiğini yazmıştır. Osmanlının Roma sefiri Nedim Efendi tarafından tahkikat üzerine merkezi hükûmete gönderilen raporda bu iki hadisenin İtalyan temsilciler ile görüşüldüğü hatta hariciye müsteşarı Kont Darko ile yapılan istişarede bahsedilen bölgelerden çekirge afeti ile ilgili bir göç hareketinin olmadığı ifade edilmiştir. Bu durumun ise sadece Fransız gazetelerinin bir dedikodusu olduğu bilgisi paylaşılmıştır.⁷⁶⁴

Kıtlık hadislerine bağlı olarak yaşanan göç olayları, imparatorluk bünyesinde ki farklı milletler arasında da problemlere neden olmuştur. Bu durumlarda ilgili milletlerin bağlı buldukları dini müesseseler aracılığı ile mahalli ve merkezi idareye gerekli talepler iletilmiştir. Halep valisi Osman Paşa tarafından merkeze gönderilen 25 Aralık 1893 tarihli telgrafta Muş ahalisinden ve Ermeni milletinden olup, çekirge afeti nedeniyle yaşanan kıtlık neticesinde göç eden ahalinin durumu belirtilmiştir. Diyarbakır ve farklı vilayetlere göç eden 700 haneden 238 nüfusun 100 hanesi Urfa'ya geldiği, Ermeni manastır ve mahallelerinde perişan bir halde amelelikle geçinmek durumunda kaldıkları beyan edilmiştir. Bunlar hakkındaki muamele ve işleri için bir miktar paranın lüzumu ifade edilmiştir.⁷⁶⁵ Dahiliye Nezareti, adı geçen Ermenilerden elinden iş gelenlerin çalıştırılmasını, çalışamayacak durumda olanlara ise günlük yarım kıyye temel ihtiyaç malzemelerinin temininin mahalli belediyelerce sağlanması lüzumu Sadaret makamına bildirilmiştir.⁷⁶⁶ Bazı durumlarda mahalli yöneticilerin durumları

⁷⁶³ BOA, DH.MKT., 1485-65, 2 Şubat 1305/14 Şubat 1890.

⁷⁶⁴ BOA, Y.PRK. BŞK., 21-75, 10 Haziran 1307/22 Haziran 1891.

⁷⁶⁵ BOA, DH.MKT., 190-71, Lef-1, 13 Kanunuevvel 1309/25 Aralık 1893.

⁷⁶⁶ BOA, DH.MKT., 190-71, Lef 4, 19 Kanunuevvel 1309/31 Aralık 1893.

afetin seyrini etkilemiştir. Muş sancağında meydana gelen çekirge ve kuraklık nedeniyle oluşan kıtlık halkı zor duruma düşürmüştür. Mutasarrıf Hasip Paşa'nın yaşlılık ve hastalık nedeniyle hükûmet işlerini yürütememesi de afete karşı önlem alamamasında etkili olmuştur. Merkezi idare tarafından bölgeye gönderilen 12 bin kuruşun ihtiyacı tam olarak karşılayamaması, bölge ahalisinin zahire ve tohum ihtiyacının ortaya çıkması ve Hasip paşanın durumu bölge ileri gelenlerinin idari makamlara mektup yazmasına sebep olmuştur. Bölge ileri gelenlerinden 38 kişinin imzası ile bölge halkına gerekli tedbirlerin yapılması talep edilmiştir. Merkezi idare bu talebe karşılık olarak ihtiyaca binaen çalışmalara başlamıştır.⁷⁶⁷ Kıtlık ve göç hadiselerine örnek bir durum da Bolu sancağında yaşanmıştır. Bolunun Gerede köyünde birkaç yıldan beri devam eden çekirge afeti, bölge halkının göç etmesine sebep olmuştur. Çekirgenin civar köylere de sirayet etmesi nedeniyle buğdayın fiyatında artış olmuştur. Çekirgenin tarım ürünleri dışında samanlara dahi musallat olması, ahalinin çekirge ile mücadeleye sevk edilmesinde etkili olmuştur. Fransızların Cezayir'de çekirge afetine karşı aldığı tedbirlerin uygunluğu halinde bu bölgelerde de uygulanabileceği ilgili makamlarca araştırılmıştır. Ancak Fransızların uygulamaları maliyetli görüldüğünden bu durumdan vazgeçilmiştir. Bölgedeki göçün önüne geçilmesi ve muhtaç halkın ihtiyaçlarının giderilmesi yine merkezi idare tarafından sağlanmıştır.⁷⁶⁸ Buna benzer bir durum 1898 senesinde Mardin ve buraya bağlı kazalarda meydana gelen çekirge afeti sonrası yaşanan kıtlık bölge ahalisinin göçüne neden olmuştur. Mardin kazasında yer alan Geygi ve Çergan nahiyeleri arasında bulunan, Seyyid Abdurrahman tekkesine bağlı Berkefer, Hacıoğlu, Siberke, Atşan ve Kerkenet köylerinin borçları olan iki bin lira ile senelik hazine tahsilatı olan 30 bin kuruş, tekke gelirlerinden dahi 10 bin kuruş elde edildiği halde 1898 senesinde bölgeyi etkileyen çekirge afeti ve kuraklık nedeniyle azalmasına neden olmuştur. Bölge halkının tarımdan başka bir geçim kaynağının olmaması halkın bölgeden göç etmesine sebep olmuştur. Durum hakkında Mardin Şeyhlerinden Seyyid Abdurrahman Efendi bir arzuhal yazarak Mardin'in çöl tarafındaki ahalinin göç olayları sonrasında savunmasız kaldığı ve çöl eşkıyalarının bölgeye

⁷⁶⁷ BOA, BEO, 388-29073, 9 Nisan 1310, 21 Nisan 1894.

⁷⁶⁸ BOA, BEO, 628-47054, 11 Mayıs 1311/23 Mayıs 1895.

yaptıkları tecavüzlerin ahaliyi daha da zor duruma düşürdüğü ifade etmiştir. Bu sebeple göç eden ahalinin yurtlarına geri getirilerek iskanlarının sağlanması talep edilmiştir.⁷⁶⁹ Çekirge afetlerine ek olarak bölgedeki diğer güvenlik sorunları da devletin uğraşmak zorunda kaldığı diğer sorunlar olmuştur. İmparatorluğun bazı bölgelerindeki eşkıyalık faaliyetlerine ek olarak ortaya çıkan çekirge istilaları ve kıtlık hadiseleri devletin hem iktisadi hem de askeri önlemler almasında etkili olmuştur. Hamidiye 51. ve 52. süvari alaylarını oluşturan Kis aşiretine bağlı Beni Mehmet, Tamah ve Beni Yusuf aşiretleri Harran kazasında büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu aşiretler dağılarak Urfa sancağının farklı bölgelerine göç etmişlerdir. Bu toplumsal olayların temelinde merkezi hükûmete ödenen vergi borçları gibi konular sebep gösterilmiştir. Ancak göç eden 4 bin kişinin asıl göç sebepleri olarak, milli aşireti reisi İbrahim Paşa'nın baskıları ve bölgedeki çekirge afetinin neden olduğu kıtlık sorunları gösterilmiştir. Merkezi idare, durumun tahkikatı için Seraskerlik makamınca bir komisyon oluşturulması ve meselinin etraflıca araştırılması talimatını vermiştir. Bölgedeki kıtlık olaylarının bu göç hareketinde daha belirleyici olduğu bilgisi merkezi idare ile paylaşılmıştır.⁷⁷⁰ 1901 senesinde ise benzer bir durumda Serfiçe 53. Süvari Alayı Binbaşısı Galip, 54. Hamdiye Alayı Binbaşısı Hasan ve 55. Hamidiye Alayı Binbaşısı Süleyman tarafından merkezi hükûmete gönderilen 1 Temmuz 1901 tarihli telgrafta, çekirge ve kuraklık sebebiyle göç etmek zorunda kalan ahalinin üç yıldır ihtiyaçlarının karşılandığı ve muhtaç ahali için gerekli tedbirlerin alındığı bildirilmiştir.⁷⁷¹

Çekirge afetlerinin sebep olduğu kıtlık ve göç olayları hem göçenlerin hem de yerleşiklerin toplumsal durumuna da zarar vermiştir. Göç hareketleri başlı başına büyük bir ekonomik sorun olmuşken, merkezi idare hem göç edenlerin hem de göç edilen bölgelerin toplumsal ve ekonomik durumlarını düzenlemeye çalışmıştır. Kıtlık dönemlerinde halka yapılan yardımlar kapsamında devlet, afetzede halkın temel ihtiyaçlarını gidermeye çalışırken diğer yandan da göç edenlerin yurtlarına geri dönmeleri için düzenlemeler yapmıştır. Göç edenlerin gittikleri bölgelerde kargaşaya

⁷⁶⁹ BOA, *DH.MKT.*, 2107-95, 6 Eylül 1314/18 Eylül 1898.

⁷⁷⁰ BOA, *DH.TMIK.M.*, 85-21, 23 Nisan 1316/6 Mayıs 1900.

⁷⁷¹ BOA, *DH.TMIK.M.*, 108-14, 6 Ağustos 1317/19 Ağustos 1901.

neden olmamaları için de gerekli tedbirler hem mahalli idare hem de hükûmetçe alınmıştır. Burada önemli bir sorunda kıtlık döneminde fiyatların artışı olmuştur. Nitekim devlet bu bölgelerde karaborsacılık, stokçuluk ve vurgunculuk gibi hadiselerin yaşanmaması için önlemler almıştır.⁷⁷² Diyarbakır vilayetinde meydana gelen çekirge afeti sonrasında yaşanan kıtlık olayları bölgede asayiş sorunlarına sebep olmuştur. Bu kapsamda merkezi idare askeri tedbirler ile bölgedeki asayiş sorunlarını çözmeye çalışmıştır. Ancak asayışı zorlaştıran en önemli etkenler, bölgedeki aşiret örgütlenmesi ile izinsiz iç göçler olmuştur. Çekirge istilası ile mahsulleri tamamen zayi olan bölge ahalipleri, buldukları bölgeleri terk ederek daha büyük asayiş sorunlarına yol açmıştır. Mardin'e bağlı eyaletlerde meydana gelen çekirge afeti nedeniyle bölge ahalisinin köylerini boşaltması, imar faaliyetlerinin durması, tarımsal üretimin sekteye uğraması ve urban aşiretlerinin bu arazileri ele geçirmelerine ve dolayısı ile asayiş ve güvenlik sorunlarının yaşanmasına neden olmuştur. Bu durumların ortadan kalkması için devlet göç edenlerin yurtlarına dönmeleri için tedbirler almıştır.⁷⁷³ 1904 senesinde yine Mardin sancağına bağlı Nusaybin kazası çekirge afeti nedeniyle bölgedeki aşiretlerin yağma ve tecavüzlerine maruz kalmıştır. Diyarbakır, Bağdat, Zor ve Musul bölgelerindeki aşiretler, afet nedeniyle Nusaybin'i terk eden ahalinin yerlerine gelerek bölgede asayiş sorunlarını ortaya çıkarmışlardır. Ayrıca Halep ve çevresindeki Aneze Aşiretinden Acem Bey'e bağlı birliklerin bu bölgelerde yağma faaliyetleri de ciddi bir asayiş sorunu oluşturmuştur. Bölgedeki asayiş sorunlarına bağlı olarak Seraskerlik makamı tarafından Diyarbakır'daki dördüncü ve altıncı ordu komutanlıklarına tebligat gönderilerek askeri önlemler alınmıştır. Ayrıca Nusaybin'de bulunan 150 kişilik kolluk kuvveti de yine asayiş ve güvenliği bölgede temin etmek için görevlendirilmiştir.⁷⁷⁴ Milli aşireti⁷⁷⁵

⁷⁷² Abdurrahim Fahimi Aydın, "19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Malatya'da Yaşanan Afetler, Sosyal, Ekonomik Krizler ve Yardım Faaliyetleri", Akademik Bakış, Cilt 16, Sayı 31, 2022, s. 116.

⁷⁷³ Asan, a.g.m., s. 13.

⁷⁷⁴ BOA, *TMIK, M.*, 184-10, Lef 5, 28 Eylül 1320/11 Ekim 1904

⁷⁷⁵ Güneydoğu ve Doğu Anadolu öteden beri birçok göçebe veya yarı göçebe aşiretlerin yaylak-kışlak arasında yaşadığı bölgedir. Bu aşiretlerin en önemlilerinden birisi de şüphesiz Milli Aşireti'dir. Bu aşiret Osmanlı kayıtlarında "Milli", "Millili" veya "Ekrâd-ı Millili" şeklinde geçmektedir. 1518 tarihli Osmanlı kayıtlarında aşiretin iki yüz yirmi beş hane ve kırk beş mücerret nüfusa sahip olduğu tespit edilmiştir¹⁰. Eskiden beri Viranşehir yöresinde yaşamakta olduğu bilinen Milli Aşireti'nin bilinen ilk reisi Keleş Abdi Ağa'dır. Berho Ağa olarak da isimlendirilen İbrahim Paşa'nın aşiret reisliğine geçtiği dönem Osmanlı Devleti'nin içeride ve dışarıda oldukça önemli meselelerle uğraşmakta olduğu bir

bölgede bu şekilde birçok faaliyette bulunarak asayiş ve güvenlik sorunlarına neden olan bir aşirettir. 1905 senesinde Diyarbakır ve çevresinde yaşanan afet sonrasında, Mardin tarafında farklı sebeplerden ötürü Milli Aşiretine bağlı yaklaşık 600 kişi hayvanları ve çadırları ile birlikte Diyarbakır'ın doğusuna yerleşerek bölgede asayiş ve düzenin bozulmasına sebep olmuşlardır.⁷⁷⁶ Diyarbakır valiliği tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafta bu durum izah edilmiştir. Çöl taraflarına çok fazla çekirge musallat olduğundan bahisle bölgedeki tarım arazilerinin zarar gördüğü ifade edilmiştir. Bölgedeki bahsi geçen aşiretlerin bölgeye gelerek güvenlik sorunlarının ortaya çıktığı ve aşiretin fazlaca hayvanın bulunmasına bağlı olarak otlakların zarar gördüğünden bahsedilmiştir. Bölgenin korunması kapsamında Diyarbakır jandarma ve zabitanından üç kol kuvvetin koruma ve güvenlik için görevlendirildiği belirtilmiştir. Alınan tedbirler neticesinde şimdiye kadar yaşanan hasarın giderildiği merkezi idareye bildirilmiştir.⁷⁷⁷ Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa ile irtibata geçilerek aşiretten bazı kişilerin hırsızlık ve yağmalama olaylarına karıştığı ve söz konusu problemin engellemesine yönelik İbrahim Paşa'ya uyarıda bulunulduğu belirtilmiştir. Ancak bölgede yaşnana problemler bitmemiş hatta problemlerin şiddeti daha da artmıştır. Bundan dolayı Behram Paşa komutasında jandarma, zabita ve Ulemadan oluşan bir bölük, problemlerin meydana geldiği arazilere gönderilmiştir. Milli Aşireti Zor, Musul, Halep ve Malatya'ya kadar olan arazilerde gerçekleştirdiği hırsızlık ve adam öldürme gibi suçlarla birlikte gücünü daha da arttırmıştır. Daha sonra Siverek tarafına gelerek Karakeçili Aşireti'ni de etkisini altına almıştır. 1905 yılı dolaylarında da Nusaybin ve Mardin taraflarına gelerek bölgede bulunan Cubur, Tay, Ganame, Kiki, Helacan, Dekuri ve diğer aşiretlere saldırarak bu aşiretlerin gücünü kırmış ve bölgede en güçlü örgütlerden biri olmuştur. Bölgedeki faaliyetlerine bağlı olarak merkezi idareyi dinlemeyecek kadar güçlü hale gelmiştir. Milli Aşireti üyeleri çekirge afeti bahanesiyle

süreçtir. Milli Aşireti'nin reisleri zaman zaman güzel hizmetler yaptığı gibi zaman zaman da Diyarbakır ahalisine ve eşrafına zarar verip isyan etmişlerdir. Bölgedeki Kiki, Şammar ve Anaze gibi aşiretlerle sık sık sorun yaşanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Oktay Bozan, "20. Yüzyılın Başında Eşraf-Aşiret Çatışması: Milli Aşireti ve Diyarbakır Eşrafi Örneği", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 2017, 33 (2), 96, s.1-46.

⁷⁷⁶ BOA, *BEO*, 2637-197712, 26 Haziran 1321/9 Temmuz 1905.

⁷⁷⁷ BOA, *DH. ŞFR.*, 349-38, 7 Temmuz 1321/20 Temmuz 1905.

Maden ve Çermik ahalisini bile rahatsız etmiş, bölge halkının mallarını gasp ettiği gibi bölgede güvenliği tehdit eden olaylara girdikleri anlaşılmaktadır. Aşiretin silahlı olması ve tarım alanlarına zarar vermesi bölge ileri gelenleri ile ulema reisi Mahmut Efendi tarafından merkezi idareye bildirilmiş, gerekli önlemlerin alınması talep etmiştir. Ayrıca bu olayların önünün alınması için asker ihtiyacı dile getirilerek Harput sancağından en kısa zamanda iki bölük askerin olay mahallindeki arazilere sevk edilmesi istenmiştir.⁷⁷⁸ Aşiretin sebep olduğu bu vaziyete karşı merkezi idare harekete geçmiştir. 15. Fırka Kumandanı Ferik Bahri Paşa tarafından merkeze gönderilen şifreli telgrafnamede bölgeye Behram Paşa mahiyetinde 100 askerden oluşan bir bölük bölgeye gönderildiği bildirilmiştir. Aşiretin geri çekilmesine bağlı olarak Diyarbakır vilayetinde asayiş sağlandığı, aşiretin geri çekilirken bölgede yaklaşık 30 köye tecavüz hareketinde bulunduğu ve bölgede mera ve hayvanlara zarar verdiği ifade edilmiştir.⁷⁷⁹ Diyarbakır valiliği çekirge afeti sonucunda yaşanan bu gelişmeler üzerine zarar tespiti ve gerekli tedbirlerin alınması için çalışmalar sürdürmüştür. Dolayısıyla milli aşireti tarafından devam eden bu asayiş problemlerine karşın bölgede gerekli tedbirlerin alındığı, jandarma ve zabitanlar marifetiyle bölgede güvenlik ve asayişin sağlandığı anlaşılmaktadır.⁷⁸⁰

Çekirge afetine bağlı kıtlık olayları bölge tarımını doğrudan etkileyerek mahsulatın büyük oranda düşmesine sebep olmuştur. Bağdat valisi Hazım Paşa tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafta bölgedeki tarımsal faaliyetlerinde çekirge afetine bağlı olarak düşüş yaşandığı anlaşılmaktadır. Hazım Paşa bu telgrafında bölgedeki birçok yerde yaşanan afet nedeniyle bölge tarımı zarar görmüş, senelik mahsulatın %20 oranında azaldığı ifade edilmiştir. Buna bağlı olarak bölgede bir kıtlık endişesinin olmayacağından tedbirlerin genel olarak çekirge ve yumurtaları üzerine alınacağı belirtilmiştir.⁷⁸¹ Ayrıca afet kapsamında zarar gören göçebelerin de durumları merkezi idare tarafından ele alınarak ihtiyaçlar giderilmiştir. 1909 senesinde

⁷⁷⁸ BOA, *DH.TMIK.M.*, 202-51, Lef 6-7-8, 22 Temmuz 1321/4 Ağustos 1905

⁷⁷⁹ BOA, *Y.PRK.ASK.*, 231-87, 22 Temmuz 1321/4 Ağustos 1905

⁷⁸⁰ BOA, *DH.ŞFR.*, 349-38, 7 Temmuz 1321/20 Temmuz 1905.

⁷⁸¹ BOA, *DH.ŞFR.*, 401-31, 10 Haziran 1324/23 Haziran 1908.

bölgelerinin çekirge istilasına uğraması nedeniyle Halep dahiline yerleştirilen Çerkes göçmenlere tohumluk buğday bedeli olarak 1200 lira tahsis edilmiştir. Yaklaşık 400 nüfusu kapsayan göçmenlerin işlerinin karşılanması ile birlikte diğer ihtiyaçlarının da giderilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasına yönelik talep, Halep idarecileri tarafından merkezi idareye bildirilmiştir. Ayrıca aşiretlerin bölgelerde asayiş ve düzeni bozduğuna dair bir örnek de 1917 senesinde yaşanmıştır. Azene aşireti daha önceki yıllarda olduğu gibi yine Hizan'ın kuzeyindeki otlaklara doğru giderek bölgede problemlere neden olmuştur. Zor mutasarrıflığının merkezi idareye gönderdiği telgrafta, bu aşiret birliklerinin kuzeye gideceği bilindiğinden, bunların huzuru bozmalarına meydan vermemek için Diyarbakır Valiliği ile Urfa mutasarrıflıklarının bu konuda gerekli tedbirleri ve yardımları yapmaları talep edilmiştir.⁷⁸²

Toplumlar tarih boyunca birçok sebebe bağlı olarak göç etmiştir. Savaşlar, kıtlıklar ve doğal afetler bu kapsamda insanların bölgesel ve kitlesel göçlerine neden olmuştur. Çekirge istilaları neticesinde ortaya çıkan göçler ise toplumların zorunlu göç hadiseleri olarak değerlendirilmiştir.⁷⁸³ Bu göç dalgaları ise merkezi idarenin yeni düzenlemeler yapmasına neden olmuştur. Yapılan düzenlemeler ve alınan tedbirler devleti zor duruma sokmuş olmasına rağmen gerekli ihtiyaçlar karşılanarak halkın daha da güç duruma düşmesi engellenmiştir. Çekirge afetinin neticesinde kıtlık, fahiş fiyat artışları, asayiş problemleri ve göç hareketlerinin yanı sıra vergilerin toplanamaması, imar faaliyetlerinin durması ve devlet bütçesine ek masraflar gibi çeşitli problemler de yaşanmıştır. Merkezi idare, oluşturduğu komisyonlar aracılığı ile çekirge afetinin tahrip edici etkilerinden halkını korumaya çalışmıştır.⁷⁸⁴ Devletin kötü olan ekonomik durumu, toplumsal huzursuzlukları daha da arttırmıştır. Her şeye rağmen devlet, afetten zarar gören halkının ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Gerekli tedbirlerin alınmasına rağmen zaman zaman sorunlar yaşanmış olsa da bu tedbirlerin alınması daha büyük felaketlerin yaşanmasını engellemiştir.⁷⁸⁵ Afetin başlangıcından sonuna kadar gerekli

⁷⁸² BOA, *DH. ŞFR.*, 551-81, 16 Nisan 1333/16 Nisan 1917.

⁷⁸³ Asan, *a.g.m.*, s. 14.

⁷⁸⁴ Yılmazçelik, *a.g.m.*, s.30.

⁷⁸⁵ Yener Bayar, '*1873-1875 Orta Anadolu Kıtlığı*', Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2013, s. 48

tedbirlerin alınması ile afetin seyri kontrol altında tutulabilmiştir. Osmanlı Devleti'nde tarım yapılan arazilerde, çekirge afetinin ortaya çıkması, verim ve çeşitlilik olarak zirai ürünleri oldukça olumsuz etkilemiştir. Ayrıca afetin uzaması, büyük çoğunluğu tarım ile uğraşan Osmanlı toplumunun hububat veriminin düşmesine bağlı olarak vergi problemleri yaşamasında başlıca etken olmuştur. Ürün verimsizliği ve ürün miktarındaki düşüş, halkın ihtiyaç duyduğu mahsulü alamamasına ve vergileri ödeyememesine sebep olmuştur. Vergi gelirlerinin azalması ise devlet hazinesinin güç kaybetmesine neden olmuştur. Böyle bir ortamda toplumsal huzursuzluğun ortaya çıkması kaçınılmazdır. Toplumsal huzurun temini olan merkezi idare, kaynakları yeniden kullanıma sunmaya çalışarak toplumsal bütünlüğü korumaya çalışmıştır. Devlet, afet bölgesine doğrudan müdahale ederek, kötüleşen zirai durumu hemen düzeltmeye çalışmış, böylece mali durumları da düzeltmek için uğraşmıştır.⁷⁸⁶ Bağdat Vilayeti İdare Meclisi, çekirge istilası ve taşkınlar nedeniyle tarımsal üretimde meydana gelen ciddi kayıpların zahire fiyatlarını iki katına çıkardığını belirterek, vilayete dışarıdan deniz ve nehir yoluyla getirilen zahirenin gümrük vergisinden muaf tutulmasına ilişkin uygulamanın uzatılmasını talep etmiştir. Bu talep, Dahiliye Nezareti tarafından 3 Temmuz 1888 tarihinde Meclis-i Vükelâ'ya sunulmuştur. Yapılan müzakereler sonucunda, bölgede yaşanan afetlerin yol açtığı iâşe sıkıntısının hafifletilmesi amacıyla, dışarıdan getirilecek zahireye tanınan gümrük muafiyetinin bir sonraki hasat dönemine kadar, yani 1888 yılı mayıs ayı sonuna kadar uzatılması kararlaştırılmıştır. Alınan kararın uygulanması için Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri ile Rûsûmat Emanetine gerekli tebligat yapılmıştır.⁷⁸⁷ Ancak devletin dış politikada yaşadığı olumsuz durumlara ek olarak bir de iç siyasette bu tür olaylarla karşılaşması ekonomik olarak büyük bir buhran yaşamasına neden olmuştur.

Doğal afetler dahilinde yaşanan çekirge istilalarının süresi ve alanının genişlemesi ise bölgesel tarıma zarar verdiği gibi genel anlamda ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Afetin meydana geldiği bölgelerdeki mahalli halk bu olumsuzluklar karşısında, daha iyi yaşam koşullarına sahip olan bölgelere göç

⁷⁸⁶ Erler, a.g.m, s. 1387.

⁷⁸⁷ BOA, MV., 23-11, 2 Ağustos 1303/14 Ağustos 1887.

etmişlerdir. Göçler sonucunda bölgeden yapılan göçler ile önemli tarım alanlarının boşaltılması, o bölgede yapılması zaruri olan tarımın ve idari işlerin de yürütülmesine engel olmuştur. Osmanlı Devleti'nde yaşanan bu göç hadiseleri ayrıca birçok bölgede asayiş ve güvenlik zafiyetlerini ortaya çıkarmıştır. Alınan tedbirler ile asayiş sağlanmış olsa da devletin içinde bulunduğu ekonomik yapı oldukça zarar görmüştür.⁷⁸⁸ Sonuç itibari ile çekirge afeti nedeniyle yaşanan kıtlıklar doğrudan bölge halkını etkilemiş, bu durum iç göçlere neden olmuştur. Bu durum ise güvenlik sorunları ile devleti meşgul etmiştir. Siyasi ve iktisadi sorunların yoğun olarak yaşandığı 19. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin birbirini tetikleyen bu olaylar karşısında aldığı önlemler, bölgesel yöneticilerin gayretleri ile afetin zararlarını en aza indirmek bakımından son derece önemli olmuştur.

4.2. Çekirge İstilasına Maruz Kalan Bölgelerde Zahire, Tohumluk ve Diğer İhtiyaçların Karşılanması

Çekirge afetleri, Osmanlı Devleti'nde birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Şimdiye kadar ifade edilen dönemde afetin yaşandığı bölgelerin bu afete karşı yaptığı mücadeleler izah edilmiştir. Afetin izah edilmesi gereken önemli bir yönü de halk üzerindeki etkilerdir. 19. yüzyılda afetin yaşandığı bölgelerde meskûn halkın temel ihtiyaç malzemelerini dahi karşılayamayacak duruma düşmesi, sosyal bir devlet anlayışına sahip olan merkezi idareyi yakından ilgilendirmiştir. Afet dönemlerinde temel gıda malzemelerinin yoksunluğu, devletin bu bölgelere hızlı bir şekilde ulaşmaya çalışmasında etkili olmuştur. Nitekim çekirge afetlerinin yaşandığı bölgelerde yaşanan kıtlık hadiseleri, insanları daha temel gıdalara ulaşmakta bile zor duruma düşürmüştür. Kıtlıklar nedeniyle merkezi idare birçok bölgeye yardım yapmak durumunda kalmıştır. 1915 senesinde Yemen Valiliğinden Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafta, bölgedeki kıtlık ve çekirge afeti gibi afetler nedeniyle sorunların ortaya çıkmasına bağlı olarak bölgeye para yardımı yapılması talep edilmiştir.⁷⁸⁹ Tarım arazilerinin neredeyse

⁷⁸⁸ Orhan Kılıç, “Osmanlı Devleti’nde Meydana Gelen Kıtlıklar”, s. 803.

⁷⁸⁹ BOA, DH. ŞFR., 467-32, 26 Mart 1331/8 Nisan 1915.

tamamının imha olması, verimin düşmesine yol açmıştır. Böyle bir vaziyette halk ihraç kalemi ürünlerinin dışında temel tüketim malzemelerin dahi temin etmekte güçlük çekmiştir. Merkezi idare bu bölgelere gerekli yardımları ulaştırarak halkın açlık ve salgın hastalıklar gibi başka problemlere düşmesini engellemiştir.

Çekirge afetleri sonrasında yaşanan kıtlık ve kuraklık gibi durumların sebep olduğu gelişmelere bağlı olarak Osmanlı merkezi idaresi afetin yaşandığı bölgelere gıda yardımları yapmıştır. Temel geçim kaynağı tarımsal üretim olan Osmanlı tebaasının elinde tohumluk buğday ve hububat ürünlerinin kalmaması, devletin bu eksigi temin etmesine sebep olmuştur. Afetin birçok farklı bölgede meydana gelmesi, devletin yapacağı yardımları da artırmasına neden olmuştur. Kıtlık bölgelerinde önemli bir husus da zahire ihracatının yasaklanması olmuştur. Önceliğin afet bölgelerine verilmesi, bu bölgelerde karaborsacılık ve fahiş fiyat artışlarının kontrolü de dikkat edilmesi gereken diğer hususlar olmuştur. Kuraklığın ve çekirge afetlerinin kıtlık olaylarını artıran birer unsur olması devletin bu bölgelere hızlı bir şekilde zahire yardımı yapmasında etkili olmuştur.⁷⁹⁰ Zahire ve tohumluk ihtiyacının karşılanması için merkezi idare farklı bölgelerde depolar oluşturarak ihtiyaç halinde afet bölgelerine göndermiştir. Tarım toplumu olan Osmanlı halkının ihtiyaçlarının bir an evvel karşılanması için çekirge afetinin yaşandığı ve zahire sıkıntısı yaşayan bölgelere başka bölgelerden yeterli miktarda hububat gönderilmiştir.⁷⁹¹ Ele alınan dönemde, incelenen coğrafyada birçok yerde bu tür hadiselerin yaşandığı görülmektedir. 1872 senesinde Limni Adasına bağlı Bozbaba'da, çekirge afeti nedeniyle bölge halkı zor duruma düşmüştür. Bölge idaresinin halka Limni ihtiyat zahiresinden 3 bin ölçek arpa verilmesi talebine karşılık Şura-yı Devlet, beyan edilen ihtiyaçlara binaen bu zahirenin verilmesi kararını bildirmiştir.⁷⁹² Osmanlı coğrafyasının hemen hemen her bölgesinde yaşanan kıtlık nedeniyle merkezi idarenin bu bölgelere hızlı bir şekilde tohumluk, yemeklik zahire yardımları ulaştırmaya çalıştığı görülmektedir. Çekirge afetinin uzun bir süreci kapsamı, halkın ekonomik ve sosyal hayatında ciddi hasarlara sebep olmuştur. Açlık sınırına dayanan durumlarda

⁷⁹⁰ Satılmış, a.g.t., s. 349.

⁷⁹¹ Yıldız, a.g.m., s. 73.

⁷⁹² BOA, ŞD., 2341-16, 5 Eylül 1288/17 Eylül 1872.

fakir düşen halk, ev eşyalarını ve tarım aletlerini satmak zorunda kalmıştır. Tarımın en çok zarara uğradığı bu afette bölge tarımının verimi %90 oranında düşmüştür.⁷⁹³ Özellikle harman sonrası halkın temel ihtiyaçlarını karşılayamaması bölge halkının açlık ve fakirlik riskini bir kat daha artırmıştır. Bu durumda devlet bölgelere zahire yardımları yaparak halkın daha da zor duruma düşmesini engellemeye çalışmıştır. 20 Ocak 1880 tarihli ve 150 numaralı tahriratta Bursa sancağı ve çevresinde yaşanan afetin bölge halkını ne kadar zor bir duruma soktuğu ve devletin talep edilen ihtiyaçları karşılamaya çalıştığı ifade edilmiştir. Buna göre Bursa sancağı için 28 bin, Karahisar'daki bazı bölgeler için 10 bin ölçek tohumluk zahirenin dağıtılması için merkezi idarenin izin verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bölgedeki Dağardı nahiyesi ile Simav kazası için de bir miktar yemeklik ve tohumluk zahirenin dağıtılacağına dair Maliye Nezaretine bilgi verilmiştir. Ancak maliyeden bir memurun yaptığı tahkikat neticesinde, bahsedilen zahirelerin verilmemesine yönelik hazırladığı rapor, yardıma muhtaç ahalinin zor duruma düşmesine neden olmuştur. Mahalli idare gerekli zahire yardımlarının yapılmaması halinde bölge halkının açlıktan kırılma halinin ortaya çıkacağını merkezi idareye bildirmiştir.⁷⁹⁴ Domaniç nahiyesinde çekirge afeti nedeniyle tarım alanlarının büyük bir zarara uğraması da bölge halkını temel iâşe ihtiyaçları açısından zor duruma düşürmüştür. Tohumluk ve yemeklik zahire temininde aciz kalan bu büyük köyün bölge itibari ile de zor bir coğrafyada olması, kış şartlarının köye ulaşımı zorlaştırması, köy halkını daha da müşkül duruma düşürmüştür. Daha önce Bursa sancağı için talep edilen 28 bin ölçek tohumluk ve yemeklik zahirenin, bahsi geçen memurun raporu nedeniyle henüz bölgeye ulaşmadığı, bu durumda diğer bölgeler gibi Domaniç ahalisinin de yaşadığı zorluklar mahalli idare tarafından yeniden merkezi idareye bildirilmiştir.⁷⁹⁵ Bursa yönetimi tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen 7 Şubat 1880 tarihli telgrafta talep edilen zahirenin Domaniç köyü halkı için son derece önemli olduğu, halkın ciddi bir kıtlık tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı, henüz tahsis

⁷⁹³ Gönüllü, a.g.m., s. 19.

⁷⁹⁴ BOA, DH.MKT., 1329-111, Lef 1,19 Kanunusani 1295/31 Ocak 1880.

⁷⁹⁵ BOA, DH.MKT., 1329-111, Lef 3, 21 Kanunusani 1295/2 Şubat 1880.

edilmeyen zahirenin bir an evvel gönderilmesi beyan edilmiştir.⁷⁹⁶ Durum hakkında ilgili nezaretler arasında yapılan yazışmada bölge halkının durumu ele alınmıştır. Merkezi idare, bu tür bölgelere yapılacak yardımların aciliyeti noktasında mahalli idarenin de görüşlerine dayanarak gerekli çalışmaları sürdürmüştür. Dahiliye Nezareti bölgedeki kıtlık sorunun oluşmasına bağlı olarak ihtiyaç duyulan zahirenin karşılanması için Maliye Nezaretine bilgi vererek gerekli yardımların yapılması lüzumunu bildirmiştir.⁷⁹⁷ Bölgede yapılan tahkikat ve mahalli idarenin beyanı ile merkezi yönetim tarafından Bursa sancağı, buraya bağlı kaza ve köylerde halkın ihtiyacı olan yardımlar yapılmıştır. Domaniç nahiyesi ile diğer bölgelerdeki ahaliye dağıtılması için 27 bin ölçek zahire bölgelere gönderilmiştir.⁷⁹⁸ Görüldüğü gibi afet kapsamında oluşan kıtlık tehlikeleri bölge ahalisini zor duruma soktuğu gibi, temel ihtiyaçların dahi karşılanamayacak bir hal alması da hem bölge yöneticilerini hem de merkezi idareyi gerekli önlemleri almasına ortam hazırlamıştır. Zahire ve tohumluk yardımları bu bağlamda hayati önem taşımıştır. Çekirge afetinin yaşandığı bölgelerde ortaya çıkan zahire kıtlığına bir de hayvanların telef olması eklenince bölgedeki ihtiyaç seviyesi daha da artmıştır.⁷⁹⁹ 1881 senesinde Ankara sancağı mahsulatının çekirge hasarına uğraması nedeniyle, ahalinin gelecek yılki hasat zamanına kadar kullanması elzem olan yemeklik ve tohumluk zahire ihtiyaçları ortaya çıkmıştır. Halkın ihtiyaç duyduğu zahirenin miktarı bölgedeki çekirge komisyonu tarafından belirlenerek mahalli idareye bir cetvel hazırlanmıştır. Komisyon tarafından hazırlanan ihtiyaç cetveli ilgili makamlara iletilerek ihtiyaçların önemine binaen gerekli yardımların bir an evvel yapılması mahalli idare tarafından talep edilmiştir.⁸⁰⁰ Ankara sancağında yaşanan bu durumlara karşı merkezi idare tarafından bölgeye ihtiyaç duyulan zahire yardımının yapılmasına karar verilmiştir. Bölgede halihazırda devam eden çekirge afeti ile de mücadelenin etkin bir şekilde sürdürüldüğü mahalli idare tarafından ilgili makamlara beyan edilmiştir. Ankara belediye reisi tarafından Şura-yı Devlet'e havale olunan telgrafta yapılan yardımlar için

⁷⁹⁶ BOA, DH.MKT., 1329-111, Lef 9, 26 Kanunusani 1295/7 Şubat 1880.

⁷⁹⁷ BOA, DH.MKT., 1329-111, Lef 11, 28 Kanunusani 1295/9 Şubat 1880.

⁷⁹⁸ BOA, DH.MKT., 1329-111, Lef 15, 31 Kanunusani 1295/12 Şubat 1880.

⁷⁹⁹ Baytimur-Tatar, a.g.m., s. 329.

⁸⁰⁰ BOA, DH.MKT., 1337-5, 6 Temmuz 1297/18 Temmuz 1881.

bölge ahalisi adına teşekkürler bildirilmiş, sancağın daha farklı bölgelerinde çekirgenin tarım ürünlerini tamamen imha etmesi nedeniyle hasıl olan zahire kıtlığının da giderilmesi için tohumluk ve yemeklik zahire talep edilmiştir.⁸⁰¹ Bölgede yaşanan çekirge afetinin önünün alınamaması bu tür ihtiyaçların devamlılığına neden olmuştur. Osmanlı Devleti, ihtiyaç sahibi bölgelere gerekli yardımları ulaştırdığı gibi bölgelerde hala devam eden afetler için de gerekli önlemleri almaya devam etmiştir. Daha önce belirtilen durumlarda olduğu gibi bölge halkının çekirge afeti ile etkin bir mücadele gerçekleştirmesi, afetin süresini ve zararlarını doğrudan etkilemiştir. Mücadelenin daha etkin bir şekilde sürdürülmesi mücadelede en önemli konu olmuştur. Bu bağlamda mükellef ahalinin yanı sıra, oluşturulan mücadele ekipleri de bu sürenin kısaltılmasında etkili olmuştur. Çekirge yumurtalarının afetin yaşandığı bölgede tamamen imha edilememesi bu sürenin uzamasına, afetin en az birkaç sene bölgeyi etkilemesine sebep olmuştur. Bu nedenle çıkarılan nizamnamelerde öncelikle çekirgenin veya yumurtasının görüldüğü yerlerde halkın veya yetkililerin haber vermesi istenmiştir.⁸⁰² Çekirgenin sürekli ilerleyen bir muzır hayvan olması, afet kapsamında alınacak tedbirleri de etkilemiştir. Tedbirlerin hızlı bir şekilde alınmaması ise çekirge afetinin diğer bölgelere sirayet etmesine neden olmuştur. Bu durum ise zahire kıtlığının daha geniş alanlara yayılması olarak düşünülecek olursa, afet kapsamında devletin yapacağı yardımların da miktarını etkilemiştir. Nitekim devletin aynı dönemde farklı bölgeleri etkileyen kıtlık ve zahire ihtiyaçlarına gerekli yardımları yapması da zorlaşmıştır.⁸⁰³ 1881 senesinde yine Ankara sancağına bağlı farklı bölgelerde meydana gelen çekirge afeti ile gerekli tedbirlerin gecikmesi afetin hem süresini hem de alanını genişletmiştir. Çekirgelerin çok fazla olması ve önünün alınamamasından bahisle, çekirgelerin Ankara sancağı üzerinden Kırşehir, Keskin ve Mecidiye kazalarına da sirayet etmesine neden olmuştur. Genellikle çekirgelerin tohumlarını bu mevkilerde bırakması, afetin sonraki yıllarda da devam etmesine dolayısıyla bölgedeki hububatın tamamının imha olmasında etkili olmuştur. Bu durumun sebep olduğu kıtlık ve zahire ihtiyaçları yine merkezi idarenin

⁸⁰¹ BOA, Ş.D., 1337-15, 6 Eylül 1297/18 Eylül 1881.

⁸⁰² Çavuş, a.g.m., s. 63.

⁸⁰³ Erler, a.g.m., ss. 203-204.

bölgeye ihtiyaç duyulan zahireyi temin etmesine neden olmuştur. Ayrıca bahsedilen bölgelerin coğrafi şartlarının da zor olması, diğer bölgelere nazaran ihtiyacın daha da artmasına sebep olmuştur. Mahalli idare bu durumlar nedeniyle ihtiyaç duyulan zahireyi merkezi idareden talep etmiştir.⁸⁰⁴ Ayrıca Ankara Muhtacin Komisyonu tarafından hazırlanarak merkezi idareye sunulan raporda, çekirge afeti nedeniyle Beypazarı, İskilip gibi bölgelerdeki halkında zor durumda olduğu, bölge ahhalilerinin ihtiyaç duyduğu yemeklik ve tohumluk zahirenin acilen dağıtılması hususu Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir.⁸⁰⁵ Bahsi geçen komisyonun 22 Kasım 1881 tarihinde Sadaret makamına gönderdiği yazıda, bölge ahhalisinden komisyona gönderilen telgraflar üzerine, gelecek yıl zahire fiyatlarının artması, çekirgenin bıraktığı tohumların yeni bir felaketi beraberinde getireceği endişesi ile mezkur kaza ve köylerine yakın mahallerden zahire temin edilmesi lüzumu gibi konular ifade edilmiştir. İhtiyaç duyulan zahirenin Ankara, Kastamonu ve Konya vilayetlerinden sağlanabileceği yine komisyon tarafından bildirilmiştir.⁸⁰⁶ Konya, Ankara ve Kastamonu valiliklerinden merkezi idareye gönderilen telgrafta ise Yozgat, Çankırı sancakları ile İskilip, Boğazlıyan ve Beypazarı kazaları ahhalisine ihtiyaç duyulan zahirenin dağıtılmasına gerek kalmadığı ancak Ankara ve Kırşehir'e bağlı mahallere gerekli zahirenin dağıtıldığı bilgisi verilmiştir.⁸⁰⁷ Zahire kıtlığının bölge ahhalilerini zor duruma bırakması, merkezi idarenin bu bölgelere gerekli yardımları yapmasına sebep olsa da, afetin meydana geldiği bölgelere ihtiyaç duyulan yardımların farklı bölgelerden temin edilmesi, fahiş fiyat artışları ve karaborsacılık faaliyetlerini de beraberinde getirmiştir. Osmanlı idaresi bu tür durumlarda zahire alım satımını yasaklayarak halkı fırsatçılara karşı da korumuştur. Bağdat valiliğinin 10 Nisan 1886 tarihli mazbatasında, çekirge afeti ile mücadelede çekirgelerin imhasına çalışıldığı ancak afet nedeniyle bölgede zahire fiyatlarının yükseldiği belirtilmiştir. Bu nedenle zahire ihracatının bölgede ve çevresinde yasaklanması için merkezi idareye bilgi vermiştir. İlgili mazbatada zahire ihracatının yasaklanmasına ilaveten bölgedeki zahire ihtiyacının da bir an evvel karşılanması talep

⁸⁰⁴ BOA, DH.MKT., 1338-5, Lef 1, 28 Teşrinievvel 1297/8Kasım 1881.

⁸⁰⁵ BOA, DH.MKT., 1338-5, Lef 7, 10 Teşrinisani 1297/22 Kasım 1881.

⁸⁰⁶ BOA, DH.MKT., 1338-5, Lef 9, 10 Teşrinisani 1297/22 Kasım 1881.

⁸⁰⁷ BOA, DH.MKT., 1338-5, Lef 11, 12 Teşrinisani 1297/24 Kasım 1881.

edilmiştir.⁸⁰⁸ Bahsedilen mazbata ve ilgili telgraflara cevaben Meclis-i Mahsus-u Vükela, Bağdat vilayetinden yapılacak ihracatın, mayısın 15'ine kadar yasaklandığını ve bölgeye gerekli zahire yardımlarının yapılması gerekliliğini ilgili makamlara bildirmiştir.⁸⁰⁹ Bağdat vilayetinde yaşanan bu durumlar, bölgeye yakın diğer vilayetlerin de gerekli tedbirleri almasına yol açmıştır. Nitekim Bağdat vilayetinde meydana gelen çekirge afeti nedeniyle yaşanan kıtlık dolayısıyla, bölgeden herhangi bir surette zahire ihracı yapılmasını yasaklanması, Basra vilayetinde de benzer bir durumu ortaya çıkarmıştır. Basra valiliği de afetin yaşandığı bölgeye yakınlığı sebebiyle afetin Basra ve çevresine sirayet edebileceği endişesi ile gerekli tedbirleri alarak durumu merkeze bildirmiştir. Merkezi idare ise Basra vilayetinde yaşanabilecek bu olumsuz durum nedeniyle nisan ayının sonuna kadar bölgede yine zahire ihtiyacını yasaklamıştır.⁸¹⁰ Osmanlı Devleti, çekirge afetinin meydana geldiği bölgelerde öncelikle gerekli tetkikleri yaparak, ihtiyaç olan yardımların türünü, miktarını ve nereden nasıl karşılayacağını belirlemiştir. Daha sonra da gerekli komisyonlar veya mücadele ekiplerini oluşturarak, afetin daha geniş alanlara yayılmasını ve halkın kıtlık vesilesiyle zor duruma düşmesini engellemeye çalışmıştır.⁸¹¹ Cizre'de meydana gelen çekirge afetinde halkın ekonomik olarak dar boğaza düşmesi merkezi idareden vergilerin affı ve zahire yardımları konularında taleplerini ortaya çıkarmıştır. Diyarbakır Valiliği ve söz konusu mahallerdeki halkın ihtiyaçları olan zahirenin miktarı ve cinsi merkezi idareye bildirilerek yardımların acilen yapılması lüzumu talep edilmiştir. Devlet ihtiyaç duyulan yardımların tetkik edilmesi ve hemen yapılması için gerekli çalışmaları başlatmıştır.⁸¹² Aynı yıl Diyarbakır vilayetine bağlı Cizre, Midyat ve Savur kazalarında meydana gelen çekirge afeti, tarım alanlarının tamamen zarar görmesine sebep olmuştur. Bölge halkı bu duruma bağlı olarak kıtlık ve zahire sorunları yaşamıştır. Diyarbakır Valiliği durumu merkezi idareye bildirmiştir. Ayrıca mahalli idareden Nakibüleşraf Mesud, azalardan müftü Hilmi, Defterdar Tevfik, Diyarbakır naip vekili Salih ve yine bölge yönetimi

⁸⁰⁸ BOA, A.MKT.MHM., 489-30, Lef 1, 29 Mart 1302/10 Nisan 1886.

⁸⁰⁹ BOA, A.MKT.MHM., 489-30, Lef 3, 2 Nisan 1302/14 Nisan 1886.

⁸¹⁰ BOA, A.MKT.MHM., 490-21, 30 Nisan 1302/12 Mayıs 1886.

⁸¹¹ Asan, a.g.m, s. 6

⁸¹² BOA, DH.MKT., 4 Ağustos 1303/16 Ağustos 1887.

azası Abdussadır efendilerin imzasıyla merkeze gönderilen telgrafta bölge ahalisinin afet nedeniyle çok zor bir duruma düştüğü, halkın fakirlik ve açlık derecesinde yardıma muhtaç olduğu bildirilmiştir. Maliye Nezaretine gönderilen yazıda afete uğrayan bu ahali için tohumluk zahire ve 2 milyon 350 bin kuruş talep edilmiştir.⁸¹³ Bu taleplere karşı merkezi idare, bahsedilen meblağın çokluğundan bahisle afetin seyrini, durumunu ve ihtiyaçların belirlenmesi için bölgeye bir komisyon heyeti gönderileceği ve yapılacak tetkikler neticesinde duruma göre taleplerin değerlendirileceği ve gerekli yardımların yapılacağı ifade edilmiştir. Söz konusu komisyonun bölgedeki araştırmalarına bağlı olarak ilgili makamların bölgeye gerekli yardımlar konusunda çalıştığını göstermiştir. Nitekim merkezi idare araştırma neticesinde ihtiyaca nazaran 940 bin kuruşun tahsisine ve bu meblağın mahalli mal sandıklarından karşılanmasına karar vermiştir. Ayrıca merkezi idarenin aldığı kararla bölge ahali ve mahalli idarecilerin talep ettiği arpa, buğday ve diğer zahire ihtiyaçlarının, bu para ile karşılanması ve çevre bölgelerden temin edilmesi gereği bildirilmiştir.⁸¹⁴ Halkın merkezi idareden talepleri farklı bölgelerde yaşanan afetler neticesinde de görülmektedir. Birçok bölgede afetzede halk mahalli idarecilerin ilgisizliği nedeniyle merkeze arzuhallerini kendileri iletmiştir.⁸¹⁵ 1887 senesinde yaşanan çekirge istilalarında yaşanan kıtlık neticesinde afetzedelerin doğrudan Sadarete başvurarak kendilerine zahire yardımları yapılmasını talep etmeleri dikkat çekicidir. Burada halkın mahalli idarecilerden yaptıkları yardım taleplerinin karşılık bulmaması veya süreci hızlandırmak istemeleri etkili olmuştur. Bu duruma örnek olarak Aydın vilayetinin Kula kazasına bağlı Selendi halkının durumlarını izah eden bir arzuhali geniş bir şekilde kaleme alarak yardım taleplerinin merkezi idareye gönderilmesi gösterilebilir.⁸¹⁶ Aynı şekilde Ödemiş kazasına bağlı Ayasort nahiyesinden çiftlik kiracısı İmamzade Mehmet Efendi, köy halkı ve kendisine kefalet ile zahire yardımı yapılmasını Sadaret makamından talep etmiştir. Bu taleplere merkezi idare olumlu cevap vererek, gerekli ihtiyacın karşılanması için Dahiliye Nezareti 26 Eylül

⁸¹³ BOA, A.MKT.MHM., 495-20, Lef 3, 15 Eylül 1303/27 Eylül 1887.

⁸¹⁴ BOA, A.MKT.MHM., 495-20, Lef 6, 13 Teşrinievvel 1303/25 Ekim 1887.

⁸¹⁵ Satılmış, a.g.t., s. 354.

⁸¹⁶ BOA, DH.MKT., 1445-27, 23 Ağustos 1303/4 Eylül 1887.

1887 tarihli belge ile Aydın valiliğine bir emir yazısı göndermiştir.⁸¹⁷ Yaşanan kıtlıklar neticesinde ihtiyaç duyulan zahirenin miktarı yine merkezi hükûmetten talep edilmiştir. Aydın valiliği yaşanan kıtlık nedeniyle en çok buğday ve arpa olmak üzere yemeklik ve tohumluk farklı tür zahire yardımı ya da bunların karşılığı para talep etmiştir. 1887 senesi kıtlığı dolayısıyla mahalli idare tarafından Saruhan ve Aydın sancaklarındaki afetzedeler için 1.652 ton zahire ve Denizli sancağında satın alınacak zahire için de 24.430 lira talep etmiştir. Merkezi idare bu talebin bir kısmını karşılamış ancak tamamını karşılayamamıştır.⁸¹⁸

Zor sancağı dahilinde bulunan Deyr kasabası ile Sebha ve Basra nahiyelerinin mahsulatını çekirge tamamen zayi etmiştir. Bölge ahalisi tohumluk buğday ve arpa tedarikini sağlayamamıştır. Mahalli idare tarafından halkın ihtiyaçlarının acilen karşılanması gerekliliği, aksi halde bölge tarımının tamamen zarara uğrayacağı ve halkın zor duruma düşeceği Dersaadet'e bildirilmiştir. Bölge halkının ihtiyacı olan 11 bin ölçek buğdayın verilmesi için bölge halkı ve mahalli idare ilgili makamlara yazı göndermiştir. Merkezi hükûmet, bölgedeki kıtlık tehlikesinin ortadan kalkması için talep edilen zahirenin, hazine tahvilinden ve mal sandıkları sermayesinden tedarik edilerek ihtiyacın karşılanacağını Zor sancağına bildirmiştir.⁸¹⁹ 1888 senesinde yine aynı sancağa bağlı Deyr kasabasıyla Sece ve Basra nahiyelerindeki mahsulatı çekirgelerin imha etmesine bağlı olarak ahalinin zor duruma düştüğü ve yemeklik-tohumluk tedariklerinden mahrum oldukları anlaşılmaktadır. Bölge halkının ihtiyacı olan 12 bin ölçek buğdayın, harman mevsiminde tedarik edilmesi koşuluyla ahaliye dağıtılması lüzumu bölge idarecileri tarafından merkezi hükûmete bildirilmiştir. Bahsi geçen livanın, istenen zahire miktarının azlığı ve kıtlık tehlikesinin ortaya çıkma durumuna bağlı olarak bu yardımların hazine tarafından değil de mahalli olarak tedarik edilmesi gereği ilgili makamlar tarafından Zor mutasarrıflığına tebliğ edilmiştir. Bölgede yaşanan zahire kıtlığının giderilmesi ve bölge ahaliyelerinin ihtiyaçlarının karşılanması için durumun mahalli zenginler, yardımseverler veya mal sandıklarından

⁸¹⁷ BOA, DH.MKT., 1450-108, 14 Eylül 1303/26 Eylül 1887.

⁸¹⁸ Satılmış, a.g.t., s. 353.

⁸¹⁹ BOA, DH.MKT., 1458/5, 14 Teşrinievvel 1303/26 Ekim 1887

karşılanması uygun görülmüştür.⁸²⁰ Benzer bir şekilde İmadiye kazası ve çevresinde yaşanan çekirge afetinde zahire kıtlığı yaşanmıştır. Ancak kazada mal sandıklarının henüz kurulmamış olması nedeniyle bölge halkının temel gıda ve iâşe ihtiyaçları ortaya çıkmıştır. Mahalli idare hükûmete bir yazı göndererek bölge halkının içinde bulunduğu zor durumu izah etmiş, ihtiyaçları olan 10 bin kıyye buğdayın temini için gerekli tedbirlerin alınması lüzumu talep edilmiştir.⁸²¹ Böyle durumlarda merkezi hükûmetin ihtiyaç bölgelerine doğrudan yardım yapması durumları da olmuştur. Zahire kıtlığı çekirge afetinin bölgede meydana getirdiği hasarlara bağlı olarak oluştuğundan, afet bölgelerindeki muhtaç ahaliye yapılacak yardımlarda da evvela afetin yayılma alanı, yakın bölgeleri ne kadar etkilediği ve bilançonun nasıl olduğu gibi konular yapılacak yardımların süratini de belirlemiştir. Nitekim afetin meydana geldiği bölge daha lokal bir seviyede kalmışsa merkezi idare yapılacak yardımların mal sandıkları ya da çevredeki bölgelerden ihtiyaç olan zahirenin belirlenmesi ve temin edilmesi yoluna gitmiştir. Ancak afet bölgesi dışında yakın çevrelerinde çekirgelerden etkilenme durumu, merkezi idarenin doğrudan hazine yolu ile gerekli ihtiyaçları karşıladığı anlaşılmaktadır. Malatya sancağının Behisni kazasına bağlı Keysun ve Huveydi nahiyeleri ile bölgedeki daha birçok yerleşime çekirgelerin çokça sirayet etmesine bağlı olarak 1889 senesine ait tarım ürünleri tamamen zayı olmuştur. Afetin meydana geldiği bölge dışında yakın çevrelerin de afetten etkilenmesi ile bölge ahalisine acilen tohumluk buğday ve arpa temin edilmesi lüzumu ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak Meclis-i Vükelanın 15 Aralık 1889 tarihli kararı ile adı geçen bölgelere 4890 ölçek buğday ve 1419 ölçek arpa yardımı yapılmıştır.⁸²² Bölgeye yapılacak yardımların ve ihtiyaca havi zahirenin hangi suretle gönderileceği ve yapılacak yardımların karşılığı olarak bir sonraki harman mevsiminde temin edileceği Mamuretülaziz Valiliğine merkezi idare tarafından tebliğ edilmiştir.⁸²³ Zahire yardımları bölgedeki ihtiyaca bağlı olarak alınan tedbirler neticesinde karşılanmıştır. Çekirge afetinin yayılım gösterdiği alanlar zahirelerin dağıtımında belirleyici olmuştur. Çekirge ile mücadelede en önemli

⁸²⁰ BOA, A.MKT.MHM., 495-10, 22 Teşrinievvel 1304/3 Kasım 1888

⁸²¹ BOA, DH.MKT., 1478-33, 5 Kanunusani 1303/17 Ocak 1888.

⁸²² BOA, MV., 49-61, 3 Kanunuevvel 1305/15 Aralık 1889.

⁸²³ BOA, DH.MKT., 1681-118, 6 Kanunuevvel 1305/18 Aralık 1889.

faktörlerden birinin yumurtaların imhası olduğundan bahsedilmişti. Buna bağlı olarak afetin gelecek yıllardaki seyrini bu yumurtaların tamamen imha edilmesi ya da edilememesi belirlemiştir. Bölge halkının temel geçim kaynaklarının bu afet dolayısıyla tamamen zayi olması ise birçok bölgede zahire kıtlığı ya da göçlere sebep olmuştur. Merkezi idare ise bölgedeki üretim ve zirai faaliyetlerin daha fazla olumsuz etkilenmemesi için bölgelere arpa ve buğday temin ederek bölge halkının temel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. 1890 senesinde Hısn-ı Mansur kazasında yaşanan çekirge afetinde bölgedeki tarım faaliyetlerini olumsuz etkilemiş, bölge halkının temel ekonomik uğraşı olan buğday ve arpa mahsulünü tamamen zayi etmiştir. Durum Mamuretülaziz Valiliği tarafından merkezi idareye bildirilmiştir. Mahalli mal sandıklarındaki sermaye de bölgedeki ihtiyaç kapsamında yetersiz kalmıştır. Bölge çiftçileri ve muhtaç ahali için talep edilen buğday ve arpa miktarı Meclis-i Vükela tarafından değerlendirilerek ihtiyacın temin edilmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre afet kapsamında bölgeye gönderilmek üzere 10.823 ölçek buğday ile 6.663 ölçek arpa temin edildiği Meclis-i Vükela kararı ile Mamuretülaziz vilayetine tebliğ edilmiştir.⁸²⁴ Bölgede afetin devam etmesine bağlı olarak yine tarım alanlarının zarara uğraması ve bölge halkının devam eden süreçte de zahire sıkıntısı yaşaması bölgeye yapılan yardımların devamlılık zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Hısn-ı Mansur ahalisinin yaşadığı bu durum valilik tarafından merkezi idareye bildirilmiştir. Muhtaç olan ahalinin ihtiyacı olan tohumluk ile 19.817 ölçek buğday ve 13.627 ölçek arpa, yine sonraki hasat zamanında ödenmesi koşulu ile bölge ahalisine dağıtılmıştır.⁸²⁵ Hısn-ı Mansur bölgesindeki afetin, vilayetin diğer mahallerine de sirayet etmesi hem geniş bir alanı etkilediğinden hem de afet kapsamında çevresel buğday ve arpa temin edilebilecek bölgelerin olmaması bu bölgeye 1890 senesinde yapılan yardımların daha da artmasına neden olmuştur. Afetin Malatya sancağı dahilindeki Behisni ve Hısn-ı Mansur dışında yakın çevrelerde de etkili olmasıyla zahire kıtlığının geniş bir alanda etkili olması durumunu ortaya çıkarmıştır. Mamuretülaziz Valiliği bölgeyi kasıp kavuran bu afetin yarattığı felaketler karşısında bölge halkının açlıktan daha fazla kırılmaması ve olası bir

⁸²⁴ BOA, MV., 54-23, 17 Mayıs 1306/19 Mayıs 1890.

⁸²⁵ BOA, MV., 58-13, 1 Eylül 1306/13 Eylül 1890.

iç göçe engel olunması için verdiği mücadele takdire şayandır. Gerek bölge idarecilerinin gerekse merkezi idarenin Malatya halkına yaptığı zahire yardımları daha büyük felaketlerin yaşanmasına engel olmuştur. Bölge tarımına fevkalade hasar veren çekirge afeti nedeniyle muhtaç durumda olan bölge halkının ihtiyacı olan zahire, bölgedeki ileri gelenler ve yerel azalar aracılığı ile Malatya mutasarrıflığına iletilmiştir. Bölge halkının bu talepleri Dersaadet'e bildirilmesi üzerine, merkezi idare acilen zaruri ihtiyaçlı bölgelere 19 bin ölçek buğday ve 12.595 ölçek arpa dağıtılmasına karar vermiştir. Talebe karşılık bu zahirenin karşılanması bölge halkını büyük bir sefaletten kurtarmıştır.⁸²⁶ Aynı yıl vilayetin farklı bölgelerinde yaşanan çekirge afeti nedeniyle mahsulatları tamamen zayı olan bölge halkının, merkezi idareden talep ettiği zahire bölgeye gönderilmiştir. 1890 senesinde bölgede yaşanan bu gelişmeler özellikle arpa ve buğday hasadındaki verimliliğin düşmesine neden olmuştur. Devletin daha çok tohumluk zahire üzerinde yoğunlaşması, bölgede gelecek yıllardaki zirai üretimin de artırılmasına yönelik önlemler aldığı göstermektedir. Nitekim bölgeye adı geçen sene içinde yaklaşık 30 bin ölçek tohumluk arpa ve buğday yardımlarının yapıldığı, merkezi idareden Mamuretülaziz valiliğine gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır.⁸²⁷ Aynı sene Aydın valiliğın de ihtiyaç dahilinde kıtlık zedelere tohumluk ve yemeklik zahire dağıttığı bölgesel gazete haberlerinden de anlaşılmaktadır.⁸²⁸

Afet kapsamında ihtiyaç duyulan zahirenin karşılanmasında öncelikle ihtiyacın afet bölgesine yakın yerlerden karşılanması yoluna gidilmiştir. Bu durum muhtaç ahalinin ihtiyaçlarının hızlı bir şekilde karşılanmasında ve kıtlık durumlarının önüne geçilmesinde etkili olmuştur. 1891 senesinde Bingazi vilayetine on günlük mesafede bulunan Evcile ve Calu kasabalarında çekirge afeti yaşanmıştır. Afetin özellikle bölgedeki hurma mahsulatını doğrudan etkilemesi, üretimin düşmesine ve halkın ekonomik olarak zor duruma düşmesine neden olmuştur. Bu kasabalarda hurmadan başka mahsulün yetişmemesinden dolayı muhtaç hale gelen ahaliye, merkez livanın mali olanaklarının yetersiz olmasına bağlı olarak ihtiyaç duyulan 10 bin ölçek arpanın

⁸²⁶ BOA, DH.MKT., 1762-21, 15 Eylül 1306/27 Eylül 1890.

⁸²⁷ BOA, DH.MKT., 1765-22, 15 Eylül 1306/29 Eylül 1890.

⁸²⁸ Hizmet, Sayı 373, 31 Temmuz 1306/12 Ağustos 1890.

Bingazi'ye en yakın livalardan acilen gönderilmesi gereği mahalli idare tarafından merkezi hükûmetten talep edilmiştir.⁸²⁹ Bu talebe karşılık adı geçen bölgelerde yaşanan zahire kıtlığının ortadan kalkması için ihtiyaç duyulan zahirenin bölgedeki olumsuz mali durumlara bağlı olarak çevredeki diğer livalardan karşılanması, bu kapsamda 10 bin ölçek arpanın çekirge afetinden etkilenmemiş yerlerden temin edilmesi gereği merkezi idare tarafından Bingazi yönetimine bildirilmiştir.⁸³⁰ Aynı yıl yine Bingazi'nin farklı tarafında meydana gelen çekirge afetleri bölge tarımını oldukça kötü etkilemiştir. Ayrıca bölgenin temel geçim kaynağının hurma mahsulü olması ve afetin doğrudan hurma mahsulünü tamamen zayi etmesi, bölge tarımına etki ettiği gibi iç piyasayı da önemli ölçüde etkilemiştir. Zahire kıtlığının yanı sıra bölge ekonomisindeki hurma ihracatının da düşmesi bu kez devletin maliyesini etkilemiştir. Bu sebeple bölgede afetin süratle önlenmesi için gerekli tedbirler alındığı gibi, bölge halkının ihtiyacı olan zahire de karşılanmaya çalışılmıştır. Mahalli idare tarafından bölge halkının zor durumda olduğu hatta gerekli zahire yardımının yapılmaması halinde halkın açlıktan telef olacak duruma düşeceği durumu merkezi idareye bildirilmiştir. Devlet bölgeye ulaşacak zahirenin gecikmemesi için bölgedeki askeri idare zahiresi arpasından 1.500 ölçek gönderildiğini, kalan ihtiyacın da bir an evvel gönderileceğini mahalli idareye bildirmiştir.⁸³¹ Afetin bölgede 1892 senesinde de devam etmesi yine aynı etkiyi ortaya çıkarmıştır. Çekirge afetinde devam eden senelerde cereyan eden hadiseler yine benzer ihtiyaçları ortaya çıkarmıştır. Bölgeye gönderilen zahireye, afetin devam etmesine bağlı olarak yeniden ilave yemeklik zahire talep edilmiştir. Askeri zahireden gönderilen arpanın da talepleri karşılamaması, daha fazla yardımın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İlgili makamlar tarafından yapılan tahkikat neticesinde Bingazi ve çevre bölgelere ek olarak 6 bin ölçek arpanın daha gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁸³² Bingazi sancağına bağlı Evcile, Calu ve daha birçok bölgede yaşanan bu afetin hurma mahsulatına oldukça zarar vermesi, afetin gelecek senelerde de devam etmesi gibi etkenler bölge tarımına olduğu kadar, halkın geçim kaynaklarına da zarar vermiştir.

⁸²⁹ BOA, DH.MKT., 1887-46, 27 Teşrinievvel 1307/10 Kasım 1891.

⁸³⁰ BOA, DH.MKT., 1894-114, 16 Teşrinisani 1307/28 Kasım 1891.

⁸³¹ BOA, DH.MKT., 1903-17, 7 Kanunuevvel 1307/19 Aralık 1891.

⁸³² BOA, İ.MMS, 129-5505, 27 Kanunusani 1307/8 Şubat 1892.

Daha önce de ifade edildiği üzere afet kapsamında bölgelerin tamamının etkilenmesi, ihtiyaç duyulan zahire ve diğer yardımların çevre sancak ya da vilayetlerden acilen karşılanması tutumu sergilenmiştir. Bu kapsamda söz konusu bölgelerde devam eden süreçte yaşanan kıtlıklara karşı merkezi idare yakın bölgelerden zahire temin etme yoluna gitmiştir. 1892 senesi afetinde bölge halkının temel ihtiyacı olarak belirlenen 10 bin ölçek arpanın Trablusgarp vilayeti dahilinden sağlanacağına dair merkezi idare çalışma başlatmıştır.⁸³³ Merkezi idare bu kapsamda ihtiyaç dahilindeki zahirenin, 10 Şubat 1892 tarihli yazısında belirttiği üzere şimdilik 5 bin ölçek arpanın acilen karşılanacağı, kalan 5 bin ölçek arpanın da peyderpey taksim edilerek bölgeye gönderileceği beyan edilmiştir.⁸³⁴ Bu kapsamda bölgeye gerekli yardımlar yapıldığı ve bunların Meclis-i Vükela kararı ile Trablusgarp vilayetinden karşılanacağı Bingazi sancağına bildirilmiştir.⁸³⁵ Benzer durumların Osmanlı Devleti'nin birçok farklı coğrafyasında ortaya çıktığı görülmüştür. Merkez idarenin aldığı tedbirler kapsamında afetin devamlılığına bağlı olarak gerekli zahire yardımları yapılmıştır. Çekirge afetinden en çok etkilenen bölgeler arasında olan Halep vilayetinde, vilayetin muhtelif bölgelerinde ortaya çıkan çekirgelerin bölgede tarımı oldukça kötü etkilediği anlaşılmaktadır. Halep vilayeti ahalisi muzırat-ı hayvaniyenin (zararlı çekirgeler) sıkıntısını hem maddi hem de manevi olarak yaşamıştır. Bölgedeki ekonomik zorluklara ilaveten bölge toplulukları üzerinde afetın psikolojik sonuçları da gözlemlenmiştir. 19. yüzyılın sonlarında bölgedeki afetler neticesinde mahsulatları tamamen zayı olan yaklaşık sekiz nahiyeden 400'e yakın kişiye hem para yardımı hem de çevre vilayetlerden zahire yardımları yapılarak bölgenin maddi ve manevi ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.⁸³⁶ Çekirge afetine uğrayan bölgelere zahire kıtlığı sebebiyle gerekli yardımlar genellikle başka bölgelerden gönderilen hububatlar olmuştur. Ancak bu durum ülke genelinde hububat fiyatlarında artışlara sebep olduğu için, çekirge istilalarında sadece afetın yaşandığı yerler değil genel olarak bütün imparatorluk etkilenmiştir. Bu olumsuz durumlara rağmen tarım toplumu olan Osmanlı tebaasının

⁸³³ BOA, DH.MKT., 1921-19, Lef 1, 27 Kanunusani 1307/8 Şubat 1892.

⁸³⁴ BOA, DH.MKT., 1921-19, Lef 3, 29 Kanunusani 1307/10 Şubat 1892.

⁸³⁵ BOA, BEO, 63-4675, 22 Ağustos 1308/3 Eylül 1892.

⁸³⁶ Yıldırım, a.g.m., s. 543.

işlerini aksatmadan hasat yapmaya devam etmesi önemli bir etken olmuştur.⁸³⁷ Halep vilayeti dışında Anadolu coğrafyasında da yaşanan çekirge afetleri benzer ihtiyaçların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Merkezi hükûmet, diğer bölgelerde olduğu gibi tebaasının tüm ihtiyaçlarını karşılamaya çalışarak olası diğer felaketlerin önünü almaya çalışmıştır. Zahire konusu hem halk nazarında hem de devletin maddi imkanları ekseninde değerlendirilmelidir. Nitekim sadece afetin meydana geldiği bölgelerdeki tarımsal üretim değil, diğer yandan devlet maliyesi de ciddi zarara uğramıştır. Kıtlik ve göç hadiseleri de bu afetteki en önemli toplumsal neticeler olmuştur. 1893 senesinde Muş sancağı ve çevresinde yaşanan çekirge afetinde benzer durumlar gözlemlenmiş, devlet bu bölgelere yapılacak zahire yardımlarını çevre bölgelerden veya para karşılığı satın alımlarla gerekli yardımlar ulaştırmıştır. Bulanık kazası dahilindeki Yoncalı köyü ile Muş civarındaki birçok farklı köyde çekirge afeti sebebiyle halk zor duruma düşmüştür. Bölgedeki ahalinin ihtiyacı olan 11 bin ölçek zahire talebi, bölge ahali ve ileri gelenleri tarafından Muş Mutasarrıflığına bildirilmiştir. Bölge yönetimi bu ihtiyacın karşılanması için 270 bin kuruşa lüzum olduğunu, ayrıca Bulanık ve çevre mal sandıklarının bu ihtiyacı karşılayamayacak gücünün olmadığını, ihtiyacın çevre vilayetler veya kazalardan karşılanması durumu merkezi idareye iletilmiştir. Bitlis valiliğinden Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda söz konusu bölgelerdeki halkın zahire ihtiyaçlarının Diyarbakır vilayetinden karşılanabileceğini ve ihtiyaç duyulan zahire karşılığı meblağın gelecek yılki harmanda ödenebileceği beyan edilmiştir.⁸³⁸ Durum ilgili nezaretler arasındaki yazışmalarda değerlendirilmiştir. Özellikle bu yazışmalarda bölgede olası bir kıtlığa dikkat çekilmiştir. Böyle bir durumda ise zahire ihtiyacının önceki dönemlere göre daha fazla olacağından hem afetin meydana geldiği bölgede hem de çevre vilayetlerde zahire ihracı yasaklanmıştır.⁸³⁹ Bu uygulamalar şüphesiz üretici tüketici dengesinin sağlanması ve fahiş fiyat artışları, vurgunculuk ve karaborsacılık gibi daha birçok gelişmenin engellenmesi için yapılmıştır. Bölgedeki çekirge afetinin sebep olduğu üretimdeki düşüş, fırsatçıların bu bölgelerde ve ülke

⁸³⁷ Yıldız, a.g.m., s. 73.

⁸³⁸ BOA, DH.MKT., 147-46, Lef 3, 25 Eylül 1309/7 Ekim 1893.

⁸³⁹ BOA, DH.MKT., 147-46, Lef 2, 28 Eylül 1309/10 Ekim 1893.

genelinde kolayca faaliyet göstermesini sağlamıştır. Devletin zahire ihracını yasaklaması, gümrüklerde bunları kontrol etmesi bu tür fırsatçılıkları engellemeye yönelik faaliyetlerdir. Muş idaresinin benzer durumda Ticaret Nezaretine gönderdiği yazıda bu tür durumların yaşanmamasına ve söz konusu meblağın ahali için ağır bir ekonomik yük oluşturacağına dikkat çekmiştir. Ayrıca bölge halkının yaşanan afet nedeniyle mahsullerinin zayi olmasına bağlı olarak Diyarbakır taraflarına göç etmeye başladığı, bu nedenle bahsedilen borçlanmanın kaldırılması ya da hafifletilmesi lüzumu belirtilmiştir.⁸⁴⁰ Afet durumunda ortaya çıkan ihtiyaçların belirlenmesi için en temel durum mahalli idarenin tutumu olmuştur. Afetin yoğunluğuna bağlı olarak, mahalli idarenin ilgisizliği de bölge halkının temel ihtiyaç malzemelerine ulaşmaktaki durumlarını etkilemiştir. Böyle bir durumda mahalli yöneticilerin cezalandırılmaları merkezi idarenin otoritesini olumlu etkilemiştir. Aydın vilayetinde yaşanan kıtlık nedeniyle meydana gelen ölümlerle ilgili vilayet yönetimi bölgesel gazeteler tarafından suçlanmıştır. Aydın vilayeti dahilindeki Baladan, Yenice, Kadıköy ve diğer mahallerde kıtlığın ölümlere yol açtığından bahisle konu ile ilgili valilik sorumlu tutulmuştur. Buna sebep olarak da halk için gerekli zahirenin depolarda tutulduğu ve ihtiyaç dahilinde halka dağıtılmadığı iddia edilmiştir. Aynı şekilde Denizli sancağında da meydana gelen kıtlık için gerekli yardımların Sarayköy istasyonlarına gönderildiği ancak yardımların halka ulaştırılmadığı anlaşılmıştır. Aydın valisi ve Denizli mutasarrıflarının yaşanan can kayıplarına sebep olarak kıtlık değil, hastalıklar olduğunu ispatlamaya çalışarak bu konudaki kabahatlerini örtmeye yönelik davrandıklarını göstermiştir. Nitekim Meclis-i Vükela tarafından yapılan tahkikatta söz konusu yöneticiler görevlerinden azledilerek, bu yöndeki denetim sağlam tutulmuştur.⁸⁴¹ Bu gibi hadiseler yönetim ve organizasyon konusunda sadece devletin mücadelesinin yeterli olmadığını aynı zamanda bölge halkı ve mahalli idarenin de afet kapsamında ahlaki olarak mücadele etmesinin önemini ortaya koymaktadır. Afet ile ilgili her türlü zafiyet veya suistimal, afetin maddi ve toplumsal etkilerini bir kat daha artırmıştır. Anadolu coğrafyasında yaşanan bu tür durumlarda gerçeğe uygun hareket ederek gerekli yardımların çevre bölgelerden

⁸⁴⁰ BOA, DH.MKT., 147-46, Lef 6, 15 Teşrinisani 1309/27 Kasım 1893.

⁸⁴¹ Satılmış, a.g.t., s. 357.

karşılanması, daha yerel önlemler olarak değerlendirilebilir. Yine 1893 senesinde Divriği kazasına bağlı Örenek, Yağlıbasan nahiyeleri; Hafik kazasına bağlı Tozanlı ve Gümüşlü nahiyeleri ve Sivas kazasına bağlı Kangal, Elbeyli nahiyelerinde yaşanan çekirge afetleri bölgede fevkalade zahire ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Mahalli idareciler bölgedeki bu kıtlığa karşılık iki bin ölçek buğdaya ihtiyaç olduğu ve bu ihtiyacın dışarıdan temin edilebileceğini merkeze bildirmiştir.⁸⁴² Ayrıca Koçgiri kazasındaki muhtaç halkın bir kısmı göç etmekte olup, göç etmeyenlerin de telef olma derecesinde olduklarından Koçgiri ahalisine gerekli tohumluk ve yemeklik yardımları için merkezden zahire talep edilmiştir. Nitekim bölgeye 6 bin ölçek buğday ve 4 bin ölçek arpa gönderilmiştir. Ayrıca çekirge afeti kapsamında ortaya çıkan masraflar için ise 1 milyon 400 bin kuruş bölge idaresi tarafından talep edilmiştir. Ancak merkezi idare bu meblağın çokluğundan bahisle, meblağın bir kısmının Hafik ve Sivas Ziraat Bankalarından karşılanması için araştırma yapılmasını istemiştir.⁸⁴³ İmparatorluk genelinde birçok farklı bölgede yaşanan afetlere karşı yapılan zahire yardımları tonlarca miktarı bulmuştur. Her dönemde ekili alanlara büyük zarar veren çekirgeler 1850-1893 yılları arasında özellikle imparatorluk genelini etkileyen bir afet halini almış, afetin yaşandığı bölgelerde zahire kıtlıklarına sebep olmuştur. Ayrıca çekirge afeti nedeniyle kıtlığa uğrayan afetzedede halkın başka bölgelere göç etmek zorunda kalması, yapılacak yardımların önemini bir kat daha artırmıştır. Bahsedilen dönemde ekili alanların zarara uğraması üretimin düşmesine ve maliyenin oldukça kötü etkilenmesine sebep olmuştur.⁸⁴⁴ Bu dönemlerde ihtiyaçların karşılanması için mahalli idare ve merkezi hükümet iş birliğinde yürütülen çalışmalar son derece önem arz etmiştir. Afetin meydana getirdiği maddi zorluklar ve zahire ihtiyaçları 19. yüzyıl boyunca devam etmiş, 20. yüzyılın başlarında dahi afete bağlı bu meseleler devleti bir hayli uğraştırmıştır. 1908 senesinde kuraklık ve çekirge afetleri nedeniyle tarım alanları bir hayli mahvolan Hormano ve Karatepe bölgelerinde çiftçilere verilmek üzere talep edilen 3.107 buçuk liranın, merkezi idare kararı ile ihtiyacın mahalli mal sandıkları ve çekirge

⁸⁴² BOA, DH.MKT., 149-8, Lef-1, 7 Kanunuevvel 1309/19 Aralık 1893.

⁸⁴³ BOA, DH.MKT., 149-8, lef 14, 28 Teşrinievvel 1309/8 Kasım 1893.

⁸⁴⁴ Satılmış, a.g.t., s. 386.

komisyonları marifetiyle bölge halkına ulaştırılması için gerekli tedbirlerin alınması sağlanmıştır.⁸⁴⁵ 1909 senesinde Halep vilayetinde yaşanan çekirge afetinin bölgede kıtlığa sebep olması, bölge ileri gelenleri ve mahalli idarecilerin merkeze arzual göndererek yardım taleplerini ortaya çıkarmıştır. Halep vilayeti azalarından müftü Abdulkadir, tahrirat müdürü Selim, muhasebeci Mustafa, naip Hasan Fehmi, Zor mutasarrıfı Mahmut, azalar Hasan, Terki ve Musa imzalarıyla Dahiliye Nezaretine gönderilen telgrafta bölgede yaşanan afet ve neticeleri belirtilmiş, gerekli yardımların yapılması talep edilmiştir. Bu telgrafta ayrıca afet nedeniyle bölgede ekimin az olduğu, buna bağlı olarak da mahsulün yokluğundan yakınılmıştır. Bu durum ilerleyen dönemlerde kıtlığa sebep olacağı endişesi bölge halkını umutsuzluğa sevk etmiştir. Belirtilen telgrafta yine bölgedeki tarımın durması ve kıtlığın yaşanması ile bölgede zahire ihracının yasaklanması gerekliliği belirtilmiştir.⁸⁴⁶ Durumun ilgili makamlar tarafından değerlendirilmesi neticesinde afet kapsamında zor duruma düşen ahalinin kıtlık endişesi nedeniyle, bölgedeki tüccarların Fırat nehri boyunca kayıklarla ve seyyar urbanın develerle yapacakları zahire ihracının yasaklanması lüzumu belirtilmiştir.⁸⁴⁷ Aynı yıl Zor sancağının da çekirge afetinden etkilenmesi ile bölge tarımı oldukça etkilemiş, diğer bölgelerde olduğu gibi zahire ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Ancak bu bölgede de mahalli yönetim tarafından zahire ihracının yasaklanması lüzumu ilgili makamlara iletilerek yardım talep edilmiştir. Zahire ihracının yasaklanması özellikle bölge ekonomisini doğrudan etkileyen bir gelişme olmuştur. Nitekim bu yasaklar bölgede fahiş fiyat uygulamaları ve karaborsacılığın önlenmesine yönelik atılan adımlar olmuştur.⁸⁴⁸ Zor sancağında yaşanan bu gelişmelerin kıtlık endişesini ortaya çıkaracağından bahisle hem çöl tarafından hem de Fırat Nehri boyunca yapılacak ihracatın bölge halkını ekonomik olarak müşkül duruma sokacağı bölge ahali ve yönetimi tarafından Dahiliye Nezaretine ifade edilmiştir.⁸⁴⁹ Merkezi idare, ilgili yazışmalar neticesinde 24 Temmuz 1909 tarihli tezkiresinde bu tür olaylara mahal

⁸⁴⁵ BOA, BEO, 3439-257909, 10 Teşrinisani 1324/23 Kasım 1908.

⁸⁴⁶ BOA, DH.MKT., 2880-33, Lef 1, 4 Temmuz 1325/12 Temmuz 1909.

⁸⁴⁷ BOA, DH.MKT., 2880-33, Lef 5, 6 Temmuz 1325/19 Temmuz 1909.

⁸⁴⁸ Mehmet Yavuz Erler, "XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi", s. 1481.

⁸⁴⁹ BOA, BEO, 3604-270273, Lef 5, 6 Temmuz 1325/19 Temmuz 1909.

vermemek adına bahsi geçen bölgelerdeki zahire ihracatını yasaklamıştır.⁸⁵⁰ Zahire ihtiyaçları ve gerekli para yardımları, yardımların yapılacağı bölgeler tarafından belirlense de devletin mali durumu bu ihtiyaçları karşılamakta çoğu kez zorluk yaşamıştır. Bu kapsamda oluşturulan mal sandıkları aracılığı ile afetzedelerin borçlandırılması veya bölgesel vergilerin ertelenmesi mecburi bir uygulama olmuştur. Vergi mükellefiyeti halk bu tür durumlarda merkezi idarenin yaptığı zahire yardımlarına ek olarak af talebinde bulunabilmiştir. Bağdat dahilinde bulunan Binküdre nahiyesinde yaşanan afette bölge halkı benzer nedenlerle merkezi idareden birtakım taleplerde bulunmuştur. Binküdre nahiyesi ahalisinin Bağdat valiliğine yaptığı müracaatta afetin bölge tarımını zor duruma soktuğu ve gerekli yardımların yapılması için tedbirlerin alınması talep edilmiştir. Valilik durumu ilgili makamlara iletmiş, Maliye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda, 22 Temmuz 1909 tarihli tezkireye cevaben Binküdre nahiyesindeki halkın temel iâşe maddelerine ulaşmak için çektiği zorluk belirtilerek ahaliye dağıtılmak üzere gerekli para ve zahire yardımları belirtilmiştir. Buna göre ihtiyaç dahilinde verilmesi talep edilen 100 bin liradan başka çiftçilere dağıtılmak üzere 11 bin kıyye buğday ve arpanın karşılığı olarak 15.500 kuruşa ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Ayrıca söz konusu meblağın %70'i olan 10.850 kuruşun hasat zamanında tahsil edilmek suretiyle ödenmesi için Bağdat Vilayeti Defterdarlığına tebligat gönderilmiştir.⁸⁵¹ Dahiliye Nezareti tahkikat neticesinde Bağdat Valiliğine gönderdiği yazıda vilayet dahilinde yaşanan bu afete karşı talep edilen zahire ve para yardımlarının gönderildiği bildirilmiştir.⁸⁵² Bölge halkının afetler kapsamında zor duruma düşmesi yaşanan fiyat artışları ile daha kötü bir hale gelmesine neden olmuştur. Afet nedeniyle mahsulatları tamamen zayi olan bölge halkları ise merkezi idareden talep ettikleri yardımların yanı sıra bu tür olaylara mahal verilmemesi için de girişimlerde buldukları görülmektedir. Yine 1909 senesinde Siverek kazasında yaşanan çekirge afetinde benzer bir durum ortaya çıkmıştır. Bölgede yaşanan dolu ve çekirge afeti gibi durumlar halkı maddi ve manevi açıdan müşkül duruma sokmuştur. Bununla birlikte

⁸⁵⁰ BOA, BEO, 3604-270273, Lef 1, 11 Temmuz 1325/24 Temmuz 1909.

⁸⁵¹ BOA, DH.MKT., 2911-68, Lef-1, 6 Ağustos 1325/19 Ağustos 1909.

⁸⁵² BOA, DH.MKT., 2911-68, Lef-4, 12 Ağustos 1325/25 Ağustos 1909.

bölgedeki tüccarların zahireleri satın alarak fahiş fiyatlara sebep olmaları, bölge halkının merkezi hükûmete durumu şikâyet etmelerinde etkili olmuştur. Siverek ahalisinden Ermeni murahhas Merdilos İttihat Kulübü reisi İbrahim, Süryani murahhası Josef, belediye reisi Ahmet ve ahali namına müftü Osman Efendiler, Sadaret makamına gönderdikleri telgrafta bu durumu izah etmişlerdir. Buna göre bölgede yaşanan afet nedeniyle zahire kıtlığının baş gösterdiği belirtilmiştir. Bununla birlikte Halep ve Urfa'dan gelen fırsatçı tüccarların bölgedeki az miktar zahireyi satın aldıklarını ve böylece hasat mevsiminde ahalinin bir ölçek dahi zahiresinin kalmadığını beyan etmişlerdir. Gerek vapur gerekse tren gibi imkanları olan Halep'in bu ihtiyaçları karşılayabileceği halde muhtaç Siverek halkının zahiresine göz dikmesi genel olarak şikâyet sebebinin oluşturmuştur. Ayrıca bu arzuhalde tüccarların mevcut zahireyi satın almasının fiyatları fahiş derecede artırdığı, hatta 60 kuruşa verilen bir ölçek zahirenin fiyatının bu olaylarla 200 kuruşa kadar yükseldiği ve bu durumun bölge halkını zor duruma düşürdüğü beyan edilmiştir. Bu sebeple merkezi idareden bölgedeki zahire ihracatının yasaklanması ve muhtaç ahalinin ihtiyacı olan yardımların yapılması talep edilmiştir.⁸⁵³ Bu konu üzerine gerekli tahkikatların yapılması ve gerekli tedbirlerin alınması lüzumu Dahiliye Nezaretinden Diyarbakır Valiliğine tebliğ edilmiştir.⁸⁵⁴

Çekirge afetlerinin yol açtığı kıtlık ve kuraklık olayları, doğal sistem içinde ekolojik dengenin de tahrip olmasında etkili olmuştur.⁸⁵⁵ Tarihi süreç içinde incelenen bu afetlerin, toplumsal yaşamda büyük bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Gerek ekonomik gerekse psikolojik anlamda büyük bir tahrip gücüne sahip olan bu afetler, yaşandığı bölgelerde halkı çok zor bir duruma sokmuştur. Devletin afet bölgelerine gönderdiği yardımlar bu bağlamda çok kıymetli olmuştur. Çekirge afetinin tarım alanlarının neredeyse tamamını tahrip etmesi, bölgede tarımsal üretimin düşmesine, devletin temel ihracat kalemlerinin azalmasına ve dolayısıyla imparatorluğun hem iç politikada hem de dış politikada ekonomik bir dar boğaza girmesine neden olmuştur.

⁸⁵³ BOA, DH.MKT., 2913-26, Lef-1, 11 Ağustos 1325/24 Ağustos 1909.

⁸⁵⁴ BOA, DH.MKT., 2913-26, lef-4, 12 Ağustos 1325/25 Ağustos 1909.

⁸⁵⁵ Peng, W., Ma, N. L., Zhang, D., Zhou, Q., Yue, X., Khoo, S. C., ... & Sonne, C. (2020), 'A review of historical and recent locust outbreaks: Links to global warming, food security and mitigation strategies', *Environmental research*, 191, 110046.

Çekirge afetinin meydana getirdiği tahribatın bu bölgelerde ayrıca zahire kıtlıklarına yol açması, halkın öncelikle temel ihtiyaçların karşılanamamasına yol açmıştır. Bu bağlamda devletin zahire sorunu olan bölgelere evvela yemeklik veya tohumluk yardımları yapması hayati bir önem taşımıştır. Zahire kıtlığı ve açlık daha birçok soruna yol açacağından devletin önceliği halkın zahire tedariki olmuştur.

4.3. Afetin Sosyal-Psikolojik Etkileri

Çekirge istilaları, başlangıcından bitişine kadar kapsadığı süre içinde ekonomik bir buhranı ortaya çıkarmıştır. Ancak maddi kayıpların da ötesinde toplumsal huzursuzluk ve sosyo-psikolojik etkileriyle de önemli bir yer tutmaktadır. Afetin devam ettiği süreçte toplum psikolojik olarak son derece olumsuz etkilenmiş, durumun uzun bir hal alması birçok sorunu da ortaya çıkarmıştır. Uzun süren mücadeleler ile imha edilen çekirge ve yumurtalarının tamamen temizlenememesi ya da başka bölgeden uçkun halinde gelmesi bölge ahalisini oldukça zor duruma düşürmüştü ve psikolojik açıdan zarar vermiştir. Diyarbakır ve çevresinde 1887 senesinde yaşanan afette halkın kıtlık ile karşı karşıya kalması bu zararları açıklamaktadır. Tarım alanlarının tamamen zayı olması, halkı perşian duruma getirmiş ve afetin neticeleri durumu toplumsal bir buhran haline getirmiştir. Bölgede yaşanan afette ahaliye acilen arpa ve buğday yardımları yapılmıştır. Ayrıca Diyarbakır idare meclisi tarafından talep edilen 2 milyon 350 bin kuruş bölgeye gönderilerek bölge halkına önemli bir moral kazandırılmıştır. Afet kapsamında zor durumda kalan halka maddi yardımların yanı sıra zahire ihtiyaçlarının karşılanması da yine afetin halk üzerindeki olumsuz psikolojik etkilerinin azaltılması açısından önemli yer tutmaktadır. Halkı bu müşkül durumdan çıkarmak amacıyla bölgelere maddi manevi birçok yardım sağlanmıştır. Ancak istilaların meydana geldiği mahallerin dağınıklığı tahkikatların tam olarak yapılamamasına ve mücadelenin süresinin uzamasına neden olmuştur. Diyarbakır ve çevresinde yaşanan bu afette devlet gerekli desteği sağlamıştır.⁸⁵⁶ Hizmet gazetesi, Batı Anadolu'da uzun zamandan beri devam eden çekirge afetinin, halkın zihninden silinmeyen bir travma olarak bahsetmesi bu durumu

⁸⁵⁶ BOA, MV., 25-11, 30 Eylül 1303/12 Ekim 1887.

özetlemektedir. Gazetenin 22 Nisan 1891 tarihli haberinde tarım ile uğraşan halkın, afetin uzun zamandan beri bölgeyi etkilemesini, ahalinin ümitsizliğe kapılmasında etkili olduğu vurgulanmıştır. Nitekim haberde: ‘‘*Vilayetimizde bundan on, on iki sene evvel zuhur eden çekirgenin mahsulata verdiği zarar herkesin malumudur. Rençberin sermayesini dökerek vücuda getirdiği mahsulatı henüz tarlada iken tamamen ziyan olur idi. Çekirge adi bir afet değil karınca gibi birden çıkar, Baran-ı belâ gibi gökten dökülür. Sehab-ı mütekellim gibi semalarda gezer. Müthiş bir musibet idi ki bu hücumât-ı muhtelifesiyle vilâyetimiz ahalisini hakikaten şaşırtmış ve birkaç sene devam eden tahribât-ı mütezâyidesiyle çare bulmaktan hemen herkesi nevmîd (umutsuz) etmiş idi...*’’⁸⁵⁷ ifadeleri yer almıştır. Buradan anlaşıldığına göre bölgeyi etkisi altına alan afetin, halkın uzun zamandan beri uğraştığı mahsulatı bir anda yok etmesinden halkın çaresiz ve umutsuz kaldığı anlaşılmaktadır. Çekirge afeti ile mücadelede yaşanan olumsuzluklar ve afetin süresindeki uzamalar halkı yılgınlığa ve ümitsizliğe sevk etmiştir. Ancak mahalli ve merkezi idarenin sarf ettiği mücadele, halka bir dayanak noktası olmuştur. Yöneticilerin halkı afete karşı korumak amacıyla aldığı tedbirler önemli yer tutmaktadır. Afetin toplum üzerindeki en önemli etkisi ise kıtlık ve göç hadiseleri üzerinden anlaşılmaktadır. Çekirge afetleri yaşanan bölgede gelecek senelerde olması muhtemel afet kıtlık olmuştur. Bu durumda halkın ekonomik yapısı bozulduğu gibi psikolojik olarak da halk etkilenmiştir. Anadolu’da ve daha birçok farklı bölgelerde 19. ve 20. yüzyıllar boyunca meydana gelen çekirge afetleri neticesinde büyük kıtlıklar yaşanmıştır. Bu sıkıntıların ne kadar tahrip edici olduğunu en iyi köylü ahali bilmektedir. Çekirgeler, köylü halkın yıllarca uğraştığı mahsulleri çok kısa sürede imha ederek halkı hem ekonomik hem de psikolojik travmalara sokmuştur.⁸⁵⁸ Kıtlık hadiseleri ise daha sonraki süreçlerde halkların bölgesel göçlerine sebep olmuştur. Merkezi idare özellikle halkın zahire ve tohumluk ihtiyaçlarını karşılayarak bu göçleri engellemeye çalışmıştır. İmparatorluğun hemen hemen her bölgesinde yaşanan bu afette halkın temel geçim kaynağı olan mahsullerin, çekirge afeti gibi büyük tahribatlara

⁸⁵⁷ Satılmış, a.g.t., s. 220.

⁸⁵⁸ Sevilay Özer, ‘‘*Anadolu’da Görülen Çekirge İstilaları ve Halk Üzerindeki Etkisi (1914-1945)*’’, TTK Yayınları, Ankara, 2016, ss. 171-175.

neden olan afetler kapsamında yok olması, halkın çaresizliğini ve yadıma muhtaç bir hale gelişini ortaya çıkarmıştır. Tarım toplumlarının en temel sorunu olan savaşlar, göçler ve afetler, toplumların psikolojik olarak bu durumlardan etkilenmesinde de en büyük amil olmuştur.

4.4. Çekirge İstilalarının Ekolojik Denge ve Doğal Çevre Üzerinde Etkileri

Çekirge afetleri tarihsel süreç içinde Osmanlı Devleti'nde birçok kez görülmüş, yaşandığı bölgeleri özellikle sosyal ve ekonomik açıdan oldukça etkilemiştir. Bu afetler kapsam olarak doğal afetler sınıfında değerlendirilmiştir. Çekirge istilalarının yaşandığı dönemlerde salgın hastalıklara doğrudan sebep olduğuna dair bir bilgi yoktur.⁸⁵⁹ Ancak salgın hastalıkların yaşandığı bir dönemde çekirge afetlerinin doğrudan tarımsal üretimi olumsuz etkilemesi, insanların beslenme sorunlarını ortaya çıkardığından bu durumlarda güçsüz ve bitap düşen insanların bu hastalıklara yakalanma durumunu artırmıştır. Çekirgeler sürüler halinde uçkun olarak ulaştıkları bölgelerdeki tarım alanları, bitki örtüsü ve ağaçlara zarar verdiklerinden, halkın elinde az miktarda bulunan tüketim kaynaklarını daha da daraltmış, bu durum ise uzun süren kıtlık dönemlerini ortaya çıkarmıştır.⁸⁶⁰ Kıtlık dönemlerinde temel sorun temel ihtiyaç ürünlerine ulaşım sorunu olmuştur. Halkın günlük işlerini dahi karşılayamayacak duruma gelmesi, açlık ve fakirlik ortamını doğurmuştur. Böyle dönemlerde ortaya çıkan salgın hastalıklar ise vücut direnci düşen insanların hastalıklara yakalanma olasılığını artırmıştır.⁸⁶¹ Musul, Erbil ve Mardin tarafında 1829 senesinde yaşanan kıtlık, çekirge istilası ve veba salgını bölge ahalisini oldukça derinden etkilemiştir. Salgının bölgede oldukça geniş bir alanı etkilemesi bölgede yaklaşık iki bin insanın ölümüne neden olmuştur. Veba salgının bölgede günlük iki bin kişiden fazlasının ölümüne sebep olmuş ayrıca buna çekirge istilaları ile kıtlık afetinin de eklenmesi, bu oranı daha da artırmıştır. Bölge

⁸⁵⁹ Baytimur-Tatar, a.g.m., s. 341.

⁸⁶⁰ Zafer Karademir, ‘İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-1660)’, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 70.

⁸⁶¹ Mesut Aydın, ‘Küresel Isınma Tartışmalarına Tarihten Bir Katkı: Arşiv belgeleri ışığında XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Diyarbakir ve çevresinde meydana gelen büyük kıtlık ve alınan tedbirler’, OTAM, 2006, Sayı 19, s.123-138.

idarecilerinden Tayyibi Efendinin Bab-ı Ali'ye gönderdiği tahriratta, yaşanan bu gelişmelerden ötürü bölgedeki hiç kimseden para alınamayacağını, hatta vergilerin af edilmesini talep etmiştir.⁸⁶² Görüldüğü üzere çekirge afetlerinin salgın hastalıkları taşıyıcı ya da bulaştırıcı etkisi yoktur. Ancak yaşanan salgın hastalıklardaki ölüm oranlarını artırıcı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Floransa Villani kroniklerinde, Kuzey Afrika'yı ve Kıbrıs adasını etkisi altına alan çekirge istilalarında çekirgelerin bölgedeki yeşil alanların hemen hemen hepsini tahrip ettiği ifade edilmiştir. Çekirge afeti nedeniyle birçok insan bölgeyi saran kötü koku ve hastalıktan kırılmıştır. Bu gelişme üzerine bölgedeki insanlar sınıf ayrımı yapmaksızın çekirge ile mücadele kapsamında seferber olmuştur.⁸⁶³ Bu tür örneklerden de anlaşılacağı üzere çekirge afetleri sonuçları itibariyle salgın hastalıklardaki can kayıplarının oranını artırmaktadır.

Bu bölümde ele alınacak esas konu ise çekirge afetlerinin, ekolojik denge üzerindeki etkilerinin incelenmesi olacaktır. Tarihsel süreçte Osmanlı coğrafyasında ya da başka bölgelerde yaşanan çekirge afetlerinin, afetin yaşandığı dönemlerde sadece bitki örtülerine ve tarıma zarar verdiği anlaşılmaktadır. Çekirgelerin doğaya ve ekolojik sisteme verdiği zararlar uzun bir dönem içinde ortaya çıkardığı sonuçlar üzerinden değerlendirilebilir. Nitekim çekirgelerin büyük sürüler halinde önlerine gelen tüm bitkileri zayıf etmesi, uzun vadede bölgelerde kuraklık ve toprak erozyonlarının ortaya çıkmasında etkili olmuştur.⁸⁶⁴ Çekirge istilaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerindeki doğal ekosistemlerin dengesini bu açıdan uzun vadede etkilemiştir. Büyük çekirge sürüleri, bitki örtüsünü hızla tüketerek yerel bitki ve hayvan türlerinin hayatta kalmasını zorlaştırıcı bir etkiye sahip olmuştur. Çekirge afetleri tarımsal üretim üzerinde ciddi bir etki yaratmıştır. Tarım ürünlerinin yok olması, açlık, ekonomik kayıplar ve toplumsal huzursuzluk gibi sonuçlar doğurmuştur. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısını ve toplumsal dokusunu derinden etkilemiştir. Bu afet, insanların çevre üzerindeki etkisini ve insan-çevre ilişkisini gösteren önemli bir

⁸⁶² BOA, Hat, 810-37214, 20 Haziran 1244/2 Temmuz 1829.

⁸⁶³ Kızılkaya, O., & Akay, T. (2017). *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ta Çekirge İstilasına Karşı Alınan Tedbirler*. İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (13), 171-193.

⁸⁶⁴ Peng, W., Ma, N. L., Zhang, D., Zhou, Q., Yue, X., Khoo, S. C., ... & Sonne, C., a.g.m., s. 2.

örnek oluşturmaktadır. Merkezi Hükûmet, çekirge istilalarıyla mücadele etmek için çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Bu stratejiler, çekirge sürülerini kontrol etmek ve tarımsal üretimi korumak için askeri, idari ve tarımsal önlemleri içermektedir. Büyük çekirge sürüleri, yerel bitki ve hayvan türlerinin habitatlarını yok ederek biyolojik çeşitliliği azaltmış ve ekosistemlerin dengesini bozmuştur. Bu açılardan değerlendirildiğinde, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşanan çekirge istilaları, çevresel ve ekolojik tarih açısından önemli bir olaydır. Çekirge istilaları yıkıcı etkisiyle dönemin doğal çevresi ve toplumlar üzerinde derin izler bırakmıştır. Çekirgeler, tarih boyunca tarımsal üretim üzerinde önemli etkiler yaratmış, kimi zaman kıtlık ve ekonomik krizlere yol açmıştır. Özellikle “*salgın*” niteliği taşıyan büyük çekirge istilaları, yalnızca tarımsal ürünleri değil, aynı zamanda yerleşik toplulukların gıda güvenliğini ve ekonomik istikrarını da tehdit etmiştir.⁸⁶⁵ Tarihsel kayıtlar, çekirge istilalarının antik Mısır, Roma ve Çin uygarlıklarında ciddi gıda krizlerine yol açtığını göstermektedir.⁸⁶⁶ 20. yüzyılda ise Afrika’da ve Orta Doğu’da büyük salgınlar kaydedilmiştir. Örneğin, 1950’lerde Sudan ve Kenya’da görülen göçmen çekirge istilaları, milyonlarca insanın gıda güvenliğini tehdit etmiştir.⁸⁶⁷ İklim değişikliği, çekirge popülasyonları üzerinde doğrudan ve dolaylı etkiler yaratmaktadır. Artan sıcaklıklar ve değişken yağış rejimleri, yumurta gelişimini hızlandırmıştır. Ayrıca, kuraklık sonrası ani yağışlar, göç ve üreme döngüsünü tetikleyerek salgın riskini artırmıştır.⁸⁶⁸

Çekirge istilaları, özellikle Afrika, Orta Doğu ve Asya'nın bazı bölgelerinde tarımsal üretimi tehdit eden ciddi bir sorundur. Tarih boyunca milyonlarca insanın yaşamını ve besin güvenliğini doğrudan etkilemiştir. 20. yüzyılda Afrika coğrafyasının genelinde yaşanan büyük çekirge istilaları, milyonlarca hektarlık tarım arazisinin zarar

⁸⁶⁵ Lockwood, J. (2017, “*Grasshopper plagues and human society: A historical overview. Journal of Agricultural History*”, 91(2), 145–162.

⁸⁶⁶ Bentley, J. H. (1993), “*Old World Encounters: Cross-Cultural Contacts and Exchanges in Pre-Modern Times*”, Oxford University Press.

⁸⁶⁷ Cressman, K. (2016), “*Desert Locusts: History and Control*”, Springer, s. 87-105.

⁸⁶⁸ Ceccato, P., (2015), “*Monitoring desert locusts in the context of climate change*”, International Journal of Remote Sensing, 36(9), 2429–2450.

görmesine yol açmıştır. Çekirgeler, yüksek üreme kapasiteleri ve göç etme yetenekleri sayesinde kısa sürede büyük alanları etkilemişlerdir. Tarım alanlarındaki bu yoğunluk, ürün kayıplarına yol açarak ekosistem dengelerini büyük ölçüde olumsuz etkilemiştir.⁸⁶⁹ Bu bağlamda çekirgelerin bitki örtüsünü tüketmesi, biyolojik çeşitlilikte azalmaya ve toprak verimliliğinin düşmesine neden olmuştur.⁸⁷⁰

Çekirge istilaları, insanlık tarihinin en eski doğal afetlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Özellikle tarım toplumlarında çekirgeler, bitkisel üretim üzerinde ciddi tehditler oluşturmuş, ekosistem dengesini bozmuş ve ekonomik krizlere yol açmıştır. Osmanlı toprakları, geniş coğrafyası ve tarımsal çeşitliliği nedeniyle bu tür istilalardan yoğun şekilde etkilenmiştir. Osmanlı dönemindeki çekirge istilaları tarihsel belgeler ve arşiv kaynakları ışığında incelenmekte ve çevresel, sosyo-ekonomik ve politik etkileri ele alınmaktadır. Bu kaynaklar ışığında çekirge afetlerinin Osmanlı Devleti'nde çok geniş bir alanı etkilediği görülmektedir. Bu afetin farklı coğrafyalarda birçok nedene bağlı olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çekirge istilalarının ortaya çıkmasında iklim değişiklikleri, kuraklık dönemleri ve tarım alanlarının genişlemesi gibi faktörler etkili olmuştur. Osmanlı topraklarında özellikle yaz aylarında sıcak ve kurak iklimler, çekirgelerin hızlı çoğalmasını kolaylaştırmıştır. Çekirge istilaları, özellikle buğday, arpa ve baklagiller gibi temel tarım ürünlerinde büyük kayıplara yol açmıştır. Bu durum, kırsal nüfus üzerinde ciddi ekonomik baskılar yaratmış ve zaman zaman kıtlık ve açlık olaylarına sebep olmuştur.⁸⁷¹ Osmanlı'da çiftçiler, vergi ödemekle yükümlüydü. Çekirge istilaları nedeniyle ürün kayıpları artınca, devlet zaman zaman vergileri ertelemek veya azaltmak zorunda kalmıştır. Bu durum, devletin ekonomik yapısında geçici zorluklara yol açmıştır. Osmanlı topraklarında çekirge istilaları, yalnızca geçici tarımsal kayıplara değil, uzun vadeli çevresel ve sosyo-ekonomik etkilere de yol açmıştır. Bu istilalar, ekosistem dengesini bozmuş, biyoçeşitliliği azaltmış ve kırsal

⁸⁶⁹ Latchininsky, A. (2013), "*Ecology and management of locusts and grasshoppers*", Springer, s. 15-34.

⁸⁷⁰ Van Huis, A. (2021), "*Edible insects: future prospects for food and feed security*", FAO, s. 99-103.

⁸⁷¹ Pamuk, Ş. (1987). *The Ottoman Empire and European Capitalism 1820-1913: Trade, Investment and Production*. Cambridge University Press, Cambridge and New York, s. 278.

yaşamı şölçekndirmiştir. Osmanlı yönetimi, halk ve devlet iş birliğiyle bu krizlere karşı çeşitli önlemler almıştır. Tarihsel kayıtlar, çevresel felaketlerin toplumsal ve ekonomik etkilerini anlamak açısından önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarih boyunca toplumları doğrudan etkileyen doğal afetler, Osmanlı özelinde hem toplum yapısını hem de devlet idaresini önemli ölçüde zor duruma sokmuştur. Doğal afetler; veba salgınları, depremler, yangınlar, sel baskınları, kuraklıklar ve çekirge istilaları gibi farklı biçimlerde Osmanlı coğrafyasının hemen her bölgesinde görülmüş, bu olaylar devletin ekonomik, sosyal ve siyasi düzeni üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır. Çekirge istilalarının yalnızca tarımsal üretimi değil, aynı zamanda devletin mali yapısını, toplumsal düzeni ve halk-devlet ilişkilerini de derinden etkilediğini göstermektedir. Çekirgelerin neden olduğu mahsül kayıpları, Osmanlı'nın özellikle tarıma dayalı ekonomisinde ciddi buhranlara yol açmış, kıtlık, açlık ve göç gibi zincirleme sonuçlar doğurmuştur. Afetlerin yarattığı ekonomik tahribatın devlet bütçelerine doğrudan yansdığı, bu nedenle merkezi otoritenin mali kaynaklarının büyük kısmının yardım ve yeniden imar faaliyetlerine yönlendirildiği görülmektedir. Bu yönüyle çekirge istilaları, yalnızca ekolojik bir hadise değil, aynı zamanda devletin kriz yönetimi kapasitesini sınavan çok boyutlu bir toplumsal olay olarak değerlendirilmelidir.

Osmanlı coğrafyasının birçok farklı bölgesinde yaşanan çekirge afetleri, çekirgelerin türü ve geldikleri yerler itibarıyla de afetin hangi bölgede ne kadar sürede meydana geleceğini doğrudan etkilemiştir. Yayılım sahası içinde Osmanlıyı en çok etkileyen çöl çekirgesi olmuştur. Bu tür özellikle arap yarımadasını doğrudan etkileyerek Osmanlı dahilindeki Musul, Bağdat, Halep, Suriye, Trablusşam, Zor, Filistin, Kudüs başta olmak üzere oldukça geniş bir sahayı etkisi altına almıştır. Osmanlı Anadolusunda özellikle Aydın vilayeti, Hüdavendigâr vilayeti başta olmak üzere diğer bölgelerde etkili olmuştur. Bu bölgelerin dışında Osmanlı Avrupası ve Kıbrıs adası da yine çekirge afetinden etkilenen bölgeler arasında yer almıştır. Çekirgelerin, fizyolojik özellikleri bağlamında etkiledikleri alanlarda tohum bırakmaları afetin hem süresini hem de alanını oldukça etkilemiştir. Bir çekirge tohumundan yaklaşık 50-100 arası çekirge türediği, bu durumun da afetin gelecek yılda milyonlarca çekirgeyi kapsayacağı bilgisi afetin seyrinin anlaşılması açısından önemlidir.

Osmanlı Devleti, afetlerin etkilerini azaltmak amacıyla farklı dönemlerde çeşitli önlemler geliştirmiştir. Bu çerçevede çıkarılan kanun, nizamname ve talimatnameler,

merkezi yönetimin afet yönetimine sistematik bir yaklaşım kazandırma çabalarını göstermektedir. Çekirgeyle mücadelede uygulanan yöntemler arasında halkın toplanan çekirge yumurtalarına karşılık ücretle teşvik edilmesi, yerel komisyonlar kurulması ve taşra idarelerinin aktif şekilde görevlendirilmesi öne çıkmaktadır. Ancak uygulamada görülen temel eksiklik, yönetsel koordinasyonun zayıflığı ve halkın dini inanışları nedeniyle pasif kalması olmuştur. Çekirgelerin “ilahi bir ceza” olarak görülmesi, mücadelede gecikmelere ve afetin etkilerinin büyümesine neden olmuştur. Buna rağmen Osmanlı idaresi, dinî ve kültürel engelleri aşmak amacıyla halkı bilinçlendirme, teşvik ve denetim politikalarını hayata geçirerek dönemin şartları içinde önemli bir kriz yönetimi sergilemiştir. Osmanlı arşiv belgeleri, Meclis-i Mebusan zabıt cerideleri, dönemin gazeteleri gibi kaynaklar, devletin afet yönetimi politikalarının sadece merkezî bir refleksle değil, aynı zamanda yerel idarelerin ve halkın katılımıyla şekillendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, çekirge istilaları üzerine yapılan inceleme, Osmanlı’da çevre ve toplum ilişkisinin tarihsel dinamiklerini anlamak açısından da önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu durum, aynı zamanda Osmanlı çevre tarihi çalışmalarında ekolojik olayların daha bütüncül bir yaklaşımla incelenmesi gerekliliğini de göstermektedir. 1876–1908 yılları arasında yaşanan çekirge istilaları, Osmanlı Devleti’nin hem çevresel hem de toplumsal kırılma noktalarını gözler önüne sermektedir. Afetler karşısında alınan önlemler, devletin kriz anlarında dayanışma ve müdahale kabiliyetini güçlendirmiş, aynı zamanda merkezi ve yerel yönetim ilişkilerinin dinamiklerini belirlemiştir.

Halkın çekirge afetlerini “*ilahi musibet*” olarak görmesi, kadercî bir toplum yapısının salgınların yayılmasına zemin hazırladığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu bakış açısı, kültürel-sosyolojik bir perspektif kazandırmakta ve çalışmayı yalnızca olay aktarımından çıkarıp davranışsal tarih düzeyine taşımaktadır. Osmanlı Devleti’nde salgın hastalıklar ve doğal afetler, yalnızca sağlık alanında değil; ekonomik, demografik, idari ve psikolojik alanlarda da büyük tahribatlar yaratmıştır. Klasik dönemlerde merkezi bir sağlık politikası bulunmamasıyla birlikte, 19. yüzyıldan itibaren modern sağlık teşkilatlanmasının temelleri atılmış; karantina, aşılama, sıhhiye nizamnameleri ve tıbbî eğitim kurumları bu sürecin yapı taşlarını oluşturmuştur. Buna rağmen mali yetersizlikler, savaşlar ve idari aksaklıklar salgınlarla mücadelede süreklilik sağlamayı engellemiştir. Kıtlık, kuraklık ve çekirge istilaları, salgınları

tetikleyen temel çevresel faktörler olarak Osmanlı'nın ekonomik yapısını zayıflatmıştır. Toplumsal kadercilik, hijyen bilincinin düşüklüğü ve bilimsel tıbbın geç kurumsallaşması, salgınların yayılma hızını artırmıştır. Batı tıbbının etkisiyle gelişen sağlık ıslahatları, geç de olsa devletin modernleşme sürecine ivme kazandırmıştır. Osmanlı Devleti'nin salgın hastalıklar ve doğal afetlerle mücadelesi, merkezileşme çabalarının, modernleşme hareketlerinin ve uluslararası siyasetin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Bu süreç hem Osmanlı idari yapısının dönüşümünü hem de halk sağlığı politikalarının tarihsel gelişimini anlamak açısından tıp tarihi ile siyasi tarih arasında bir kesişim noktası teşkil etmektedir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde ülke sınırları çerçevesinde çekirge istilaları hem tarımsal üretim hem de ekonomik ve sosyal hayat üzerinde ciddi etkiler yaratmıştır. Çekirgeler, özellikle Fas, İtalyan ve Sudan çekirgeleri olmak üzere farklı türlerde ortaya çıkmış ve çeşitli coğrafyalarda ekili alanlara zarar vermiştir. Tarımın yoğun olduğu Batı Anadolu, Diyarbakır, Halep, Kudüs, Suriye ve Kıbrıs gibi bölgeler, bu afetin en çok etkilediği alanlar olmuştur. Çekirge istilalarının zararı yalnızca mahsul kaybı ile sınırlı kalmamış, kıtlıklar, ekonomik darboğazlar ve sosyal huzursuzluklar (örneğin eşkıyalık faaliyetleri) gibi sorunlara da yol açmıştır. Özellikle Halep ve Kudüs gibi bölgelerde afetin yoğunluğu, merkezi yönetimin müdahalesini ve bölge halkının seferber edilmesini zorunlu kılmıştır. Bölgesel komisyonlar, askerî birlikler ve görevliler aracılığıyla yürütülen mücadeleler, afetin etkisini azaltmada belirli başarılar sağlamış, ancak çekirgelerin yaşam döngüsüne bağlı olarak bazı yıllarda yeni istilaların önlenmesi mümkün olamamıştır. Osmanlı yönetiminin çekirge istilalarına karşı uyguladığı yöntemler; yumurtaların imhası, sürülerin fiziksel olarak toplanması (çinko ve çarşaf usulü), halkın ve memurların görevlendirilmesi ve mali kaynak sağlanması gibi çeşitli tedbirleri kapsamıştır. Bu tedbirler, afetin süresini ve şiddetini kontrol altına almış, ancak merkezi bir afet yönetim sistemi olmadığı için müdahaleler genellikle afetin yaşandığı dönemle sınırlı kalmıştır. Cumhuriyet dönemi öncesinde dahi çekirge ile mücadeleye dair risaleler ve talimatnameler hazırlanmış, halk ve devlet kurumları bu konuda bilinçlendirilmiştir.

1876-1908 dönemindeki çekirge istilaları Osmanlı devletinin hem tarımsal üretim kapasitesini hem de ekonomik kaynaklarını önemli ölçüde etkilemiştir. Afet yönetimi konusunda devletin merkezi koordinasyon eksikliği ve sınırlı mali kaynaklar,

mücadeleyi zaman zaman yetersiz kılmıştır. Bununla birlikte, yerel komisyonlar, askerî birlikler ve halkın katılımı ile yürütülen önlemler, afetin etkilerini sınırlamada önemli rol oynamıştır. Bu dönemdeki çekirge istilaları, doğal afetlerin devlet politikası, ekonomik denge ve toplum refahı üzerindeki etkilerini ortaya koyan tarihsel bir örnek teşkil etmektedir. 1876-1908 dönemi ve sonrasında (1916-1919) Musul, Bağdat, Trablusşam, Yemen, Zor ve Basra vilayetlerinde meydana gelen çekirge istilaları, Osmanlı coğrafyasında tarımsal üretim ve ekonomik denge üzerinde ciddi etkiler yaratmıştır. Bu vilayetler, coğrafi olarak çöl bölgelerine yakınlığı nedeniyle çekirge sürülerinin yoğun olarak ulaştığı alanlar olmuş, özellikle Musul ve Bağdat vilayetleri afetten en fazla etkilenen merkezler olmuştur. Çekirge istilaları, tarım alanlarında ciddi zararlar doğurmuş; hurma, arpa, buğday, pamuk ve sebze tarlaları büyük ölçüde tahrip olmuştur. Bu durum bölge halkını zahire ve tohum eksikliği ile karşı karşıya bırakmış, kıtlık ve ekonomik darboğazlar ortaya çıkmıştır. Örneğin, 1886'da Bağdat'ta hurma mahsulünün ciddi zarar görmesi, fiyat artışlarına ve ihracat yasaklarına yol açmıştır. Benzer şekilde 1887 senesinde arpa ve buğday arazilerinin zarar görmesi, halkın temel gıda ihtiyaçlarını karşılamasını zorlaştırmıştır. Osmanlı merkezi yönetimi, afetlerin etkisini azaltmak için yerel idareler ve halkla koordineli olarak çeşitli tedbirler almıştır. Bu tedbirler arasında çekirge tohumlarının imhası ve arazilerin sürülmesi, halkın ve memurların afet yönetimine dahil edilmesi, Merkezi ambarlardan zahire yardımı sağlanması, talimatnameler ve gazeteler aracılığıyla afet hakkında bilgilendirme ve yönlendirme, afet bölgelerinde mali kaynakların tahsis edilmesi yer almıştır. Bu müdahaleler, afeti tamamen ortadan kaldırırsa da etkilerini sınırlamada önemli rol oynamıştır. Örneğin, 1895 yılında Zor ve Deyr'de 2149 ve 786 kıyye çekirge imha edilmiş, halkın aktif katılımı ile mahsulatın büyük kısmı korunmuştur. Benzer şekilde 1908 yılında Musul ve Bağdat çevresinde, uçkun halinde olan çekirge tohumlarının imhası ve merkezi idareden sağlanan zahire ve para yardımı ile afetin yarattığı kıtlık riski kontrol altına alınmıştır.

Çekirge istilalarının meydana geldiği coğrafi uzaklıklar, bölge halkının teknik bilgi eksikliği, batıl inançlar ve afetin hızla yayılması gibi etkenler, müdahaleyi zorlaştırmıştır. Bazı durumlarda, çekirgelerin uçkun halinde olması ve tarım arazilerinin genişliği nedeniyle tam imha mümkün olmamıştır. 1901'de Musul'un Safi ve Ebu Kefl köylerinde yaşanan afet, 15 köyün tarım alanlarının tamamen zarar görmesiyle bu

durumu açıkça göstermektedir. Gazeteler ve telgraflar aracılığıyla afet bilgileri bölgesel ve merkezi yönetimlere iletilmiş, önlemler bu bilgilere dayanılarak alınmıştır. İkdam ve Tasvir-i Efkâr gibi gazeteler, halkın bilinçlendirilmesi ve afetle mücadeleye katılımını sağlamak açısından önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, 1916 ve 1919 yıllarında Halep ve çevresinde çekirge tohumlarının ve kanatlı sürülerinin itlaf edilmesi ve arazi sürümü, afetle mücadelede merkezi ve yerel koordinasyonun etkinliğini ortaya koymaktadır. Musul, Bağdat, Trablusşam, Yemen, Zor ve Basra vilayetlerinde çekirge istilaları, Osmanlı tarım ekonomisi ve halk refahı üzerinde belirgin olumsuz etkiler yaratmıştır. Afetlerin yoğunluğu ve tekrarlayan doğası, bölge halkını ve merkezi yönetimi sürekli müdahaleye zorlamıştır. Merkezi yönetim, yerel idareler ve halk arasındaki koordinasyon, afetin zararlı etkilerini azaltmada hayati bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, coğrafi uzaklık, teknik yetersizlik ve afetin hızlı yayılımı, müdahalenin sınırlarını belirlemiştir. Çekirge afetlerinin yol açtığı kıtlık ve ekonomik zararlar, bölgesel tarım üretimi ve genel Osmanlı ekonomisi üzerinde uzun vadeli etkiler bırakmıştır. Bu durum, doğal afetler karşısında hem merkezi otoritenin hem de yerel toplulukların hazırlıklı olmasının önemini göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nde çekirge afetlerinin yoğun olarak yaşandığı Anadolu coğrafyasında çekirgeler hem ekonomik hem de sosyal açıdan derin etkiler yaratmıştır. Afetin neredeyse Anadolu'nun tüm bölgelerinde görüldüğü ve farklı dönemlerde tekrarladığı anlaşılmaktadır. Batı Anadolu'dan başlayarak, doğu ve güney vilayetlerine kadar etkisini gösteren bu çekirge istilaları, özellikle tarımsal üretim üzerinde belirleyici olmuştur. Aydın, İzmir, Mardin, Diyarbakır, Bitlis, Konya ve Hüdavendigar gibi vilayetlerde meydana gelen çekirge istilaları, tarım alanlarının zarar görmesine, kıtlığa ve bölgesel göçlere yol açmıştır. Dönemin gazeteleri ve arşiv belgeleri, çekirge afetlerinin yönetimi ve toplum üzerindeki etkileri hakkında oldukça zengin bilgiler sunmaktadır. Gazeteler aracılığıyla halkın bilgilendirilmesi, devletin müdahale yöntemleri ve uygulanan teşvik mekanizmaları (para, malzeme, memur görevlendirmesi) afetle mücadelede etkili olmuştur. Bununla birlikte, tohumların toplanmaması veya eksik toplanması durumunda, afetin yıllar boyunca tekrar edebileceği gözlemlenmiştir. Bu durum, afet yönetiminde stratejik planlama ve halkın koordineli katılımının önemini ortaya koymaktadır. Çekirge afetleri ekonomik açıdan yalnızca tarımsal üretimi etkilemekle kalmamış, fiyat artışları ve karaborsacılık

faaliyetleri iaeş yardımlarına olan ihtiyacı da artırmıştır. Bu durum, merkezi yönetimin ve yerel idarelerin afetle mücadelede aktif rol almasını ve farklı bölgelerde koordineli bir yaklaşım geliştirmesini zorunlu kılmıştır. Ayrıca gazetelerde yer alan haberler, afetin psikolojik etkilerini ve toplumsal huzursuzlukları da gözler önüne sermektedir. Bu açıdan, çekirge istilaları hem ekonomik hem de toplumsal yapıyı etkileyen çok boyutlu bir doğal afet örneği olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, çekirge istilalarının tekrarlayan doğası, afet yönetiminde sürekli gözetim, halkın bilinçlendirilmesi ve tarımsal üretim güvenliğinin sağlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. 19. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında, özellikle Batı Anadolu'da Aydın, İzmir, Denizli ve Saruhan sancaklarında çekirge afetleri yoğun bir şekilde gözlenmiştir. 1850-1900 yılları arasında Aydın vilâyetinde birçok kazada çekirge istilaları meydana gelmiş, başta arpa, buğday ve pamuk olmak üzere tarımsal üretimde ciddi kayıplar yaşanmıştır. 1863 yılı özelinde Sarayköy, Denizli, Honaz, Eşme ve Buldan gibi kazalarda ekili alanların büyük kısmı istila edilmiş, pamuk ve hububat ürünlerinde kayıplar önemli boyutlara ulaşmıştır. Bazı kazalarda ise köy sakinlerinin özverili çalışmaları ile zararların görece sınırlı kaldığı gözlemlenmiştir. Çekirge afetlerinin yalnızca tarımsal üretimi değil, aynı zamanda devletin müdahale kapasitesini ve halkın afet yönetimine katılımını da doğrudan etkilediğini göstermektedir. Osmanlı idaresi, yerel komisyonlar, mahalli yöneticiler ve halk iş birliğiyle çekirgelerin imhasını sağlamış; özellikle 1881-1890 döneminde büyük miktarda çekirge ve tohum imha edilmiştir. İngiliz konsolosluk raporları, afetin ihracat ve iç tüketim üzerinde ciddi ekonomik yansımaları olduğunu; çekirge istilasını nedeniyle hububat ve pamuk üretiminin düştüğünü ve bunun ithalat-ihracat dengelerini etkilediğini ortaya koymaktadır.

Afetlerin toplumsal boyutu da dikkate değerdir. Çekirge istilaları halkın psikolojisini etkilemiş, dini ve kültürel algılarla birleşerek afetle mücadelede motivasyon kaynağı oluşturmuştur. Örneğin Tevrat, İncil ve Kuran'daki çekirge afetine dair referanslar, halkın bu doğal olayı toplumsal ve dini bir çerçevede yorumlamasına yol açmıştır.

19. yüzyıl çekirge istilaları, Osmanlı tarım ekonomisinin kırılganlığını ve merkezi ile yerel yönetimlerin afet karşısındaki koordinasyon gerekliliğini ortaya koymaktadır. Aydın ve Batı Anadolu coğrafyasında yaşanan çekirge afetleri, 19. yüzyıl Osmanlı tarım ekonomisi üzerinde hem kısa hem de uzun vadeli etkiler yaratmıştır.

Hububat, pamuk, tütün ve diğer tarım ürünlerinde meydana gelen kayıplar, ihracat ve iç tüketim dengelerini doğrudan etkilemiş, devletin ekonomik ve sosyal politikalarını da şeölçekndirmiştir. Afetle mücadelede merkezi yönetim ve mahalli idarelerin iş birliği, oluşturulan komisyonlar, halkın katılımı ve çeşitli teşvikler, çekirge istilalarının olumsuz etkilerini azaltmada kritik rol oynamıştır. Bu durum, Osmanlı'nın afet yönetiminde sistematik ve çözüm odaklı bir yaklaşım geliştirdiğini göstermektedir. Ancak, bazı bölgelerde aksaklıklar ve yerel tedbirlerin yetersizliği, afetin etkilerini artırmıştır. Bunun üzerine çıkarılan talimatnameler ve kanunnameler, çekirge mücadelesinde standart bir uygulama zemini oluşturmuştur.

Çekirge afetlerinin yaşandığı bir başka coğrafya olan Osmanlı Avrupa'sı ve Kıbrıs adası, Osmanlı döneminde çekirgelerin en yoğun görüldüğü bölgeler olarak öne çıkmıştır. Bunun temel nedeni, adanın çekirgelerin üreme ve yaşam alanlarına yakınlığı ve uçkun halinde gelen sürülerin tarım arazilerini doğrudan etkilemesidir. Osmanlı Avrupa'sında ise Selanik, Kelemeriye ve Yanya vilayetleri başta olmak üzere Balkan coğrafyası, özellikle tarım üretiminin yoğun olduğu bölgelerde afetlerden etkilenmiştir. Coğrafi ve iklimsel faktörler, afetlerin yayılma hızı ve şiddeti doğrudan etkilemiştir. Osmanlı idaresi, çekirge afetiyle mücadelede merkezi ve yerel idareyi koordineli kullanmaya çalışmıştır. Kıbrıs'ta komisyonlar kurulmuş, Müslüman ve gayrimüslim halk birlikte çalıştırılmış, zorunlu iş gücü uygulamaları ile 15-60 yaş arası erkekler çekirge toplama faaliyetlerine katılmıştır. Aynı şekilde Osmanlı Avrupa'sında yerel ziraat müfettişleri ve mahalle halkı, afetin etkilerini sınırlamak amacıyla çalışmalar yürütmüştür. Bu yöntemler, toplumun seferber edilmesine dayalı bir afet yönetimi modelini ortaya koymaktadır. Çekirge afetlerinin en ciddi sorunu, devlet ve halk için oluşturduğu ekonomik yük olmuştur. Vergi muafiyetleri, merkezi idareden tahsisatlar ve mahalli kaynakların kullanımı gibi önlemlerle mücadele sürdürülmüştür. Masrafların karşılanamaması durumunda, özellikle Selanik ve çevresinde mücadele gecikmiş, bu da afetin süresini ve yayılmasını artırmıştır. Kıbrıs'ta İngiliz idaresi altında ise çekirge kampanyaları için özel vergi ve mali düzenlemeler yapılmış, bu da müdahalelerin etkinliğini artırmıştır. Osmanlı yönetimi, afetin önlenmesi ve kontrolünde bazı yenilikçi yöntemler kullanmıştır. Örneğin Kıbrıs'ta 1865'te icat edilen çekirge imha aleti, 1 milyon çekirgenin yok edilmesini sağlamıştır. Ayrıca bez ve kireç kullanımı gibi geleneksel yöntemlerle birlikte, komisyon bazlı organizasyonlar ile afet yönetimi

sistematiik hale getirilmiştir. İngilizler ise kimyevi m¼cadele y¼ntemleri ve sistematiik tahsislerle daha etkili sonuç almışlardır. Osmanlı d¼nemi m¼dahaleleri, ¼zellikle ekonomik ve teknolojik sınırlılıklar nedeniyle genellikle kısa s¼reli ve yerel başarılarla sınırlı kalmıştır. Afetlerin tamamen ¼nlenmesi nadiren m¼mk¼n olmuştur. Buna karşın İngiliz d¼neminde Kıbrıs'ta uygulanan sistematiik ve mali olarak desteklenmiş m¼dahaleler, daha d¼zenli ve etkili sonuçlar vermiştir. Bu durum, afet y¼netiminde ekonomik kapasite ve ¼rg¼tsel d¼zenin başarıyla doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Çekirge afetleri, sadece tarım ve ekonomi ¼zerinde değil, toplumsal yaşam ¼zerinde de etkili olmuştur. Kıbrıs'ta M¼sl¼man ve gayrim¼slim halkın ortak çalışması, afet karşısında toplumsal dayanışma ¼rneklerini g¼stermektedir. Balkanlarda ise yerel halkın seferber edilmesi ve ziraat m¼fettiřlerinin y¼nlendirmesi, afet y¼netiminin toplumsal boyutunu ortaya koymaktadır. Kıbrıs ve Osmanlı Avrupa'sında 19. y¼zyıl sonları ile 20. y¼zyıl başlarında yaşanan ekirge afetleri, coğrafi, ekonomik ve toplumsal dinamiklerle Őeoleknmıřtir. Osmanlı idaresi, sınırlı ekonomik kaynaklarla afetleri kontrol etmeye çalışmış, bu çerçevede toplumsal seferberliği ve yerel m¼dahaleleri kullanmıştır. Ancak ekonomik ve teknolojik yetersizlikler, afetlerin yayılmasını ve s¼resini kısıtlayıcı fakt¼rler olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde 19. y¼zyıl boyunca g¼r¼len ekirge istilaları, yalnızca tarımsal ¼retimi tehdit etmekle kalmamış, aynı zamanda merkezi y¼netim ile yerel halk ve idare arasındaki koordinasyonun ¼nemini ortaya koymuştur. Afetle m¼cadelede uygulanan y¼ntemler hem çekirgenin biyolojik d¼ng¼s¼ne uygun hem de ekonomik olarak s¼rd¼r¼lebilir olmak zorundaydı. Çekirge yumurtalarının tarlalarda imhası, s¼r¼lerin çukurlara doldurularak yok edilmesi, çinko ve çarşaf usulleri, doğal d¼řmanların kullanımını gibi y¼ntemler, deneme-yanılma yoluyla geliştirilmiş ve yerel koşullara adapte edilmiştir. Bununla birlikte, afet y¼netiminde merkezi idarenin finansal ve lojistik kaynaklarının sınırlılığı, m¼cadeleye y¼nelik s¼reklilik ve etkinlik ¼zerinde belirleyici olmuştur. Mali d¼zenlemeler bağlamında devlet hem halkın mağduriyetini ¼nlemek hem de hazinenin y¼k¼n¼ dengelemek amacıyla ¼cretli toplatma, borçlandırma, ¼ř¼r gelirlerinden ¼deme ve Ziraat Bankası aracılığıyla kaynak sağlama gibi mekanizmalar geliştirmiştir. Bu, devletin afet y¼netiminde sosyal ve ekonomik politika araçlarını bir arada kullanma kapasitesini g¼stermektedir. Çekirge istilalarının

bölgesel çeşitliliği, merkezi yönetimin afetlere karşı standart prosedürler oluşturmasını zorlaştırmış, bu nedenle her afet olayına özgü yerel müdahale stratejileri geliştirilmiştir.

Osmanlı'da çekirge istilaları üzerine yapılan çalışmalar, doğal afet yönetiminin sadece biyolojik ve teknik boyutlarını değil, aynı zamanda ekonomik, idari ve toplumsal boyutlarını da kapsamlı bir şekilde ele almayı gerektirdiğini göstermektedir. Merkezi idare ile yerel halk iş birliği, mali düzenlemeler ve afetin biyolojik özelliklerine uygun müdahale yöntemleri, bu tür tarımsal afetlerin yönetiminde başarıyı belirleyen en kritik faktörler olmuştur. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda görülen çekirge istilaları, yalnızca tarımsal üretimi tehdit etmekle kalmamış, aynı zamanda devletin afet yönetim kapasitesini, merkezi idare ile yerel halk arasındaki koordinasyonu ve kaynak yönetimini test etmiştir. Uygulanan mücadele yöntemleri, biyolojik, ekonomik ve toplumsal boyutları bir arada dikkate alarak geliştirilmiş ve yerel koşullara uyarlanmıştır. Mali düzenlemeler ve sosyal politika araçlarının entegrasyonu, devletin afet yönetiminde çok boyutlu yaklaşımını göstermektedir.

Çekirge afetleri, Osmanlı'nın ekonomik ve siyasi zayıflıklarını derinleştirmiştir. Afet döneminde alınan bazı mali önlemler (örneğin, vergi affı veya ertelenmesi) merkezi idare ile mahalli idare arasında tartışmalara yol açmış, dış politikadaki zayıflıkla birleşerek devleti daha kırılgan hâle getirmiştir. Afetlerin, askeri kayıplar kadar devletin mali ve siyasi yapısını da etkilediği görülmektedir. Afetler, yerel aşiretlerin güç kazanmasına ve bölgede asayiş sorunlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Göçler ve kıtlık, toplumsal huzursuzlukları tetiklemiş, merkezi idareyi hem insani yardım hem de güvenlik önlemleri almak zorunda bırakmıştır. Bu durum, afetlerin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve güvenlik boyutunu da vurgulamaktadır. Çekirge istilaları Osmanlı toplumunda ve devlet yönetiminde çok yönlü krizlere yol açmıştır. Bu krizler, tarımsal üretimden ekonomik dengelere, toplumsal huzurdan göç hareketlerine kadar geniş bir yelpazede etkili olmuştur. Osmanlı devletinin aldığı tedbirler, afetin doğrudan ve dolaylı zararlarını sınırlamaya yönelik olmasına rağmen, bazı bölgelerde etkiler uzun süre devam etmiştir. Çekirge afetleri, devletin ekonomik kaynaklarını zorlamış, merkezi ve mahalli yönetimler arasındaki koordinasyonu önemli hâle getirmiş ve afet yönetiminin planlı, bölgesel ve sürdürülebilir stratejilerle yürütülmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu afet Osmanlı'da yalnızca bir tarımsal kriz değil, toplumsal, ekonomik ve güvenlik alanlarını

etkileyen çok boyutlu bir felaket olarak görülmüştür. Devlet müdahaleleri sınırlı olsa da halkın temel ihtiyaçlarının karşılanması ve göç hareketlerinin kontrol altına alınması açısından belirleyici olmuştur. Çekirge istilaları, yalnızca tarımsal üretimi yok etmekle kalmamış, aynı zamanda toplumun temel gıda ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmesine yol açmıştır. Metin, kıtlık, açlık ve göç gibi sosyal sonuçları örnekler üzerinden detaylandırarak, afetlerin halk yaşamına doğrudan etkilerini göstermektedir. Bu bağlamda, afet yönetimi ve sosyal güvenlik anlayışının önemine işaret edilmiştir. Merkezi idarenin afet bölgelerine müdahalesini, zahire ve tohumluk dağıtımını, malzeme temini ve bütçe tahsisini ön plana çıkarmıştır. Mahalli idarelerin rolü, taleplerin iletilmesi, gecikmeler ve ihmal durumları da afetin etkilerini artırabileceği veya azaltabileceğini ortaya koymuştur. Bu durum Osmanlı bürokratik mekanizmasının afetlere karşı esnekliği ve sınırlarını göstermesi açısından değerlidir. Devletin afetin yayılmasını önlemek için aldığı önlemleri (zahire ihracatının yasaklanması, komisyonlar aracılığıyla ihtiyaç tespiti, afet bölgelerine yakın yerlerden temin gibi) detaylı biçimde açıklamaktadır. Bu durum, Osmanlı'nın afet yönetiminde hem merkezi planlama hem de yerel iş birliğine dayalı mekanizmaları kullandığını göstermektedir. Afetlerin sadece tarımsal verimi değil, mali dengeyi, fiyat kontrolünü ve fırsatçılık ile karaborsayı da etkilediği anlaşılmaktadır. Mahalli idare ve halkın iş birliği olmadan merkezi müdahalenin yeterli olamayacağı, kriz durumlarında toplumsal ve idari koordinasyonun önemini ortaya koymaktadır. 19. yüzyıl Osmanlı'sında çekirge istilaları, sadece tarımsal bir felaket değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve idari bir kriz olmuştur. Afetin etkilerini sınırlamak için merkezi idare ve mahalli yönetimler arasında koordinasyon, hızlı müdahale ve kaynak temini kritik öneme sahiptir. Devletin afet yönetiminde hem önleyici hem de iyileştirici tedbirler aldığını, ancak mahalli ihmaller, lojistik zorluklar ve afetin biyolojik sürekliliğinin müdahaleleri etkilediğini göstermektedir.

Çekirge istilaları, Osmanlı coğrafyasında ve diğer bölgelerde tarih boyunca hem ekolojik hem de sosyo-ekonomik açıdan ciddi etkiler yaratmıştır. Bu afetler, doğrudan bitki örtüsü ve tarım ürünlerini yok ederek ekosistemlerin dengesini bozmuş, yerel bitki ve hayvan türlerinin yaşamını zorlaştırmıştır. Tarımsal üretimdeki kayıplar, kıtlık, ekonomik daralma ve toplumsal huzursuzluk gibi zincirleme etkiler doğurmuş; halkın gıda güvenliğini ve yaşam standartlarını olumsuz etkilemiştir. Çekirge istilaları, salgın hastalıkların kendisini tetiklemese de besin kaynaklarının azalması ve direncin düşmesi

nedeniyle salgınların ölüm oranlarını artırıcı bir etki göstermiştir. Osmanlı yönetimi, istilalar karşısında askeri, idari ve tarımsal önlemlerle müdahale etmiş; ancak istilaların geniş kapsamı ve doğal çevre üzerindeki kalıcı etkileri, yalnızca geçici tarımsal kayıplarla sınırlı kalmamıştır. Çekirge sürülerinin oluşturduğu baskı, toprak erozyonu, biyolojik çeşitlilikte azalma ve uzun vadeli ekosistem bozulmaları gibi çevresel sonuçlara yol açmıştır. İklim değişiklikleri, kuraklık ve tarım alanlarının genişlemesi, çekirge popülasyonlarını artıran başlıca faktörler arasında yer almıştır. Çekirge istilaları yalnızca tarımsal üretim üzerinde değil, çevresel denge, toplumsal yaşam ve ekonomik yapılar üzerinde de derin izler bırakmıştır. Osmanlı'da meydana gelen bu afetler, insan-çevre ilişkisini, afetlere karşı devlet ve toplum iş birliğinin önemini ve doğal felaketlerin uzun vadeli etkilerini anlamak açısından değerli bir tarihsel vakadır. Bu durum, çevresel ve sosyo-ekonomik tarih çalışmaları için çekirge istilalarının çok boyutlu etkilerini ortaya koyan önemli bir veri sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâbüâli Evrâk Odası Evrâkı (BEO): 503/37659, 1305/97836, 3419/256418, 650/48749, 1789/134110, 2635/197608, 3283/246168, 783/58675, 786/58909, 848/63573, 2265/169810, 645/48344, 1115/83559, 1289/96664, 1299/97365, 1464/109735, 2489/186604, 3299/247377, 3304/247784, 3415/256118, 3428/257055, 3660/274427, 86/6001, 86/6416, 92/6854, 98/7290, 99/7353, 780/58474, 638/47783, 1475/110604, 3495/262054, 3560/266953, 3581/268541, 95/7089, 99/7404, 99/7404, 804/60241, 848/63584, 3428/257082, 4341/325522, 3299/247377, 780/58474, 388/29073, 628/47054, 2637/197712, 63/4675, 3439/257909, 3604/270273.

Cevdet Dâhilîye (C.DH.): 38/1887, 124/6177.

Cevdet Belediye (C.BLD.): 60-2993.

Cevdet İktisat (C. İKTS.): 14-652.

Dahiliye Muhaberat-u Umumiye İdaresi (DH. MUİ): 4-56.

Dâhilîye Nezâreti İdare-i Umumiye Evrâkı (DH.İ.U.M.): 56/24, 16/21, 56-17, 56/22, 56/19.

Dâhilîye Nezâreti Mektûbî Kalemî Evrâkı (DH.MKT.): 2609-31, 1687/52, 300/27, 167/34, 1942/104, 1949/40, 2818/68, 406/66, 1372/78, 1457/37, 1618/76, 1618/114, 1699/57, 1789/123, 1834/108, 408/28, 406/06, 408/28, 705/14, 1252/32, 1267/93, 2709/72, 1388/51, 1422/79, 1422/86, 1431/72, 1606/123, 1625/44, 1625/51, 1647/69, 1725/31, 1728/105, 1847/123, 1952/59, 1958/59, 1961/48, 1963/47, 110/39, 282/49, 2215/137, 1845/96, 966/45, 1088/57, 1180/37, 1258/30, 2816/29, 1633/40, 1636/35, 1957/11, 126/42, 1456/18, 1474/38, 1602/46, 1712/39, 1786/91, 1812/43, 1848/119, 1857/114, 1938/36, 1943/45, 263/78, 700/12, 1105/23, 2651/63, 1279/47, 2743/14, 2743/51, 2756/56, 2885/34, 1394/89, 383/51, 1373/108, 1428/50, 94/31, 851/54, 844/42, 2863/69, 1612/83, 1575/45, 1575/46, 1661/68, 1662/85, 1663/65, 1665/17, 1665/97, 1749/107, 1750/64, 1750/81, 1751/76, 18760/128, 1761/116, 1768/21, 2119/9, 2119/46, 1357/93, 1422/58, 1452/118, 1903/64, 1966/22, 2063/9, 196/39, 1724/105, 1527/98, 1922/31, 1901/100, 1910/32, 1985/101, 1988/89, 167/24, 2001/20, 2020/39, 2021/32, 2036/32, 14/48, 79/49, 377/25, 1334/7, 1337/69, 1423/26, 1470/112, 1477/116, 1508/88, 1601/87, 1485/65, 190/71, 2107/95, 1329/111, 1337/5, 1338/5,

1445/27, 1450/108, 1458/5, 1478/33, 1681/118, 1762/21, 1765/22, 1887/46, 1894/114, 1903/17, 1921/19, 147/46, 149/8, 2880/33, 2911/68, 2913/26.

Dâhilîye Nezâreti Şifre Evrâkı (DH. ŞFR.): 347/117, 401/31, 662/157, 141/88, 349/38, 349/38, 401/31, 551/81, 467/32.

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.M.): 202/51, 85/21, 108/14, 202/51.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (DH.EUM.): 39/51.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS): 901/41, 898/1.

Hariciye Nezâreti Tahrirat (HR.TH): 156/109.

Hatt-ı Hümayun (HAT): 810/37214.

İrade Dahiliye (İ. DH): 725/50606.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.): 13/537, 129/5552, 91/4130, 156/8.

İrade- Şûrâ-yı Devlet (İ. ŞD): 34-1666.

İrâde Dâhilîye (İ.DH.): 597/41621, 607/42309, 624/43410, 420/27780, 286/18004, 312/20072, 420/27781, 1189/93030, 1229/96233, 855/68568, 1101/86267.

İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.): 170/5069, 234/8205.

İrâde Kanun ve Nizamât (İ.KAN.): 1-4.

İrade Hususi (İ.HUS.) 19-32.

Meclis-i Vâlâ Evrâkı (MVL.): 652/85, 756/36, 170/5069, 660/41, 660/41, 234/8205.

Maliye Nezareti Emlak-ı Emîriye Müdüriyeti (ML. EEM): 196/96, 685/28, 685/30, 685/22, 693/73, 694/36, 369/24, 671/76, 670/40, 707/5, 727/26.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.): 93/109, 33/52, 71/59, 15/41, 71/58, 128/4, 23/11, 49/61, 54/23, 58/13, 25/11, 210/144, 71/58.

Meclis-i Vâlâ Evrâkı (MVL.): 652/85, 756/36, 660/41.

Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrâkı (A.MKT.MHM.): 303/15, 298/17, 298/45, 497/39, 489/30, 490/21, 495/20, 495/10.

Sadâret Mektûbî Kalemi Umum Vilayat Evrâkı (A.MKT.UM.): 90-59 101/3.

Sadaret Mektubî Kalemi (A.MKT.): 869/2675, 869/2390, 171/29, 307/50.

Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı (A.MKT.NZD.): 45/26.

Şûrâ-yı Devlet Evrâkı (ŞD.): 1173/1, 275/41, 523/7, 530/53, 532/5, 2440/1, 542/44, 1175/21, 520/21, 2341/16.

Tefrişatı Rumeli Selanik Evrakı (TFR.I.SL): 208/20768.

Tefrişatı Rumeli Manastır Evrakı (TFR.I.MN): 189/18881.
Ticaret Nâfia, Ziraat, Orman, Maâdin Nezaretleri Evrâkı (TMİK): 184/10.
Yıldız Perâkende Evrâkı Dâhilîye Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.DH.): 3/27.
Yıldız Perâkende Maliye Nezaretî Maruzatı (Y.PRK.ML): 7/30.
Yıldız Perâkende Mütenevvi Maruzât Evrâkı (Y.MTV): 32/61, 70/123.
Yıldız Perâkende Umûmî Evrâkı (Y.PRK.UM.): 21/9, 24/101, 11/56.
Yıldız Perâkende Evrâkı Arzuhal ve Journalleri (Y.PRK.AZJ.): 15/27.
Yıldız Perâkende Evrâkı Başkitabet Dairesi Maruzâtı (Y.PRK. BŞK.): 21/75.
Yıldız Perâkende Evrâkı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.): 231/87.

DÜSTURLAR

“1326 Orman, Maadin ve Ziraat bütçesinden Çekirge Tertibe-i Samiye-i 1 Milyon 500 bin Kuruşun Sarfı Hakkında Kanunu Muvakkat”, Numara 150, 26 Temmuz 1326/8 Ağustos 1910, Tertib- Sani, Cilt 2, Dersaadet, Matbaa-ı Amire, s. 645.

“Çekirge talimatınının 8 inci maddesine kaim olmak üzere kaleme alman madde”, Numara 305, 20 Eylül 1308/11 Ekim 1892, Birinci Tertib, Cilt 6, Ankara Devlet Matbaası, 1939, s. 1282.

“Çekirgenin İtlafına Mütedair 4 Zilhicce 1330 Tarihli Kânun-ı Muvakkatin 2 ve 7. Maddelerine Müzeyyel Fıkârat Hakkında Kânun-ı Muvakkat”, Numara 7, 1 Teşrinisani 1328/14 Kasım 1912, Tertîb-i Sâni, Cilt 5, Dersaadet, Matbaa-yı Amire, s. 28.

“Çekirge İtlâfına Mütedair 4 Zilhicce 1330 Tarihli Kânun-ı Muvakkatin 8. Maddesine Müzeyyel Fıkra Hakkında Kânun-ı Muvakkat”, Numara 31, 19 Kanunusani 1328/1 Şubat 1913, Tertîb-i Sâni, Cilt 5, Dersaadet, Matbaa-yı Amire, s. 50.

“Çekirgenin İtlâfına Mütedair 4 Zilhicce 1330 Tarihli Kânun-ı Muvakkata Müzeyyel Kânun-ı Muvakkat”, Numara 329, 12 Teşrinievvel 1329/25 Ekim 1913, Tertîb-i Sâni, Cilt 5, Dersaadet, Matbaa-yı Amire, s. 841-842.

“Çekirge İtlafı İçin 1331 Ticaret ve Ziraat Bütçesine 23 Milyon Kuruş Tahsisat-ı Fevkalade İtası Hakkında Kanun”, Numara 282, 13 Şubat 1331/ 28 Şubat 1916, Tertîb-i Sâni, Cilt 8, s. 465.

“Çekirge Mesarif-i İtlafiyesi İçin 1332 Ticaret ve Ziraat Bütçesine 20 Milyon Kuruş daha Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Kanunu Muvakkat”, Numara 823, 13 Teşrinievvel 1332/26 Ekim 1916, Tertîb-i Sâni, Cilt 8, s. 1364-1365.

“Çekirge Mesarif-i İtlafiyesi İçin 1332-1333 Ticaret ve Ziraat Bütçesine 20 Milyon Kuruş Tahsisat-ı Fevkalade İlavesi Hakkında Kanunu Kanun”, Numara 159, 15 Şubat 1332/28 Şubat 1917, Tertîb-i Sâni, Cilt 9, s. 239.

MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDELERİ

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 6, İçtima sene 2, 118. İn'ikad, 7 Haziran 1326/20 Haziran 1910.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 2, İçtima Sene 3, 7. İn'ikad, 8 Kanunusani 1326/21 Ocak 1911, s. 217.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 2, İçtima Sene 3, 33. İn'ikad, 19 Kanunusani 1326/1 Şubat 1911, s. 456-459.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 2, İçtima Sene 2, 29. İn'ikad, 2 Şubat 1331/15 Şubat 1916, s. 48-51.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 2, İçtima Sene 4, 62. İn'ikad, 4 Mart 1334/4 Mart 1918, s. 679.

SÜRELİ YAYINLAR

Basiret: Sayı 1204, 2419, 2426, 2446.

Ceride-i Havadis: Sayı 541,583, 580.

Diyarbakır Gazetesi: Sayı 40, 46, 47, 48, 41.

Dersaadet: Sayı 1306.

Fırat Gazetesi: Sayı 4, 7, 22, 44.

Hizmet: Sayı 239, 323, 329, 325, 345, 449, 345, 648, 445, 30, 52, 323, 58, 373.

İkdâm: Sayı 1484, 543, 162, 244, 292, 698, 1757, 2448, 3433, 4969, 4983, 4994, 3549, 13, 256, 323, 327, 340, 431, 679, 745, 847, 3245, 3271, 4552, 4999, 40, 34, 143, 8, 170, 174, 215, 217, 238, 294, 304, 306, 312, 317, 322, 686, 2488, 2495, 2506, 2562, 3193, 3211, 3815, 3966, 304, 707, 716, 848, 1377, 2035, 2154, 2158, 2168, 2175, 2429, 2474, 2476, 2497, 2791, 729, 2182, 3211, 2009, 304.

İzmir: Sayı 6, 9, 11, 21, 23, 26, 35, 54, 72, 78, 268, 267, 271, 284, 288, 299, 309, 413, 271, 288, 6, 35.

Tercüman-ı Hakikat: Sayı 344, 899, 901, 2627, 272, 634, 857, 905, 3200, 4175, 4487, 4496, 896, 896, 897, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 3723, 4178, 2627, 2627, 509.

Tasfîr-i Efkar: Sayı 1765, 1763.

The Cyprus Gazette: Sayı 96, No. 3, 157, No. 7, 305, No. 867, 431, No. 2376 455, No. 2513, 884, No. 8541, 914, No. 9073.

The Levant Herald and Eastern Express: Vol 7, Sayı 20; Vol 10, Sayı 22.

DEVLET BÜTÇELERİ

Devlet-i Osmaniye'nin 1326 Senesine Mahsus Bütçesidir, Matba-ı Amire, İstanbul 1326(1910), s. 123.

Devlet-i Osmaniye'nin 1327 Senesine Mahsus Bütçesidir, Matba-ı Amire, İstanbul 1327(1911), s. 77.

Devlet-i Osmaniye'nin 1330 Senesine Mahsus Bütçesidir, Matba-ı Amire, İstanbul 1330(1914), s. 111.

Devlet-i Osmaniye'nin 1331 Senesine Mahsus Bütçesidir, Matba-ı Amire, İstanbul 1331(1915), s. 131.

Devlet-i Osmaniye'nin 1332 Senesine Mahsus Bütçesidir, Matba-ı Amire, İstanbul 1332(1916), s. 87.

TETKİK ESERLER-YAZMA ESERLER

Ayalon, Yaron ‘‘Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler’’, Çev. Zeynep Rona, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2020

Ahmet Vefik, *Lehçe-i Osmani*, Dersaadet 1306, s. 394-395.

Atalay, İbrahim *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş*, Ege üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, No: 9, İzmir, 1982

Ahmet Lütfi Efendi, *Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, Haz.: Münir Aktepe, C. 12, TTK Yayınları, Ankara, 1989

Aydın, Mesut, ‘‘1808-1839 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Doğal Afetler’’, Yüksek Lisans Tezi, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop 2018, s. 14-17.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Üç Dal Neşriyat, C.9, s. 280-281.

Aydın, Erdem, ‘‘ Türkiye’de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi’’, Naturel Yay., Ankara 2002, s. 41.

Aydın, Erdem, ‘‘19. Yüzyılda Osmanlı’da Sağlık Teşkilatlanması’’, OTAM Dergisi, 2004, s. 185-207.

Ayar, Mesut-Özçelik, Tarık, ‘‘19. Asır Ortalarına Kadar Osmanlı’da Veba Salgınlarının Tarihçesi’’, Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele, Çamlıca Yay. İstanbul 2015, s. 47-75.

‘‘Kolera’’, Büyük Larousse, C. III, İstanbul 1985, s. 13.

‘‘Kolera’’, *Meydan Larousse*, C. VII, İstanbul 1987, s. 391.

Ayar, Mesut, ‘‘XIX. Asırda Osmanlı Devleti’nde Kolera Salgınları’’, Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele, Çamlıca Yay. İstanbul 2015, s. 79-108.

Aktaş, Esat, ‘‘Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)’’, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2015, ss. 46-47.

Asan, Hakan, ‘‘Diyarbakır Vilayeti’nde Meydana Gelen Çekirge Afetleri (1886-1919)’’, *History Studies (13094688)*, 9(4), 2017, s. 3.

Alkan, Mustafa, ‘‘Osmanlı Devleti’nin ‘‘İslam Birliği’’ Siyaseti: Ortadoğu’nun Osmanlılaşması’’, Gazi Akademik Bakış, Cilt 9, Sayı 18, 2016, s. 17-32.

Armaoğlu, Fahir, ‘‘19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)’’, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 534–535.

Aydiner, Mesut, ‘‘Küresel Isınma Tartışmalarına Tarihten Bir Katkı: Arşiv belgeleri ışığında XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Diyarbakır ve çevresinde meydana gelen büyük kıtlık ve alınan tedbirler’’, OTAM, Sayı,19, s. 126.

Aydın, Abdurrahim Fahimi, ‘‘19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Malatya’da Yaşanan Afetler, Sosyal, Ekonomik Krizler ve Yardım Faaliyetleri’’, Akademik Bakış, Cilt 16, Sayı 31, 2022, s. 116.

Balamir, Süleyman, ‘‘Zararlı Çekirgeler ve Mücadele Metodları’’, Ziraat Vekaleti Ankara Ziraat Mücadele Enstitüsü Müdürlüğü, Sayı 10, Yıldız Matbaacılık, Ankara 1956, s. 5.

Balamir, Süleyman, ‘‘Türkiye’de Çöl Çekirgesi Salgınları’’, Şark Matbaası, Ankara 1973, s. 92-93.

Bukarlı, Edip (2020), ‘‘XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Çekirge İstilaları: Mardin Örneği’’, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(2), s. 81-90.

Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Tarihi (1330/1914)*, s. 597.

Bilirli, Tahir, ‘‘19. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Devleti’nde Bir Salgın ve Alınan Önlemler: Çanakkale Çatalçam Köyü’’, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9(2), 1957-1975.

Bayraktar, Kaya, ‘‘Osmanlı Maliyesi Üzerine Yapılan Çalışmalar’’, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2003, 115-145.

Benzer, Gülay Öğün, “*Selçuklular Zamanında Anadolu’da ve Civar Bölgelerde Kıtık*”, Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri, İstanbul, 2000, s. 68.

Baytimur, Suha Oğuz-Tatar, Özcan, “*Osmanlı Devleti’nde Çekirge İstilaları ve Sosyo-Ekonomik Hayata Etkileri (1789-1839)*” Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 23, ss. 325- 347.

Bozan, Oktay, “*20. Yüzyılın Başında Eşraf-Aşiret Çatışması: Milli Aşireti ve Diyarbakır Eşrafi Örneği*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 2017, 33 (2), 96, s.1-46.

Bayar, Yener, “*1873-1875 Orta Anadolu Kıtığı*”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2013, s. 48.

Bentley, J. H. (1993), “*Old World Encounters: Cross-Cultural Contacts and Exchanges in Pre-Modern Times*”, Oxford University Press.

Coşkun, Salih, “*Yukarı Fırat Bölgesinde Yaşanan Kıtık Hadiseleri (19. ve 20. yüzyıl)*”, Y. Lisans Tezi, EBYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan 2023, s. 9.

Cressman, K. (2016), “*Desert Locusts: History and Control*”, Springer, s. 87-105.

Ceccato, P., (2015), “*Monitoring desert locusts in the context of climate change*”, International Journal of Remote Sensing, 36(9), 2429–2450.

Çakmak, Zafer, “*Kıbrıs’tan Anadolu’ya Türk Göçü (1878–1938)*”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 14(36), 2008, ss. 201-223.

Çavuş, Remzi, “*Osmanlı Devleti’nde Çekirgelere Karşı Mücadele (1908-1918)*”, Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, 2017.

Çakmak, Biray, “*Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Afet Yönetimi: 1894 Büyük Uşak Yangını*”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2011 Güz (15), 63-90.

“*12 Ağustos 1923 Tarihli Çekirge ve Yumurtalarının İtlafına Dair Tarifname*”.

“*Çekirge Tohumunun İtlafları Hakkında Talimat*” ve “*Çekirge Mücadele Teşkilatına Ait Talimatname, 1332*”.

Demirtaş, Mehmet, “*XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul’un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller*”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. IV, sayı 2 (Erzurum: 2004).

Demir, Alparslan -Aktaş, Esat, “*Gümüşhane Sancağında Doğal Afetler (1888-1910)*”, *OTAM*, sayı 24 (Ankara, 2010).

Demir, Alpaslan, “*Osmanlı Devleti’nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu*”, *Erdem* (67), 33-45. <https://doi.org/10.32704/erdem.537440>.

Daniel, Panzac, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*”, Çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 11.

Erler, Mehmet Yavuz, “*19. Yüzyılda Doğal Afetler ve Kuraklığa Bağlı Konya Göçleri*”, Konya Kitabı XVII, Cilt 2, Konya 2019, s. 13.

Erler, Mehmet Yavuz, “*XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi*”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1384-1900.

Erler, Mehmet Yavuz, “*Kıbrıs’ta Çekirge İstilas (1845-1869)*”, Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi, sayı 10 (Ankara: 2002).

Erler, Mehmet Yavuz, “*Meşrutiyet İdaresi Altında, Erzurum Sel Baskını, 1910*”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. I, sayı 2 (2008).

Erler, Mehmet Yavuz, “*Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*”, *Libra Yayınları*, Mart 2010, s. 102-109.

Erler, Mehmet Yavuz, “*Karadeniz’de Avrupalı Bir Kent: Samsun (1865-1875)*”, *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, C. 1, Trabzon. 2007, s. 541-569.

Ergin, Osman Nuri, “*Mecelle-i Umur-u Belediye*”, Cilt 4, İstanbul, İBB Yay., 1995, s. 2007-2008.

Erler, Mehmet Yavuz-Taşkın, Figen, “*Osmanlıda Salgın Hastalıkların Sosyo-Ekonomik Etkileri*”, *Salgın Hastalıkların Sosyal Hayata Etkisi ve Kültürümüzde Koronavirüs Vakası*, Editör: Bekir Şişman, Paradigma Akademi Yay., Çanakkale 2021, s. 185-205.

Erdoğan, Abdulkerim, “*Şeyh Ali Semerkandi ve Sığırcık Suyu*”, Reyhan Yayınevi, Ankara, 2010, s. 29-45.

Eralp, T. Nejat, “*Osmanlılarda Nişan ve Madalya*”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 683-686.

F. Vercleyen, “*Selçuklular Zamanında Anadolu’da Meydana Gelen Depremler*”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Çev. Feda Şamil Arık, c. XVI, sayı 27 (Ankara, 1992).

Faroqhi, Süreyya, “*Tarımsal bir Değişimin Göstergesi Olarak Doğal Afet: Edirne Bölgesinde Sel 1688-89*”, Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler Sempozyumu, Girit Üniversitesi Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü, Haz. Elizabeth Zachariadou, Çev. Gül Çağalı Güven-Saadet Öztürk (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001).

Fontmagne, Durand De, “*Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*”, Çev. Gülçiçek Soytürk, Tercüman Yay., İstanbul 1977, s. 66.

Feyzioğlu, Yücel, “*Tarih Boyunca Dünyayı Sarsan Doğal Afetler*”, Pencere Yayınları, İstanbul, 2000, s.46-47.

Güler, A. (1998). *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan "Kilise Defterleri"Nin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri’nden Örnek Fermanlar)*. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 9(09), 155-175. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000267

Gökmen, Ertan, “*Batı Anadolu’da Çekirge Felaketi (1850-1915)*”, Belleten, c. LXXIV, sayı 269 (Ankara: TTK Yayınları, 2010).

Gilles, Veinstein, “*Karadeniz’in Kuzeyinde Büyük 1560 Kuraklığı: Osmanlı Yetkililerinin Durumu Algılayışı ve Gösterdiği Tepkiler*”, Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler, Ed. Elizabeth Zachariadou (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001).

Gönüllü, Ali Rıza, “*Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Meydana Gelen Sel Baskınları (1857-1913)*”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı 28, s. 351-374.

Gönüllü, Ali Rıza, “*Konya Vilayetinde meydana gelen çekirge istilaları (1866-1917)*”, Tarih Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 8, 2012, ss. 1-41.

Gül, Abdülkadir, “*Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kitlık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892–1893 ve 1906–1908 Yılları)*”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. II, sayı 9 (2009).

Gül, Abdülkadir, “*XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)*”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 41 Erzurum 2009, s. 239-270.

Genç, Fatma Neval, “Türkiye’de Doğal Afetler ve Doğal Afetlerde Risk Yönetimi”, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Sayı 9, Yıl 5, ss. 202-226.

Gündüz, Ahmet, “Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)”, Fırat Üniv. Yay., Elâzığ, 2003, ss. 23-28.

Himmetoğlu, M. Fazıl, “Eski Çağda Mezopotamya, Anadolu ve Avrupa’da Salgınların Siyasi, Sosyal ve Ekonomik, Etkileri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme”, Dünyada ve Türkiye’de Büyük Felaketler, Editör: Dr. Ali Güler, Halk Kitabevi, İstanbul 2020, s. 73-74.

Haşerat-ı Ziraiyye Mecmuası (1332).

İrkin, Zehra-Satılmış, Selahattin, “1901 Erzurum Depremi ve Afet Yönetimi”, Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, sayı 17, Haziran 2023, ss. 129-51.

İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914), İzmir Ticaret Odası Yayınları, 1998.

Kesik, Muharrem, “XII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu’da Meydana Gelen Doğal Afetler ve Depremler”, Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23, Bildiriler, Mayıs 2000, İstanbul, s. 29-40.

Kılıç, Orhan, “Mühimme Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Doğal Afetler (Fırtınalar, Su Baskınları, Şiddetli Soğuklar ve Yıldırım Düşmesi Olayları)”, Pax Otomana Studies in Memoriam, Prof. Dr. Nejat Göyünç, Ed. Kemal Çiçek (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001), 800-808.

Kılıç, Orhan, “Osmanlı Devleti’nde Meydana Gelen Kıtliklar”, *Türkler Ansiklopedisi* (Ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, C.10, Ankara 2002, s.724.

Karlıkaya, Esin, “Osmanlı Devleti’nin Sağlığa ve Tıbbı Verdiği Ehemmiyet”, Osmanlı’da Salgınla Mücadele, Çamlıca Yay., İstanbul 2015, s. 37.

Kolay, Arif- Yavuz, Gökçe, “1873-1875 Yılları Arasında Kırşehir’de Meydana Gelen Kıtlik Felaketi”, Belgi Dergisi, S.24, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2022/II, s. 367-383.

Karaca, Taha Niyazi, “1873-1874 Kıtlığının Osmanlı İktisadi ve Siyasi Yaşantısına Etkisi”, Sultan Abdülaziz ve Dönemi sempozyumu, Ankara: TTK Yayınları, 2013, s. 163-180.

Kaya, E., & Kadanalı, E. (2020). *Geçmişten Günümüze Lider Tarımsal Kredi Kuruluşu: T.C. Ziraat Bankası*. Accounting and Financial History Research Journal(19), 131-152.

Koyuncu, Murat- Koyuncu, Serhat, ‘‘Osmanlı’da Afet Yönetimi’’, Çağdaş Tıp Dergisi, 6(4), 378-381.

Kaynar, İhsan Seddar, ‘‘Kıbrıs’ın Çekirge Sorunu ve İktisadi Felaketi (1878-1930)’’, *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı 46, 2018, s. 124.

Karademir, Zafer, ‘‘İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kıtliklar (1560-1660)’’, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 74.

Kızılkaya, O., & Akay, T. (2017). *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs’ta Çekirge İstilasına Karşı Alınan Tedbirler*. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (13), 171-193.

Lockwood, J. (2017, ‘‘Grasshopper plagues and human society: A historical overview’’. *Journal of Agricultural History*’’, 91(2), 145–162.

Latchininsky, A. (2013), ‘‘Ecology and management of locusts and grasshoppers’’, Springer, s. 15-34.

Mehmet Süreyya, *Haşerat-ı Ziraiye Mecmuası*, Osmanlı Ticaret ve Ziraat Gazetesi Matbaası, Dersaadet, 1332, s. 175-179.

Mehmet Süreyya, *Memalik-i Osmaniye’de Çekirgelerin Ahval-i Hayatiye ve Tarz-ı İtlaflarından Bahs Eder Risaledir*, Matbaa-yı Osmaniye, İstanbul 1336, s. 17.

Mengirkaon, Sabri, ‘‘Osmanlı’da Sosyal Devlet ve Kriz Yönetimi: 19. Yüzyıl Diyarbakır’ında Kıtlik’’, *Kadim Akademi SBD* 1/1-2 (Aralık2017), s. 144.

Mutlu, Cengiz, ‘‘Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Amele Taburları (1914-1918), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Odabaşı, Necmi, ‘‘Mihaliç Çiftlikât-ı Hümayûnu ve İdaresi’’, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2014, s. 1-4.

Özger, Yunus, ‘‘XIX. Yüzyıl Sonlarında Meydana Gelen Kuraklık ve Kıtlik Hadisesi ile Bunun Sosyo-Ekonomik Sonuçları’’, Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi, c. 5, sayı 19, Ankara, 2008, s. 89-90.

Özcan, Besim, ‘‘Bursa Depremleri (2 Mart-12Nisan 1855)’’, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Sayı 5, 1999.

Özer, Sevilay, ‘‘Anadolu’da Görülen Çekirge İstilaları ve Halk Üzerindeki Etkisi 1914-1945’’, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 18.

Öztürk, Ebru, ‘‘A‘Cebü’l-‘Uccāb Adlı Eserde Bazı Böceklerle İlgili İlginç Bilgiler’’, EÜSBED, 2021-14(2), s. 390-398.

Öztürk, Yücel, ‘‘Ankara Hakimiyetinde Keefe 1475-1600’’, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 141.

Parsagyan, Haraçyadar, ‘‘Çekirge ve Onu mahvetmenin Çareleri’’, Kahterzadegan Ermenistan Merkez İane Komitesi Mağrifetiyle Tab’olunmuştur, İstanbul 1881.

Pakalın, Mehmet Zeki, ‘‘Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü’’, Cilt 2, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul, 1958, s. 378.

Peng, W., Ma, N. L., Zhang, D., Zhou, Q., Yue, X., Khoo, S. C., ... & Sonne, C. (2020), ‘‘A review of historical and recent locust outbreaks: Links to global warming, food security and mitigation strategies’’, *Environmental research*, 191, 110046.

Pamuk, Ş. (1987). *The Ottoman Empire and European Capitalism 1820-1913: Trade, Investment and Production*. Cambridge University Press, Cambridge and New York, s. 278.

Satılmış, Selahattin, ‘‘Aksaray’da Büyük Bir Afet: 1911 Sel Felaketi’’, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 12/26, ss. 131-152.

Satılmış, Selahattin, ‘‘Aydın Vilayetinde Doğal Afetler’’, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Manisa 2012.

Satılmış, Selahattin, ‘‘Osmanlı’da Bir Afet Yönetimi Örneği: 1883 Çeşme ve Urla Depremi’’, *History Studies* Volume 4/1 2012, s. 504.

Sarıyıldız, Gülden, ‘‘Karantina Meclisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri’’, *Bellekten*, Sayı 58, 1994, ss. 329-376.

Sarıyıldız, Gülden, ‘‘Osmanlı Sıhhiye Rüsüm Tarifesi ve Muhtelit Sıhhiye Rüsüm Tarifesi Komisyonları: Kapitülasyona Giden Bir Süreç’’, Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyo-Kültürel Yansımalar, İstanbul, Derin Yay., 2015, s. 273-318.

Sahillioğlu, Halil, "*IV. Murad'ın Bağdad Seferi Menzilhâmesi (Bağdad Seferi Harp Jurnalı)*", Belgeler, C. 2, 1965, s.11-24.

Sarınay, Yusuf-Yıldırım, Hacı Osman, "*Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımları ve Türk Vakıfları)*", Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 17–18.

1332-1333 Senelerinde Anadolu'da ve Suriye'de Çekirgelere Karşı İcra Edilmiş Olan Mücadeleyi Mübeyyin Eserdir, Dersaadet Matbaa-ı Osmani, 1334.

Şahin, Cemalettin-Sipahioğlu, Şengün, "*Türkiye Afetler Coğrafyası*", Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 1991, 4-10.

Şani-zade Mehmed Ataullah, *Şani-zade Tarihi*, I, Haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2008, s. 540-541.

Şevket, "*Çekirgelerin Envalı, İtlafları*", İktisat Vekaleti Mücadele Müdürü, Hilal Matbaası, İstanbul 1931, s. 4-12.

Tarih Boyunca Dünyayı Sarsan Doğal Felaketler, Çev. ve Yay. Haz. Yücel Feyzioğlu (İstanbul: Pencere Yay., 2000); "*Tarih Boyunca Anadolu'da doğal Afetler ve Deprem Semineri*", Globus Dünya Basımevi, İstanbul 2001.

Tozlu, Selahattin, "*Erzurum Depremleri*", Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23, Bildiriler, Mayıs 2000, İstanbul, s. 93-94.

Tuncel, Metin, "*Anadolu'da Doğal Afetler Sonucunda Yer Değiştiren Şehirler*", Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23, Bildiriler, Mayıs 2000, İstanbul, s. 291-308.

Taştekin, Serap, "*Osmanlı Devleti'nin Çekirge Afeti ile Mücadelesinde Bir İşgücü Olarak Amele Taburları*", Afet ve Risk Dergisi, 6(1), 2023, ss. 257-272.

TDV İslam Ansiklopedisi, *Atıyye-i Seniyye*, Feridun Emecen, Cilt 4, s. 64.

TDV İslam Ansiklopedisi, *Trablusşam*, Cengiz Tomar, 41. Cilt, ss. 292-295.

TDV İslam Ansiklopedisi, *Yemen*, İdris Bostan, 43. Cilt, ss. 406-412.

TDV İslam Ansiklopedisi, *Şehrızor*, Ahmet Gündüz, 38. Cilt, ss. 473-475.

TDV İslam Ansiklopedisi, *Basra*, Yusuf Halaçoğlu, 5 Cilt, ss. 112-114.

TDV İslam Ansiklopedisi, *Balkanlar*, Kemal Karpat, Cilt 5, s. 29.

Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, 6. Sene, Sayı 58-60, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1332, s. 433-434.

Türkçe Sözlük, TDK, Ankara, 2005, s.1321.

Unat, Ekrem Kadri, ‘‘Osmanlı İmparatorluğunda 1910-1913 Yıllarındaki Kolera Salgınları ve Bunlarla İlgili Olaylar’’, Yeni Tıp tarihi Araştırmaları, Sayı 1, İstanbul 1955, s. 58-59.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, ‘‘Osmanlı Tarihi, III/I’’, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. baskı, Ankara, 1988, s. 10–14.

Umur-u Nafia ve Ziraat Mecmuası, Cilt 2, Sayı 39, Alem Matbaası, İstanbul, 1 Şaban 1310/18 Şubat 1893.

Uluçay, Çağatay, ‘‘XVII. Yüzyılda Manisa’da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı’’, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942, 57. 812 U1

Uyaniker, Ahmet, ‘‘Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti’nde Sağlık Alanında Yapılan Çalışmalar (1876 – 1909)’’, Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 8.

Ülgener, Sabri, ‘‘Darlık Buhranları ve İslam İktisad Siyaseti’’, Mayaş Yayınları, Ankara, 1984, s. 77-78.

Ürekli, Fatma, ‘‘Osmanlı Döneminde İstanbul’da Meydana Gelen Afetlere İlişkin Literatür’’, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 8, Sayı 16, 2010, 101-130.

Ünver, Süheyl, ‘‘Türkiye’de Veba (Taun) Tarihçesi Üzerine’’, Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı Dergisi, V, Sayı 18, 1935, s. 72.

Ünal, Mehmet Ali, ‘‘Osmanlı Tarih Sözlüğü’’, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011, ss. 405-406.

Van Huis, A. (2021), ‘‘Edible insects: future prospects for food and feed security’’, FAO, s. 99-103.

Yıldırım, Filiz, ‘‘Osmanlı Anadolu’sunda Doğal Afetlerin Yönetimine Dair’’, Osmanlı Anadolu’sunda Doğal Afetler-I, Editörler: Mehmet Yavuz Erler-Süha Oğuz Baytimur, Sayda 2023, ss. 79-106.

Yaşayanlar, İsmail, ‘‘Osmanlı Devleti’nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi’’, Osmanlı’dan Cumhuriyete Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2017, s. 23-24.

Yılmaz, Özgür, ‘‘1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri’’. Avrasya İncelemeleri Dergisi 6, sy. 1 (Aralık 2017): 23-55.

Yakar, Hüseyin, ‘*Kur’an’da Firavun ve Kavminin Başına Geldiği Belirtilen Musibetlerin Tefsir Kaynakları, Tevrat ve Bilimsel Veriler Üzerinden Değerlendirilmesi*’, Tekirdağ İlahiyat Dergisi, 2019, Silt 5, Sayı 2, ss. 943-974.

Yıldırım, Mehmet Ali, ‘*XIX. Yüzyıl Sonlarından İtibaren Halep Vilayetinde Çekirge İstilalarına Dair Notlar*’, Tarih Okulu Dergisi, Yıl 7, Sayı 19., s. 535-560.

Yazıcı, Serkan, ‘*İzmit Sancağında Çekirge Afetleri (1891-1914)*’, Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Kocaeli, 2016, s. 849-858.

Yıldız, Bilal, ‘*XIX. Yüzyıl Başlarından XX. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar (1800-1920) Denizli Çevresinde Yaşanan Çekirge İstilaları ve Yapılan Mücadele Çalışmaları*’, İstem, Yıl:11, Sayı:22, 2013, ss. 69- 94

Yılmazçelik, İbrahim, ‘*XVIII. ve XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde (Anadolu’da) Meydana Gelen Tabii Afetler*’, Journal of History and Future, April 2018, Volume 4, Issue 1, 9-37.

Zachariadou, Elizabeth, ‘*Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler*’, (Çev. Gül Çağlı Güven-Saadet Öztürk), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

EKLER

Ek-1: 19. Yüzyılda Suriye, Halep, Kudüs Vilayetlerinde ve Kazalarında Yaşanan Çekirge Afetleri

Afetin Yaşandığı Yıl	Afetin Yaşandığı Vilayet	Afetin Yaşandığı Köy-Kaza	Afetten Etkilenen Mahsuller	Hasar oranı-Notlar
1867	Halep	Halep çevresi	Genel tarım ürünleri	Çekirge afetinin birkaç yıldır etkili olmuş, bölgede çekirge komisyonu kurulmuş, halk ücret karşılığı görevlendirilmiştir.
1868	Halep	Bab, Reyhaniye	Genel tarım ürünleri	Tohumların toplanması ve imhası için çalışmalar yapılmıştır.
1888	Halep	Halep	Tarım alanları	Yoğun çekirge istilası; afet önlenememiş, halk itlaf işine dahil edilmiştir.
1890	Halep	Çiftlik-i Hümayun	Buğday, Arpa	Buğday çok, arpa az zarar görmüş; asker ve memur görevlendirilmiştir.
1890	Halep	Cebel-i Seman, Bab-ı Membiç, Kilis	Buğday, Arpa	Tohumların imhası yapılamadığından ekili araziye zarar

				riski yüksektir.
1891	Halep, Belka (Gur, Abka, Taberya, Safed)	Belka, Gur, Abka, Taberya, Safed	Buğday, Arpa, Kimyon, Soğan, Mercimek	Tohum toplattırılmış, bütçe tahsis edilmiş; kimyon ve mercimek tamamen, buğday ve arpa kısmen zarar görmüştür.
1895	Suriye	Havran, Salta, Akka, Hasan el Gerad, Safita	Tarım ürünleri	Çekirge fazla zuhur etmiş, büyük çoğunluğu itlaf edilmiş; afet kontrol altına alınmıştır.
1896	Suriye	Havran	Tarım ürünleri	Çok sayıda çekirge istila etmiş, mahalli hükümet müdahalesi ile afet kontrol edilmiştir.
1899	Kudüs	Kudüs	Tarım ürünleri	Çekirge itlafi için bütçe tahsis edilmiş; afet kontrol altına alınmıştır.
1901	Suriye	Hayfa, Akka	Tarım ürünleri	Çekirge denize sürülerek ve tohumları imha edilerek önlem alınmıştır
1904	Halep	Halep	Tarım ürünleri	Çekirge itlafi ve tohum imhası için çekirge komisyonu

				kurulmuş, merkezi idare tarafından gerekli tedbirler alınmıştır.
1907	Zor (Hatlu köyü)	Hatlu	Tarım ürünleri	Çekirge afetine karşı sürdürülen itlaf çalışmalarında halk mükellef tutulmuş ve görevlendirilmiştir.
1908	Suriye	Selimiye, Salt	Buğday, Arpa, Kimyon, Soğan, Mercimek	Çekirge tohumları itlaf edilmiş, güncel müdahaleler yapılmış, afet kapsamında bütçe tahsis edilmiştir. Afetin mahsule verdiği zarar oranları: Sayed buğday %75, arpa %20; Belha buğday %20, arpa %10, kimyon %25; Ferakles buğday %75, arpa %20, kimyon %100; Aziziye buğday belirsiz, arpa %25; Hire buğday %30, arpa %15, kimyon %60; Mezba kimyon %65

Ek-2: Musul, Bağdat, Trablusşam, Yemen, Zor ve Basra vilayetlerinde yaşanan afetlerin etki ettiği yıl ve hasarları

Afetin Yaşandığı Yıl	Afetin Yaşandığı Vilayet	Afetten Etkilenen Mahal	Afetin Şiddeti ve Etki	Alınan Önlemler
1886	Bağdat	Hurma bahçeleri	Hurma mahsulü ciddi zarar görmüş, zahire fiyatları yükselmiştir.	İhraç yasağı getirilerek Hindistan'dan zahire ithalatı gümrüksüz bir şekilde sağlanmıştır.
1887	Bağdat, Musul	Arpa ve buğday arazileri	Tohum ve yemeklik hububat eksikliği yaşanmış, su taşkınları ile birleşen zarar halkı zor duruma sokmuştur.	Memurlar ve halk görevlendirilmiş, 150 bin kıyye zahire dağıtılmıştır.
1889	Musul	Genel tarım alanları	Afet büyük bir alana zarar vermiştir.	Vilayet gelirlerinden 50 bin lira afet için aktarılmış, Bağdat ve Basra ile koordinasyon sağlanarak önlemler alınmıştır.
1890	Musul	Sarp araziler	Çekirge tohumları imha	Çekirge tohumlarının

			edilmiştir.	bulunduğu araziler sürülerek tohumlar imha edilmiştir.
1891	Musul, Bağdat	Hurma arazileri	Mahsulat kısmen kurtarıldı, ancak çekirgenin verdiği zarar büyüktür.	Tohumlar bölgesel müdahaleler ile imha edilmiştir.
1894	Trablusgarp	Gat kasabası çevresi	Hurma ve diğer zirai alanlar zarar görmüştür	Bölge halkı bilgilendirilerek afette mükellef tutulmuştur.
1895	Zor, Deyr, Merbuiyye	2149 kıyye (Haziran 1. hafta) / 786 kıyye (2. hafta)	Yoğun çekirge istilası yaşanmış, bölge mahsulatı tamamen tele olmuştur.	Çekirge imha çalışmalarında özellikle halkın katılımı sağlanarak afete karşı daha etkili önlemler alınmıştır.
1895	Trablusşam, Anukat	Tarım arazileri, hayvanlar, ağaçlar	Afet etki alanı geniş bir coğrafyayı etkilemiştir	Bölge halkının talepleri karşılığında tedbirler alınmıştır.
1896	Arap vilayetleri	Tarım alanları	Bazı bölgelerde çekirgelerin kültürel olarak yenebilmesi ile çekirge tüketilerek zararı	Çekirge pişirilip tüketildi ve çekirgenin pazarlaması yapılmıştır.

			azaltılmıştır.	
1901	Musul (Safi ve Ebu Kefl)	Tarım arazileri	Çekirge tohumlarının uçkun haline gelmesiyle 15 köy tamamen zarar görmüş, mahsul zayi olmuştur.	Tohumların imhası yapılarak afetin etkisi azaltılmaya çalışılmıştır.
1903	Zor, Gökalp	Mahsulat tamamı etkilenmiştir.	Kıtlık olasılığı ortaya çıkmıştır.	Tohumların imhası yapılarak tarım alanlarının kontrolü sağlanmıştır.
1905	Yemen (Taiz, Hucur, Zemar, Şemar, Asrat)	Tarım arazileri	Çekirge bölgede büyük bir zararı ortaya çıkarmıştır.	Çekirge tohumları toplanarak geniş tedbirler alınmıştır.
1908	Musul (Salahiye, Şemamek)	Tarım arazileri	Hasat yapılamamış, gelecek yıl ziraat olumsuz etkilenmiştir.	Tohumların imhası yapılmış, merkezi idareden bölgeye para ve zahire yardımı gönderilmiş ve bölgede afet kapsamında çekirge komisyonu oluşturulmuştur.
1908	Zor, Deyr	Tarım alanları	Çekirge istilası	200 amele taburu bölgeye

			yoğun olmuştur.	gönderilmiş, halkın iştirakiyle büyük oranda çekirge imha edilmiştir.
1908	Bağdat, Zor, Çöl	Pamuk ve sebze tarlaları	Çekirge farklı bölgelerden uçkun halinde gelerek yoğun bir şekilde yumurta bırakmıştır.	İlgili makamların koordinasyonu ve mükellef halkın görevlendirilmesi ile büyük oranda çekirge ve tohumu imha edilmiştir.
1916	Halep, Mih	Cezire ve Şamiye tarafları	385 kıyye (Mart son), 131.720 kıyye (Nisan 1–15)	Çekirgeler tamamen imha edilmiştir.
1919	Halep, Hüsn-ü Şefur	1385 kıyye tohum, 1767 kıyye kanatlı çekirge	Afet geniş alanları etkilemiştir.	Çekirge ve Tohumları imha edilmiş, 465 dönüm çekirge tohumu olan arazi sürülmüştür.

Ek-3: Aydın Vilâyetinde Yaşanan Çekirge Afetleri (1850-1900)⁸⁷²

Yıl	Saruhan sancağı	Aydın sancağı	İzmir sancağı	Denizli sancağı	Menteşe sancağı
1850	Demirci, Adala		Eski Foça, Yeni Foça ve Menemen		
1851	Manisa		İzmir havalisi		Bozüyük ve bazı kazalar
1852			İzmir havalisi		
1853					
1854					
1855					
1856			İzmir		
1857				Denizli	
1858				Denizli	
1862	Adala, Küre, Sirge Marmaracık, Ilıca, Mendehora, Eşme, Borlu,	Karahayıt, Kayran, Köşk, Karacasu, Kuyucak, Çine, Karpuzlu, Şahime, Arpaz, Bozdoğan, Yenipazar	Birgi, Ödemiş, Bayındır, Tire, Balyanbolu	Sarayköy, Denizli, Gököyük, Buldan	

⁸⁷² Satılmış, a.g.t, s. 187-188.

	Selendi				
1863	Manisa, Turgutlu, Sart, Adala, Küre, Akhisar, Gördük, Marmaracık, Eşme, Dağmarmara, Ilıca, Mendehora, Borlu, İnegöl, Alaşehir, Selendi	Mandice, Söke, İneâbâd, Çine, Atça, Şahime, Arpaz, Karpuzlu, Sobuca, Karahayıt, Köşk, Bozdoğan, Karacasu, Koçak, Nazilli, Kozpınar, Kayran, Dalıca, Kuyucak, Karapınar, Köşkderesi, Sultanhisar	Menemen, Çeşme, Urla, Seferihisar, Karaburun, Torbalı, Kuşadası, Tire, Suyut, Alaçatı, Kerkate, Cumaâbâd, Tiryande Birunâbâd, Çamlı, Birgi, Kelaş, Karşiyaka, Ödemiş, Ayasluğ, Bayındır, Balyanbolu	Sarayköy, Denizli, Honaz, Gököyük, Buldan, Tavas	Bozüyük
1874		Nazilli, Bozdoğan			
1876	Manisa, Alaşehir, Gördes, Gelenbe		Nif, Ödemi ve Bayındır		
1877	Manisa		Eski Foça, Yeni Foça, Menemen, Karşiyaka Karataş	Tavas	Milas
1878			Bergama, Alaçatı		Milas
1879		Nazilli	Bergama		
1880	Soma, Kırkağaç,				

	Akhisar				
1886		Çine	Çeşme, Menemen, Nif, Seferihisar, Cumaabad, Ödemiş, Bornova, Urla, Tire, Karşıyaka, Bayındır		
1887	Soma		Tire		
1888		Nazilli	Seydiköy, Bayındır, Tire, Ödemiş, Cumaabad, Urla,	Buldan	
1889	Eşme, Alaşehir	Bozdoğan, Nazilli, Ortakçı	Bayındır, Nif, Torbalı, Cumaabad, Kuşadası	Denizli, Cumali, Çerkezkö Başçeşme Buldan, Honaz	
1890		Nazilli	Ödemiş, Tire, Bayındır		
1891	Eşme, Kula		Ödemiş		
1892	Eşme, Selendi		Ödemiş, Kelaş ve Balyanbolu		
1893	Eşme, Selendi, Kula		Ödemiş		
1895	Turgutlu				

1897	Gördes		Urla		
1898			Urla		

Ek-4: 1863 Yılında Batı Anadolu'da Çekirge Afetinden Etkilenen Kazalar ve Zarar Gören Tarım Ürünleri⁸⁷³

Sarayköy	Kazanın çoğu yerinde ekili alanları istila eden etmiş, arpa ve buğday mahsulünün büyük çoğunluğuna, pamuk ve susam mahsulünün birazına zarar vermiştir.
Denizli	Kazanın büyük bir kısmında ekili alanları istila etmiş, arpa ve buğday mahsulünün büyük kısmına ve pamuk mahsulünün yarısına yakınına zarar vermiştir.
Honaz	Buğday, arpa ve pamuk mahsulüne bir miktar zarar verirken, afyon, susam, tütün ve darı mahsulüne dokunmamıştır.
Eşme	Kazanın dört köyünde arpa ve buğday mahsullerine büyük miktarda zarar vermiştir.
Gököyük	Arpa ve buğday mahsullerine zarar vermiştir.
Buldan	Arpa ve buğday mahsulüne zarar verirken, pamuk, susam ve afyon mahsulüne dokunmamıştır.
Güre	Pamuk ve susam mahsulüne zarar verirken, arpa mahsulüne dokunmamıştır.
Selendi	Arpa ve buğday mahsulüne çok büyük oranda zarar vermiştir.
Karahayıt	Kazanın 4 köyünde arpa, buğday ve pamuk mahsulünün ¼'ünü zayi etmiş, susam mahsulüne az miktarda zarar vermiştir. Darı mahsulüne ise

⁸⁷³ Satılmış, *a.g.t.*, s. 191-192-193.

	dokunmamıştır.
Sobuca	Bir önceki seneye oranla dört kat fazla ekilen pamuk mahsulünün tamamını, arpa, buğday ve susamın 1/4"ünü, çavdarın 1/2"sini zayi etmiş, mısır ve akdarıya dokunmamıştır. Çok rastlanmayan bir şekilde, zeytin ağaçlarına da büyük zarar vermiştir.
Kayran	Pamuk mahsulüne büyük oranda, arpa, buğday, susam, mısır ve tütün mahsullerine küçük oranlarda zarar vermiştir.
Kuyucak	Kazada aşırı derecede görülen çekirge, arpa mahsulünün 1/2"sini, buğday ve pamuk mahsullerinin 1/3"ünü zayi etmiştir. Susam ve darı mahsullerine zarar vermemiştir.
Karacasu	Kazanın iki köyünde arpa ve buğday mahsulünün 1/3"üne, pamuk mahsulünün 1/2"sine, tütün, darı ve susam mahsullerinin küçük bir kısmına zarar vermiştir.
Karpuzlu	Kazanın üç-dört köyünde arpa ve buğday mahsullerine küçük oranlarda zarar vermiştir.
Çine	Kazanın dört-beş köyünde arpa ve buğdaya küçük oranlarda zarar vermiştir. Mahsulün gördüğü zararın küçük oranlarda olmasının sebebi, köy sakinlerinin gösterdiği gayret sonucu çekirgenin kısa zamanda zayi edilmesidir. Ancak daha sonra uçkun olarak kazaya gelen çekirge de yine küçük oranlarda arpa, buğday ve pamuk mahsullerine zarar vermiştir.
Amasya	Aşırı derecede çekirge yumurtadan çıkarak arpa, buğday, çavdar mahsullerini büyük oranda zayi etmiştir.
Arpaz	Arpa ve buğday mahsullerine küçük oranda zarar verirken, pamuk, darı ve susam mahsullerine dokunmamıştır.
Bozdoğan	Kazanın birkaç köyünde arpa ve buğday mahsulünün 1/4"ünü zayi etmiştir. Tütün, susam ve mısır mahsullerine zararı dokunmamıştır.
Yenipazar	Aşırı derecede çekirge yumurtadan çıkarak pamuk mahsulünün 1/2"sini

	zayi etmiştir. Bunun üzerine kazadaki çiftçiler yeniden pamuk ekimi yapmışlarsa da bu sefer mahsulün 1/3'ünü başka yerden uçkun olarak gelen çekirge zayi etmiştir. Arpa, buğday gibi hububat mahsulüne pek zararı dokunmamıştır.
Balyanbolu	Kazanın 3 köyünde, az miktarda ekilen pamuğun tamamını, arpa ve buğday mahsulünün 1/3'ünü, susam ve darı mahsullerinin ise küçük bir kısmını zayi etmiştir
Alaşehir	Pamuk mahsulünün yarısını zayi etmiştir. Bir önceki seneye nispetle iki kat pamuk ekildiğinden, ancak geçen seneki miktar elde kalmıştır. Susam ve darı mahsulâtı da bir miktar zarar görmüştür. Arpa ve buğdaya zararı dokunmamıştır.
İnegöl (Sarıgöl)	1848 yılından itibaren her sene yumurtasından çıkıp kazada arpa ve buğdaya 1/2 oranında zarar verdiği bildirilen çekirge, 1863 yılında pamuk mahsulüne 1/3 oranını zayi etmiş, afyon ve susam mahsullerine de bir miktar zarar vermiştir.
Birgi	Kazaya bağlı iki köyde ekili alanlara büyük zarar vermiştir.
Koçak	Köşk taraflarından gelerek, pamuğa 1/3 oranında, arpa ve buğday mahsulüne küçük miktarlarda zarar vermiştir. Susam, darı vs. mahsule zararı dokunmamıştır.
Karapınar	Tire ve Amasya taraflarından gelerek, pamuğun 1/2'sini zayi etmiş, susam, darı vs. mahsule de az miktarda zararı dokunmuştur. Arpa ve buğdaya zararı dokunmamıştır.
Atça	Arpaz ve Yenipazar taraflarından gelerek, pamuk mahsulüne bir miktar zarar vermiştir. Arpa, buğday, susam ve darı mahsullerine zararı dokunmamıştır.
Nazilli	Arpaz ve Karacasu taraflarından gelerek, pamuk, büyük, arpa ve buğday mahsullerine küçük miktarlarda zarar vermiştir. Susam, mısır darısı ve sebzelere dokunmamıştır.

Köşkeresi	Başka yerlerden gelerek, pamuk mahsulünün 1/3'ünü zayi etmiş, arpa ve buğday mahsullerine küçük miktarda zarar vermiştir. Pamuk ziraatı ekili arazinin üçte birinden fazla olduğu için darı, susam ve sebzelere zararı dokunmamıştır.
Köşk	Arpa ve buğday mahsullerinin 1/3'ünü, pamuk mahsulünün 1/2'sini zayi etmiştir.
Kelas	Birgi taraflarından çekirge gelmişse de mahsullere zarar vermemiştir.
Sultan Hisar	Arpaz ve Yenipazar taraflarından gelerek, arpa ve buğday mahsulüne küçük miktarlarda zarar vermiş olup, diğer mahsullere zararı dokunmamıştır.
Ödemiş	Kelas (Kiraz) ve Birgi kazaları taraflarından gelerek, arpa, buğday, pamuk ve tütün mahsulüne küçük miktarlarda zarar vermiştir.
Dalıca	Arpaz tarafından gelerek, pamuk mahsulünün yarısını zayi etmiştir. Darı ve susam mahsullerine dokunmamıştır.
Bayındır	Tire ve Ödemiş kazalarından gelerek, pamuğa 1/2 oranında, buğday, arpa, tütün ve bağ mahsullerine küçük miktarlarda zarar vermiştir. Darı, susam vs. mahsule dokunmamıştır.
Tire	Kelas (Kiraz) taraflarından gelerek, arpa, buğday ve pamuk mahsulüne bir miktar zararı dokunmuştur. Diğer mahsuller zarar görmemiştir.
Ayasluğ (Selçuk)	Tire ve İneâbâd taraflarından gelerek, pamuk mahsulüne büyük oranda, arpa, buğday, tütün, susam, darı ve sebzelere ise küçük oranda zarar vermiştir.
Güzelhisar-1 Aydın	Karahayıt ve Amasya taraflarından gelerek, pamuk mahsulüne büyük oranda, arpa, buğday, susam, darı ve sebzelere ise küçük oranda zarar vermiştir.
Seferihisar	Aydın tarafından 18 gün boyunca çekirge gelmiş ve mahsulün tamamını yemiştir.

Urla	Seferihisar tarafından gelerek mahsullere zarar vermeden başka yerlere gitmiştir.
İneabad	Aydın tarafından gelerek pamuk mahsulünün tamamını yemiş, diğer mahsullere dokunmamıştır.
Alaçatı	Seferihisar tarafından gelerek, bağ ve pamuk mahsullerini yemiştir.
Suyut	Aydın tarafından gelerek, susam ve pamuk mahsullerine zarar vermiştir.
Mandice	Aydın tarafından gelerek, pamuk mahsulünün tamamını zayi etmiştir.
Söke	Aydın tarafından gelerek, pamuk ve susam mahsullerini ½ oranında zayi etmiştir.
Kuşadası	Aydın tarafından gelerek, pamuk mahsulünün tamamını zayi etmiş ve bazı mahsullere küçük miktarda zarar vermiştir
Cumaabad	Torbalı kazası tarafından gelerek, pamuk ve susam mahsullerinin tamamını, buğday ve arpa mahsullerinin bir kısmını zayi etmiştir.
Cisr-i Mustafa	Başka yerlerden uçun olarak gelerek, pamuk mahsulünün tamamını, buğday ve arpa mahsullerinin bir kısmını yemiştir
Tiryande	Aydın tarafından gelerek, pamuğun mahsulünün tamamını, buğday ve arpa mahsulünün küçük bir kısmını zayi etmiştir.
Birunâbâd (Bornova)	Başka yerlerden gelerek mahsulleri zayi edip gitmiştir
Çamlı	Aydın tarafından gelerek bir miktar zarar vermiştir.
Karşıyaka	Başka yerlerden gelerek bir miktar zarar vermiştir.
Manisa	Birkaç yerde mahsule zarar vermiştir.
Turgutlu	Aydın ve Kula taraflarından gelerek, pamuk mahsulünün 1/4"ünü, sebzelerin ise küçük bir kısmını zayi etmiştir. Arpa ve buğdaya dokunmamıştır.
Sart	Alaşehir ve Kula taraflarından gelerek, pamuk, darı, tütün ve sebzelerin

	3/4''ünü, buğday ve arpa mahsullerinin küçük bir kısmını zayi etmiştir.
Adala	Büyük kısmı Alaşehir ve Kula taraflarından gelerek buğday, arpa, tütün ve sebzelerin 1/4''ünü zayi etmiştir.
Palamut	Selendi ve Marmaracık taraflarından gelerek, pamuk, susam, darı ve tütün mahsullerinin 1/4''ünü, buğday ve arpa mahsullerinin küçük bir kısmını zayi etmiştir.
Akhisar	Selendi ve Marmaracık taraflarından gelerek, pamuk, susam, darı ve sebzelerin 1/5''ini zayi etmiştir. Buğday ve arpaya zarar vermemiştir.
Gördük	Akhisar taraflarından gelerek, pamuk, susam, darı ve sebzelerin 1/3''ünü, arpanın küçük bir kısmını zayi etmiş, buğdaya dokunmamıştır.
Marmaracık	Bir kısmı başka yerlerden gelen çekirge pamuk mahsulüne biraz zarar vermiştir.
Nif	Başka yerlerden gelerek pamuk mahsulüne biraz zarar vermiştir.
Ilıca	Geçen seneye oranla iki kat ekilen pamuk mahsulünün büyük bir kısmı kaza dışından gelen çekirgeler tarafından zayi edilmiştir.
Dağmarmara	Ödemiş taraflarından gelerek buğday ve arpanın 1/3''ünü zayi etmiştir.
Mendahora	İnegöl taraflarından gelerek, buğday, arpa, susam mahsullerinin 1/4''ünü zayi etmiştir.
Borlu	Bir kısmı Kula kazasından gelen çekirge arpa ve buğday mahsulünün yarısını zayi etmiştir. ⁸⁷⁴

⁸⁷⁴ BOA, MVL, 660-41, 24 Eylül 1290/6 Ekim 1863.

Ek-5: Anadolu Coğrafyasında Meydana Gelen Çekirge Afetlerinin Yıllara Göre Dağılımı, Afetin Meydana Geldiği Bölgeler ve Afet Kapsamında Yapılan Mücadeleler.

Afetin Yaşandığı Yıl	Afetin Meydana geldiği Bölge	İmha Edilen Çekirge ve Tohumlarının Miktarı ve Diğer Bilgiler	Mücadeleye Dair Notlar
16. yy	Aydın	1 İstila yaşanmıştır.	İtlaf mücadelesi yapılmıştır.
17. yy	Aydın	2 İstila yaşanmıştır.	İtlaf mücadelesi yapılmıştır.
18. yy	Aydın	1 İstila yaşanmıştır.	İtlaf mücadelesi yapılmıştır.
19. yy	Aydın	9-10 İstila yaşanmıştır.	İtlaf mücadelesi yapılmıştır.
1867	Ayıntap	4.000 ölçek tohumluk zahire yardımı yapılmıştır.	Bölge komisyonu aracılığıyla mücadelesi yapılmıştır.
1870	Mardin	6.291 kıyye tohum imha edilmiştir.	Memur ve mutasarrıf gözetiminde itlaf mücadelesi yapılmıştır.
1870	Diyarbakır	70.000 kıyye tohum imha edilmiştir.	İtlaf mücadelesi yapılmıştır.
1877	Bayındır	-	Kaza kaymakamlığı ve ahalinin

			mücadeleleri ile itlaf mücadelesi yapılmıştır.
1877	Kordos	27.618 kuruş yevmiye ile birçok çekirge imha edilmiştir.	Belediyeler ve kaymakamlık aracılığıyla mücadelesi yapılmıştır.
1878	Urla	5.472 kıyye tohum	Tohumların toplattırılması ve itlafı mücadelesi yapılmıştır.
1878	Aydın (genel)	19.359 kıyye çekirge ve tohumu imha edilmiştir.	İtlaf mücadelesi yapılmıştır.
1878	Menteşe	45.000 kıyye çekirge ve tohumu imha edilmiştir.	İtlaf mücadelesi yapılmıştır.
1878	Ayvalık / Ayazma	90.000 kıyye çekirge ve tohumu imha edilmiştir.	İtlaf mücadelesi yapılmıştır.
1878	Kemer	3.000 kıyye çekirge ve tohumu imha edilmiştir.	İtlaf mücadelesi yapılmıştır.
1881	Hüdavendigâr	436.000 kıyye çekirge ve tohumu imha edilmiştir.	İtlaf mücadelesi yapılmıştır.
1881	Ankara	50.000 ölçek buğday ianesi sağlanmıştır.	Zirai yardımlar yapılmıştır

1889	Aydın (Seydiköy, Urla, Nazilli, Buldan, Ödemiş)	115.000 kıyye çekirge tohumu itlaf edilmiştir.	Çekirge ve tohumlarının İtlafı sağlanmıştır.
1889	Tire, Bayındır, Nazilli, Saray, Buldan, Ödemiş, Urla	265.000 kıyye çekirge tohumu itlaf edilmiştir.	Çekirge ve tohumlarının İtlafı sağlanmıştır.
1889	Tire, Bayındır	197.423 kıyye çekirge tohumu itlaf edilmiştir.	Çekirge ve tohumlarının İtlafı sağlanmıştır.
1889	Mecidözü, Aştakor	200 kıyye çekirge tohumu itlaf edilmiştir.	Çekirge ve tohumlarının İtlafı sağlanmıştır.
1889	Ezine (Kemallı, Fıratlı, Koçali, Kestanbolu, Akçakeçeli, Bergos)	53.000 kıyye çekirge tohumu itlaf edilmiştir.	Çekirge ve tohumlarının İtlafı sağlanmıştır.
1890	Denizli, Eşme, Alaşehir, Bozdoğan, Nazilli, Bayındır, Seydiköy	154.141 kıyye çekirge tohumu itlaf edilmiştir.	Çekirge ve tohumlarının İtlafı sağlanmıştır.
1890	Büyükçekmece, Ambarlı, Küçükçekmece, Uzunköprü	-	Uçkun haline gelen çekirgelerin itlafı sağlanmıştır.
1891	İnegöl (Germene, Genci)	-	Ticaret ve Nafia nezareti gözetiminde imha faaliyetleri sürdürülmüştür
1892	İzmit	-	Çekirge komisyonu

			gözetiminde tohumlar imha edilmiştir.
1892	Ödemiş	-	Çekirge kıyyesi başına ücret temin edilerek çekirgelerin imhası sağlanmıştır.
1892	Gemlik, Pazarköy	-	Günlük çekirge kıyyesi başına 2'şer para verilerek imhası sağlanmıştır.
1892	Kula, Eşme	-	Tohumların tamamen itlaf edilememesi nedeniyle mahsulat zarar görmüştür.
1893	Darıca	365 kıyye çekirge tohumu imha edilmiştir.	Çekirge ve tohumlarının İtlafı sağlanmıştır.
1894	Edirne	-	Yeni yöntemler kullanılarak çekirgeler ve tohumları imha edilmiştir.
1894	Hakkâri / Gevar	500 kıyye çekirge tohumu imha edilmiştir.	Çekirge ve tohumlarının İtlafı sağlanmıştır.
1894	Gebze, Karamürsel, Yalova	-	Ziraat ve fen heyeti gözetiminde çekirge itlafları sağlanmıştır
1894	Diyarbakır	-	Hububat zararına karşı zahire

			yardımları yapılmıştır.
1894	Mardin	-	Kandahar buğdayı numuneleri gönderilerek ekim alanı genişletilmeye çalışılmıştır.
1895	Muş	-	Kıtlık nedeniyle yardım ve tohumluk dağıtımı yapılmıştır.
1895	Ankara	-	Kandahar buğdayı dağıtılarak zahire yardımları artırılmıştır.
1895	İzmit, Yalova, Karamürsel	-	Ziraat-fen heyeti tarafından yürütülen çalışmalar ile bir hayli çekirge imha edilmiştir.
1895	Bolu / Gerede	-	Tarım zararları nedeniyle göç
1895	Kartal, Erenköy, Kozyatağı	-	Memur ve amele taburları görevlendirilerek çekirgelerin tamamen imhası sağlanmıştır.
1895	Diyarbakır, Gebze, Kartal	-	Çekirge ve tohumlarına karşı etkili bir mücadele yapılarak afet sona ermiştir.

1895	Sivas / Erbaa	950 kıyye çekirge tohumu imha edilmiştir.	Çekirge ve tohumlarının İtlafı sağlanmıştır.
1895	Çengelköy	-	Şehremaneti yönetimi gözetiminde itlaf çalışmaları yapılmıştır
1895	Bulgurlu, Acıbadem, Kısıklı, Tophane, Beyoğlu	-	Çekirge Komisyonları ve amele taburları mücadelesi ile çekirgeler tamamen imha edilmiştir.

Ek-6: Kıbrıs ve Osmanlı Avrupa'sında Yaşanan Çekirge Afetlerinin Yıllara göre Dağılımı, Afetin Yaşandığı Bölgeler, Alınan Tedbirler ve Yapılan Masrafların Genel Durumu.

Afetin Yaşandığı Yıl	Afetin Meydana Geldiği Bölge	Afete Karşı Alınan Önlemler	Afet Kapsamında Yapılan Masraflar ve İmha Edilen Çekirge Miktarları
1845	Kıbrıs	Çekirge afeti bölgede etkili olarak belirli sürelerle devam etmiştir.	Vergi muafiyeti uygulanmıştır.
1865	Kıbrıs	Gayrimüslim köylerde çekirge imhası için çalışmalar yapılmıştır.	1 milyon çekirge imha edilmiştir.
1866-1867	Kıbrıs	Çekirge yumurtalarının toplanmasında 15-60	Kişi başı 1 kıyye çekirge tohumu toplattırılması zorunlu

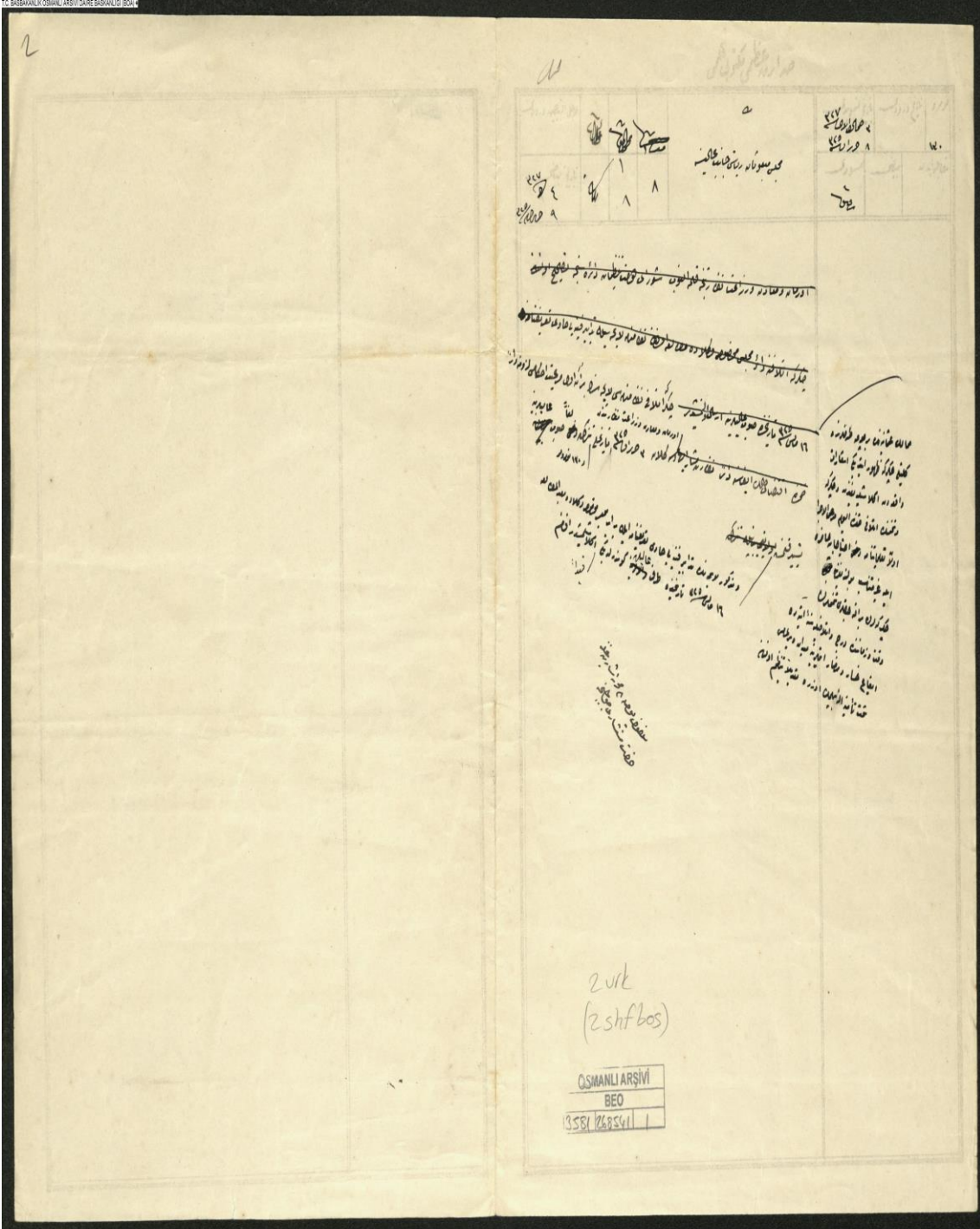
		yaş arası erkek nüfus zorunlu tutulmuştur.	hale getirilmiştir.
1868	Kıbrıs	Çekirge afetleri nedeniyle vergi alınamamıştır.	-
1876	Kıbrıs: Magosa, Girne, Tuzla, Mafe, Değirmenlik, Lefke, Mesarabe, Karyas	Önceki seneden kalan çekirge tohumları yeniden canlanmış, mücadele ekipleri oluşturularak müdahale edilmiştir.	3018 kıyye çekirge imha edilmiş, 74.538 kuruş bölgeye yardım sağlanmıştır
1877	Kıbrıs	Çekirge afeti devam etmiş, masraf tahsisi merkezi idareden talep edilmiştir.	300 bin kuruş tahsis edilmiştir.
1878	Kıbrıs	Çekirge mücadelesi mahalli idare ve çekirge komisyonları ile yapılmıştır.	30.000 kuruş afet kapsamında tahsis edilmiştir.
1882	Kıbrıs	Çekirge imha yönetmeliği yayınlanarak bölgede daha etkili bir mücadele yapılmıştır.	Bölgede çekirge komisyonları oluşturulmuştur.
1884	Kıbrıs	Çekirge afeti, 1398 amale görevlendirilmiştir.	Bölgede 60 milyon kıyye çekirge edilmiş, bölgeye 14.756 lira afet kapsamında tahsis edilmiştir.
1885	Kıbrıs	Afet kapsamında	-

		önceki yıl çalışmış ameleler afetin seyri içinde tekrar görevlendirilmiştir.	
1889	Osmanlı Avrupalında: İştıp, Priştine (Behartin, Dubirup, Kozmin, Parila, Beluçiftçe, Hasköy, Dırakoca)	Çekirge uçkun haline gelerek tarım arazilerine oldukça büyük zarar vermiştir.	-
1890	Kıbrıs	Çekirge masrafları pamuk ve liman işletmelerinden tahsil edilmiştir.	-
1894	Kıbrıs	Çekirge yumurtaları belirli saatlerde çekirge komisyonlarına teslim edilmiştir.	200 bin kuruş çekirge afeti kapsamında tahsis edilmiştir.
1895	Selanik vilayeti: Kesendire, Yenice	2.045 kıyye çekirge tohumu toplanmış ve diğer köylerde gerekli önlem alınmıştır.	2.045 kıyye çekirge tohumu imha edilmiştir
1896	Osmanlı Avrupalı: Tepedelen, Pogon, Koniçe	Yanya valiliğinin talep ettiği 10.000 kuruşa karşın merkezi diare tarafından 5.500 kuruş tahsis edilebilmiştir.	-
1896	Selanik: Kelemeriye kazası	Çekirge zuhur etti, 40.000 kıyye imha	40.000 kıyye çekirge imha edilmiştir.

		edilmiştir.	
1897	Kıbrıs	Gerekli tedbirler alınarak ihtiyaç duyulan meblağ İngiliz hükûmetinden talep edilmiştir.	Masraflar kapsamında 20.000 frank tahsis edilmiştir
1898	Kelemeriye	Tarım arazilerinde arpa ve çavdar tamamen zayi olmuştur	-
1900	Kelemeriye	Önceki yıllardan kalan çekirge tohumlarının canlanması nedeniyle tarım arazileri zarar görmüştür.	3-4 bin kadar kıyye çekirge imha edilmiş, günlük 2.000 kıyye Kesenderiye nahiyesinde çekirge tohumu toplattırılmıştır.
1901	Kelemeriye, Kıbrıs	Yağışların azlığı ve çekirge afetinin yoğunluğu bölgede kıtlık tehlikesini ortaya çıkarmıştır.	5.350 kıyye çekirge imha edilmiş, bölgeye 100.000 kuruş tahsis edilmiştir.
1902	Osmanlı Avrupa: Varna	Çekirgeler bağ, bahçe ve mezruata büyük oranda zarar vermiştir.	-
1907	Kıbrıs	Çekirge afeti kapsamında mükellef halk, komisyonlar tarafından denetlenerek afetin etkisi azaltılmıştır.	-

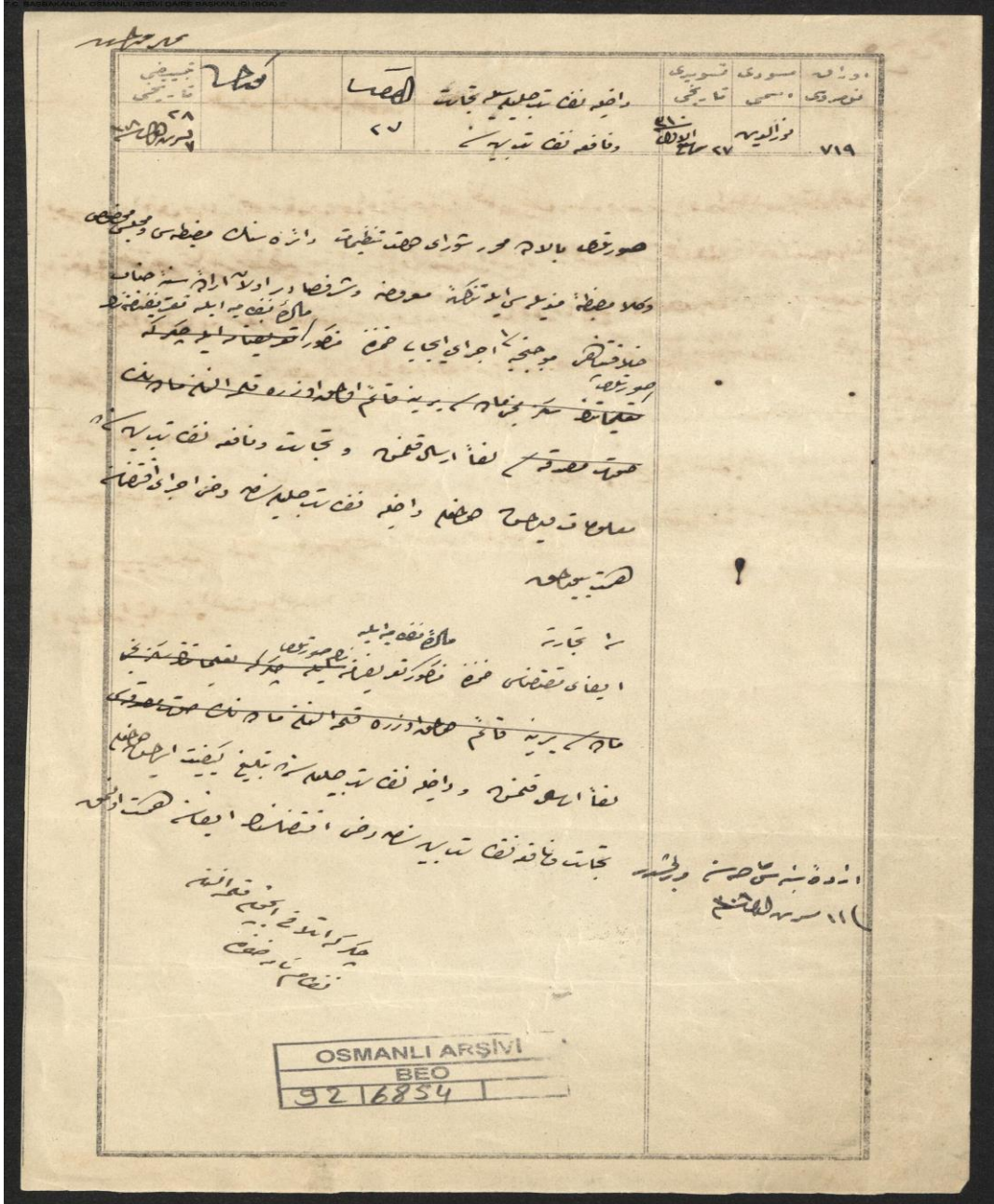
1908	Kıbrıs	Yalnızca yabancı maddelerden arındırılmış çekirgeler komisyonlar tarafından toplattırılmıştır.	-
1909	Kıbrıs, Yenice (Çernarika), Osmanlı Avrupa: Serfice, Alasonya, Dömenik, Yanya	Çekirge istilası ve imhasın kapsamında ihtiyaç dahilindeki masraflar için merkezi idareden para talep edilmiştir.	10.330 kuruş afet kapsamında merkezi idare tarafından tahsis edilmiştir.

Ek-9 (Resim 3): Memalik-i Osmaniye'nin Birçok Mahallinde Çekirge Olduğu Bildirilerek Çekirge İtlafı Hakkındaki Nizamnamenin Bir An Evvel Tasdikine Dair Belge (BOA, BEO, 3581-229647)



BEO.003581.268541.001

Ek-12 (Resim 6): Çekirge İtlafı İçin Kaleme Alınan Nizamnamenin İlgili Makamlara Gönderildiğinde Dair (BOA, BEO, 92-6854)



BEO.000092.006854.001

Ek-14 (Resim 8): Tercüman-ı Hakikat Gazetesinin ‘‘Çekirgelerin İtlaflı Hakkında Bir Emir’’ Başlıklı Yazısı (Tercüman-ı Hakikat, Sayı 4487, 6 Zilhicce 1310-20 Haziran 1893, s.1)

۱۸۹۳
نومبر ۴۴۸۷
۶ ذی الحجہ ۱۳۱۰
۸ حزیران دوی ۱۳۰۹
۶۰ حزیران فرنجی ۱۸۹۳

معلمه و محل ادارسی

باب دال جواریہ ابوالسود جادسدہ فرقہ انبارہ مطبعہ سید
امور تحریر بہ و غزنیہ متعلق ہر نوع خصوصیات ایچون
مدبر منقول معذاتو مجد جودت اندیہ مراجعت ایدیلور
مسکوزہ موافق باغراض شخصیدن عاری ہر نوع آثار جہانہ
قبول ودرج ایدیلور ۰ درج اولعیسان اوراق امانہ اولتیز ۰

برسنہمی ۱ غروشدر

بازار

۱۲۹۴

شرائط اشتراک و علائق

امور ادارہ بہ نالہ مواد ایچون ابراہیم اندیہ بہ مراجعت ایدیلور
ستہ کابوہ بدلی ۲۰۰ اقی ایلی ۱۱۰ اوچ ایلی ۶۰ غروشدر
ولایات ایچون برستہک پوسہ اجرتی ۸۷ غروش سکہ خالصدر
نادی اعلاک سطرانن ایک ذمہ ایچون ۲ و تکرری حالتہ ۱
باقہ وشرکت وصرافہ علائق نیک سطرانن ۱۰ غروش اور
برسنہمی ۱ غروشدر

بازارن ماعدا ہر کون نشر اولور عثمانی غزنیہ سید

نہایت سنجیدہ

داخلہ نظارت جلیہ سہ بحر سفید
ولایتن معوت نقرانہ مک صورتیدر
دون کچہ ساعت اقی یقینہ مدلو
وموہہ ویونہ قنارنہ شدلیہ حرکت
ارض وقوع بولش اسدہ لہاخذ برکونہ
مضرت ابرات ایدیک مدلو متصرفان
بلدیہ شد ۰ ۶۰ حزیران سنہ ۳۰۹۹

سایہ مراجعہ حضرت پادشاہیدہ
پورہ دخی بحر و توجہی فریبندہ فرق
اقلہ تلقیح جدی غلیان جہا ایدیک
یکوز قضای قائم مقامتک اشاری اوزرنہ
شہامات جلیہ سندن یاد کرہ بلدیہ شد.

اشقودہ ولایتہ تابع دراج سفیضہ
مربوط شایق قنارسندہ دخی پورہ اون
باب مکتب ابتدائی کشاد اولدوق تعین
ایدیلان معلمی واسطہ سلیہ تدریسہ
ماہتر ورسم کشاداری مانہ سلیہ دعوات
مفروضہ جناب خلافتیہ تکرار علی
الاکوار یاد و نالوت قنیش اولدوق
معارف نظارت جلیہ سندن یاد کرہ اشعار
اولتشد.

اجمال احوال

پروانسان استقامتی مادمی یکدن
بعض مشکلات تصادف ایدیک کی
کور بیور
اولجودہ بیان ایشل اولدوق وجہہ
بو بلدیہ بولن حکومت ایدانکازہ بنوسات
مالیہی ارسندہ جہا این مذاکرات
اخیراً ختایب اولش وحی آتہ رسمی
غزنیہ بوز ملیون فراتندن عبارت
کلیہ سندن ایشل اولدوق

حسابہ اسبقاً اولان کرک رسونک
ذکر اولان استقامتہ مقال کوسرتلی
تسبب ایش و لومرہ بقدر بلہ بو
خصوصہ حصول اثلافہ موق اولش
ایسودہ بولن بر قیج آقی اول موسیو
(تریقوی) کتقابنہ ریاستندن استغایہ
مجبور اولسی اوزمان عقیدتہ تثبیت
ایشل اولان استقامتہ نہ کرک واردا
تک قارشیق اغانی حقدہ کی تکلیفک
رہیق تصویب اولمامسندن ایلری کفی
اولدوق نظر دقتہ الہدیج اولور ایسہ
(مسوتیو بولو) قایدستک دخی بو
ماددہن طولای بعض مشکلاتہ تصادف
ایشل میدا ایشال کورولمزن.

بوجہتہ استقامتہ جدید مقاولہ
نلمسک جلسہ مبولانہ قبولی شدلیک
مشکوک عد ایلک ضرور ہدر.

حوادث دہلیہ

« اثر نوین پادشاہی »
کاشفہ خانہ کائن چاہلیاتل قصر
ہاوسک قارشیبندہ کی چہار لطیف
اوزرنہ جملہ آثار مہورہ حضرت
پادشاہین اولق اوزرہ انسا اولدوق
اول واخر نکاشنہ صحیفہ کتکار قنشان
چشمک دولکی گون اجرائی رسم کتایبہ
امر وفرمان عالی حضرت تاجدار اعظمی
شرقلق لٹککہ بوم مذکورہ اسمعیل
عالمہ مدبری فریقان کرانمن سعادتو
عزت پاشا حضرت بلہ سائر اقصا ایدلر
حاضر اولدوقری حالہ مالک شاہانہ لرنک
ہر کوشمسی بر اثر خیر کتر بایع شاہا
نقل بلہ مہربن و کاندسی بشقہ ایشل
و عیاشات سندن حضرتہ اولانہ

ترکسی اقتضای شریسی اوزرہ تحریر
اولوب سفارک حصہ ایشمسی شرویٹ
ونظامہ توقفا ولی ووصیلک بد حفظندہ
ترک و ابا قنہجی مندرج ویک اکی بوز
طشان ایک سنسی ذی القعدستک اون
اوجی کرکچیلہ تسلیہ بیورلش اولان
اصلاحات فرمان عالیستک برقررسندہ
طبردا لوجہ تبعہ غیر مسلمہ ترکہ زینہ
ظہور ایند و سیتامدل احکامی محافظہ
ایہ ویسی اولان ایشام غیر مسلمہ
اموال موروثیہی ادارستہ داخلہ ایلوب
شو قدر وارکہ ولی ووسی طرفندن بو
مقولہ اموال ایشامک اثلافہ نفسدی
اولدیندن شکایت ایدیلور ایسہ طرف
حکومتن تحت حجات و نظارتہ انسی
محرورع حلہ تحریرات مذکورہ ناچیندن
مؤخر اولان فرمان عالیہ ایشی بولان
خرستیان ترکہ لرنیک معرفت شرع ایہ
تحریر اولدوقچینہ دائر صراحت اولوب
بالکر ایشام غیر مسلمہ اموال موروثیہی
ادارستہ مداخلہ اولماسی مذکور اولد.
پنہ وروم بطرف ایشامسی ایشا لٹکک حقو
قنیش تأییداً تسلیہ اولان ۲۲ کتون ثانی
سنہ ۳۰۶ کرکچیلہ تحریرات سلیہ
صغیر و کبیر ورنسی اولان برخرستیانک
ترکسندہ ظہور ایند و سیتامدن بیٹ
واخود و سیتامدنک اعتبار و موثوقی
حقدہ بیخا اورنہ سفارک ویسی طرفندن
وقوع کدہجک مزاعنکک بطرف ایشامہ و تہ
بولیدہ حالہ لوجہ رؤیت و تہقیق
اوقنسی محرر ایسودہ شو ایشیل
بالسکرت و سیتامدل حقدہ جاری
اولہ بیلوب موجب تحریر اولان و
سیتامدسی اولسیان باہوم ترکہ لرنک
بطرف ایشامہ و مقربو لیدن لوجہ تحریرینہ
قیام ایشلی اصلہ تجویز اولدینچینہ بنا

Ek-15 (Resim 9): The Cyprus Gazette'nin 1882 senesinde "Çekirge İmha Yönetmeliği" Başlığında Verdiği Haber (The Cyprus Gazette, Sayı 96, No. 3, 20 Aralık 1882, s. 248)



THE CYPRUS GAZETTE.

(Published by Authority.)

Number 96]

MONDAY, JANUARY 1st, 1883.

[Price 2 Piastres.

(No. 1.)

THE Queen has been graciously pleased to approve the re-appointment of Mehmet Ali Fehim Effendi as an Unofficial Member of the Legislative Council of Cyprus.

(No. 2.)

HIS Excellency the High Commissioner has been pleased to make the following provisional appointments:—

Mr. Paul Odadjian from Interpreter in the Police to be Clerk and Interpreter in the office of the Commissioner, Nicosia. Dated 1st March, 1882.

Selim Effendi to be Assistant Clerk in the Land Registry Office, Larnaca, vice Muntaz Effendi, discharged. Dated 14th June, 1882.

Mr. William Greenwood to be Interpreter in the Police, vice Mr. P. Odadjian, appointed Clerk and Interpreter in the office of the Commissioner, Nicosia. Dated 12th August, 1882.

Kirko Husepian to be Forest Guard vice Said Mehmet discharged. Dated 5th September, 1882.

Ali Effendi from Assistant Clerk in the Central Land Registry Office, to be Clerk in the Land Registry Office, Larnaca, vice Sheriff Effendi, resigned. Dated 21st October, 1882.

Mr. Albert Morton to be Assistant Collector of Customs, Larnaca. Dated 16 November, 1882.

Hassan Izet Effendi to be Assistant Clerk in the Central Land Registry Office, vice Ali Effendi, appointed Clerk in the Land Registry Office, Larnaca. Dated 1st December, 1882.

(No. 3.)

THE LOCUST DESTRUCTION EXPENSES ORDINANCE, 1881.

HIS Excellency the High Commissioner is pleased to direct under clause 5 of "The Locust Destruction Expenses Ordinance, 1881," that the Regulations published in the *Government Gazette* No. 83 of 23rd March, 1882, for estimating the balance of profits and gains chargeable with duty under Schedule C. of the above named Ordinance be amended as follows:—

Rule No. 2 is hereby cancelled, and the following new rule, to be numbered 12, is approved, viz:—

The balance of profits and gains fixed in each case for the year 1881 in the revised lists furnished under Rule 8 to the Commissioner of the District

shall be taken to be the balance of profits and gains for years subsequent to 31st December, 1881, until such time as any change shall be made in the same, either by the Medjlis Idaré of the District on appeal from the person assessed or by a Commission appointed by the High Commissioner.

When any increase of an assessment is made by a Commission appointed by the High Commissioner, the provisions of Rules 5 to 8 inclusive shall be applied with regard to the fresh assessment.

No alteration made under these regulations in any assessment shall affect the assessment so far as it relates to any year prior to that within which the alteration is made.

Nicosia 20th December, 1882.

(No. 4.)

QUARANTINE FOR SMALL POX.

HIS Excellency the High Commissioner under the powers vested in him by "The Quarantine Ordinance, 1879," (No. X. of 1879,) is pleased to cancel the orders contained in *Gazette* No. 89 of April 18th, 1881, clause 3, and in lieu thereof to direct that all vessels arriving in Cyprus from ports where small pox is prevalent shall, until further orders, be directed to proceed to Larnaca there to undergo medical inspection and, if necessary, quarantine. Passengers and cargo may be embarked though not landed at other ports in the Island.

If the medical inspection at Larnaca prove satisfactory quarantine will not be enforced, otherwise, such disinfection and quarantine will be carried out as may be deemed necessary.

Nicosia, 18th December, 1882.

(No. 5.)

THE INFECTIOUS DISEASES PREVENTION ORDINANCE, 1882.

HIS Excellency the High Commissioner, under the power and authority vested in him by "The Infectious Diseases Prevention Ordinance, 1882," is pleased to notify that the town of Limassol is no longer a place infected with infectious and contagious disease.

By Command,

FALK. WARREN,

Chief Secretary to Government.

22th December, 1882.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Bekir ÖZGÜR	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Erzurum Atatürk Üniversitesi
Fakülte	Fen-Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Tarih
Yüksek Lisans	
Üniversite	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı	Tarih
Programı	Tarih
Makale ve Bildiriler (Varsa)	